

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

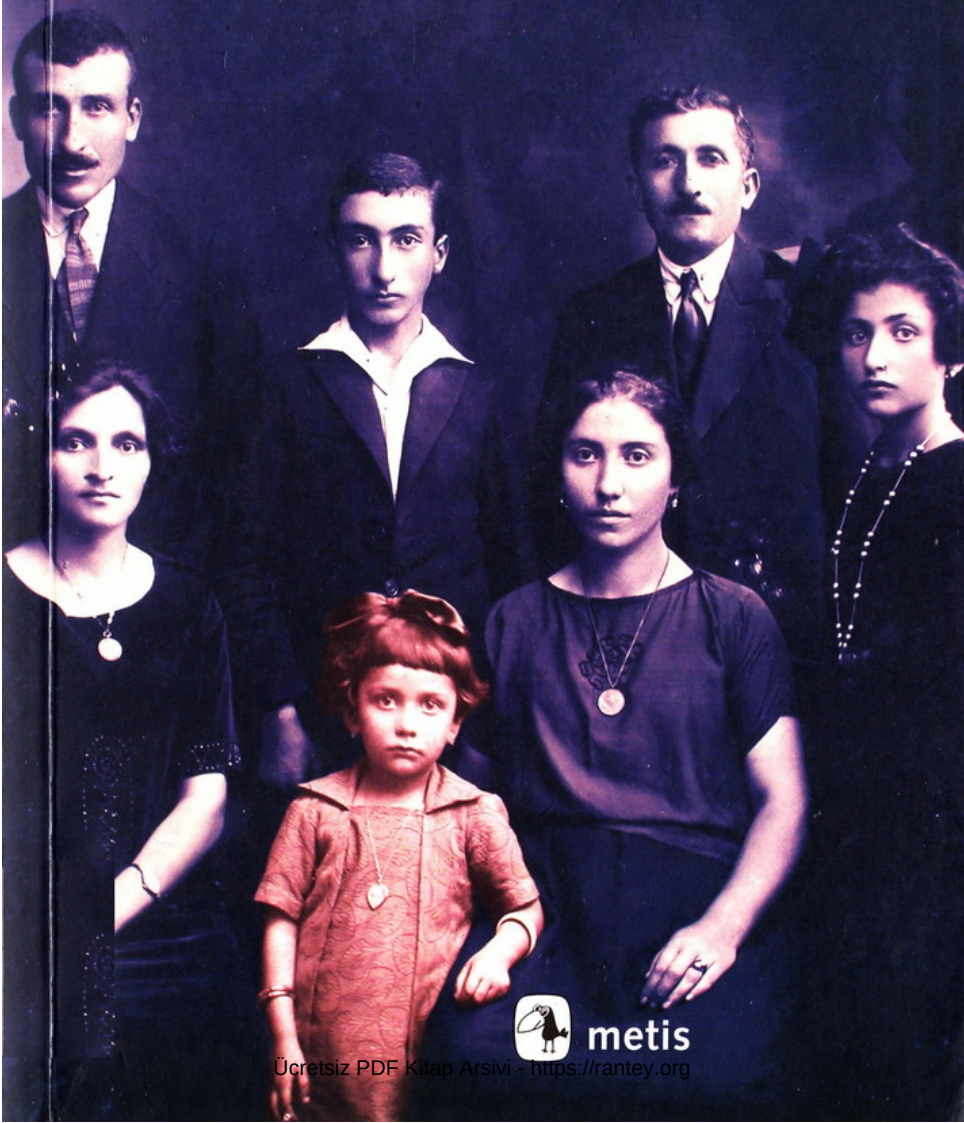
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Ayşe Gül Altınay, Fethiye Çetin

Torunlar

metis

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Ayşe Gül Altınay, Fethiye Çetin

Torunlar

AYŞE GÜL ALTINAY, çocukluğunu Diyarbakır'da, gençliğini ise İstanbul'da geçirdi. Boğaziçi Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi ve Sosyoloji okudu. Kültürel Antropoloji doktorasını Duke Üniversitesi'nden (ABD) aldı. Sabancı Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Ayşe Gül Altınay, antropoloji, kültürel çalışmalar ve toplumsal cinsiyet üzerine dersler veriyor. Kitapları arasında *Vatan-Millet-Kadınlar* (der., İletişim, 2000), *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey* (Palgrave Macmillan, 2004), *Ebru: Kültürel Çeşitlilik Üzerine Yansımalar* (der., Metis, 2007) ve *işte böyle güzelim* (Hülya Adak, Esin Düzel ve Nilgün Bayraktar ile birlikte, Sel, 2008) bulunan Ayşe Gül Altınay, *Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet* (Yeşim Arat ile birlikte, 2007) çalışması ile 2008 PEN Duygu Asena Ödülü'nü kazandı.

FETHİYE ÇETİN, Elazığ ilinin Maden ilçesinde doğdu, ilk ve orta öğrenimini Mahmudiye, Maden ve Elazığ'da tamamladı. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. İstanbul Barosu İnsan Hakları Yürütme Kurulu üyeliği ve Azınlık Hakları Çalışma Grubu sözcülüğü yaptı. Yazıları çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan Fethiye Çetin, Türkiye'de geniş yankı uyandıran ve İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Yunanca, Doğu ve Batı Ermenicesi gibi çeşitli dillere çevrilen *Anneannem* (Metis, 2004; 8. basım, 2008) adlı kitabın da yazarıdır. Gazeteci Hrant Dink'in ve Agos'un avukatlığını yürüten Çetin, Dink'in ölümünün ardından da ailesinin avukatlığını üstlendi.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

Torunlar
Ayşe Gül Altınay, Fethiye Çetin

© Ayşe Gül Altınay, 2009
© Fethiye Çetin, 2009
© Metis Yayınları, 2009

Birinci Basım: Ekim 2009

Yayıma Hazırlayan: Müge Gürsoy Sökmen
Kapak Tasarımı: Emine Bora
Kapak Resmi: Aile fotoğrafı, anonim.

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003

ISBN-13: 978-975-342-728-9

Ayşe Gül Altınay, Fethiye Çetin

Torunlar

metis

Aslı, Deniz, Elif, Halide, Naz, Rüya, Salih ve Zerdüşt ile görüşmeler Ayşe Gül Altınay tarafından; Bedrettin Aykın, Gülşad, Murat ve Qesra Kişo Özlemi ile görüşmeler Fethiye Çetin tarafından; Ali, Arif, Ayça, Barış, Berke Baş, Güllü, Henarımın, Mehmet, Melek, Şima ve Vecibe ile görüşmeler Ayşe Gül Altınay ve Fethiye Çetin tarafından; Nükhet ile görüşme Müge Gürsoy Sökmen ve Nadire Mater tarafından; Gülçin ile görüşme ise Ayşe Gül Altınay ve Müge Gürsoy Sökmen tarafından yapılmıştır.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 9

Önsöz, Ayşe Gül Altınay, Fethiye Çetin 11

Hikâyelerden Köprüler Kurmak, Fethiye Çetin 17

Anlatılar

Barış: İnsan bağırarak istiyor 21

Deniz: Benim dünyama ait şeylerin saklanması 32

Arif: Bu gizleme güvensizliği körüklüyor 39

Rüya: Talan eden konumunda olsalardı 47

Gülçin: Binlerce kadının hikâyesi aynı 53

Nükhet: Babamın neden halası, amcası, kuzeni yoktu? 62

Naz: Basında Ermeni olmak küfür gibi 70

Qesra Kışo Özlemi: "Öteki kimliğinizin " bilinmesi 75

Mehmet: Askerde öğrendim 87

Bedrettin Aykın: Gâvur kızı Bedriye'nin oğlu 90

Zerdüş: Bir sabah uyanıyorsun 93

Ayça: İnsanın kendi gerçeği 100

Gülşad: Suçmuş gibi konuşulmadan	109
Vecibe: Büyükannenin ismi Vartanuş	118
Halide: Ermeniler'in yumurta dağıttıkları gün	123
Murat: Dağda bir ağacın dibinde	127
Henaramın: İki satır bir şey kalsın	131
Şima: Neden herkes tek başına?	135
Salih: Niye yalan söylesin ki?	142
Melek: O vicdanla yaşamak	150
Aslı: Tarihten çocuklarımız ders almalı	164
Ali: Barış adına, kardeşlik adına	171
Berke Baş: Büyükannemin hikâyesi üzerinden	182
Elif: Geçmişî gelecek için kurcalıyoruz	195
Sonsöz:	
Suslunluk Katmanları Aralanırken:	
Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler Nerede?	
Ayşe Gül Altınay	207

TEŞEKKÜR

Bu kitabın yolculuğu Fethiye Çetin'in *Anneannem* kitabı ile başladı. Anneannesinin Ermeni olduğunu yetişkin yıllarında öğrenen Fethiye Çetin, 2004 yılında yine Metis tarafından yayımlanan *Anneannem* kitabında, anneannesinden dinlediklerini, bu dinlediklerinin hayatında açtığı kapıları ve kendisinde bıraktığı izleri okurlarla paylaştı. Bu kitabı okuyan çok sayıda "torun" Fethiye Çetin'le ilişkiye geçti. 2005 yılından itibaren bu torunlarla ve başkalarıyla bir araya geldik ve hikâyelerini dinledik.

Bizimle hikâyelerini, hayatlarını paylaşan onlarca kişiye, özellikle de bu kitapta hikâyelerini sizlerle paylaşmayı kabul eden 25 kişiye cesaretleri, açıklıkları, samimiyetleri, güvenleri için yürekten teşekkür ediyoruz. Bedrettin Aykın ve Berke Baş hikâyelerini bizimle paylaşmakla kalmadılar, şiirleri ve filmleriyle bu çalışmayı zenginleştirdiler.

Müge Gürsoy Sökmen ve Nadire Mater ilk günden bizimle birlikte düşündüler, araştırdılar, dinlediler. İki görüşmeyi onlarla birlikte yaptık. Bu çalışma onların emeğiyle ve bize verdikleri destek, cesaret ve ilhamla mümkün oldu. Minnettarız.

Çalışmaya yorumları ve emekleriyle farklı aşamalarında katkıda bulunan Hakan Altınay, Nebahat Akkoç, Yektan Türkyılmaz, Berrin Eza, Zeynep Taşkın, Nusret Karayazgan, Erdal Karayazgan, Hülya Adak, Yeşim Arat, Sevgi Adak, Nazan Maksudyan, Serkan Yolaçan, Aslı Erdem, Fulya Kama ve Burcu Yoleri'ye; Bedrettin Aykın'ın kitaplarını bize hızla ulaştıran Ragıp Zarakolu'na; Ermenice çevriyazım konusunda destek veren Rober Koptaş'a; editörlerimiz Müge Gürsoy Sökmen ve Semih Sökmen'e, düzeltmeleri yapan Eylem Can'a ve Metis Yayınevi çalışanlarına içten teşekkürlerimizi sunarız.

ÖNSÖZ

Ayşe Gül Altınay
Fethiye Çetin

Torunlar okuması kolay bir kitap değil. Burada okuyacağınız hikâyelerin ne dillenmeleri kolay oldu, ne dinlenmeleri, ne de yazıya dökülmeleri. Tanıştığımız "torun"ların çok azı hikâyesini bu kitap çerçevesinde dillendirmek istedi. Dillendirmek isteyenlerin çoğu bunu yaparken (en azından duygusal olarak) çok zorlandı, biri ise kitap yayın aşamasına geldiği noktada hikâyesini paylaşmaktan vazgeçti. Bize bu kararını açıklarken sesinde derin bir korku ve kaygı vardı. Bunun "anonim" bir paylaşım olacak olması, yani kim-
senin onun ismini bilmeyecek olması, çocukluğunu ve gençliğini çatışmaların ortasında geçirmiş, genç yaşta zorunlu göçe tabi tutulmuş, şehirde yeni bir hayat kurmaya çalışan bu "torun"un korku ve kaygılarını dindirmiyordu. Ermeni dedesinin acısı "geçmiş" bir acı değildi onun için, üç nesil sonra bugünü ve geleceği şekillendirmeye devam ediyordu.

Bu kitap, bir 1915 kitabı olmaktan çok, Hrant Dink'in deyimiyle, "1915 metre derinliğinde bir kuyu"dan çıkamamanın kitabı. 1915'te yaşanan insanlık felaketinin bugün, bu topraklarda yaşayanlarda bıraktığı derin izlerin peşinden giden –ve onları en umulmadık yerlerde bulan– bir kitap.

Neredeyse yüz yıl sonra 1915'te yaşananlar "torunlar" için ne ifade ediyor? En az onun kadar önemlisi, "torunlar", anne-babaları, nene-dedeleri, komşuları, arkadaşları, o günden bugüne neler yaşadılar? Neden yüz yıl sonra bugün nenelerin, dedelerin (veya annelerin, babaların, kendimizin) Ermeni olduğunu paylaşmak bu kadar zor,

bu kadar sancılı? Bu acının ve suskunluğun üzerine gitmek başka acıları ve suskunlukları görmemize, konuşmamıza, aşmamıza yardımcı olabilir mi? Veya başka acıların ve suskunlukların daha oluşmadan önlenmesine katkı sağlayabilir mi?

Burada hikâyesini okuyacağınız kişiler bizi kendimizle, ailemizle, komşularımızla, arkadaşlarımızla tanışmaya, birbirimizin hikâyelerine kulak kabartmaya davet ediyorlar.

Hikâyelerin hepsi önce yüz yüze görüşmelerde, sözlü ifade buldu. Bu buluşmalar bazen bir saat, bazen saatlerce sürdü. Nene ve dedelerin Ermeni olduğunun ne zaman keşfedildiğini, kimlerle nasıl paylaşıldığını veya paylaşılmadığını, bu keşfin hayatın farklı noktalarında neler ifade ettiğini, 1915'e ve bu topraklardaki Ermeni varlığına dair neler bildiğimizi, son yıllardaki tartışmalar hakkında neler düşündüğümüzü, kırılma noktalarımızı, buluşma noktalarımızı, umut alanlarımızı, umutsuzluk anlarımızı, bugün ve gelecek tahayyüllerimizi konuştuk. Hikâyelerini paylaşan torunların bir kısmı bizi kendisi buldu, bir kısmına biz ulaştık. Çoğunu önceden tanımıyorduk. Tanıdıklarımızı da ne kadar az tanıdığımızı konuştukça fark ettik.

Bunları konuşurken bizler az soru sormaya, çok dinlemeye özen gösterdik. Konuştuğumuz kişiler ne paylaşmak istiyorsa onu dinlemek istedik. Daha sonra bu dinlediklerimizi herkesin kendi ifade tarzını ve konuşma dilinin sıcaklığını korumaya çalışarak yazıya döktük. Yazıya dökülenler hikâyeye sahipleri tarafından okundu, gerekli düzeltmeler yapıldı, rumuzlar seçildi ve kitaptaki son hallerini aldılar. Aynı anneannenin iki torunda bıraktığı farklı izleri görebilmek için iki kız kardeşle ayrı ayrı görüşme yaptık. Ayça ve Güllü rumuzlu bu görüşmelerin ikisine birden yer vermek istiyorduk, ancak Güllü ile yaptığımız ses kaydı bozuk çıktığı için bunu gerçekleştiremedik. Bir ara çözüm olarak Güllü'nün hikâyesinin elimizde olan bölümüne Ayça'nın hikâyesinin devamında yer verdik.

Hemen hemen her hikâyenin, köy-kasaba ismi açık olmasa da hangi ilde geçtiğini belirtmeye çalıştık. Konuştuğumuz kişinin kimliğini açık edebileceğini düşündüğümüz bazı durumlarda ise kullanmamayı seçtik. Görüştüğümüz iki kişi, hikâyelerini zaten daha önce açık bir şekilde paylaşmış oldukları için burada gerçek isimleriyle yer aldılar.

Bu çalışmayı yürütürken öğrendiklerimiz bizi yer yer çok şaşırttı. Görüleceğimiz "torunlar"ın tek başına Müslüman ailelere girmiş Ermenilerin torunları olacağını beklerken, çok çeşitli "hayatta kalma" biçimleriyle karşılaştık. Torunların farklı isimlerle *kafile*, *kafle*, *sevkiyat*, *tehcir*, *götürme*, *göç*, *sürgün*, *katliam*, *soykırım*, veya "*o günler*" diye adlandırdıkları süreçte, teker teker hayatta kalıp birbirini bulanlar veya birbiriyle buluşturulanlar; aileleriyle veya diğer köylüleriyle Müslümanlaş(tırıl)an ve hâlâ Müslüman hayatlar sürdürenler; bir süre sonra Ermeni veya Süryani olarak Türkiye'de veya Türkiye dışında yaşamaya devam edenler; kendileri Müslüman kalıp Ermeni ve Süryani olarak yaşamaya devam eden aile bireyleriyle ilişkilerini sürdürenler veya bu tür süreçlerde ilişkilerini kaybedenler; daha sonra Ermeni anne-babaları veya diğer akrabalarıyla ilişki kuran ama onların yanına gitmektense "yeni" aileleriyle kalmayı seçenler; ve tabii böyle bir seçim şansına sahip olamayıp hayat boyu ailelerine kavuşma umudunu taşıyanlar...

Hepsi kitapta yer almasa da, Adana, Adıyaman, Amasya, Ardahan, Artvin, Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kayseri, Konya, Malatya, Mardin, Muş, Ordu, Siirt, Sivas, Tokat, Trabzon, Tunceli, Urfa ve Van'dan çok sayıda torunla tanıştık. Konuştuğumuz her torun bize kendisini anlatmakla kalmadı, neneleri-dedeleri, anneleri-babaları Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeni olan çok sayıda arkadaş, komşu ve tanıdıktan; tamamı Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilerden oluşan köylerden, mahallelerden bahsetti. "Dışarıdan" evlilik yapılmayan bu ailelerin/köylerin/mahallelerin bir kısmının radikal İslamcı veya koyu milliyetçi olduklarını öğrendik. Ailelerindeki veya çevrelerindeki bu din ve millet vurgusunu Ermeniliği gizleme kaygısına veya korkuya bağlayanlar olduğu gibi, yakın dönemde yaşanan siyasi yapılanmalarla açıklayanlar da oldu.

Konuştuğumuz torunların önemli bir kısmı bize yaşadıkları korkulardan, hüzünden, aile hayatlarındaki suskunlukların, paylaşamayanların, gizemin onlarda ve ilişkilerinde bıraktığı derin izlerden bahsetti. Pek çoğu kendilerine, ailelerine dair bir gerçeğin uzun yıllar gizli kalmasından dolayı çok acı çekmişti, hatta öfkeliydi. Ama hepsinin bu yaşananlara tepkisi aynı değildi. Kimisi ailesine dair bu gerçeği öğrendikten sonra nasıl kimliğini ve inancını sorgu-

lamaya başladığını paylaştı bizimle, kimisi kendisini "özgürleşmiş" hissettiğini anlattı. Kendini "Ermeni" olarak hissetmeye başlayanlar da vardı aralarında, çokkimlikliliğin güzelliğini vurgulayanlar da, hiçbir kimlik tanımlamasını istemeyenler de. Nereden geldikleri ve neler yaşadıkları kadar torunların kendilerini tanımlamalarında da büyük bir çeşitlilik gözlemledik.

Pek çok hikâyede başka acılar da dillendi. Çok âşık olduğu kocası 1915'te gözünün önünde öldürülen Aznif'in savaş sonrasında Rusya'dan çok acılar çekerek gelen, tezeklerin arasından buğday ayıklayarak hayatta kalan Müslüman bir adamla evlenmesi... Ermeni bir kadınla zorla evlenen, sonra da onu iki oğluyla birlikte kapıya koyan bir dedenin 1940'larda devlet tarafından Kürt kimliği nedeniyle tehdit olarak algılanması, sürgüne gönderilmesi ve sürgünde ölmesi... Ermeni ailesi Hamidiye Alayları'nın şiddetine maruz kalan Kişo'nun, daha sonra Ermenilerin saldırılarından korkup Muş'tan Silvan'a göç etmesi... Aslı'nın Erzurum'daki Ermeni dedesinin hikâyesinin izini sürerken Sivaslı Kırmancı olarak bildiği anne tarafının Erzincan'dan göç etmiş ve Kırmancılaşmış Zazalar olduğunu keşfetmesi... Kürt-Zaza ailelerden gelen torunların özellikle 1980'den beri yaşadıkları göçaltı, işkence ve zorunlu göç deneyimleri... Ali'nin gençken yaşadığı işkencenin paylaşılamazlığı ile anneannesinin yaşadıklarının paylaşılamazlığı arasında kurduğu bağlantı... Aslı'nın 1915 ile kocası cezaevindeyken, ilk elden yaşadığı "Hayata Dönüş Operasyonu" arasında gördüğü devamlılık... Pek çok torunun nenelelerinin zor yaşamlarını anlatırken eleştirdikleri ataerkil yapılar; tüm kadınların hayatlarına, yaşadıkları şiddete yapılan göndermeler... Başka kadınlara "kuma" olarak getirilen Ermeni nenelerin yaşadıkları ve yaşattıkları acılar – ender olarak da kumalarıyla kurdukları dostluklar...

Bu kitaba katkıda bulunan torunların pek çoğunun vurguladığı gibi bu acılar arasında bir "hiyerarşi" gözetmek, acıları yarıştırmak ve "en büyük acı bu acı" demek hem imkânsız, hem anlamsız, hem de çok sorunlu. Aksine, bu kitaptaki torunların hikâyeleri bizi tüm acıları aynı derecede önemsemeye, farklı acılar arasındaki ilişkileri görmeye ve hepsini ortadan kaldırmak için mücadele etmeye davet ediyorlar.

Biz bu çalışmaya devam ederken, bu davetin Türkiye'deki en güçlü seslerinden biri, sevgili Hrant Dink bizden zalimce koparıldı.

Hrant yaşamıyla da ölümüyle de hepimizde derin izler bıraktı. Ara Arabyan Hrant'ın ardından yazdığı yazıda onun ölümünü Martin Luther King'in ölümüne benzetiyordu. Hrant da Martin Luther King gibi herkesin özgür ve adil bir biçimde yaşayacağı bir dünya, bir Türkiye hayal ediyordu. Türklerin, Kürtlerin, Müslümanların, Yahudilerin, Hristiyanların, Romanların, Alevilerin, Sünnilerin, kadınların, erkeklerin, gey ve lezbiyenlerin, yoksul ve yoksun bırakılmış olan herkesin... Hrant'ın hayali karşılıklı sevginin Anadolu kardeşlerinin, dostlarının ilişkilerinde istisna değil kural olmasıydı. Bunun yolunun da "vicdan"dan geçtiğini söylüyordu sık sık: "Sağduyunun, vicdanın sesi suskunluğa mahkûm edildi. Şimdi o vicdan çıkış yolu arıyor," diyordu.

Çok özlediğimiz Hrant'ın ve kendisi de uzun yıllar Kürtçe konuşarak, dağlarda göçebe yaşamış Rakel'in sonsuz bir sevgiyle açtıkları vicdan kapılarının kapanmaması, hep birlikte yeni kapılar açmaya devam etmemiz ümidiyle...

HİKÂYELERDEN KÖPRÜLER KURMAK

Fethiye Çetin

Çocukluğumda anneannem elimden tutardı ve biz birlikte yolculuklara çıkardık. En çok da, yaz tatillerinde anneannemin, Heranuş'tan Seher'e dönüştürüldüğü, Seher olarak yaşadığı kalan ömründe, çocukluktan ergenliğe geçtiği, evlendiği, ilk çocuklarını doğurduğu Çermik'e giderdik.

Çermik'in benim için anlamı, anneannemin bazı evlerdeki bitmez tükenmez sohbetleri sırasında, meyve ağaçlarıyla ve keşfedilecek köşeleriyle dolu bahçelerinde oynanan oyunlar, daldan toplanıp sunulan ya da zulaya yatıp aşırılan meyvelerdi.

Yıllar sonra anneannem beni, çocukluğumda birlikte yaptığımız yolculuklardan farklı bir yolculuğa çıkardı. Bu yolculukta, bahçeler, oyunlar, muziplikler yoktu. Gidilen yer, görülen mekânlar farklıydı, tanık olunan olaylar şoke ediciydi, üzücüydü, acılıydı ama bir o kadar da öğretici ve özgürleştiriciydi.

Bu yolculuk, yeni sorular sordurmakla kalmıyor, resmi tarihin, resmi ideolojinin, milliyetçiliğin beyinlerde oluşturduğu sınırlardan ve zincirlerden kurtulma fırsatı ve aynı zamanda insan eliyle oluşturulan, oluşturulduktan sonra da tutsağı olunan her türden sınırın ötesine geçme, her türlü sınırı aşma olanağı sağlıyordu.

Anneannemin hikâyesini öğrendiğim anda başlayan ve benim için bir keşfetme, yüzleşme, sınırları ve zincirleri aşma, beynimin en ücra köşelerine gizlenmiş önyargılardan kurtulma, vicdanımı ve insanlığımı arındırma yolculuğu olan bu yolculuk bitmiş değil, devam ediyor ve bana insanlığımı yeniden kazanma fırsatını ve sürecin inanılmaz zenginlikteki deneyimini sunuyor.

Bu yolculuk sırasında dünya kadar yol arkadaşı edindim. Yürekerimizin rehberliğinde, yolda merak ettik, araştırdık, keşfettik, keşiflerimizi paylaştık, birlikte ağladık, birlikte güldük ama en önemlisi birlikte öğrendik.

Anneannem, o günleri anlatırken, her acılı anının arkasından bir süre suskunluğa bürünür ve sonra "O günler gitsin, geri gelmesin," derdi. İlk duyduğunda kimsenin itiraz edemeyeceği ve hemen herkesin katılacağı bu temenniye yaşama geçirmek sanıldığı kadar kolay değil. Bu zorlu ama bir o kadar da zorunlu bir süreç.

Eğer, "O günler gitsin, geri gelmesin ve bir daha yaşanmasın," diyorsak ve bunu gerçekten istiyorsak bunun bir yolu var ve bu yol geçmişini anlamaktan geçiyor.

Neyin bir daha yaşanmaması, neyin bir daha olmaması gerektiğine dair bir zihniyet dönüşümünün ilk evresi; yaşananları, olanları bilmeyi, hatırlamayı zorunlu kılıyor.

Anneannemin hatırlattıkları

Anneannemin hikâyesi, paylaşıldığı andan itibaren, analarından, babalarından, yakınlarından, köylerinden, sevdiklerinden, kısaca kendi hayatlarından koparılan ve bir anda adeta "farklı bir dünyaya", hatta deyim yerindeyse "düşmanların arasına" bırakılan, sürekli bir teslim alınmışlık duygusuyla yaşamak ve bununla da baş etmek zorunda kalan, suskun, sessiz, yalnız ve unutulmuş kadınları, erkekleri ve onların bir ömür boyu süren özlemlerini hatırlattı.

Bu kadınlar ve erkekler yıllarca acı hatıralarını içlerinden tekrarladılar, ya da en yakınlarının kulaklarına fısıldadılar ama bu travmatik hatıralarını sese dönüştüremediler. Kendi seslerini duyamadılar.

Ancak, pek çok örnekte olduğu gibi acı deneyimlerinin unutulmasını da hiç istemediler. Birçoğu ilerlemiş yaşında ya da ölüm döşğinde yakınlarının kulaklarına gerçeği fısıldayarak yıllarca bastırdıkları iç seslerinden kurtulmayı denediler.

Bizler, onların torunları, ninelerimizin ve dedelerimizin travmatik anılarını ve acılarını devralanlar, duyurulacak bir sesimiz olduğunu fark ettik ve duyurmak için çıktık yola. Sesimiz bu topraklarda ve sınırların ötesinde yankı buldu.

Benzer kaderi paylaşmış anneanne, babaanne, dede öyküleri anlatıldı, kitaplar yayımlandı, belgeseller çekildi. Sınırların ötesinden de bu sese ses verildi. *Anneannem* yedi dile çevrildi. Çevrildiği dillerin hemen hepsinde birden fazla baskı yaptı.

Hikâyelerin gücü

Yüzlerce torun, nenelerinin, dedelerinin benzer hikâyelerini paylaşabilmek için kimi kez akıl almaz yöntemler de kullanarak bana ulaştı. Pek çoğu ile ilk kez karşılaşmıştık ancak hikâyelerimizi paylaştıktan, yüreklerimizi açıp yan yana koyduktan sonra ayrılırken kırk yıllık dost gibi hissettik. Hikâyelerin, tüm farklılıklarımıza rağmen vicdanlarımızı harekete geçiren, yakınlaştıran, insanlaştıran o büyülü gücünü birlikte yaşadık.

Anneannem yayımlandıktan sonra bulunduğum hemen her ortamda karşılaştığım, hatta kimi kez yollarda durdurularak konuştuğum yüzlerce insan, kendilerine şu soruyu sorduklarını ve araştırmaya başladıklarını söylediler: "Neden ninemin (ya da dedemin) hiç akrabası yoktu, neden o yalnızdı?" ya da "Neden aile tarihimizde dedemden öncesini bilmiyorum?"

İnsan bir kere ninelerinden ya da dedelerinden birinin farklı bir etnik ve dinsel kökene sahip olabileceğini düşünmeye; nenesinin ya da dedesinin "düşman" olarak tanımlanan gruba ait olup olamayacağı konusunda soru sormaya görsün; işte o andan başlayarak "ötekine" düşman olamıyor.

Yaşadığımız mekânların tarihi ve o ana kadar dikkatimizi çekmeyen ayrıntılar, isimler, taşlar, kalıntılar anlam kazanmaya başlıyor. Resmi tarihle bağdaşmayan yerel bir tarih olduğu fark ediliyor. Etnik saflık söyleminin koca bir yalandan ibaret olduğu anlaşılıyor.

Anneannem'de anlatılan hikâye yereldi ancak insana özgü olan acılar ve duygular evrenseldi. İşte bu nedenle, hikâye, yayımlandığı her dilde ulaştığı okura dokundu ve herkes bu hikâyede kendinden bir şeyler buldu. Yurtdışında düzenlenen toplantılarda özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı acılar anlatıldı, anne ve büyükanne hikâyeleri tüm salonla paylaşıldı.

Anneannem yayımlandıktan sonra hemşerilerimle, çocukluğumuzu paylaştığımız arkadaşarımla da birkaç kez bir araya geldik.

Herkesin anlatacağı bir hikâyesi vardı ve biz nenelerimizden dedelerimizden devraldığımız bu hikâyeleri o ana kadar birbirimizle paylaşmadığımızı, birbirimizi yeterince tanımadığımızı fark ettik, şaşırdık.

Artık paylaşılan torun hikâyeleridir

Bu kitabı oluşturan hikâyelerin sanıldığıının aksine geçmişe değil bugüne, ölüme değil hayata odaklandığını, karamsarlığı değil umudu çoğalttığını göreceksiniz. Çünkü, bu kitap "nenelerin dedelerin" değil "torunların" kitabı. Artık torunlar, nenelerinden dedelerinden devraldıkları acıların kendilerini nasıl etkilediğini, bu gerçeği nasıl taşıdıklarını, acılarla dolu geçmişin nasıl konuşulacağını ve sorunun nasıl aşılabileceğini tartışıyorlar. Birbirinden etkili hikâyeleriyle Paul Rusesabagina'nın* eşsiz deyişini hatırlatıyorlar:

"Geçmiş değiştiremeyiz,
Fakat geleceği iyileştirebiliriz."

Umalım ki bu hikâyeler, birbirimizin acılarını dinlemeyi, anlamayı teşvik etsin, geçmişin yaralarını sarmaya, geleceğimizi iyileştirmeye küçük de olsa bir katkıda bulunsun.

"O günler" bir daha geri gelmemek üzere gitsin, adil ve özgür bir dünyada barış daim olsun.

* Rusesabagina (1954, Ruanda), 6 Nisan 1994'te başlayan Ruanda Katliamı sırasında yaklaşık bin iki yüz altmış Tutsi ve Hutu'nun hayatını kurtarmıştır.

İnsan bağırarak istiyor ilk duyduğu zaman... balkona çıkıp bağırarak istiyor

Barış, 21 yaşında
Şubat 2009

Evde oturuyorduk. Anneannem o sıra İstanbul'daydı. Annem odama geldi, masamda *Anneannem* kitabını gördü. "Aa, bu bizde vardı," dedi. Anneanneme almış meğer, anneannemdeymiş. Annemin göbek ismi Nadire, anneannesinin ismi. Nefret eder bu isimden. Ona Nadire denirse tüyleri diken diken olur. "Anneannemin adı Nadire değil, Agavni'ymiş," dedi. Ben de "Nasıl yani?" dedim. Oturdu, anlatmaya başladı. Anneannemin annesi Nadire ismiyle yaşamış ama gerçek ismi bu değilmiş. Annem de meğer bu yüzden Nadire ismini sevmiyormuş. Bunları öğrenince şaşırdım, "Bunu bana neden söylemediniz yıllarca?" diye...

21 yaşındayım, 21 yıl boyunca bilmiyordum bunu. Ki dedem Ermenileri hiç sevmez, soyadımız tam bir Türk soyadı. Tamamen Türk'üz diye düşünüyordum. Hiç öyle değilmiş. Ben daha önce köklerimizi araştırmaya çalıştım, sordum onlara, "Biz nereden geliyoruz? Nereliyiz?" diye. Ama hiçbir şey söylenmiyordu. Anne tarafım da Amasyalı, baba tarafım da. Ben de soyadımızdan dolayı Türk'üz diye düşünüyordum. Lisede edebiyat dersinde hocam tek Türk'e benzeyen, kemik yapısı Türk'e benzeyen olarak beni örnek göstermişti. En Türk surat benim suratımmış (*gülüyor*).

Benden gizlenmesi de... ailede saklı kutu gibi bir şey bu. Kimse bilmiyor. Sonra işte anneannemle konuştum; gözleri doluyor zaten anlatırken... O akşam çok şey öğrendim. İlk ne sordum? "Ben niye bunu bilmiyorum?" dedim. Sonra da hikâyesini sordum annesinin.

Anneannem de zaten on yaşına kadar tanımış annesini. Çok erken kaybetmiş. Çok kalabalık bir aileymiş, en küçüğü benim anneannem. Kaybettikleriyle beraber beş-altı kardeşler. Anneannemin iki çocuğu olmuş, annem ve teyzem. Ailedeki tek torunum, bayağı şanslı bir çocuğum...

"Şimdi anladım, sen niye farklısın, niye güzelsin..."

Agavni ile kocası olan hâkim, ki o Türk, çok âşıklarmış birbirlerine. Agavni'nin kayınvalidesini ikna etmişler. Agavni çok iyi dikiş yaparmış. 1915'te, tehcir sırasında, sırtına bir dikiş makinesini bağlayıp hamal gibi göstermişler ve kaçırmışlar. Ailenin bir kısmı Ermenistan'a ulaşmış, bir kısmı Fransa'ya. Ama hiçbirini tanımıyoruz. Annemlerin araştırması lazım. Anneannem hiç araştırmamış, hep korkmuş bu konudan. Çok korkmuş. Dedemle paylaşmadan önce zaten hiç kimseyle paylaşmamış.

Dedeme evlenmeden önce söylemiş. "Bak, durum böyle böyle, benim annem Ermeni," demiş. Dedemin Ermenilere düşman olduğunu biliyormuş. Dedem de "Şimdi anladım sen niye farklısın, niye güzelsin," demiş ve evlenmişler. Evde Ermeni meseleleri kitabı tutan adamın bu kadını alması çok ilginç bir durum bence... Ki anneannemin ilkokul arkadaşları, kimse bilmiyor. Dedemin ailesi bilmiyor. Benim annem de babamın ailesiyle hiç paylaşmamış. Hâlâ bilmiyorlar. Hiç hoş olmayabilir öğrenirlerse...

Böyle öğrendim. Öğrenmek bana ne hissettirdi? Başkalarıyla paylaşmak istiyor insan. Hemen birilerini arayıp da "Böyle bir şey olmuş," demek istiyorsun. Paylaşacak çok insan bulamıyorsun. Kiminle paylaşabilirim diye düşünüyorsun. Neyse ki okul çevremde paylaşabileceğim insanlar var. Ama hâlâ, çok yakınımıdaki arkadaşlarım dışında kimseyle paylaşamadım. Öğreneli bir, bir buçuk ay oldu ancak.

Bu kadar çok şeyin bilinip de paylaşılmaması

Anneannem, annem ve teyzem, hep beraber konuştuk. Bir anda sohbet ortamına döndü orası. Normalde ben anneanneme soru soracaktım ama benden çok annemle teyzem sordular. Onlar da çok me-

rak ediyorlarmış, paylaşamamışlar. İlk defa bir saat boyunca oturduk ve konuşuldu bu. Sonra dedem de dahil oldu. İlk başta dedem olmadığı için biraz daha rahattı. Dedem geldikten sonra daha çok o konuştu. Yani konuşmanın ikinci kısmı biraz talihsiz oldu. Dedem çok okuyor bu konuda ama daha taraflı okuyor gibi geliyor bana.

Ki teyzem de bir dönem dedemin etkisiyle Ermenilerden nefret ediyormuş. O da benim yaşlarımda, yirmili yaşlarında öğrenmiş. Annem de liseden sonra öğrenmiş. Onlar da anneannemin bir Ermeni teyzesi varmış, Aznif, ondan öğrenmişler. "Aznif demek güzel demek," dermiş hep o. Onu neden söylediğini hiç sorgulamamışlar. Aznif Ermeni kimliğiyle yaşamaya devam etmiş hep. Hiç mi sorgulamaz insan, bir teyzemiz var ve Ermeni. Aznif anneannemin annesinden daha uzun yaşamış, annemler tanıyorlar onu.

Anneannem annesini on yaşına kadar görmüş. Çok ağlarmış kadın, sessiz sessiz. "Hiç gülmedi, hiç kahkahasını hatırlamıyorum," diyor. O sırada gözleri doluyor. "Bir kahkaha hatırlamıyorum," diyor. Anneanneme Ermenice hiçbir şey öğretmemiş. Kadın da kim bilir nasıl sakladı. Ki o dönemde iyice saklaması gerekmiş olabilir. Anneannemin babası hâkim olduğu için Türk kimliğine sokmaları kolay olmuş sanırım.

Sonra babam bir hikâye anlattı, o da çok ilginç. Babamın baba-annesi babam küçükken ona hikâye anlatırmış, kocasının nasıl köylere gidip Ermenileri öldürdüğünü anlatırmış. Babam hayal meyal hatırlıyor. Bunu anlattıktan sonra babamda da pişmanlık... Babam rakı içilen bir geceden sonra güle güle anlattı bunu. Annem de nasıl gülüyor, "Katil!" diye bağırıyor. Ben böyle bir ikilemin çocuğuyum. Ve her ikisi de aynı şehirden. Çok ilginç... Bir tarafta Türk soyadlı bir ailenin çocuğuyken bir tarafta Ermeni bir ailenin çocuğu gibiyim.

Anneannem o dönemleri de anlatıyor. O küçükken Ermeni kimliğiyle yaşayanlar varmış hâlâ Amasya'da. Ama ikinci sınıf olarak bakılırmış onlara. Kimliğini değiştirip, saklayarak kalanlar da varmış, Ermeni kimliğiyle yaşayanlar da... Kötü ya, hakikaten. Sinirim bozuluyor anlatırken...

Çok ilginç hikâyeler... Bu kadar şeyin bilinip de paylaşılmaması... Tamamen korku. Annem de diyor işte, "Nasıl söyleyebilirim ki babanın ailesine, nasıl paylaşabilirim?" Hep saklanmış. Ben de so-

nuçta kiminle paylaşabiliyorum ki, ancak sizinle paylaşıyorum. Bizim okul da milliyetçi bir sürü adam dolu. Okulda da paylaşabileceğim kısıtlı insan var.

Baba tarafımı çok da deşemiyorum, gidip dedemle konuşamam. Gizler, "Yok öyle bir şey," der herhalde. Gerçi beni çok sever, belki konuşturabilirim. Babam solcu hareketlere katılmış bir insan, dedem çok milliyetçi olsa bunlara izin vermezdi herhalde. Her ne kadar babası böyle şeyler yapmış olsa da dedem de biraz solcu bir insandır. Anneannemin koca tarafı daha milliyetçi.

Dedem daha tarihsel konuşuyor, "önce onlar yaptılar" politikasını benimseyenlerden. Hep öyle kitaplar okuduğu için... Ben o kısım ile çok da ilgilenmek istemiyorum. Bir insanın ölmesi bile korkunç bir şeyken bu böyle bir tartışma mevzu haline gelmemeli diye düşünüyorum. Çok acıklı hikâyeler var... Ama bunlardan ben sorumlu değilim. Halil Berktaş bunu bir yazısında söylüyor, bence çok doğru. Ki o yazıyı ilk okuduğumda ben bunları bilmiyordum. *Anneannem* kitabını okuduktan sonra öğrendim.

Annem zaten bu tarz kitapları hep alıp anneanneme gönderiyor. Elif Şafak'ın kitaplarını da annem okur, anneanneme verir. Margosyan'ın *Tespîh Taneleri*'ni de okuyup vermişti. Annem bir şekilde takip ediyor ama benim bu takipten haberim yok... Anneannemle aralarında bir şey herhalde.

Bir tarafa bağlı olmak zorunda değilim

Benim için bir şey değiştirdi mi bu bilgi? Eskiden ben de daha milliyetçi bakıyordum nedensiz bir yere. Yeni yeni bilinçleniyorum, bu insanlar ne kadar çok acılar çekmişler öğreniyorum... Türkleştirme politikaları ne kadar etkilemiş insanları, ne kadar kısıtlamış. Ben daha milliyetçi, işte "onlar da kesmişler; önce onlar yapmışlar" diye bir görüşe sahiptim. İnternette milliyetçi videolar yayınlıyorlar ya, feci, felaket. Onları onaylamasam da izliyordum ve nefretle bakmıyordum yani. Şimdi izleyince sinir oluyorum. Açıkçası eskiden daha milliyetçi bakıyordum. Artık kendim düşünebiliyorum, kendim analiz edebiliyorum olayları. İlginç...

Nasıl diyeyim? Daha rahatladım aslında. Bir tarafa bağlı olmak zorunda değilim. Böyle bir avantajım var. Bir nevi katarsis oldu be-

nim için bu. Özgürleştiriyor hakikaten. Daha kapalı bakıyordum, her şeyi açık ve net görmeye başladım. *Anneannem*'i okuduktan sonra öğrenince daha fazla etkilendim. Daha önce bu kadar etkilenir miydim bilmiyorum. "Benim ailemde de var" diye gurur duyma gibi bir şey de oluyor aslında. Hiç utanılacak bir şey değil aslında, neden çekiniyoruz anlamıyorum. Ama yani insanlar sonuç olarak sana daha bir farklı bakıyorlardır diye düşünüyorum. İnsanları kendinizden soğutmaya da gerek yok diye düşünüyorum.

Paylaştığım insanlar yadırgamadılar, ki yadırgayabileceğini düşündüğüm insanlar vardı aralarında. Yadırgamadılar çünkü olayın duygusal boyutunu görüyorlar. Tamamen siyasal, "biz yapmadık, onlar yaptı" diye bir şey aşılandığı için küçükten beri, muhtemelen insanlar bu insanların gerçekten neler yaşadığını bilmedikleri için bir yorum yapamıyorlar. Benim amcam, ki soyadında Türk lafı olmasından nefret eder, o bile geçenlerde annemlerin yanında "İyi ki kesmişiz" gibi bir laf etmiş. İnsanlar bilmiyorlar yani, kimse bilmiyor. İşin duygusal kısmını bilseler, kimsenin çıkıp da böyle bir yorum yapabileceğine inanmıyorum. Ruhsuz falan olması lazım.

Anneannem'de beni neler etkiledi? Bilmiyorum... Bu işin tamamen siyasal, politik, insanların üzerine dayatılan kısmından çıkıp, ben de duygusal kısmını gördüm. Halil Berktaş'ın yazısından sonra bu kitabı okuyunca "Bu insanlar bunu yaşamışlar," dedim, "ve çok büyük acılar çekmişler." Sonra da kendi ailemden bu hikâyeleri dinleyince... Aznif dediğim teyzenin kocasını vurup öldürmüşler, gözünün önünde. Kadının önüne düşmüş cesedi. O yüzden o tam bir Türk düşmanıymış. Ki böyle bir şey yaşasan tabii ki olursun. Adam tahta evde çatıda saklanmış. Tak diye vurmuşlar adamı, önüne düşmüş. Ki çok âşıkmiş... Anneannemin gözleri doluyordu teyzesinin yaşadıklarını anlatırken. Bu yaşanmış bir şey... Aznif sonra Rus bir adamla evlenmiş. Rusya'dan gelmiş bir adamla. O adam da çok büyük acılar çekmiş, yerdeki tezeklerden buğday ayıklayıp ekme yaparak Türkiye'ye kaçmış. Onunla evlenmiş. Ama bir daha âşık olmamış. Çok acı çekmiş o kadıncağız. Rusya'dan gelen adam da çok acı çekmiş bir adammış. Çok karmaşık bir ailedeyim gerçekten... Kimse araştırmıyor. İnsanlar araştırırsa... Ben de sonuçta sormadan öğrendim. Annem *Anneannem*'i görünce böyle spontan bir şekilde öğrendim. Yoksa ben bir on yıl daha gidebilirdim böyle bil-

meden. Kimse bana söylemedi, söyleme gereği duymadı bugüne kadar, nedenini bilmiyorum.

20 yıl boyunca saklanan sır

Anneannem o akşam bizlerle paylaştığı kadar kimseyle paylaşmamış bunları. Bir tek abisiyle paylaşıyordu herhalde. Abisi de bir ara gidip Fransa'daki akrabaları bulmuş, yazışmışlar sonradan. Ama abisini kaybedince arada hiçbir iletişim kalmamış. Abisinin karısının ailesi Amerika'da yaşıyormuş, onlar da Ermeni'ymiş. Yirmi yıl boyunca birbirlerine hiç söylememişler. Karşılıklı birbirlerini Türk biliyorlar. Yirmi yıl boyunca insan bunu söylemeden nasıl gizler? Anneannem evlenmeden önce kocasına söylemiş. Onlar söylememişler birbirlerine. Saklamışlar, korkmuşlar. Yirmi yıl sonra ne olacaksa olsun mantığıyla herhalde, birbirlerine söyleyip paylaşmışlar. Sonuçta da aynı olduklarını görmüşler. Bayağı da şaşırmışlar.

Annemin kuzeninden elindeki belgeleri alıp benim biraz daha araştırmam lazım bu konuyu. Buna el atabilecek tek insan benim herhalde ailede. Anneannem uğraşmıyor. Zaten daha yeni yeni paylaşıyor. Ama hakikaten o da çok rahatladı. Hissettim. Sonra da söyledi zaten, "Ben bunları sizinle paylaşmadan, kimseyle paylaşmazdım," dedi. Kimseyle paylaşmıyor, hiçbir arkadaşı bilmiyor. Ailede hep birlikte benim sayemde konuşuldu. Hakikaten ilginç... Heyecanlanıyorum bunları size anlatırken nedensiz yere... Konuşurken heyecanlanıyorum...

Anneannem asıl Merzifon'da büyümüş. Ben Amasya'yı da Merzifon'u da görmedim, görmek istiyorum, merak ediyorum. İlginç... İki tarafın da öyle olması. Bir tarafın Türk, bir tarafın Ermeni olması. Dedemin babasının da ordu mensubu olarak insanlara bunun için komut vermesi... O da muhtemelen aldığı emirleri uyguluyor. Yani işte vicdanla konuşuyorum...

Bir insanlık dramı

Şu sıra devam eden özür kampanyasıyla ilgili ailede her kafadan bir ses çıkıyor. Çoğu özür dilememe taraftarı. Anneannem de katılmıyor bir nevi. Ben ne düşünüyorum? Ben düşünemiyorum, her taraftan baskı olduğu için... Bir nevi çok katılıyorum kampanyaya. Bi-

reysel olduğu için katılıyorum. İnsanlara bunun bireysel olduğunu açıklamaya çalışıyorum. Ama işte insanlar politik bir duruş olarak, hep beraber özür dileyecemmiş gibi görmeye çalıştıkları için anlamıyorlar gibi geliyor bana. Kime sorsam öyle düşünüyor. Ben de kendi içimden özür diliyorum ama sonuç olarak benim sorumlu olmam gereken bir şey mi diye düşünüyorum. Yani sonuç olarak öbür taraf da ak kaşık değil ki. Ermeniler de birkaç köy basmış, insanları öldürmüşler. Fotoğraflar var, belgeler var. O yüzden iki tarafın da birbirinden özür dilemesi lazımmiş gibi düşünüyorum. Yani hâlâ milliyetçi bir bakışım var mı bilmiyorum (*gölüyor*)... ama yani iki taraflı olması gereken bir şeymiş gibi geliyor bana. Tabii ilk adımı bizim atmamız güzel bir şey bence. Ama onların da yapması lazım. Yani benim bir tarafımın da yapması lazım, öbür tarafım yaptı zaten diye düşünülebilir (*gölüyor*).

İnsanlar çok katı yaklaşıyorlar, o yüzden çok kızıyorum insanlara. Çok politik olmamaya çalışıyorum. İşte bu özür dilemeye falan çekildiği zaman konu bu duygusal kısım yine kopuyor gidiyor, insanlar araştırmıyor bunu. Araştırmadan da yorum yapıyorlar, ona sinir oluyorum.

Bu yaklaşım nasıl kırılabilir? İnsanlara sizin kitaplar gibi bir şeyler okutulması lazım. Ve yani bunun aslında bir insanlık dramı olduğunu aşlamak lazım. Ama bu nasıl yapılır? Bilmiyorum. İnsanların okuması lazım. Ya da ne bileyim tiyatro yoluyla, sinema yoluyla... Dediğim gibi daha politik yaklaşmak istemiyorum ben olaya. Sonuç olarak duyduklarım yüzünden acı çekiyorum... Daha fazla şey yapılması gerekiyormuş gibi geliyor ve karşılıklı olması gerekiyor. Sonuç olarak Ermeniler de olayı abartarak... internette resimler görmüştüm. Atatürk'ün önüne böyle organlar koymuşlar. Ya da Amerika'da çocukların "you killed my grandfather" (dedemi siz öldürdünüz) diye pankart açmaları... Onlar da bilmeden yapıyorlar bunu, biz de bilmeden yapıyoruz. İnsanların bir nevi bilinçlendirilmesi lazım ama insanlar da bilinçlenmek istemiyorlar. İletişimsizlik yüzünden oluyor bunların hepsi gibi geliyor bana.

Bir kere medya çok adi. Çok kötü yansıtıyorlar olayı. Çok milliyetçi. Bütün kanallar böyle yani nerdeyse. Doğru düzgün görüşünü belirtecek ya da olanları doğru düzgün aktarabilecek bir kanal, bir gazete yok. O yüzden insanlar doğru düzgün yaklaşmıyorlar bu

duruma. Bilmeden yaklaşıyorlar ve onlara norm halinde okutulanlar, öğretilenler, gösterilenler, o aptal videolar yüzünden insanlar çok daha milliyetçi bakıyor. Bu iki taraf için de böyle. O yüzden arada bir kopukluk var. YouTube'un kapatılmasına sebep olan videolar var ya... Ermenilerin hazırladığı videolar var, işte Atatürk haindi, "traitor" falan filan. İzledim, hepsini izledim neredeyse. Ya da işte bizim yaptığımız "asıl onlar yaptılar" videoları. Küfür falan kullanıyorlar. İş çok kötü bir yöne çekiliyor, gitgide kopuyor gibi geliyor. Özür kampanyası aslında bir kesimin, bir duruşun olduğunu da belirtiyor. Aslında iyi bir şey. Katılıyorum bir yandan ama işte bir yandan öbür tarafın da olmasını istiyorum ben... Aslında bir nevi insanların bilgilenmesini de sağlıyor kampanya. Yani bunu gördükten sonra okuyup araştırıp muhtemelen görüş değiştiren insanlar vardır. Öyle düşünüyorum. Ben de okuduktan sonra tamamen görüşüm değişti.

Politik konularda aktivist bir aile değiliz

Hrant Dink'in ölümü ailede nasıl yaşanmıştı? Yani çok çok etkilenmedik. Tabii ki sinir olundu. Sonuç olarak saçma sapan bir olay, hepimiz kızdık. Ama yani yürüyüşe falan katılan, politik konularda aktivist bir aile değiliz. Tabii ki kınandı bu, ama mesela oraya gidip de... Mesela annem "Hepimiz Hrant'ız, hepimiz Ermeni'yiz"e katılan arkadaşına "Ne gerek vardı?" gibi yorumlar yapabildi. Bilmiyorum, fazla da kurcalamak istemiyorlar belki. Annem de çekiniyor olabilir. Babamın tarafından gizliyorlar. Babam açık bir insandır. "Ben kendimi Türk olarak görmüyorum, hepimiz dünyanın insanıyız," der. Açık görüşlüdür ailem. Ama çevresi daha dar olduğu için çekingenlik olabilir. Bilmiyorum ki...

Hrant konusunda falan da ben daha yeni yeni bilinçleniyorum. O zamanlar daha laylaylom yaşıyordum bir anlamda. Aile de çok aktivist bir aile olmadığı için... Çoğu aile konuşmak, paylaşmak istemiyor. Konuşulmadığı için de ben bu kadar geç öğrendim bunu. Anca işte öğrendik, ondan sonra "özür diliyoruz"lar daha çok tartışıldı.

Bu senenin başından itibaren kendimi bir milliyet mensubu olarak tanımlamıyorum. Kendimi insan olarak tanımlıyorum. Ne Türk'üm ne Ermeni'yim ben aslında. Bir kimliğe oturtmaya gerek kalımı-

yor kendimi. O yüzden de rahatım yani. Daha farklı hissediyorum kendimi. Ben eminim ki insanlar bir gün bu dünya vatandaşlığını kabul ettikten sonra başka bir gezegen bulup uzaylılar-dünyalılar ayrımı olacaktır yani, eminim. Neyse, insanlar yavaş yavaş... Avrupa'daki açılımları falan görünce insan çok seviniyor. Daha az milliyetçi bir dünyaya gidiyor. Bizde de daha da milliyetçileşen bir kesim var. İnternet kötü de oldu açıkçası. Daha yaygın iletişimle insanlar kötü ideolojileri rahatça saçıp paylaşıyorlar. Videolarla, vs. Zaten çok coşkulu bir milletiz, bir şeye fanatik olarak bağlanmaya hazırız... hasta vaziyetinde. Futboldan belli yani. Tamamen fanatizm üzerine kurulu. İnsanlar birbirlerini öldürüyorlar. O yüzden çok rahat bir şekilde Türk fanatizmi de yayılıyor. Bir yandan da sorgulayan insanlar artıyor, bir şekilde yayılıyor. Bu "özür dileriz" de bir şekilde yayılmasına neden olmuştur, katkıda bulunmuştur yani.

Herkes birbirini anlasın isterim, birbirini dinleyebilsin, birbirine tahammülü olabilsin ve kendi düşüncesini ortaya koyabilsin. Kimse kendi düşüncesini ortaya koyamıyor baskılardan dolayı. Bir yerden durmadan baskı var. Bana da baskı var. Sonuç olarak aile çok da açık fikirli olamayabiliyor. Annemin babası ya da babamın baba tarafı daha baskıcı olduğu için mesela onlarla paylaşamıyorsun bunu, onlarla iletişime geçemiyorsun... Onlar bir şey deyince de kem küm ederek onaylamak zorunda kalıyorsun. Sonuç olarak ailen ve büyüklerin. Bir de seviyorsun yani. İki dedemi de seviyorum ben. Onlara gidip de "Siz böyle böyle yapmışsınız, baban böyle yapmış," diyemiyorum. Keşke diyebilsem ama nasıl olur bilemiyorum. Ne bileyim, daha çok bilinçlenmesi lazım insanların.

En azından devletin ve medyanın bu duruma daha objektif bakabilmesi gerekiyor. Hiç objektif bakılmıyor. Hem devlet hem medya... özellikle medya... tamamen dayatıyor. Okulda çocuk An-dımız'ı okuyor, sonra evine gelip de televizyonda akşam haberler izlenirken de orada da milliyetçi şeyler dayatılınca... 21. yüzyılın azizlikleri diyebilirim buna. Robot gibi yıkıyor beyinler ve iletişimi koparıyorlar. Daha çok iletişim olsun diye kullanılan araç ve gereçler iletişimi koparıyor.

Aznif Ermenistan'a gidip ailesiyle buluşmuş. Gitmiş görmüş onları ve rahatlamış. "Oh rahatladım, artık iyiyim," demiş. Burada kaldığına da memnun. "İyi ki gitmemişim," demiş. Neden öyle demiş

bilemedim. Sonuç olarak kendi toprağı aslında burası yani. Amasya'dan kalkıp da niye gitsin ki? Burada işin var, gücün var, burada kurulu bir hayatın var. Buradan gidenlerin de gittikleri yerlerde çoklukları çocukları, başka bir hayatları var. Buraya dönerlerse buradaki hayat onlara çok bir şey sunabilecek mi, onu da düşünüyorum. Buraya tabii ziyaret etmek isteyenler çok daha rahat girip çıkabilmeliler... korkmamaları lazım en azından buradan. Ama ne yazık ki korkuyorlar. Burada yine iletişimsizlik... İnsanlar geldiklerinde işte "Burada eskiden amcamın, dedemin dükkânı vardı," dediği zaman o dükkânda çalışan Türk adam onu kovabilir, tehdit edebilir. Korkmakta da haklılar. Buradaki insanların mentalitesini tamamen değiştirmek lazım önce ki o insanlar bir şekilde gelip kalabilsin, ziyaret edebilsin. Ziyaretten bile korkmakta çok haklılar bence. Ben olsam ben de korkardım. Ki ben de kimseyle rahat rahat paylaşamıyorum, korkuyorum. Bunu herkesle paylaşabilmek lazım.

Ben dünyalı olarak görüyorum kendimi

İnsan bağırarak istiyor ilk duyduğu zaman... balkona çıkıp bağırarak istiyor. Gülerek karşılıyorsun. Yani nasıl olabilir, nasıl bilmiyorum bunu? Ailede herkes üniversitede öğrenmiş. Annem, teyzem, ben üniversitede öğrendik. Herkesin bunu sonradan öğrenmesi şok edici yani. Annem öğreniyor ama teyzem bilmemeye devam ediyor. O nefret ediyor kitapları okuyup falan... Sonra o da bir şekilde anneannemden falan öğreniyor.

Hakikaten bir sır, kapalı kutu anneannem. Şimdi aile içinde rahat rahat konuşulabilen bir konu haline geldi. Hâlâ ki çok rahat değil. Ben bile salonda falan bunu konuşurken biraz da çekiniyorum. Ne diyeceğini bilemiyorsun, nasıl yaklaşacağını bilemiyorsun konuya yani... İnsanların ne düşündüklerini biliyorsun. İnsanlar o konuda düşünmemeye programlanmışlar. Bunu dinleyip de duygulanmayacak kimse yoktur diye düşünüyorum. Kendi ailesini araştırırsa insanlar, hakikaten neler çıkacak. Binlerce insanda bu var bence yani. Nasıl saklamış insanlar?

Sır saklamak zor bir şeydir. Ben şahsen saklayamam. Biz sabırsız bir aileyizdir. Her şeyi söylemek isteriz, paylaşmak isteriz. Böyle bir şeyi saklamak oldukça zor olsa gerek. Anneannem de büyük

sıkıntı çekmiştir muhtemelen. Hiç kimseyle paylaşmamış. Benim şaşırdığım nasıl dedeme cesaret edip de bunu açıklamış. Dedem de, o kitapları okuyan adam, "farklısın" demiş. Ama kişisel olarak bir nefreti yok herhalde dedemin. Daha çok bu siyasi kısmına bir eleştirisi oluyor. Ya da o kapıdan bakmak istiyor insanlar. İnsani bakmamaya çalışıyorlar olaya. O konuyu öğrenmemek istiyorlar.

Bunu öğrenmeden bir hafta önce filan anneannemlerin 50. evlilik yıldönümüydü. Dedemin tarafı falan da vardı. Ben o gün "Biz nereliyiz?" diye sordum. "Asıl kökenim neresi benim?" Orada muhtemelen anneannemin içinden geçmiştir söylemek ama o insanlar olduğu için söyleyemedi.

İlginç... Durmadan ilginç kelimesini kullanıyorum çünkü ilginç geliyor bu bana...

Kuzenim biliyor mu acaba? Çok merak ediyorum. Ki onun dedesi gidip araştıran. Onlarda adresler, telefonlar falan da duruyor sanırım. İlişkiye geçmek isterim ama nasıl? Belki mektup yazarak. Telefonla arasam korkarım telefonda ne diyeceğim diye, nasıl bir tepki verecekler, ulaşabilecek miyim diye. Ya da gidip görüşmek mi? Orada daha rahat mı olur diye düşünüyorum. Masraflı bir iş ama (*gülüyor*)... yapılmaya değer herhalde. Ama ne tepki verecekler acaba? Fotoğraflar falan varmış sanırım. Elimizin altında aslında... Tamamen üşengeçlik ve bu konunun gizli tutulmaya çalışılması yani bu. Uğraşıyoruz.

Böyle işte benim hikâyem de... Yani bir kısmı. Daha araştırılmamış kısımlarıyla... Bir anda pat pat pat pat her şey, bir sürü bilgi yağmuruna tutuldum. Bir durulma dönemine geçmem lazım. Sonra kendim araştıracağım biraz. Anneannem falan da bilmiyor. Yeni yeni açıldı kadıncağız. Ki o da çok rahatladı. Ben de çok rahatladım nedensiz bir şekilde, öğrendikten sonra rahatlık geldi. Evde bu konuşulur hale geldi mesela.

Suskunluk hâlâ bugün bile devam ediyor. Yani bende bile devam ediyor. Ki ben torun çocuğuyum... Ailede en ilginç nokta benim. İki taraftan da kesişiyorum. O yüzden aidiyet konusunda ne düşüneceğini bilemiyor insan. Ben dünyalı olarak görüyorum kendimi.

Benim dünyama ait şeylerin benden saklanması çok ağır bir şey

Deniz, 45 yaşında
Ekim 2005

Aile içinde bilinen ama hiç konuşulmayan bir şey bu. İlk olarak halamın kızından duydum. "Sen Ermeni olduğunu biliyor musun?" diye sordu bana. Tabii ben bilmiyorum. Allah allah, bu nasıl bir hikâye? O zamana kadar bu konuya ilişkin çok kitap okumuştum. Gerek Taner Akçam'ın kitapları, gerek *Agos*'tan okuduklarım. *Agos*'ta bir kız arkadaşım çalışmıştı bir müddet. Bu konu üzerine bilgim var ama... Zaten sen etnik kimliklerin, dini kimliklerin önemsiz olduğunu düşünerek yaşamışsın yıllarını. Birdenbire böyle bir şeyle karşılaşıyorsun. İlk tepkim, "Olabilir, ne olacak" falan gibiydi. Fakat sonradan düşünmeye başlıyorsun...

Ben babamı çok seven bir insan olduğum için "Babam ne gibi duygular yaşamış olabilir?" diye düşündüm çok. Annesi hakkında herkes bir şeyler söylüyor ve çocuk hep bir şeyler olduğunu hissediyor ama ne olduğunu da bilmiyor. Eziklik hissediyordu, merak ediyordu, yani karmakarışık duygular yaşıyordu muhtemelen. Belki bu yüzden kendini kabul ettirme çabalarına girdi. Ailede babamın yardım etmediği hiçbir yeğeni yok gibi. Gelmişler, evimizde kalmışlar, dershaneye gitmişler, kursa gitmişler falan. Belki de bunun arkasında yatan şey bir çeşit kabul edilme çabasıydı. Ben o zamanlar çok iyi insan olmasına yoruyordum ama belki de kabul edilme dürtüsüydü.

Sonra babaanne neler yaşamış olabilir? Yani bir şekilde bir sevkıyat memuru tarafından himaye altına alındı. Nasıl alındı? Neler

yaşadı? Peki ya dede? Hakikaten âşık mı oldu da aldı onu? Yoksa sırf koruma güdüsüyle mi aldı? Niye aldı? Bunu da çok merak ediyorum. Söylenen doğruysa nikâhı babaannemin üstüne yapmış. İlk eşinin üstüne nikâh olmamış. Ondan babaannemin ismi değiştirilmiş. Hep isimler değiştirilmiş. Geçmişine ait hiçbir bilgi ortalık yerde bırakılmamış. Ve hiç konuşulmamış. Şunu da enteresan buluyorum. Niye bu bölgede nüfus dairelerinde hep yangınlar çıkmış? Her yerde öyle. Annemin ailesi Harput'tan. Onların da nüfusları yok. Niye nüfusları yok?

"Bende her tür şey var, ben Mevlânâ gibiyim"

Öğrendikten sonra aile büyüklerine, büyük halama sordum. "Benim haberim yok" gibi yanıtlar aldım. Genelde bir inkâr, bir bilgi vermeme hali. Bu suskunluğun bir insanda yarattığı şey korkunç olmalı. Düşün, kafanda bir ömür boyu taşıdığın bir şey, hiç kimseye paylaşamıyorsun, hiç kimseye anlatamıyorsun. Yani böyle bir ruh haliyle nasıl başa çıkılır, bunu anlamak çok zor. Ben yapamam kişi olarak. Benim bildiğim bir gerçeği birisiyle paylaşmadan yaşayabilme şansım yok.

Ben ilk öğrendiğimde bir Ermeni arkadaşına sormuştum. "Gidebilir miyim daha öteye? Mesela babaannemin kardeşlerini bulabilir miyim?" diye sordum. "Biraz zor," dedi. "Kendi bir şeyler aktarmış olsaydı, belki olurdu. Tüm kayıtlar yakılmış, yıkılmış, nereden bulacaksın?" demişti Ermeni arkadaşım. "Ama bunu bilmen de senin için yeterli." O kadarla da kaldı bildiklerim.

Annemin ailesi Harputlu. Orada da böyle bir sürgün var. O zaman her taraf talan ediliyor. İnsanların evlerine giriliyor, eşyaları falan alınıyor. Büyük nene, "Onlardan kesinlikle bir şey getirmeyeceksiniz çünkü biz onlarla komşuyduk," diyor. Hatta annemlerle onların çocukları bir arada oynarmış. Hatta bir tanesi şimdi Kurtuluş'ta yaşıyor. Annemin komşusu. Tam hikâyeyi bilmiyorum ama kendi ismiyle, Mari olarak, hiç isim değiştirmeden yaşamını devam ettirdi. Yani böyle bir hikâye.

Doğulu olduğumuzu söylediğimizde bizlere "Siz Kürt müsünüz?" diye sorarlardı. Babam da çok nüktedan birisiydi zaten. "Bende her tür şey var, ben Mevlânâ gibiyim," derdi. Ama Kürtçe

konusulmadı hiç evimizde mesela. Bilmiyoruz Kürtçeyi. Belki Kürtlük de vardır soyda. Ama dediğim gibi biz bunları hiç didikle-medik küçüklüğümüzde. Gözümüzü açtık, bir sol çevrenin içinde-yiz artık. Bende buna böyle bir tavır alış vardı hep. Onun için de hiç ilgimi çekmedi. Yani gideyim de hakikaten bizde Kürtlük var mı araştırayım demedim hiç... Anneme "Arap'sın sen," derdim mesela. Annemin gözleri yeşilimsi, sarışın falan. "Sende kesin Araplık var," diyordum. Evimizde Kürt dense de, Arap dense de gocunacak falan bir şey yok, ama bir merak da uyandırmamıştı açıkçası.

Genel olarak bu rüzgâra evet denmiş

Ben şöyle düşünüyorum. İnsanlara birtakım payeler veriliyorsa, bunların arkasında hep bir şeyler var. Kimse durup dururken, iyilik-ten paye almıyor. Muhtemelen dedem de sevkıyat memuru olduğu için bir unvan almış. Yani çok da masum olduğunu düşünmüyorum. Bir sürü insanı yerinden yurdundan edeceksin, bunu yapmak için onay vereceksin. Bunların içinden bir tanesini de alacaksın. Bunu alışının arkasında ne olabilir? Olsa olsa çok güzel kadın olabilir. O anda hoşuna gitmiştir, almıştır. Onun hayatını kurtardın bir yerde ama ne pahasına? Belki sorsan özgür iradesini, o yollarda telef olmayı seçecekti. Bilemezsin ki bunu. Ben onu tercih ederdim, bi-linçli tercih olsaydı. "Ne geliyorsa başıma o gelsin," derdim, "ai-lemle birlikte olayım," derdim. Anılarını anlatmayacak, kendine neler olup bittiğini anlatmayacak, herhangi bir laf söylemeyecek, kendi geleneğini, göreneğini, ya da ağız, damak tadını yaşayamaya-cak... Ha bodrumda yaşamışım, ha o evin içinde yaşamışım. Ama belki böyle bir tercih yapacak durumda bile bırakılmadı.

Dedemin sevkıyat memuru olduğunu öğrendiğimde şöyle dü-şündüm: Bunu birileri yapacaktı; dedem olmasa bir başkasını bula-caklardı. Böyle insanlarla çok karşılaştım. Bir tanesiyle aynı işye-rinde çalışıyorum. Onun babası Karadeniz'den. Van'ın bir ilçesine yerleştirilmiş. Orada işte belediye başkanı unvanı verilmiş, toprak verilmiş falan. O anda o insanlara bu kurtuluş gibi geliyor. Yani önünde seçenek var. Ya böyle bir işbirliği yapacaksın, daha iyi bir hayatı kucaklayacaksın, ya da diğerleri gibi sürüneceksin. Fazla bir seçeneği yok. Çünkü o zamanlar kültür düzeyini düşünsene... top-

rağa bağımlı. Ya bir ağanın emrinde olacak ya da kendi ağa olacak. Sunulan şeyi düşünebiliyor musun? Bunu birileri yapacaktı. Dedem olmasa bir başkasını bulacaklardı. Birileri yapacaktı bu işi. Gönüllü o kadar çok insan var ki. Bilemiyorum, o anda dedemin bunu tercih ediş gerekçesini bilemiyorum ama herhalde bir sürü insan böyle bir yola tenezzül ederdi. Çok azı zaten etik olarak karşı durmuş, yardımcı olmuş. Onların sayısı o kadar az ki... Genel olarak bu rüzgâra evet denmiş, sessiz kalınmış, bir şekilde paylaşılmış. Malları alınmış yok pahasına...

Devletler olunca bir erk oluşuyor ve o bir sürü suç işliyor zaten. Bu Osmanlı'da böyle, Türkiye Cumhuriyeti'nde böyle, Fransa'da böyle, Almanya'da böyle. O iktidar kendini korumak için bir şekilde suç işliyor. Sürekli suç işliyor. Dünyanın her yerinde bu böyle. Ben hiçbir zaman farklı ırkların mevcudiyetine zaten inanmıyorum. Kimse masum değil. Birileri bunlara ortak oluyor. Şimdi düşünüyorum mesela... çok enteresan ya insan hayatı... İlk eşimle evlendiğimizde PKK olayları çok gündemde. Her gün gazeteler, televizyonlar falan veriyor. Karadenizli'ydi kendisi. Sürekli Kürtlere hakaret ediyor. Has Türk ya, orduyu savunuyor. Bir gün ona "Sen kendini ne zannediyorsun?" dedim. "Sizin oralarda da Rumlar varmış. Belki senin kökenin de Rum'dur. Belki onu biliyorsun, bastırmak için Kürtlere saldırıyorsun." Durdu. Yıllar sonra, biz ayrıldıktan sonra, bir Kürt kıızıyla evlendi ve kızının adını Berfin koydu (*gülüyoruz*).

Bu konularda birdenbire çok ön plana çıkanların, hani böyle "Türkler asildir" falan diyenlerin altında aşağılanmışlık, dışlanmışlık gibi şeyler var yani. Bir rahatsızlık var. Yoksa akıllı selim düşünebilir.

Yapabileceğimiz tek şey o acıyı paylaşmak

İnsan "geçmişte olmuştur belki böyle şeyler" diyebilmeli çünkü yazılı tarihin her zaman doğru olmadığını biliyoruz. Bize bir şeyler öğretilir ama sonra bir bakıyorsunuz, araştırdığınız vakit o tarihin altında başka şeyler var. En azından ipuçları yakalıyorsunuz "acaba" diyebilmek için... İşte annemin Mari'yle olan ilişkisi. Onu gördüğüm vakit... ya da annemin en azından ona ait anılarını anlatırkenki sevecenliği "Ha, bu insanlar da herhalde çeteci değildi canım," dedirtiyor. Yani mutlak vardır... bilmiyoruz ama bunların hepsinin çe-

teci olma şansı yok yani. Şimdi Güneydoğu'nun hepsine PKK'lı diyoruz ama bunların hepsi de bilfiil PKK'nın silahlı militanları değil yani. Bunun gibi...

Yapabileceğim tek şey... hakikaten Ermenilerin de bizim de hepimizin şu anda yapabileceği tek şey bunların yaşanmışlığını bilmek, o acıyı paylaşmak. Onun ötesinde bir şey olur mu? Ötesi beni çok da ilgilendirmiyor. Mesela sınırlar açılrsa da şu olsa da... Tam tersi sınırlar kalsın diye uğraşan biriyken... Ama yaşanan gerçekliği anlamak ve paylaşmak çok önemli, yaraların sarılması açısından.

Bir kere bunların konuşulabilir olmasını sağlamak lazım. Bu çok önemli geliyor bana. Çünkü insan en çok konuşamamaktan zarar görüyor. Artı, çaba sarf etmek lazım. Gerçeklerin aydınlanması için kime ne düşünüorsa gereğini yapmalı diye düşünüyorum. Devlet olarak da... Eğer kökenimizde de varsa, mesela malımız mülkümüz onlara aitse bence talepsiz reddetmemiz, vermemiz lazım bu insanlara. Çünkü onların yıkıntıları, döküntüleri... o duyguların üzerinde bir mutluluğu yaşıyorsa insanlar her tür kötülüğü yapabilir diye düşünüyorum. Yani üzerine çok fazla düşünmedim ama konuşulabilir olmasını sağlamak en önemlisi. Mümkünse bir sivil inisiyatif geliştirilirse, gitmek isteyen insanlara, Ermeni kültürünü tanımak isteyen insanlara fırsatlar tanınmalı diye düşünüyorum.

Kendimi bugüne kadar ne Türk gibi hissettim, ne Kürt gibi hissettim, ne şimdi bunu öğrendim diye Ermeni gibi hissedebiliyorum. Hiçbiri şu anda yok yani. Bir yere ait hissetmiyorum. Ama en fazla Maltepelili gibi hissediyorum. İstanbul'un Maltepe'si Deniz'i tanımlıyor. Çünkü orada yaşam buluyorum. Kendimi ifade edecek alanlar buluyorum. Şu anda kendimi Maltepelili diye tanımlıyorum. Nereye gidersem gideyim. Onun dışında bir tanımlama yapmadım yani hayatım boyunca.

Konuşmamak da bir suç

Bunları konuşmamak da bir suç bence. O suça dahil olmuş oluyorsun onu dillendirmeyerek. Yani onun gömülüp gitmesine izin veriyorsun. O anının, o bilginin yok olmasına izin veriyorsun. Halbuki konuşulsa... bunlar konuşulabilseydi belki biz babamla daha farklı şeyleri paylaşabilirdik, daha güzel şeyleri yaşayabilirdik. Belki

bunları kaçırdık, es geçtik. Belki annemle babam da başka şeyler yaşayabilirdi. Onların önüne geçildi. Yani o anlamıyla kim susmuşsa o suçlu bana kalırsa. Halamlar suçlu, amcam suçlu. Bunu bilip de bugüne kadar bize söylemeyenlerin hepsi suçlu. Kimsenin beni "korumaya" hakkı yok ki. Benim korunmaya ihtiyacım yok bir kere. Ben kendimi koruyabilecek bir insanım, bir. İkincisi, acaba kendilerini mi koruyorlar diye düşünüyorsun ondan sonra. Bu bilgiyi benden saklayarak benim neyimi korumuş olabilirler?

Bunları daha önce bilseydim, ailede konuşulsaydı bence her şey çok farklı olurdu. Bir kere birbirimize karşı daha açık olurduk. Şimdi öfkeleniyorum mesela. Bu öfkeyi yaşamazdım. İkincisi, her zaman için insanların gerçek duygularıyla birbiriyle olmasını önemsiyorum. Bende bu suskunluğu fark etmek hayal kırıklığı yarattı mesela. Müthiş bir hayal kırıklığı. Kendi aileme karşı. Çünkü ben ailemle övünürdüm... Ailede herkes okumuş, kendisini eğitmiş. Biri kurmay albay olmuş, birisi lise mezunu olmuş. Halam bir sürü kitap okuyan bir insan. Kültür seviyesi olarak baktığında böyle bir aileye sahip olmak insana hoş geliyor. Sonra birdenbire hayal kırıklığı yaşıyorsun. Böyle bir ailenin bunu yapması... Böyle bir ailenin bile böyle sırlarının olması bana çok ağır geldi açıkçası.

Açık açık konuşulan bir aile olsaydı, belki kendi aralarındaki ilişki de daha düzgün yürüyecekti. Ben bütün kusurlarına rağmen babamı seviyorum. Bütün kusurlarını da biliyorum. Bu benim sevgimi engellemiyor ki. O da öyle yapacaktı belki. Onlar da babamı olduğu gibi kabul edeceklerdi belki de. Bilemiyorsun tabii neler olabilirdi. Ama benim açımdan çok şey fark ederdi; müthiş rahatlardım. Ve daha erken yola çıkardım. Belki giderdim akrabalarımı bulurdum, di mi? Ne olurdu bir akrabam daha olsa? Belki çok bir şey olmazdı ama niye eksik olayım?

Onlar niye eksik olsun? Onlar bırakıp gittikleri kardeşlerine ait bir şeyleri bulsun. Onlar belki bende kardeşlerini göreceklerdi, di mi? Öyle olmaz mı, birden bir bakarız ondaki bir bakış, bir gülümseme hali bize çok tanıdık gelir. Belki bu duyguları yaşayacaktık. Belki sarılıp ağlayacaktık. Belki de birbirimizi hiç sevmeyecektik, arkamızı dönüp gidecektik. Ama bunların hiçbirini bilmiyoruz. Kimin hakkı var bizi bundan mahrum etmeye? Çok saçma. Ve üzücü. Yani hakikaten çok üzücü.

Babamı düşünüyorum. Belki annesine ilişkin kimseye soru sormadı. Nasıl biriydi? Çok üzücü. Onun için saklayanlara çok kızıyorum. Sen söyle. Neticede ben tercihim kendim yapayım. Bu kadar hakkım var. Sakla, sakla, sakla sert bir şekilde birisinden duy. Benim halamın kızından duyuş biçimim de çok sertti. "Sen Ermeni olduğunu biliyor musun?" şeklinde. Aynen pattadanak böyle. Ne bileyim... Bunu farklı öğrenseydim, daha özgür bir ortamda öğrenseydim başka duygular yaşayabilirdim. Şimdi daha çok öfke hissediyorum açıkçası. Saklayanlara karşı öfke hissediyorum. O zaman yapılan şeylerin gerekçesini bilmeyebilirim. Niye böyle bir şey olmuş? Ne olmuş? Falan filan... Ama gerçeği bilseydim karmakarışık duygular içinde olmazdım. Her şey daha yerli yerinde olurdu. Suçlu da aramıyorum neticede. Yani geçmişte olanlar hakkında suçlu Türklerdi, yok Ermenilerdi, böyle bir şey de aramıyorum. Ama benim dünyama ait şeylerin benden saklanması çok ağır bir şey. Ne olursa olsun ya... Böyle bir hikâye işte.

Bu gizleme insanın kendine güvensizliğini körüklüyor

Arif, 45 yaşında
Eylül 2005

Annemin babası Diyarbakırlı bir din adamı. Yani Osmanlı döneminde camide Farsça öğretmenliği yapan, aydın bir din adamı. Nasıl olmuş, nasıl tanışmışlar pek bilmiyorum ama ninem de bir Ermeni kızı. Yani bu tanınmış din adamı bir Ermeni kızını almış. Tabii ninem Müslüman oluyor, beş vakit namazını kılıyor. Asıl ismi Sogomin. Ben zaten bu isim meselesinden öğrendim Ermeni olduğunu. Hani biliyorum Ermeni akrabalarımız var ama niye Ermeni akrabalarımız var diye düşünmüyorum. Çünkü zaten mahallenin yarısı Ermeni yarısı Kürt. Komşularımızın yarısı Ermeni. Ramazanda biz onlara yemek gönderirdik, onların bayramlarında da onlar bize çörekle kırmızı yumurta yollarlardı.

Çocukken tesadüfen ninemi bir hastaneye götürürken nüfus cüzdanına baktım. İsmimin yanında bir de okuyamadığım başka bir isim yazıyor. İlkokul öğrencisiyim o sırada. Okuyorum ama yabancı bir isim. Biz ona "nen" derdik. "Nen," dedim, "bu ne?" Dedi "O Sogomin'dir." Asıl ismi Sogomin. Diğer Ermeniler de Ohannes Orhan gibi iki isimliydi. Bana dedi "Ben daha önce Ermeni'ydim, sonra döndüm, yani Müslüman oldum." Ama çok güzel beş vakit namazını kılardı.

Hem üzüldüğüm hem de unutmadığım, hep böyle bir masumiyeti, böyle kendini kabullendirme çabası vardı. Hepimize ilgi gösterirdi, itiraz diye bir kavramı yoktu. Torunu "Hadi gidelim," desin, hasta yatağından kalkar giderdi. Gelinlerine, kızlarına, herkese yar-

dıma koşardı. Herkesin işini o yapardı. Dedem öldüğü için bizim ailenin büyüğü babamdı. Babamın neneme çok büyük saygısı, sevgisi vardı. Babamın ona olan sevgisi herkesi etkiliyordu. O yüzden dönme olmasına rağmen ailede hor görülmezdi. Ama kendi arzusuyla çok iş yapardı.

Dul bir kadın olduğu için hep bizim evlerimizde kalırdı. Bütün yemek memek işlerini gelinlerin hepsine o öğretti. Kimse onun yaptığı kadar lezzetli yemek yapamazdı yani, o konuda tartışma yoktu. Çok yaşlı olmasına rağmen böyleydi. Müslümanların mevlüt pilavlarını, düğün yemeklerini hep ninem yapardı.

Ninem 70 yaşına kadar falan yaşadı. Son altı aya kadar da çalıştığını biliyorum. Çok temiz bir insandı. Temizlik kültürü konusunda onun çok büyük katkısı oldu bize. Yani tuvaletin temizliğinden tut, mutfağın temizliğine kadar gerçekten mahalleliye de örnek oluyordu. Komşulara çarşaf, yorgan yüzleri nasıl beyaz olacak, çamaşırlar nasıl yıkanacak anlatırdı. O zaman böyle deterjan falan yoktu tabii. Hatırlıyorum kazanlara onu çağırırdılar, giderdi böyle maşrapayla tutar kaldırır, kontrol ederdi.

Kilisede yaşayan teyze çocukları

Ermenice konuştuğunu hiç görmedim. Hep Kürtçe konuştu. Nine-min kardeşleri yaşıyordu. Annem bayramlarda teyzesine giderdi. Teyzesiyle birbirlerine tek yumurta ikizi kadar benziyorlardı. Onlar ailecek Ermeni'ydi ve kilisenin içinde yaşıyorlardı. Pazar günleri ayinleri vardı. İki kilise vardı o zaman. Şimdi hepsi çökmüş, yıkılmış. Belli bir noktaya kadar, diyelim 15-16 yaşına kadar ben onların çocuklarıyla oyun oynardım. Diyarbakır'a bağlı bir köy var, onların köyleriymiş. Teyzemin çocukları köye giderlerdi, bazen buğday muğday getirir, "Bu da senin payın," diye verirlerdi. Çocukları genelde kuyumcu ve taş ustasıydılar.

Teyze çocukları sürekli bize gelir giderlerdi. Sonra çoğu İstanbul'a göçtüler. 12 Eylül'den sonraydı herhalde. Bizim mahallede onlar azınlıktı sonuçta. Azınlığa karşı sen kabadayılığını sürdüremezsin, yani onlara bir şey yapmak ayıp sayılırdı. O anlamıyla bizim gidiş gelişlerimiz rahattı. Tabii babamın tavrı da önemliydi, "ben onları sahipleniyorum" şeklindeydi.

Ninem müthiş insancıldı. Akrabalarına gider, akrabalarını evine getirirdi. Ama kendi hikâyesi noktasında suskundu. Şehrin en tanınan ailesinin yanına gelmiş, din adamının karısı olmuş. Dedem yeri geldiğinde rakı da içen bir adamdı. Dindarlığı daha çok okuma üzerine, medreseden geldiği için koyu softalık yok onda.

Ninem de çok suya sabuna dokunmayan, günlük ekonomik işlere karışmayan ama gecesini gündüzünü çocuklarına, torunlarına katan bir kadın. Ailede en mazlum kim ise onun yardımına koşardı. Evde dayak yiyen, kovulan, küsen çocuklar kilimlerini alır ninemin odasına sığınarlardı. Bir çeşit sığınma yeriymiş yani (*gülüyor*). Hepimiz onu çok seviyorduk ama mazlumiyeti beni üzüyordu. O hali hep içime dert olmuştur yani. Mesela diğer nineler, Kürt Müslüman kadınlar yaşlandıktan sonra erkeğin otoritesini alıyor. Diyelim gelinlere fırça atar, kızlara laf söyler, sigarasını içer. Bizde ise tam tersi mazlum bir kadın.

Çok değer verildiği halde annemgilin, teyzelerimin veya yengelerimin ona fazla iş yaptırmaması beni rahatsız ederdi. Herkes reçeli-mizi yapsın, turşumuzu yapsın, dolmamızı yapsın, derdi. Niye böyle hizmetçi gibi kullanıyorsunuz onu? Hiç itirazı olmazdı ama bazen düşünüyorum belki bu dönme olmanın psikolojisi.

İlk şey benim için çok önemli: o döşek ve o masa

Ninem hastalandığında ilkokul sondaydım veya ortaokuldaydım. Ninem de beni çok seviyordu. Bir gün geldim eve, baktım döşek yapıyor. Annem dedi, "Bak ninen evleneceksin diye bu döşegi sana yapıyor. Gerdek gecesinde onun döşeginde yatacaksınız." Böyle yün döşek. O zaman 12-13 yaşındayım. Dedim, "Neno, niye şimdi-ban bana böyle bir şey yaptın?" "Oğlum ben hastayım bu aralar. İstedim beni anımsayacağın bir şeyim olsun. Benim elimden de bu iş geliyor." Yaklaşık otuz yıldır o döşek bizde. Onun en büyük anısı, yani benimle onun arasındaki bağ o döşek oldu.

Bizim mahallede çok ender kişinin okul durumu iyidir. Benim okul durumum iyiydi. Okumamda en büyük katkılardan biri Ermeni ustaların yaptığı masadır. Bir çeşit okuma, çalışma masası. Açılıp kapanan bir masa. Biz on kardeşiz. Evde de sadece iki oda vardı; kendime ait bir odam yoktu. O masa gelince odanın içinde bana

ait özel bir köşe oldu. Ermeni bir kadının oğlu o masada okumuş doktor olmuş. Annemle anneannem onu bana hediye ettiler. Aile İstanbul'a gidiyormuş, "Masayı Arife verelim, o da bunun üstünde okusun, büyük adam olsun," demişler. O masa beni hakikaten psikolojik olarak çok motive etti.

On çocuk evde oynuyor, siz de bir köşede bir yerde uzanıp ödevinizi yapıyorsunuz. Uzanmak yerine bir masa ve sandalye veriliyor size; orada özel bir konuma geçiyorsunuz. Hakikaten o masa açıldığı anda evde farklı oluyorsun. Sonra masayı kapatırdık, sandalyesi de öyle iki kat edilir bir köşede beklerdi. Ders olduğu zaman açardım. Bu yıllarca sürdü. Üniversite son sınıfa kadar o masayı kullandım. Yaklaşık on yıl bize hizmet eden bir masa yani. Bana uğurlu geldiğini düşündüm hep. Üniversite sınavına hazırlanırken bu masada benden önce hiç tanımadığım, bilmediğim bir insanın doktor olduğunu düşünerek çalıştım hep. Hâlâ saklıyorum o masayı çünkü çok değerli.

Bizim yaşadığımız mahalle, Hançepek ya da Gâvur Mahallesi olarak bilinir, ünü olan belalı bir yer. Sigara içmediğimi, kullanmadığımı söylediğim zaman insanlar şaşırıyor. O mahallede büyüyeceksin de sigara içmeyeceksin (*gölüyor*). Böyle belalı bir mahallede okuyan bir çocuk... Bazen oynarken veya diğer çocuklarla bir yere giderken kendime hatırlatırdım, "Sen talebesin, şöyle biraz geri dur bu işten." Ninem taşıyarak getirmişti o masayı. Almıştı sırtına getirmişti. Yani bu iki şey benim için çok önemli: o döşek ve o masa.

O gizli tünel zalimce bir şeyler yaşandığının deliliydi sanki

1974'ten önce Hançepek'in yarısı Ermeni'ydi. Sonra büyük kısmı İstanbul'a gitti. Orası büyük şehir olduğu için daha mı rahat ediyorlar bilmiyorum. 74'te Kıbrıs davası çıktı. Böyle bir milliyetçi dalgalanma olunca rahatsız edildiler. Zaten azınlıktılar. Kalanlar da 1980'den sonra gitti. Bizim de babam öldükten sonra teyzelerimin aileleriyle ilişkimiz koptu. Bir tek kadınlar birbirini arayıp sordu. Ben üniversiteyi bitirince büyük teyzem arayıp tebrik etti. Şimdi annem bilir kim nerededir diye. Yurtdışına, İsviçre'ye gidenler oldu. Bir çocukları Amerika'ya gitti. Kuyumculuk yapan var, terzi olan var. Mahallede çok problem olmuyordu belki, sosyal yaşamda komşusuyla

iyiydi ama iş yaşamında problemleri oluyordu Ermenilerin. Mesela bir marangoz komşumuz vardı. Orhan ağabey derlerdi ama ismi Ohannes'ti. İş yaptığı zaman her zaman parasını alamazdı, ya da geç alırdı. Bazen babama gelir yardım isterdi. Başka bir taş ustası vardı, o da aynı sıkıntıları yaşıyordu. Bir iş yapacağım ama parasını verecekler mi? Yani emek gücü harcadıkları işlerde böyle bir sıkıntı yaşıyorlardı.

Bir de bence en büyük sıkıntıyı kızlarının güzel olması noktasında yaşıyorlardı. Diyelim mahallenin gençleri âşık maşık oluyorlar. Zorla Müslüman olsun, evlensinler. Kızlar korkudan dışarı çıkmıyordu. Müslüman erkek görünce isteyecek, verdi vermedi sorunu yaşanacak. Birisi zorla isterken bunlar çok direnemiyorlardı. Yani kızlarının bir Müslüman tarafından beğenilmesi aileler için sıkıntıydı. Ha kız sevseydi gitseydi belki problem olmaz, ama ısrarla istenmesi... Bir de tabii Ermeni kız Müslüman olacak şeklinde.

Herkes bizim mahallede define arardı. Bizim ev eski bir Ermeni eviydi. Benim ağabeyim, eniştem falan da uzun süre gömü aradılar, hazine aradılar. Bir ara yurtdışından, Amerika'dan birileri geldi. Dediler "Buralarda bizim dedelerimiz de oturmuş." Bizim gibi onlar da demek ki köklerini arıyorlar. Dediler "Burada kiliseye giden bir tünel varmış." Biz o evde kalıyoruz ama tüneli bilmiyoruz. Mutfakla kuyunun girişinden bir taş çekildi ve bir tünel bulundu. Bize yerini onlar gösterdiler. Tabii çökmeler falan olmuştu ama mahallenin tümüne yayılan bir tünel vardı yeraltında. Demek ibadet yerine açıktan gidemiyorlardı. Mesela orada müthiş hüznümlendim. Yani demek ki bu insanların hem evlerinde kalıyoruz hem onların yemeklerini yiyoruz (*gölüyor*), onlar bizim yemeklerimizi yiyor, ama demek ki öyle bir baskı dönemi olmuş ki bu insanlar ibadet yerlerine gizli gidip geliyorlarmış. O gizli tünel zalimce bir şeyler yaşadığının deliliydi sanki. O sırada herkes bir şeyler anlattı, ninem bir şey anlatmadı. Suskun kaldı. Olumsuz, olumlu hiçbir şey demedi.

Bu tartışmalar insanları rahatlatır

Mahallede rahattık ama sonra biz de ninemizin dönme olduğunu pek kimseye söylemedik. Mesela ortaokulda, lisede gizleniyordu. Bir kabahatı gizleme gibi.

Babamın belli bir otoritesi ve belli bir rahatlığı vardı. Mesela yazıhanesine geldiklerinde onlara Ermeni isimleriyle hitap ederdi. Ohannes diye çağırırdı yani, Orhan demezdi. Ona sorduğumda dedi ki "Oğlum bilsinler ki bunlar Ermeni'dirler ama benim dostlarımdırlar, hem dostum olduğunu bilsinler hem Ermeni olduğunu bilsinler."

Bir gizleme vardı. Yani biri sormazsa böyle bir ninem var demezdim. Veya "Ninem var, çok iyidir, şöyledir böyledir" ama "Ermeni kızıdır" deme noktasına gelmezdi. Ortanca dayım, ekonomik olarak evi geçindiren, dış dünyayla muhatap olan dayım çok dindardır. Ben onu biraz ninemin dönme olmasına veriyorum. Bazen soruyorum "Dayı niye sabah namazını illa camide kılıyorsun, evde kılmıyorsun? Sabah 4:30'da niye camiye gidiyorsun?" Yani aslında o çok inançlı olduğunu söylüyor ama bence bilinçaltında o var. Diğer dayılarım öyle değil, yani onlarda hiç gizleme mizleme yok. Ama o dayım dışarıyla ekonomik olarak ilişkiler içinde olduğu için, hani alışveriş yapmazlar, iş almazlar diye böyle bir gizlemeye mi gitti? Ama o gizleme hakikaten de insanın böyle çok planladığı bir şey değil. Böyle bir an tereddüt ediyorsun söyleyeyim mi söylemeye mi diye. Sonra "Yahu ne gerek var, söyleme," diyorsun. Aslında orada biz ifade etmiyoruz ama bir korkaklık var. Babam Ohannes diye ismiyle çağırıldığı zaman korkmuyor, güçlü olduğu için korkmuyor. Ama dayım, bizler çekiniyoruz, bir korkaklık, bir tereddüt var. Tereddüt olmasa söylersin.

Ninem bir din adamı tarafından korunmak için mi alındı yoksa güzelliğinden mi? Bazıları diyor korumak için aldı. Ama bakıyorum güzel kızlar alınmış hep. Güzel olmayanlar alındı mı alınmadı mı benim bir araştırmam yok, ama bireysel kanaatimi söylüyorum mahallede gördüklerimden. Ninem de güzel bir kadındı, acaba ondan mı alındı? Yani madem bunları öldürecekler, bu da güzel bir kızdır, alalım mı dendi? Onu veren aile de, yahu bu kızı bir hocaya verelim de belki korur mu demiş? Korumuş da tabii. Aynı zamanda öyle bir şey de var. Yani bir katliam, bir sıkıntı, bir baskı...

Bu konu son zamanlarda çok tartışılıyor. Bu tartışmalar hakikaten de insanları rahatlatır. Nasıl rahatlatır? İnsanlar iç içe karışmış. Yüz yıl önceki sayımlara bakıyorsun. Her yerde Yahudi, Süryani, Ermeni var. Burası Müslümanların mahallesi, burası Hristiyanların. Birlikte pazara çıkıyorlar. Mesela caminin avlusunda eski eşya

pazarı kurulurdu, Ermeniler mal satardı, Yahudiler mal satardı. Küçük iğne-iplik gibi şeyleri Yahudiler satardı mesela. Yahudi adam gelip caminin avlusunda ticaret yapabiliyordu yani. Sonradan yaşananlar bu tür bir sosyolojiyle bağdaşmayan, sosyal yaşamla bağdaşmayan olaylar. İnsanlar hâlâ gizliyor. Ninesi Ermeni veya Yahudi ama bunlar hep gizleniyor. Ya da bu insanda bir kimlik bunalımına neden oluyor. Niye bunalım yaşayasın? İşte çok sevdiğin nineni gizlemek zorunda kalıyorsun. Senin için bu kadar şey yapan nine-ni... Sen top oynuyorsun, o terliyor sana sofrta hazırlıyor. Böyle bir insanı gizleme gereği duyuyorsun...

Bence bu gizleme insanın psikolojisinde kendine güvensizliği körüklüyor. Gizlesen de her an ortaya çıkabilir diye sürekli bir güvensizlik duyuyorsun. Böyle bir şey basma sızdığında...

Mesela Ecevit babasının Kürt olduğunu Kastamonu'daki mezarının üstünde yazdığı halde yıllarca sakladı. Ve adam bir Türk milliyetçisi, Ecevit. Hiç kimse yaşamındaki şeyleri gizleme ihtiyacı duymamalı. Bu illa etnisite anlamında değil, başka şeyler de olur. Siyasette hatalar yaparsın, sosyal yaşam içinde hatalar yaparsın. Bunları gizlemek aslında bana göre daha radikal yapıyor insanları, psikolojik olarak daha şiddetli savunma getiriyor. Diyelim Ecevit Kürtlüğünü gizliyor milliyetçi oluyor veya işte bir başkası Ermeniliğini dindarlıkla gizliyor. Rahat olan kişi o kadar yapmaz.

1915'i ninem hiç anlatmadı ama mesela babamgil "Ya biz Kürtler de öldürdük, para için öldürdük," derlerdi. Tabii babam 1932 doğumluydu, onun için kendisi yaşamamış. O diyordu ki "Oğlum bizimkiler de öldürdü. Türkler de Kürtler de öldürdü." Yani Türkler kullandı, ama o gömü olayında... Şu evde mesela birileri oturuyor ve burada gömü var, ben inanıyorum ki o mahallenin yarısı o adamı öldürürdü. Ama tabii şey de var. 1915'ten önceki geleneklerdi, hoş görüydü, karşılıklı bayramları kutlamalar... İşte yumurta bayramında onların yumurta getirmesi, bizimkilerin kurban bayramında yemek götürmesi. Ramazanda hakikaten de çok dikkat ederlerdi; yemek yemez, sigara içmezlerdi. Korkudan ziyade dinlerin birbirine saygısından yaparlardı. Sanki "Bak biz sizin dininize saygı gösteriyoruz, siz de bizim dinimize saygı gösterin" gibi bir şey vardı.

Onun için 1915'ten sonra da bence yıpratamadıkları şey şuydu: o sosyal ilişkiler, o komşuluk ilişkileri, o bir arada yaşamının getir-

diği zorunluluklardan dolayı karşılıklı hořđörü. Göç 74'te Kıbrıs hareketi ve 12 Eylül'le oldu. Sola karşı Müslümanlığı ortaya çıkarınca 12 Eylül, işte solun panzehiri İşlam'dır, öyle olunca bence Ermeniler sosyal yaşamda duydukları rahatsızlıktan dolayı kimliklerini gizleyebilecekleri daha büyük şehirlere göç ettiler. Bunu sadece Ermeniler için söylemiyorum. Süryaniler de var, Yezidiler de var. Mesela Yezidiler okulda Ermenilerden daha sıkıntılıydılar, çocukken onu görüyordum. Bir gün okuldan dönüyorduk. Yezidi arkadaşımın etrafına bir yuvarlak çizdiler, çocuk çıkamadı. Anlam veremedim. "Gel ayağınla sil o çemberi," dedi. Sildim. Çocuk öyle çıkabildi. Yezidi ismini ilk kez o zaman duydum.

Talan eden konumunda olsalardı altınlarıyla giderlerdi

Rüya, 22 yaşında
Mayıs 2007

Biz "Ebe" diyoruz. Babamın babaannesi. 101 yaşında öldü. Ben o sırada ilkokul ikinci sınıftaydım. Biz çok küçükten beri Ebe ile birlikte büyüdük. Babamı o büyüttüğü için babama karşı ayrı bir sevgi duyuyordu, bize karşı da ayrı bir sevgi. İsmi Hanife'ydi; Ermeni ismini bilmiyorum.

Babası doktormuş. Babası arkadaşıyla birlikte bir yerlere giderken mağarada arkadaşı parasını almak için başını taşla yarmış; babası öyle ölmüş... Mesela bu "gitme" ne? Nereye gidiyorlardı? Ben onu sonradan düşünmeye başladım. Ebe babasının ölümünü anlatırdı; "taşla yarmış" gibi detay anlatmazdı ama ölümünü anlatırdı.

Çok hikâye anlattığını hatırlıyorum. Çok değişik şeyler. Anlattığı bazı masalları "Annem bana bu masalı anlatırdı," diye anlatırdı. "Bir padişahın kızıyla evlenecekmiş bir genç. Padişah gence demiş ki git Kaf dağının arkasından şunu getir" gibi klasik masallar vardır ya, o tür masallar anlatırdı.

Mesela "elim elim öpenek" diye bir oyun vardı, bana onu o öğretmişti. "Elim elim öpenek, elden çıkan topalak, topalağın yarısı, gitti Bey'in karısı, Adem burdan sil süpür çıkar şunu," diyor, "şunu" derken iki parmak çıkıyor falan.

"Müslüman nine" tipli kadınlar vardır ya, öyleydi. Bayağı dindardı. Ama 100 yaşındayken bile cımbızla bıyıklarını alırdı. Süsüne düşkün, oturmasını kalkmasını bilen bir kadındı. Hiç bunamadı. Ölene kadar bilinci o kadar açıktı ki... Namazını kılardı, din hakkın-

da konuşurdu. Bir gün "Abdest aldırın bana," dedi. Abdesti aldırıldı ve yatağında öldü.

"Ermeni tohumları"

Babamın ailesi Kayserili. Köylerinde Ermeniler yaşarmış. Ebe de Ermeni birisiyle evliymiş fakat köyün en güzel kızlarından biriymiş. Hep öyle olur ya. Babamın dedesi köyün imamıymış. Annesi Ebe'yi görmüş, gitmiş konuşmuş, demiş "Seni alalım." İşte sonra oğlula evlendirmiş ve Ebe Müslüman olmuş. Böyle biliyoruz. Öbür kocasına ne oluyor onu bilmiyorum. O anlatılmıyor. Ondan ayrılmış ve dedemle evlenmiş. Böyle anlatılıyor.

Evde dinlediğim hikâyelerden ilginç bulduğum şu var: Hristiyanların oruçta süt ürünleri yememesi lazım ya, Ebe çok takmazmış, inek sağarken süt içermiş. Aslında çok da inanmazmış yani. Babaannemler hep bunu anlatırlardı. Gerçekten böyle olmuş da olabilir, bilemeyiz, ama bu hikâyenin arkasında onu dindar olarak sunma isteği de olabilir. Yani "İyi bir Hristiyan değildi," deme isteği. Kendisinin hiç öyle bir gayreti yoktu hatırladığım kadarıyla ama ailedekilerin vardı. Zaten babaannem Ebe'yi pek sevmez, kendi kaynanası olduğu için. Babamın ise aşırı bir sevgisi vardır.

Annemler de babaannemler tarafından çok haz etmezler. Annem hep kızdığı zaman "Ermeni tohumları," der. Karışmışlık meselesi... Buna benzer "Yunan tohumu" da vardır ya. Çok garip, daha bir ay önce annem aynı şeyi söyledi, babama sinirlendiğinde. Ben de onlara sürekli bir şeyler anlatmaya çalışıyorum: "Bak babaannemiz Ermeni'ymiş, birlikte yaşamışlar, saf Türk diye bir şey yok" gibi... Birkaç yıl önce üniversitede aldığım derslerin de etkisiyle annemle bu konuları konuşmaya başladım, Ebe'yle ilgili sorular sormaya başladım. Annem "Sus konuşma," falan dedi. Annem bu konuyu açarsak babama hakaret edeceğimizi düşünüyor. Babam aslında çok rahat birisidir ama annem bu konuda "Babana bir şey sorma," dedi. Evde annemin kızdığı anda babama söylediği "Ermeni tohumu" lafı dışında pek bir şey konuşulmazdı. Ebe ölmeden önce babama gömülü şeylerin yerini söylüyor. Giderlerken nereye gömdüklerini söylüyor. Babam onların yerini biliyor mesela ama dokunmuyor. "İleride çok çok zor duruma düşersek o zaman bakarız

ama şimdi dokunmayalım," diyor. Gitmişler insanlar ve giderlerken gömmüşler hep.

Küçükken benim için Ermeni olmak yabancı olmak demekti. Bir de ilkokulda dersler görüyorsun, "Yunanlılar bize şöyle yaptı, Ermeniler böyle yaptı." Ortaokuldayken bir kitap okumuştum. İmini tam hatırlamıyorum ama *Ermeni Mezalimi* gibi bir şeydi. Ermenilerin nasıl Türkleri katlettiğini anlatan bir kitap. Onu okurken şunu düşündüğümü hatırlıyorum: Gitmişler ve altınları kalmış. Demek ki gitmişler yani. Bir gidiş var. Altınlarım da bırakıyorlar, demek ki bir mağduriyet var. Talan eden konumunda olsalardı altınlarıyla giderlerdi diye düşünürdüm ama çok da fazla sorgulamazdım.

"Saf Türk" olmamak hoşuma gidiyor

Benim için ne ifade ediyor? Ben zaten kültürel zenginlik söylemini benimsediğim için "saf Türk" olmamak hoşuma gidiyor. Ama kimlik politikalarına genel olarak karşıyım. Kendimi mesela hiçbir zaman "başörtülü" olarak kurgulamamışımdır. Dini de kimlikleştirerek yaşamamaya çalıştım. Bilinçli bir şekilde bunu yapmaya çalıştım. Ne kadar oldu bilmiyorum ama...

Kişisel olarak şuna üzülüyorum: Ebe'nin anlattıklarını keşke daha çok hatırlasaydım, keşke onunla daha çok konuşsaydım. Çok hikâye vardı anlattığı... Romantize etmemek lazım belki ama Ebe'nin yalnız kaldığını düşünüyorum. Öyle bir kadının... Eski bir kocası olduğunu biliyorum, dedemin aksi-huysuz olduğunu biliyorum... Nasıl evlendi? Acaba gidiyorlardı da o gitmemek için stratejik bir evlilik mi yaptı? Öyle bir şey de olabilir. Bunu düşününce çok kişisel bir düzeyde üzülürsün tabii.

Tabii sonra Müslüman olduğuna ben kendi adıma seviniyorum. Hristiyan olsa kötü bir şey değil ama Müslüman olmuş olması benim için iyi bir şey. Sonuçta ben Müslümanlığın hakikat olduğunu düşünüyorum, o yüzden inanıyorum. Onun için Ebe'nin Müslüman olması benim için çok naif bir şekilde iyi bir şey. Din değiştirmesinden dolayı bir şey hissetmemiştim ama sürekli "dindar bir kadındı, dindar bir kadındı" diye altının çizilmesi kötü gelmiştir. Benim ailem dindar bir aile falan değil. Dine mi bağlısınız ki bunu söylüyorsunuz? Ona dindar diyorlar ama kendilerinin dinle pek alakası yok.

Bu ikiyeüzlülük beni rahatsız ediyor.

Ama kendisini hatırladığımda mesela namaz kılışını hatırlıyorum. Bana süphanekeyi o öğretmişti. İlk duamı ondan öğrenmiştim. Her bir ayet ezberlediğimde öperdi. Çok sevgiyle yaklaşırdı bana. Ben annemden hiçbir dini eğitim almadım, bir tek ondan aldım.

Yüzlerce torunu var

Ebe ailede oldukça merkezi bir figür. Babamın dedesinden bize hiç bahsedilmedi. Aksi ve huysuz bir adam olduğunu biliyoruz. Bir de ufak tefek olduğunu. Ben 2 kilo 900 gram doğmuşum. Boyu uzun çirkin bir çocukmuşum. Bizim ailede herkes uzundur. Babam 1.96' dır. En kısa olan 1.85'tir. Ben de hem boy olarak hem fiziksel olarak Ebe'ye benziyormuşum. Aslında ailede tüm çocuklar Ebe'ye bir şekilde benziyor. Ebe'nin herkesi etkilediği konuşulur hep. Beyaz tenli, hafif sarışın bir kadın. Gözleri de ela. Annemler ve teyzemler arasında şöyle bir geyik de vardı: "Ermeni tohumu; herkeste bir izi var."

Ebe üzerinden bir aile soyağacı çıkardık. Ebe'nin dokuz-on tane çocuğu vardı. Bir de torunlarını ve onların çocuklarını saydığımızda yüzlerce torun ediyor. En büyük kızı çok erken yaşta evlenmiş, onun çocukları falan dedemle yaşıt. Bayağı büyük bir aile yani.

Ebe'nin babasının doktor olduğunu biliyoruz ama başka bir şey bilmiyoruz. O eski zamanlarda doktor olmak çok önemli tabii. Yani iyi aileden, asil aileden geliyor. Ama onun dışında annesi kimdi, kardeşleri kimlerdi, hiç bilmiyorum.

Büyük dedemle evlendiği zaman bayağı bir uyumsuzluk yaşamış ama o uyumsuzluğun ne olduğunu bilemiyoruz. Sanırım dede çok kaba geliyormuş Ebe'ye. Ben de Ebe'yi çok kibar bir insan olarak hatırlıyorum. Bacak bacak üzerine attığını veya ayaklarını uzattığını hatırlamıyorum. Dolayısıyla dedenin kaba olduğunu söylediler yaşadıkları uyumsuzluk için ama başka sebepleri de olabilir. Evlenmeyi istememiş olabilir. Bana çocukken çok garip gelmişti, "Niye eski kocasını bırakıyor da büyük dedemle evleniyor?" O yaşlarda insan bir de "aşk, sevgi" falan düşünüyor ya. "Onu sevmedi mi? Niye yeniden evlendi?" falan diye sorduğumu hatırlıyorum kendime.

Ebe babamın dedesi olan kocasını erken yaşta kaybediyor. Kibar bir kadın ama naif bir kadın değil. Çok güçlü bir kadın olarak

anlatılıyor. Ben de mesela ağladığını çok hatırlamam. Bazen babasını anlatırken ağlardı. Onun dışında güçlü, babama da bakmış etmiş bir kadın. Bizim ailede güç sevilir. Çocuklar da tek başına ortaya bırakılır ki kendi işlerini kendileri halletsinler. Ebe'deki güçlülüğün çok takdir edildiğini hatırlıyorum.

Babam Ebe'yi çok sever, "gerçek annem" falan der. Babam liberal bir insan. Sürekli iş düşünür. Mesela ben babama çok kızarım "Niye *Hürriyet* alıyorsun?" diye, "Emin Çölaşan mı okuyorsun?" O da "*Hürriyet*'in ilan sayfası daha iyi," falan diye yanıt verir. Çok milliyetçi yanları yoktur. Zamanında, 80'den önce, ülkücülerle takılmış ama MHP'ye falan oy vermemiş; hiçbir zaman öyle çok milliyetçi olmadı.

Hafıza boyutuyla siyasal boyutu ayn tutmak lazım

Bu tür konuların çok fazla politize edilmesinden, insanların birbirine saldırmasından çok rahatsız oluyorum. Başörtü meselesi de öyle... Yani insanların üzüntüleri olmuş, acıları olmuş, bunlar hiç önemsenmiyor. Oldu mu olmadı mı? Soykırım yaptı mı yapmadı mı? Sürekli bunu kanıtlama meselesi beni çok rahatsız ediyor. Bence bir şey çıkacaksa sivil toplumdan çıkacak ama onların da böyle taraf halinde hareket etmeleri her şeyi zorlaştırıyor. Bir taraf sürekli "Bu soykırımdı, bunu kabul edeceksiniz, edeceksiniz," dediği zaman diğer taraf da çok geriye çekiliyor. Özellikle Türkiye gibi yabancı korkusu olan bir yerde...

Ben özellikle *Anneannem* kitabını okuduğumda çok etkilenmiştim. Elif Şafak'ın kitabı da gayet olumlu bir etki yaptı insanlarda. Daha muhafazakâr, daha milliyetçi arkadaşlarımda gördüm etkisini. Aslında farklılıklarımızı keşfetme meselesiyle çok iyi eklemlenebilir bu konu.

Bence temel olarak şunu anlatmak lazım: Biraradalık varmış. Bu da sözlü tarih çalışmalarıyla, mimari incelemeleriyle falan alttan ve küçük küçük gruplarla yapılabilir. Biraradalığımız vardı.

Soykırım var mı yok mu diye sorulması beni rahatsız ediyor. İşin hafıza boyutuyla siyasal boyutunun ayrı tutulması lazım. Aileme de bunu söyledim. Hafıza boyutuna baktığın zaman çok şey var. *Anneannem* kitabında anlatılanlar mesela. Bunlar reddedilemez.

Bir gitme meselesi var, bir mağdur olma meselesi var. Ama hep şöyle bir meşrulaştırma oluyor, "Savaş varmış zaten." Teyzemin eşi, eniştem, çok muhafazakâr bir adam. Kürt meselesi tartışılırken bana hakaret bile etmişti. Onlar mesela böyle bir şey kabul etmiyorlar. Öldürme gibi bir şey olduğunu düşünmüyorlar. "Zaten ihanet etmişler. İhanet edenler öldürülmüş," diyorlar. Bir de şöyle bir mantık var: "Ebe sürülmemiş mesela. Demek o zararlı değildi; zararlılar çıkartıldı." Şey gibi, geçen Cumhuriyet mitingine bir türbanlı gitmiş, herkes çok seviniyordu, "Bak bu gerçekten samimi olan, diğerleri zararlı" gibi trajik şeyler söylüyorlardı. Eniştemin tepkisi de buna benziyor.

Beni en çok meseleyi önemsememeleri rahatsız ediyor. Bir şeyler olmuş, insanlar tartışıyor, tartışmak istiyor, onların umurlarında değil. Ki bizim orada, Kayseri'de, bunun bir geçmişi, izi var. Mesele babam bizim ticarete iyi olmamızla Ermenilik arasında bir ilişki kurar. Halk arasında böyle bir kabul var. Şehirde ve civarda kiliseler var hâlâ ayakta. Dolayısıyla belirgin bir miras var.

Lisede daha özgürlükçü, asiydim. O zaman bu konuyu çok düşündüğümü hatırlamıyorum. Bir de başörtülüsün, kendini "öteki" hissediyorsun. Lisede Ahmet Kaya gibi bir sürü protest müzik dinlerdim; Yılmaz Odabaşı okurdum. Onlar bana Ebe'nin hikâyesini hatırlatırdı. Özellikle Yılmaz Odabaşı'nın hikâyelerinde hep yıkılan köyler, giden insanlar vardır. Kürtlük meselesi üzerinden. O sıra merak etmiştim bizim ailede Kürt var mı diye ama kimse çıkmamıştı. Zaten bizim oralarda pek Kürt yoktur. Bizim aile "Biz Türk'üz," der. Gerçi şimdi demiyorlar. Onlarla çok konuştuk bu meseleleri. Mesela Kürtlere karşı her ırkçı bir şey söylediklerinde "Ama bak sende de Ermenilik var!" diyorum.

Binlerce kadının hikâyesi aynı

Gülçin, 38 yaşında
Ekim 2005

Benim Ermeni geçmişim çok ilginç. Babaannem Ermeni. Katliam sırasında bütün ailesi katlediliyor. Sağ kalan birkaç kişiden biri babaannem ve oğlu, yani benim üvey amcam.

Bizim kasabanın, Derik'in, adı Kürtçe Küçük Kilise demek. Soykırım sırasında dört bin gayrimüslim yaşadığı anlatılıyor. Dört-beş tane gayrimüslim okul var, herkes oralarda okuyor. Ermeni, Süryani, Kürt herkes birlikte yaşıyor. Terzi Ermeni, kuyumcu Ermeni kasabada. Sonra soykırım başlıyor. Ermenilerin neredeyse yüzde 99'unu katlediyorlar. Bizim orada Ermeni Fırını diye bir mağara var. O fırına Ermenileri koyup, kapatıp ateşe vermişler. Kalanı da sürmüşler. Ama büyük bir kısmını orada imha etmişler. Gelmiş işte askerler... tabii bunların hepsi anlatı... askerler gelmişler, Ermenileri toplamışlar, bir kısmını kasabada, bir kısmını çevresinde öldürmüşler, kalanlar da sürülmüş.

Kasabanın altında bir yeraltı kilisesi olduğundan bahsediliyor. Bir ara açılmış, şimdi göremiyorsun. Birisi kazımaya başlasa belli ki çıkacak. Çok eski bir kasabaymış. Bu da en büyük yeraltı kiliselerinden biriymiş, öyle söyleniyor. Hiçbir kazı olmadığı için bu bir söylenti sonuç olarak. Ama Ermeni Fırını Mağarası biliniyor. Açık bir yer. Gidip bakabiliyorsun. 1950'lerde filan kemikleri toplamışlar. O sırada ne olduysa, birileri gidip o mağarayı temizlemiş. Annem görmüş kemikleri. Ondan önce örülüymüş mağara. Duvarı sökmüşler, sonra kemikleri temizlemişler. 1990'larda askeriye yeniden örmüş duvarları, şimdi kayıp...

Babaannemle oğlu bu işten bir şekilde kurtuluyor. Herhalde Kürtlerden birisine sığınmışlar diye düşünüyorum. Askerlere çok büyük paralar vermiş olabilirler. Çünkü ailesi çok zenginmiş. Hem baba hem koca tarafı zengin ailelermiş. Oğluyla babaannemi soy devam etsin diye bırakmışlar.

Babaannem çok inatçıymış

Askerler çekildikten sonra babaannem kendi mallarını işletmeye başlıyor. Kendi tarlaları, bağları var, onları işletiyor. Kürtlerle çalışıyor, kalan üç-beş Ermeni ile bir şekilde hayatlarını devam ettiriyorlar. Oğlu da herhalde beş-altı yaşlarında bir çocuk o zaman. Benim dedemse, oradaki Kürt aşiretlerinden. Ermeniler katledildikten sonra Kürtler daha yaygın bir şekilde oraya yerleşiyorlar. Ermenilerin evlerinin tamamı boşalmış durumda, gelip işgal ediyorlar. Bugün anlatınca işgal diyoruz, o zaman işte insanlar gelip yerleşiyorlar. Bir tek babaannem ve birkaç Ermeni sağ. Babaannem kendi mallarını koruyor.

Dedemin de bir karısı ve bir çocuğu var. Babaanneme, malvarlığından dolayı veya işte güzel bir Ermeni kadınla beraber olmak için –hangisi daha ağır basıyor hiç bilemedim– evlenme teklif ediyor. Birkaç defa elçi gönderiyor. Kadın kabul etmiyor. "Benim bir oğlum var, bunu büyütme için sağ bırakıldım. Bir Müslüman'la beraber olmam mümkün değil," diyor. Bunun üzerine babaannem dedemin adamları tarafından kaçırılıyor. Zorla evlendiriliyorlar. Kadın hayır demesine rağmen imam bunları evlendiriyor.

Babaanneme dair anlatılan hep onun sürekli itiraz ettiği. Bu da bir açıdan normal. Kadın bir büyük aile kızı olarak doğmuş, büyük aileye gelin gitmiş, birdenbire her şey tersine dönmüş. Bir kere kaçırılıyor. Bu korkunç bir şeydir. Belli ki dedem zorla cinsel ilişkiye giriyor onunla. Dört-beş düşük olduğu söyleniyor. Çok kötü dövüyormuş dedem. Bu ilişkinin sonucu olarak bir tek babam yaşıyor. Belli ki kadını sürekli biat ettirmeye zorluyor ama başaramıyor. Bu arada babaannem Ermeni ismini koruyor, dinini de değiştirmiyor. Kavga, dövüş, şiddetin bir sebebi de onun din değiştirmemesi.

Evlenir evlenmez mallara el koyma süreci başlıyor. Normalde kadın evlenince mal ve mülkleri kocaya verir ve uysal bir kadın

olur. Babaannem ise çok inatçıymış. Dedem bakıyor ki kadın malları kendisine vermiyor, hepsini satıyor. Üçüncü bir insana sattığında bir süre sonra o adam işletmeye başlıyor ve bu durumda babaannemin yapabileceği çok bir şey kalmıyor. Sonuçta babaannem tek başına bir kadın. Ailesinin yüzde 99'u yok olmuş. Bütün malvarlıkları bitince mi, sıkılınca mı bilmem, bir süre sonra dedem babaannemi babamla birlikte evden kovuyor.

Gururlu Munişe'nin Ermeni ve Kürt oğulları

Dedem kovduktan sonra babaannem oğlunu da alıp, diğer Ermenilerin yanına gidiyor. Onlarla yaşıyor, ufak tefek işler yaparak hem ilk evliliğinden olan büyük amcamı hem babamı büyütüyor. Kovulduğunda babam ya iki ya üç yaşında. Ama anlatılan hikâye çok acı bir hikâye.

Babam derdi ki "Dağda bir ev vardı, orada kalırdık, karanlık bastıktan sonra kasabaya alışverişe inerdik. İnsanlar bizi görürlerse utanmayalım diye." Babaanne belli ki çok gururlu. "Munişe'nin oğluna yırtık pantolon yakışmaz," diyen bir kadın. Babamın Kürt halası ve amcaları yardımcı olmuşlar. Kadına ve çocuklara sahip çıkmaya çalışmışlar. Bayramlarda kıyafet alırlarmış, hasat zamanı buğday, bağ zamanı meyve gönderirlermiş. Babam onları saygıyla anardı. Onlar dedeme kızarlarmış, babama sahip çıkmadığı için.

Sonra benim Ermeni amcam Ermeni bir kız buluyor. Belli ki kurtulana kadar biri. Böylece Ermeni amcam Ermeni olarak yaşamaya devam ediyor.

Babam İkinci Dünya Savaşı sırasında askere gidiyor. Döndükten sonra babaannem diyor ki "Seni evlendirelim, ama bir Ermeni ile evlenme, bir Kürt ile evlen, benim çektiğime benzer şeyleri sen de çekme." Babamın halası bir Kürt kadın bulup babamı evlendiriyor. Babam evlendikten sonra babaannem 50-60 yaşlarındayken, ölüyor. Hastalandığını anlayınca Ermeni gelini yanına çağırıyor, "Ölürken bana kelime-i şahadet getirtmesinler, dikkat et," diyor. Ölene kadar dinine sahip çıkıyor.

Annem kasabanın yakınlarında bir köyden. Babamdan on yaş küçük. Onların evlilik hikâyeleri de çok ilginç. Annem büyük halamın uzaktan akrabası, halam beğeniyor onu. Annem eve geldiğinde

babaannem çok hastaymış. Annem onu hep sevgiyle anlattı, belli ki çok sevmiş o kısa sürede. Bizde, Kürt ailelerinde, belli bir prestij kazanıperkek çocuk doğurana kadar gelinlere çok kötü davranırlar. Ama annem babaannemi hep sevgiyle anlatırdı. Büyük halam da babaannemi çok severmiş.

Babam Müslüman'dı. Ama içki içen bir adammış – ki bizim kasaba Şafii'dir, çok sıkı kuralları vardır. 50 yaşlarında hastalandı, sonra sigarayla, içkiyi bıraktı. Ama hiçbir zaman babam geri kalan Kürt amcamlar gibi katı bir adam olmadı. Kürt amcamların ailesinde kadın-erkek ilişkileri çok sıkıydı mesela.

Bu arada dedem babaannemi evden kovduktan sonra ilk karısı ölüyor, dedem onun yerine kız kardeşini alıyor. Ondan da bir sürü çocuğu oluyor. Benim o iki üvey babaanneden beş amcam, iki halam var. İkinci Dünya Savaşı sırasında dedem zorunlu göçe tabi tutuluyor. Savaş sırasında ağalar isyan edebilir diye belli başlı ağaları sürüyorlar. Dedemi de karısı ve en küçük iki çocuğuyla Akhisar civarına sürüyorlar, orada ölüyor. Sonuç olarak dedem sürgünde ölüyor, sürgünde gömülüyor, babaannem ise kendi memleketinde... Ama dedemi hiçbir şekilde affettiğimi söyleyemem. Özellikle babaanneme ilişkin anlatılanlardan dolayı...

Babam hep "Benim kızlarım okuyacak," derdi

Biz kasabada ilk üniversiteye gönderilen kızlarız, ben ve kız kardeşlerim. Üniversiteye gönderildiğimiz yıllarda dedemin üçüncü karısı babama çok kızmıştı. Babam hep "Benim kızlarım okuyacak," derdi. İlk üç ablamı okutamadı. Bizde "kız verme" geleneği var. En büyük ablamı amcamın çocuğuna verdiler. Diğerlerini de erken yaşta okuldan almak zorunda kaldılar. Biz son üç kız kardeş okuduk. Altı kız kardeşiz, beş de erkek kardeşimiz var, on bir kardeşiz. Biz hayatımızda dayak yememiştir, küfür işitmemiştir. Normal ailelerdeki şiddeti hiç yaşamadık. Sonra bunu babaanneme bağladım. Anneme sesini yükseltmek dahil hayatta hiçbir şey yapmamıştır babam. Biz dayak bilmezdik. Babaannem bunu da sağlamış bir kadın. Bence çok müthiş bir insanmış.

Biz Kürt'tük, babam Kürt'tü. Kürt amcamlar vardı, bir de Ermeni amcamlar vardı. Kürtçede "fıle" derdik. Babamın Ermenilikle

hiç ilişkisi yoktu. Ermenice de bilmezdi. Ermeni amcamlar, yani amcamın oğulları, hem Ermenice hem Kürtçe bilirdi. Şimdi ama onların çocukları Kürtçe bilmiyor. Gerçi bizim Batı'da yaşayan gençler de Kürtçe bilmezler. Eğitim olmayınca dil devam etmiyor.

Ermeni amcamlar kasabadan 1960'ların sonunda ayrılmışlar. Biz merkezde yaşıyorduk. Onlar daha dağlık bir kesimde yaşıyordu. Kasabanın "yukarı" mahallesinde hem yoksullar hem Ermeniler yaşırdı.

Benim hep duyduğum Kürt amcamlarım babama "Ermeni" dedikleri idi ve bu yüzden aralarının kötü olduğuydu. Babam bir dönem belediye başkanlığı yaptı. İkinci kez seçime girecekken Kürt amcamlar onun seçime girmesini istemediler. Yarı Ermeni, yarı Kürt olan babamın ikinci defa seçilmesini istemediler. Kürt amcamlar ölene kadar babama hep kötü davrandılar. Babam onlara hep iyi davrandı ama amcamlar ona hep tepkiliydiler. Babam hem onlarla büyümedi, hem de Ermeni'ydi. Babam kendisine Ermeni demese de amcamlar açısından Ermeni'ydi.

Babaannem belli ki oğluna hiç öfke vermemiş. Babam Kürt amcamlara hep iyi davrandı. Askerden sonra dedemi ziyarete Ege'ye gitmiş. Babam süper bir adamdı. 76 yaşında öldü. Annemin ölümüne dayanamadı, annemden üç ay sonra onu da kaybettik.

"Onlar niye Ermeni, biz niye Kürt'üz?"

Biz İstanbul'a göç ettikten sonra Ermeni amcamlarla hep görüştük. Babama, anneme, hepimize yönelik çok büyük bir sevgi ve saygı vardır onlarda. Onların dini bayramlarında biz hâlâ gideriz. Çok güzel ikramları vardır (*gülüyor*). Çocukluğumdan beri likörlü çikolata ikramlarını çok severim. Onlar da babam ve annem yaşıyorken bayramlarımızda gelirlerdi. Şimdi bayram olmasa bile arada görüşüyoruz. Cenazeler ve düğünlerde gidip geliniyor.

Ermeni amcalar derken babamın abisinin çocuklarından bahsediyorum. Esas amcamın, ki o da erken öldüğü için ben hiç görmedim, oğulları ve kızları var. Ben onlara amca ve hala diyorum. Onlar bizi çok severlerdi, çünkü babamı çok severlerdi. Çok eziyet çekmiş olduğunu bildikleri için... Amcam çocuklarına babam için hep "Mahmut benim kardeşim. Babasının Kürt olduğuna bakma-

yın. İkimize de annem baktı," dermiş. Babam da askere gidene kadar Ermenilerle yaşamış.

Kocamustafapaşa'da Ermeni kilisesi ve okulu vardır. Ermeni amcamdan gelen sülale Ermenilerle evlenir, kiliseye giderler. Üniversiteye kadar Ermeni okullarında okurlar. Kınalıada'da yazlıkları vardır. O cemaat içinde yaşarlar. Bu çift taraflı bir şey. Hem kendilerini korumak için mecburlar. Hem de bir açıdan kendi varlıklarını sürdürmek için. O cemaatin de çok ciddi sorunları var tabii. Örneğin benim Ermeni amcamın kızları, Türklerle veya Kürtlerle evlenmiyorlar.

Amcamlara ne zaman gitsek hâlâ Ermeni hikâyeleri anlatılır bize. Kasabadayken nasıl yaşarlarmış, oradan neden taşınmışlar, babaannemin gençlik yıllarında neler yaparlarmış. Amcam "Biz hep böyle değildik kızım, biz oralardan geldik, oralarda Kürtlerle birlikte gayet iyi bir yaşam sürüyorduk," derdi. Katliam kelimesini kimse kullanmıyor, hiç duymadım. Hep "o günler" derler. Ne bileyim, tecavüzden kurtulmak için dağlardan atlayan Ermeni kadınların hikâyesi anlatılır. Sağ kalan tek tük Ermeni erkeklerin nasıl öldürüldükleri anlatılır. Hep "Dışarıdan askerler gelmiş, onlar öldürmüş," diye anlatılır. Kasabadaki Kürtlerin öldürme hikâyeleri yok.

Babaannemin hikâyesini tam olarak öğrendiğimde üniversiteyi bitirmek üzereydim. Babam Munişe'yi hep ağlayarak anlatırdı. Ben ne zaman ki "Onlar niye Ermeni, biz niye Kürt'üz?" diye sordum, babam o zaman anlatmaya başladı. O da çok parça parça. Bize hiçbir zaman "Annem ve abim Ermeni," diye anlatmadı.

Babaannemin kaçırılma hikâyelerini falan annemden öğrendim. O da herhalde ailenin kadınlarından dinledi bu hikâyeleri. Belki büyük halam anlatmıştır. Bir noktada "Babam Ermeni," diye düşündüm ama hiç "Ben Ermeni'yim," diye düşünmedim. Son on yılda falan bu değişmeye başladı. Babamı kaybettikten sonra düşünmeye başladım. Babaannem Ermeni'yse ben de Ermeni'yim. Çok uzun bir süre boyunca önce "amcamlar Ermeni", sonra "babam biraz Ermeni", en son ben Ermeni oldum yani (*gülüyor*). Bir süredir "Ben Ermeni-Kürt'üm," demeye başladım. Ondan önce Ermeni amcamlar vardı, babam yarı Ermeni'ydi, ben de Kürt'tüm.

**Kasabanın dağları ormanlıkmış,
şimdi tek bir yeşillik yok**

Son yıllarda bu konuda çok okuyorum. Örneğin, "Ermeniler katledildi" diye biliyordum. Çünkü bizim kasabanın hikâyesi katliam, sürgün değil. Sonra öğreniyorsun ki sürgün var, çok ciddi sayıda insan sürülmüş. Başka yerlerde kurtarılan çok fazla Ermeni var, bizim orada yok. Hep böyle karşılaştırmalar yapmaya başladım. Dönüp sorgulamaya başlıyorsun kendini.

Hep dışarıdan müdahale gelmiş. Babaannemin ailesinin katledilmesinin sebebi dedem değil, dedemin sürülmesinin sebebi de babaannem değil. Oradaki insanlara kalsa bunların hiçbirisi olmayacaktı, o kesin. Babaannemler yaşamaya devam edeceklerdi. Şimdi Kürt illeri dediğimiz bölge çok farklı bir bölge olacaktı. Belli ki Ermenilerin oradan çekilmiş olması zanaat denilen şeyi yok etmiş. Ermeniler gittiği için dağlara bile bakamamışlar. Annem anlatırdı, bizim kasabanın dağları ormanlıkmış. Annem bunu anlattığında gül-müştüm çünkü o sırada tek bir yeşillik yoktu. Köylerden gelen Kürtler ağaçları kesmeye başlamışlar. Ermenilerde bir yerleşim kültürü olduğu için o ormanların ağaçlarını koruyorlar. Bağları mayıs ayında gübrelemek gerektiği, nisanda çapalamak gerektiği gibi bilgiler de gidiyor. Sıfır. Her şeyi bırak, insanların başına geleni bırak, ticaret olarak bile orada hayat şu anda çok farklı olurdu. Daha verimli bir yer olurdu. Şu anda kendi insanlarını besleyebilecek potansiye-li kaybetmiş durumda. 70 yılda geldiği yer burası.

Diyarbakır bölgesi o zaman çok kozmopolit bir bölge. Ermeniler, Süryaniler, Zazalar, Aleviler... Bizde Alevi hiç yok. Şafii Kürtler için Aleviler, Ermeniler bir zaten. İkisi de Müslüman değil. Onların gözünde Ermeni'yle Alevi'nin farkı yok.

Şam'a gittim. Şam Mardin'in ikiz kardeşi. Beyrut da çok benziyor. Beyrut'ta Hristiyanlarla Müslümanlar beraber yaşamayı öğrenmişler. Şam'daki diktatörlüğe rağmen Ermeni mahalleleri var, mumlarını yakıyorlar. Oraları görünce "Niye Mardin'de de çalışan bir Ermeni kilisesi olmasın ki?" diye soruyorsun kendine. Benim Ermeni amcamlar gittiklerinde mum yakacakları bir yer niye yok oralarda?

Hep beraber zengin bir kültürün mirasçılarınız

Mesela Diyarbakır'ın isim tartışmaları yapıyor. Ermeniler için Diyarbakır'ın ismiyle Kürtlerinki aynı olmayabilir. Bence geriye gitmek çok anlamsız. Bugün hep birlikte, Kürtler, Süryaniler, Ermeniler birlikte yeni bir isim verebiliriz belki ama geriye gitmenin bence kimseye faydası yok. Anlatmak lazım tabii, geçmişte olanları mutlaka anlatmak lazım.

Hep beraber zengin bir kültürün mirasçılarıyız. Bu büyük bir çeşitlilik. Bende Ermenilik kültürü var, Kürtlük kültürü var, Türklük kültürü var. Hepsini yakından biliyorum, benim kültürüm üçünün bileşkesi. Ama bana "Türk müsün, Kürt müsün, Ermeni misin?" diye sorsan cevap veremem. Üçünden de var bende bir şey. Kanımda Türklük yok ama 76'dan beri İstanbul'dayım.

Ermeni kimliğimi kabul etmem çok zaman aldı. Ben Kürt olarak büyütüldüm. Sonra birden "asimile bir Ermeni" olduğunu keşfediyorsun. Tek kelime bile Ermenice bilmediğim için üzülüyorum. Bir yandan düşününce çok hoşuma gidiyor, amcamlar öyle yaşamış, biz böyle, herkes birbirine saygı duyuyor. Annem onların evine gittiğinde seccade sererlerdi ki namaz kılsın. Onların yortularında annem onlara göre yemek yapardı. Esasen iki kültürün birlikte yaşama ihtimalinin ne kadar yüksek olduğunu gösteriyor, anlaştıktan sonra.

Orada olan soykırımın herkes tarafından kabul edilmesini istiyorum. Babaannem için istiyorum. Çünkü bunlar olmasaydı babaannem farklı yaşayıp farklı ölecekti, çocukları farklı olacaktı. Adı konsun istiyorum. Birileri bunu dediğinde geçmiş geri mi gelecek? Babaannem daha mı iyi bir hayat yaşayacak? Değil. Ama onun tanınmasını istiyorum. Sokaktaki insanın da kabul ettiği bir gerçeklik olmasını istiyorum çünkü bu yaşandı. Ermenilere bu yaşanmamış gibi davranmak doğru değil. Onu yapmadığınız sürece de Ermenileri, işte benim akrabalarımı, bir köşede tutuyoruz.

Hep kadınlar çekmiş

Babaannemi çok önemsiyorum. Kadın ölürken ne düşünüyordu acaba? Onun yaşadıklarını ben düşünemiyorum. Dedem ona neler yapıyor. Ondan çocuğu var ve onu büyütüyor. Babaannem de şey diyebilirdi: "Bana ne oğlundan, zaten istemeden doğurdum." Tam tersine çok seviyor. Bir de büyük oğluna bunu büyüttürüyor. Ve kuşaklar boyu bu bir sevgiye dönüşüyor. Çok farklı olabilirdi bu, bize çok tepkili olabilirdi.

Bunları düşündükçe çok üzülüyorum. Anlatırken de çok üzülüyorum. En çok babaanneme üzülüyorum. Babaannemi hatırladığımda büyük halamı düşünürüm. Büyük halam tam hanımağaydı. Köyleri vardı, toprakları vardı, buğday tarlaları vardı. Kasabayı sevmezdi, kasabaya hiç gelmedi zaten. Dolayısıyla onun Ermeni ganimetiyle bir ilgisi yok. Babama ve birkaç amcama o baktı. Babaannem demek ki onun gibi bir kadındı. Büyük halamın hizmetçileri vardı, "Yemek gelsin!" derdi, yemek gelirdi. Hasat zamanı köyde yürürken arkasından onlarca köylü yürürdü. Babaannem de benim kafamda öyle bir kadın. Bağları bahçeleri olan zengin bir kadın. Sonra bir katliam oluyor ve bütün ailesini kaybediyor. İstemediği bir erkekle birlikte oluyor. Bütün bunlara katlanıyor, sonra iki çocuğunu büyütme için dağda yaşayıp ufak tefek işlerle geçinmeye çalışıyor. Bu onun için çok korkunç bir şey olmalı.

Anneannem kitabından çok etkilendim. Kitap çıkar çıkmaz aldım. Çıktığının üçüncü günü falan aldım. Günlerce kendime gelemedim. Birilerinin kalkıp bunları anlatıyor olması... Hikâye çok çarptı. Özellikle de kadının uzun yıllar bunu gizlemesi. Babaannem de belki gizlemedi ama istediği hayatı yaşamadı. Bir de hep kadınlar... Erkekleri katletmişler. Hep kadınlar çekmiş. Binlerce kadının hikâyesi aynı.

Babamın neden halası, amcası, kuzeni, yeğeni yoktu?

Nükhet, 48 yaşında
Şubat 2006

Bu işlerle ilgili olmama rağmen ailemin kökenini kurcalamamıştım. Trabzon'un bir Rum şehri olduğu söylenirdi. Hatta Trabzon burjuvazisi için bu durum bir hoşluktu. Böylece Türkiye'nin o "geri kalmış" tarafından farklılaşmak olasıydı. Ama Trabzon'daki Ermeni varlığı daha azdır, muhabbeti edilen bir konu da değil. Ben çok geç yaşta öğrendim, kuzenlerim hâlâ bilmiyor. Çünkü aileler "Ermeni'yiz," demiyorlar.

Erkek kardeşim, benden küçük olmasına rağmen, sırf meraklı bir çocuk olduğundan yirmili yaşlarında babamın hiç akrabası olmamasını zihninde soruya dönüştürmüştü. Babamın annesi ve babası ölmüştü. Ama neden halası, amcası, kuzeni, yeğeni yoktu? Kardeşim, babama değil anneme sormuş. Annem de hep geçiştirmiş. Kardeşim bir seferinde "Söylemezsen babama sorarım," deyince annem babamın rahatsızlık duyacağı düşüncesiyle "Sakın babana sorma. Deden bir Ermeni dönmesi. Türkler almış ve bir şekilde korumuş. Daha fazlasını bizler de bilmiyoruz," demiş.

Kardeşim bana konuyu açtığında çok şaşırdım. Trabzon'da Rum kültürü çok yaygın; soyadları, yer adları Rumca. Sanki Rum olmam daha muhtemeldi. Dedemin Ermeni olması aklıma gelmeyecek bir durumdu. Sonuçta, dedemi hatırlıyorum, abamın babası. Çok yakın bir geçmiş.

Daha fazla bilgiye ihtiyacımız vardı. Bilgi edinmenin resmi yollarla imkânsızlığının farkındaydık. Yine de kütük bilgilerini almak

istedim. Miras davası olduğunu söyleyince, Nüfus Müdürlüğü bilgileri verdi ama taşrada arşivlere ulaşmak imkânsız. Belgeler İstanbul'da ya da Ankara'da var, diğer illerde bilgiler yenileştiriliyor ve eskiye dair çok şey barındırılmıyor. Belgeler varsa bile nüfus memurunun okuma bilgisi yok.

Bizim nüfus kayıtları dedemden başlıyor. Dedemin babasının adı Abdullah olarak yazılmış. Annesininki Tire. Bu nüfusta Ermeni dönmeler için bir koddur. Ya Abdullah-Havva ya da Abdullah-Tire. Abdullah Allahın oğlu demektir.

Annem daha önce durumu açıkladığında da ikna olmuşum ama isimler konuyu teyit etmemi sağladı. Din hanesinde İslam yazıyor. Doğum yeri olarak Gümüşhane gözükyor. Halbuki ailemizde Gümüşhane'nin ne lafı ne de adı geçti. Bu henüz çözebildiğim bir durum değil. Dedem 1886'da doğmuş. 1895 Ermeni İsyanı'nda ihtida etmiş. "İleri yaşta sünnet" olmasıyla ilgili bir hikâye de kulağıma çalınmıştı.

Bunları öğrenince bir sürü şeye anlam yüklemeye ve aralarında bağ kurmaya başlıyorsunuz, "acaba"lar artıyor. Babamda ciddi derecede aile kaygısı vardı, çok evcimendi. "Ailemiz genişlesin, bizim hiç kimsemiz yok" gibi sözler ederdi. Tabii o zamanlar bu duruma mana vermezdim.

Ailemiz hep çok kuşkucuydu. "Bize çok düşmanlık yapılır" gibi aile içinde kullanılmış ifadeleri bu durumla özdeşleştirebiliyorsunuz. Ailemiz kendini tehdit altında hissettiğinden böyle ifadeler kullanılıyor olabilir mi? Başlarına bir şeyler gelmiş midir? Bu ihtimaller var.

Acaba ömür boyu hayatını gizlemesi ona neler hissettirdi?

Dedem öldüğünde 11 yaşımıdaydım. Çok yakından tanıdığım bir insanın ne kadar dramatik bir hayatı olduğunu düşünmek beni hep üzdü. En yakınlarına bile derdini anlatamaması, hislerini ifade edememesi ne kadar da üzücü. Acaba ömür boyu hayatını gizlemesi ona neler hissettirdi? Dedemin trajik hayatının üzerimde büyük tesiri oldu. Onunla konuşabilmeyi ve yükünü paylaşmayı istedim ama yaş dolayısıyla imkânsızdı. Babamın durumu da beni üzdü. Kimlik derdi değildi onunki ama bir eksiklik ve güvensizlik hissi

vardı. Yoksa evimizde kimseye düşmanlık beslenmezdi.

Dedemin durumu oğullarına söylediğini düşünüyorum. Çünkü halalarım bu konudan haberdar olmadıklarını söylüyorlar. Bizlerden çok uzakta yaşayan bir amcam var. O çocuklarına "Babam Ermeni," demiş. Kendisiyle irtibat kuramadığımız için konuşma şansım olmadı ama çocukları böyle bir bilgiyi verdiler. Ama nasıl söylemiş? Hiçbir fikrim yok.

Dedem evlendikten sonra anneannem etraftan dedemin Ermeni olduğunu duymuş. Anneannem için hiçbir şey fark etmemiş. Evlenmeden önce söyleseymiş yine durum değişmeyecekti. Trabzon şehir ahalisini için çok büyük bir handicap değil bu. Belki fısıldaşılacak bir konu o kadar. Trabzon hep kozmopolit bir şehirdi. Hatta bazı kayıtlarda "din duygusu zayıftır" ibarelerine rastlamıştım. Ticaret şehri. Kırsal kesimi çok muhafazakâr. Trabzon burjuvası köylü kesimi beğenmez. Beni de sosyalist yapan durumlardan biridir. Çoğu da sonradan büyük şehirlere göç etmiştir.

Bizim evde milliyetçilik duygusunun izine bile rastlamadım. Annemin ailesi İttihat ve Terakki Partiliymiş. Hem de koyu. Sonradan CHP'li olmuşlar. Annemin de babamın da ailesi Cumhuriyet aileleri. Onlar için İttihat ve Terakkicilik Batıcılık ve modernizm demek. Tanzimattan gelen ve şehirlerde kökleşen modernist bir akım. Yani o dönemde milliyetçilikle tanımlamak yanlış olur. Modernist bir milliyetçilik.

İnsanlar dedemden "Ermeni Veli Efendi" diye bahsederlermiş

Hiçbir zaman babamla konuşmadık. Hasta olduğu için de konuşulamayan bir konu. "Dedemi kim büyüttü?" diye doğrudan bir soru sordum. İdraki çok yerinde değildi. O yüzden sert tepki vermedi ve "Kadri Paşa," dedi. Nasıl olduğunu sordum. "Bilmiyorum," dedi. Halama Kadri Paşa'yı söylediğimde "Öyle bir söylenti var," dedi. Nüfus kâğıdında muhtedi yazılı olduğunu söyledi. Eski nüfus kâğıtlarında muhtedi ifadesi olmasına şaşırdım.

Çok yaşlı bir halam var. Ona da sordum. Çocuklarına henüz söylemediğini açıkladı, "İçimde bir uktedir," dedi. Babaannem onun üvey annesi. Onları babaannem büyüttmüş. Mahallede kadınlar babaanneme kızdıkları zaman "Utanmıyorsun, Ermeni'den koca yap-

mış oturuyorsun," derlermiş. Böyle söylenince babaannem çocuklarını eve sokarmış. Halam böyle anlamış. Sonradan öğrendik ki aslında insanlar dedemden "Ermeni Veli Efendi" diye bahsederlermiş. Hatta bir tanıdığımız kardeşimi birine tanıtırken "Ermeni Veli Efendi'nin torunudur," demiş, sonra da toparlama ihtiyacı duymuş.

Kardeşimin evleneceği kadının ailesi kızlarına söylemiş. Bir engel olarak değil bilgi şeklinde. O aileyle konuşmak istedim ama in-kâr edip "Bilmiyoruz," dediler. Sanırım mahiyet teşkil etmiyor ama bilinmesi gereken bir konu olarak görülüyor.

Oradan buradan derlediğimiz bilgilerle dedemi Kadri Paşa'nın büyüttüğünü anladık. Kadri Paşa'nın kim olduğunu araştırdım. 1895 İsyanı zamanında Trabzon valisiymiş. Çocukları Trabzon valisi korumuş. O tarihle ilgili çok az bilgi var. 1915'te yaşananlar gibi değil. Niye o şartlarda ihtida söz konusu anlayamadım. Sordum, ama Ermeni çevreleri de o tarihten bahsetmekten hiç haz etmiyorlar. Yurtdışında da sordum. Ermeni tarihçilere de sordum. Hem anlatmıyor hem de kaynak vermiyorlar. 1915'ten "resmi ideoloji" halini aldığı için sürekli bahsediyorlar. "Özel hikâyenizi merak ettiğim için bu olayı anlatmanızı istiyorum," deseniz bile bilmezden geliyor, yokmuş gibi davranıyorlar. Bu isyan Trabzon'a özgü değil; Adana'da, Erzurum'da da var.

1895 çete faaliyeti gibi. Trabzon'dan kaçanlar İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı bombalıyorlar. Herhalde daha dar çevreli bir isyan. Bu isyanda bile muhakkak ki birileri kaçtı, birileri cezalandırıldı. 1915 daha geniş bir çevrenin, bir şekilde bu işe karışmamış insanların da başına gelmiş bir iş. Belki de dedemin ailesi, yakınları 1895 isyancılarındandı. Babası cezalandırılmış, çocuğuysa korumaya alınmış olabilir. Kadri Paşa dönemi ve isyanın nasıl bastırıldığı, elebaşılardan sayısı, kaç kişinin ceza aldığı ve kaç kişinin kaçtığı gibi bilgiler Osmanlı kaynaklarından, arşivlerden bulunabilir. Bazı bilgiler gizleniyorsa da bazı bilgiler önemli bulunmadığından kullanılmamış olabilir.

Elimdeki bilgileri on senede edinebildim. Bilgileri kerpetenle alıyorsunuz. Ailevi meseleye dönüşüyor çünkü. Hem anneanne tarafı hem babaanne tarafı "ama karşı taraf bizden bu bilgileri aldığını duymasın" mantığıyla yaklaşıyor ve bir şekilde garanti verseniz de endişeleri devam ediyor.

Sadece büyük halam hiç inkâr etmedi. "İçimde ukde olarak kaldı," dedi; dedemin bir Türk ailenin yanma çırak olarak verildiğini aktardı. Çünkü dedem bebek değil, sekiz ya da dokuz yaşında. Bazılarının Türk ailesi var. Onun Türk ailesi yok. Sivri bir insan. Büyüyünce ticarete atılmış. Herhalde o aile tarafından evlendirilmiş. İlk karısı ölüyor. Babaannemden ve ilk karısından toplam yedi çocuğu var. Hepsini babaannem büyütüyor.

Babaannemle evlenmesiyle ilgili yaşlı bir akrabaya "Babaanne mi Ermeni biriyle evlendirmeleri sorun olmadı mı?" diye sordum. Sorun olmadığı söyledi. Dedem "Benim için daha makbul," dermiş. Trabzon için oldukça rahat bir tavır. Ama etkili olan şey babaannenin ailesinin de tüccar aile olması. Bu gerekçeler olunca Ermenilik meselesinin üzerinde durulmamış.

Türkiye'de doğdum. Türk'üm. Müslüman'ım.

Ama şimdi kalkıp Hristiyan olup, Erivan'a mı gideceğim?

Bunları öğrenince "Artık Ermeni'yim," demiyorsun ama kulağını konuya dikkatle açyorsun. Diasporadaki Ermenileri duyunca dinliyorsun, inceliyorsun. Ne "Türkler kötü bir şey yapmaz," diye bir düşüncem vardı ne de "Bizlere, aileme neler yaptılar?" diye bir düşüncem oldu. Tarih bilgim zaten vardı. Diğer yandan her konuya eşit mesafede durmak gibi bir durumum da yok.

Kişisel tarihine ilgili olduğu için daha fazla detay öğrenmek istiyorsun. Dışarıdan bakan biri olsaydım, Ermenilerle konuşurken 1895'i es geçmeleri dikkatimi çekmezdi. Son zamanlarda konuşulan platformlar çoğaldı. Özel bir dikkat sarf etmeye gerek yok. Türkiye'nin resmi tezleri kadar oranın da resmi tezleri gerçeklikten kopuk, savunmacı, milli kimlik oluşturmaya yönelik. Özel bir hikâyen varsa ve o hikâye 1915'le alakalıysa ne kadar çok reaksiyon verdiklerine dikkat etmeye başlıyorsun. Diasporadaki Ermenilere "Babamın babası," dediğim zaman "O zaman sen Ermenisin," diyorlar. Anne hikâyelerine alışıklar ve nedense onları kendilerinden saymıyorlar. Kadınların karıştığını düşünüyorlar ama "baba" kelimesini sarf edince "Sen Ermeni'sin. Orada ne işin var," diyorlar. Türkiye'de doğdum. Türk'üm. Müslüman'ım. Şimdi kalkıp Hristiyan olup, Erivan'a mı gideceğim? Eninde sonunda o toplum da, en az bu taraf ka-

dar Doğulu bir toplum. Kan bağına önem verip anne baba ayrımı yapıyorlar. Ne kadar da benzeşiyor iki topluluk.

Resmi ideolojilere uymayan hikâyeler karşılıklı tehdit olarak algılanıyor

Yeni değil, 80'lerden beri bu mesele var. Yurtdışına çıkınca insanlar "Ermenileri niye kestiniz?" diye soruyorlar. 80'lerde, İngiltere'deydim. Üstelik Ermeni olmayan biri sordu, "Ermenileri niye öldürdünüz?" diye. "Bana mı soruyorsun?" dedim, Türkiye hakkında bir fikri olup olmadığını sordum. Kim kimi nasıl öldürmüştü? Hikâyeleri göç eden anne ve babalarından dinleyen nesil çok daha insani bakabiliyor olaya. Bir sonraki nesil ise yaşananları resmi ideolojiyle öğrendikleri için çok uzlaşmaz bir havadalar. Ortadoğu'da Ermeni mahallerine gittiğimizde Türkçe konuşmamamızı salık verdiler. Buna rağmen konuştuk. Yaşlılarla çok ahbablık ettik. Ama çok korkuyorlar. Çünkü Taşnak Partisi'nin etkisi var. Her mahallenin koruyucusu var. Onları gördüklerinde konuşmuyorlar. Suriye'de, Lübnan'da, Ürdün'de diaspora Ermenileri var.

Taşnak Partisi'nden biriyle karşılaştık. "Dedemden başkasının mezarı yok," dedi. "Benim de dedemden başkasının mezarı yok. Neden bana bunları söylüyorsun?" diye sordum. Dehşete düştü. "Peki bu konuları biliyor musunuz? Okullarınızda okutuluyor mu?" diye sordu. Okullarımızda okutulmuyorsa da oralara kadar gidiyorsa Ermeni düşmanı değiliz. Orta Asya'dan gelen Türkler de olabildik. Türkiye'de resmi gerilim olsa bile bu konu konuşuluyor. Ona "Sizin haberiniz olmasa da, biz bu meseleleri düşünüyoruz; biraz da siz düşünün," dedim.

Resmi ideoloji her yerde aynı şekilde tezahür ediyor. Birebir konuşmaların bu anlamda çok katkısı olduğunu düşünüyorum. İnsanlar birbirini tanıyabiliyor. Batı'daki diasporanın handikapları çok başka. Ermenistan'da çok başka. Ortadoğu'daki diasporanın bir kısmı antisemit. "Aramızı açan Yahudilerdir" bakış açısı var. Geçmişte kimlerin hangi zihin hareketiyle nereye evrildiğini bulmak zor.

Bir de şu var: Zengin olanlar Batı'ya, yoksul olanlar Ortadoğu'ya göçmüş. Birbiriyle karışan hikâyelerin tezahürlerini genç nesilde görüyorsunuz. "Soykırım kabul edilmeli," diye keskin ve köşeli ba-

kış açılarına sahipler. Üst söylem bu yönde. Alt söylem az önce bahsettiğimiz karışık hikâyeler.

Aslında insan hikâyeleri –ki dramatik hikâyeler bunlar– ne kadar açık yüreklilikle ve samimiyetle anlatılır ve konuşulursa o kadar iyi olur. İnsanlar birbirlerini anlayabilirler. Resmi ideolojiler ve siyasi hatlarla boğuşmak çok kolay değil. Resmi ideolojilere uymayan hikâyeler karşılıklı tehdit olarak algılanıyor.

Hükümet ya da Türkler "çok özür dileriz" derse bir şey fark eder mi? Bence bu politik açıdan çok hızlı sonuç verecek bir gelişme olmaz. Tartışmanın hukuki bir ekseninde gitmesini yadırgıyorum. Toplumun kendini rehabilite etmesini önemli buluyorum. Hükümetlerin bu süreci hukuki ve politik olarak algılaması rehabiliteyi de engelliyor. Ermeni devleti hem küçük hem yoksul. "Bizim sorunumuz Türk halkıyla," demezler. Türk halkının daha önce rehabilite olması daha önemli. Tarihi pozisyonundan dolayı ilk adım Türkiye tarafından atılabilir. Anlama ve yüzleşmeysen insani hikâyeler üzerinden olur.

Bu durum tepede sallandıkça iyimser olamıyorum. Meselenin hemen çözülmesi isteği hiç çözülmemesi sonucuna neden olabilmekte. Yazılan çizilenler de önemli. Bu meseleler demokratiğini ispat değil insanlığını ispat etmeye yönelik olmalı.

Herkesin hikâyesi var

Türkiye'de Cumhuriyet'in nasıl bir çerçeve çizdiğini tartışmakta çok haklıyız. Ama nelere tekabül ettiğini de görmek lazım. Cumhuriyet projesi keskin hoyrat taraflarının yanı sıra bir sürü insan için de kimlik sunmuş. Hukuk sistemi içinde herkes eşitse bu durum bir kazanımdır. "Pratikte işlemiyor," demenin manası yok. Sonuç olarak hak var ve bu bir kazanım. Bu kazanım gelişir, pratiğe dönüşür ve katkı sunulur.

Osmanlı'nın son dönemi çok travmatikti. Türkiye'de Cumhuriyet'in demokratikleştirilmesi yönündeki makul tartışmaların şirazesinden çıktığını düşünüyorum. Herkesin hikâyesi var. Benimki böyle ama kimisi de Arnavutluk'tan kovulmuş. Bu anlamda Türkiye'de demokratikleştirilme tartışmaları çok soyut kalıyor, toplumla bağ kurulmuyor çünkü. Toplumsal hafıza denilen bir şey var. Modern-

leşme süreci bütün toplumlar için travmatik ama durağan bir süreç değil.

Türkiye'den azınlık olmak bir hakaret kabul ediliyor. Ama her çevre için değil. "Beyaz Türkler" ya da "burjuva Türkler" için gayrimüslim bağlantı aynı zamanda medeniyet kapısı demek. Burjuva evlerde aşığılanan Müslüman kalabalıktır. Bu grup etkin bir azınlıktır. Trabzon'un Rum kimliğinden burjuva Trabzon çok memnun. Çünkü taşralılıktan böyle kurtuluyor. Annem "Babanın bu kadar medeni olması sebepsiz değil," diyor. Oysa Ermeniler Doğulu bir halk. Niye herhangi Müslüman aileden daha medeni olsun? Böyle koşullanmışlar.

Dedemle çok şey konuşmak isterdim. Ermenice bilip bilmediğini, asıl isminin ne olduğunu ve ne hissettiğini bilmek isterdim.

Basında Ermeni olmak küfür gibi ele alınıyor. Bu çok kötü bir duygu

Naz, 28 yaşında
Ekim 2005

Benim baba tarafım Ermeni, anne tarafım Süryani. Babaannem ailesini doğal yollarla kaybetmiş aslında. Babası vefat edince annesi Müslüman bir erkekle evlenmiş. Sonra annesi de vefat etmiş. O öldürölme aşamasında babaannem zarar görmemiş. O sırada zaten Müslümanmış. Ama babamın babasının ailesinde durum farklı. Onların köylerindeki herkes toplanmış ve götürölmüş. Dedem o sırada on iki yaşındaymış. Babası nalbantmış. O dönemde civar köylerin bütün nalbant işini o yaparmış ve çok ünlöymüş. O götürme sırasında kalabalıkta bir fırsat bulup çocuğunu Müslüman komşularına bırakmış. Bir kısım altın da varmış, onun yerini söylemiş. "Yeter ki çocuğumuza bakın, şurada altın var, besleyin," demiş.

Ondan sonra bütün aileyi götürmüşler. Kadınları ve erkekleri ayırmışlar. Önce erkekleri götürmüşler. Kadınlara demişler ki "Ziyaret eşyalarınızı, altınlarınızı bu beze koyun." Sonra erkeklerin yanına onları da götürmüş ve hepsini öldürmüşler. Dedemin babası nalbant olduğu için onu öldürmemişler, kasabaya götürmüşler. "Bizim için çalışırsan seni öldürmeyiz," demişler. Herhalde bir hafta falan da onlarla kalmış ama sonra demiş "Üç günlük dünya için sizin emrinizde köle olmam." Onu da orada öldürmüşler. Bunları büyödükten sonra dedeme komşuları anlatmış. Dedem kardeşlerine ne olduğunu bilmiyor. Çok sefil bir şekilde büyümüş.

Annemin tarafı da yine öyle. Onların köyü kasabaya biraz daha yakın bir köymüş. Onların da hepsini toplamışlar. Annemin halası

çocuk yaşta bu kalabalıktan kaçmış, dağda bir mağaraya saklanmış. Günlerce aç susuz kalmış orada. Affedersiniz idrarını bile içmiş susuzluktan. Sonra bir Arap kurtarmış onu. Annemin dedelerini de komşuları saklamış, öyle kurtulmuşlar. Onlar dışında o köyden herkesi, erkek-kadın öldürmüşler. O toplanan gruplara *kafile* diyorlarmış o zaman. İşte o kafiyele önce "Eşyalarınızı, her şeyinizi verin," demişler. Hatta içlerinden yakışıklı, genç birini almışlar, diken etrafına bağlayıp canlı canlı herkesin önünde yakmışlar. Eşyalar verildikten sonra erkek-kadın hepsini birlikte öldürmüşler.

Onların yakınlarında başka bir köy bu olanların duyumunu almış. O yüzden Ermeniler kaçmış dağda mağaralara saklanmışlar. Komşuları bunlara ara sıra yemek götürüyormuş. Sonra bir komşu ihbar etmiş onları. Bir gün yine normal yemek götürüyormuş gibi davranıp çoluk çocuk yemeğe oturtuktan sonra hepsini silahla... öldürmüşler.

Annemin babası olan dedemin ailesi Süryani'ymiş ama o dönemde Müslüman olmuşlar. Bu şekilde kurtulmuşlar. Müslüman olduklarını, yani döndüklerini söylemişler. Kelime-i şahadet getirmişler, bunun üzerine onlara dokunmamışlar. Komşu ilişkileri de iyiymiş zaten. Müslüman olduğunu söyleyen birkaç aile kurtulmuş. Dedemin akrabaları öldürülmüş mesela.

Şu anda ailece Hıristiyan olarak yaşıyoruz

Ben bu hikâyeleri liseden sonra dinledim. Önceden ben de bilmiyordum. Yani Hıristiyan olduğumuzu, Ermeni soyundan olduğumuzu bilmiyordum. Söylemiyorlar çünkü korkuyorlar.

Ben Müslüman bir Kürt olarak büyüdüm. Namaz bile kıldım. Babam da komşularıyla birlikte camiye giderdi.

Bana ilk anlattıklarında şok olmuştum. Hatta kendimi dama atmıştım. Lise son sınıftaydım. Hep birlikte otururken soyadı konuşuldu. Sonra bizimkiler "Biz de eskiden böyleydik," dediler. Biz altı kardeşiz. Diğer kardeşlerimin duygularını bilmiyorum ama ben şok oldum.

Öğrendikten sonra bayağı bir çelişki yaşadım. O ölüm olaylarıyla fazla ilgilenmedim çünkü olan olmuş, yapacak bir şey yok. Ama hangi dinin daha gerçek olduğunu öğrenmek istedim. Ondan sonra

araştırdım, ailece araştırdık. Hem Müslümanlığı hem de Hristiyanlığı. Hristiyanlığın daha güzel olduğunu gördük, gerçek yol olduğuna inandık, sonra dönüş yaptık. Şu anda ailece Hristiyan olarak yaşıyoruz.

O dönem komşularla bazı şeyler yaşadık. Şimdi bizim evi "gâvurların evi" diye gösteriyorlar. Babam camiye gitmemeye başladı. Cuma günleri çağırıyordlardı camiye gidelim diye, ama babam gitmemeye karar vermişti. Öyle olunca öğrendiler. Babam da açık söylemeye başladı "Biz kendi dinimize döndük," diye. O zaman zorluklar yaşadık. Çocuklar kapımıza taş atmaya başladılar. Hatta bir ara evde ibadet için ilahi falan söylediğimizde bizim komşu duyuş "Komşular yetişin, Müslümanlık elden gidiyor," diye bağırdı (*sesizlik*). Komşularımız zaten soyumuzun dönme olduğunu biliyorlarmış. Bir sene kadar bizimle görüşmeyi kestiler. Sonra yavaş yavaş düzeldi. Babam kaynakçı, ihtiyaçları olduğunda yardımcı oluyordu. Biz aynı şekilde, kimseyi zor durumda bırakmıyoruz, elimizden gelen yardımı yapıyoruz. Baktılar iyi komşuyuz ve bayramlarında onları ziyaret ediyoruz... Artık bayramlarda babamı çağırıyorlar. Gelenek olarak erkekler toplanıp gezerler her bayramda. Şimdi babamı da çağırıyorlar. Biz de, yani kadınlar olarak komşulara gidip geliyoruz. Şimdi ilişkiler normal, ama hâlâ dışarıdan biri gelse ve "Gâvurun evi nerde?" diye sorsa, gösterirler.

Nüfus cüzdanımızda hâlâ İslam yazıyor. Birkaç defa düşündüm cüzdanıma Hristiyan yazdırmayı ama boşu boşuna insanlarla muhatap olmamak için değiştirmedim. Özellikle iş başvurularında ne tepkilerle karşılaşırım bilmiyorum. Herkes anlayışlı değil.

Birbirlerini bulup evlenmişler

Benim babamın babası kütüğe hiç yazılmamış. Babaannem de 94'te vefat etmesine rağmen kütükte yer almadı. Ailesi onu kaydetmemiş, o da kaçak bir şekilde yaşamış. Bizim bir tanıdık var. Yani yine bizim soyumuzdan olan birisi. O da babamın dedesi gibi yalnız başına başka bir ailede büyümüş. Köyden bir aile ona acımış da kütüğüne almış, kendi üzerine kaydetmiş. Ondan sonra o da babamı kaydetmiş, acıdığı için. Kütüğe "muhtedi" diye not düşmüşler. Araştırdınca bu çıktı.

Babamın annesi ve babası birbirlerini bulup evlenmişler. Farklı köydenlermiş ama onları yetiştiren Müslüman aileler birbiriyle karıştırmışlar, "bunlar aynı" deyip öyle evlendirmişler. Kendi kızlarını vermemişler, aynı soydan olsun demişler yani.

Bizim ailede Süryaniler var, Ermeniler var, Müslümanlar var. Mesela teyzelerim Süryanilerle evlendiler, Süryani olarak yaşıyorlar. Kız kardeşim bir Ermeni'yle evlendi. Anneannem ve dedem hâlâ Müslümanlar, namaz kılıyorlar. Öyle karışık. Yaşamının yolları yani.

Biz altı kardeşiz, annemler dokuz kardeşler. Öyle kalabalıklaşmışlar. Herkes farklı yerlerde yaşıyor. Mesela bir kısmı tamamen Hıristiyanların olduğu bir köyde yaşıyor. "Gâvur köyü" deniyor oraya. Hiç Müslüman karıştırmamışlar.

Ben kendimi hem Ermeni hem Süryani olarak görüyorum, fark etmiyorum. Ama insani şeylere daha çok değer veriyorum, soy değil de insan önemli benim için.

"Yedi gâvur öldüren cennete gidecek"

Biraz tarihi de araştırmaya çalıştım ama çok net bir şeylerle karşılaşmadım. O dönem neler olduğunu tam bilemiyoruz, kaynaklar yetersiz. Daha önce sadece bizim o taraflarda bu olaylar olmuş biliyordum, meğer bütün Türkiye'de olmuş. Bunu da üniversitede arkadaşlarla konuşurken öğrendim. Ermeni lafı geçince başka yerlerden gelen arkadaşlar da kendi hikâyelerini anlattılar. Bazılarının tanıdıkları var, bazılarının da kendi akrabaları, neneleri.

Babaannem bir-iki defa anlattı olanları ama o kadar. Çok fazla girilmez bu konuya. Kocasının köyünde, kendisinin köyünde camilerde vaaz verilmiş "Yedi gâvur öldüren cennete gidecek," diye. "Öldürenin avucu gökkuşağı rengini alacak ve cennete gidecek," diye. Bizim orada yine böyle bir karar çıksa, o dönemi tekrar yaşatabilecek aileler var. Çünkü hâlâ inanıyorlar öldürdüklerinde cennete gideceklerine. Bizi seven komşular gelip bize başkalarının böyle söylediğini anlattılar. Söylediklerine göre birkaç ailenin erkekleri toplanmış ve "Bunlar gâvurdur, ne yapalım, ne edelim?" diye konuşmuşlar. "Öldürelim," diyenler olmuş. Umarım doğru değildir ama yine de ürkütücü. Komşunun bunu uydurması biraz zor.

Ancak anlayışla karşılayacak insanlarla yani demokrat insanlarla bu konuları konuşabiliyorsun. Aydın insanları saymıyorum çünkü belli bir düzeye gelmiş, kendini aşmış insanlar soyu önemsemezler, ama bir köye gitsen ya da demokrat olmayan insanlarla görüşsen pek hoş karşılamazlar. Mesela biz Hıristiyanlığı seçtiğimizde anneannem çok kızmıştı, "Sizin yüzünüzden bizi de öldürürler," demişti.

Bizim orada daha çok halk yapmış. Yani asker hiç duymadım. Daha çok köyün büyükleri, on-on beş kişi bir araya gelip öldürüyorlarmış. Bütün hepsini öldürüyorlarmış. Mesela babamın dedesini öldüren kişiler hâlâ bizim kasabada yaşıyorlar. Yani onların soyundan gelenler. Hiç tanışmadık ama hangi aile olduğunu, evlerinin nerede olduğunu biliyoruz.

Savaşlar hiç istenmeyen şeyler ama tarihte böyle şeyler oluyor maalesef. Bu son dönemdeki tartışmaları dinledikçe depresyona giriyorum. Yapılan bir şeyi inkâr etmek insanlığa sığmaz bence. Yapılmışsa yapılmış densin en azından. İsmi ne olur onu ben bilemem. O dönemde olanları anlamaya çalışıyorum. Bu kadar masum insana yapılanlar savaşa sığmaz. Bütün köyü basıp köydeki masum, silahsız insanları öldürmek savaşa sığmaz.

Toplum olarak her soydan insanın insan olduğunu kabullenmemiz lazım. Bir ayırım olmadan yaşamamız lazım. O dönemde yapılan şey yanlıştı ama yapıldı; bunun günümüzü etkilememesi lazım. Ben bir Hıristiyan olarak Türkiye'de yaşamaktan memnunum. Çevrem var, buradan ayrılmak da istemem kesinlikle. İnsanlar kökeniyle, diniyle, rengiyle rencide olmamalı.

Türkiye'de bunların olmayacağı bir ortam yaratmamız lazım. Basın çok etkili bence. Basında Ermeni olmak küfür gibi ele alınıyor. Ermeni soyundan olanlara sürekli küfrediyorlar. Bu çok kötü bir duygu.

**Bu "öteki kimliğinizin" bilinmesi halinde
neler olacağını düşünüp
soğuk terler döküyorsunuz**

Qesra Kişo Özlemi, 62 yaşında
Mart 2006

A *nneannem* kitabı gerçekten cesaretli bir yaklaşım sunuyor. Satırlarını içime sindire sindire okudum. Kendi yaşantımın birçok bölümlerini orada aynen buldum. Aile içi bağlarla ilgili değinilen çelişkilerin çoğunu... Öyle sanıyorum Türkiye'de benzer durumda olan çok insan bu duyguları yaşamıştır. Benim gibi devlet kurumlarında görev aldılarsa, çok büyük travmalar da yaşadıklarına inanıyorum. Ben bunu yaşadım. Öyle yaşadım ki... Devletin önemli bir kademesi olan İçişleri Bakanlığı gibi bir bakanlıkta görev yapıyorsunuz, ilçelere gidiyorsunuz, ilçe kaymakamısınız, vali yardımcısı, vali vekilisiniz, yani oradaki devletin en üst temsilcisisiniz. Buralarda öyle belgelerle karşılaşıyorsunuz ki, sizin bu "öteki kimliğinizin" bilinmesi halinde neler olacağını düşünüp soğuk terler döküyorsunuz. Ben soğuk terler döktüm.

Meslek yaşantımda çok yerde kaymakamlık, vali yardımcılığı, daire başkanlığı görevlerini yaptım. Bu arada mülkiye müfettişi oldum. Mülkiye müfettişliği İçişleri Bakanlığı'nda çok önemli bir görev. Bulunduğunuz konum itibarıyla valiler, kaymakamlar, belediye başkanları, jandarma birimleri, emniyet görevlileri ile ilgili denetim yapıyorsunuz. Birtakım çok önemli bilgi, belgeleri değerlendiriyorsunuz. Bir bakıyorsunuz ki bu "öteki kimlikle" ilgili Türkiye'de neler yapılması gerektiği konusu gündeme geliyor. Devlet sisteminin

ve resmi ideolojinin çalışmaları içinde öyle olaylar değerlendiriliyor ki böyle bir kimliğin arkasında durmak, "Bende de böyle bir kimlik vardır," demek çok büyük cesaret istiyor. Çok ama çok büyük yürek isteyen durumlarla karşılaşıyorsunuz.

Benim babaannem Ermeni kökenli. Tabii onun hikâyesi de aile içinde sürekli gizlenen bir olay. Bizim kasabada, buna benzer on-on beş aile var, ama hepsi bu kimlikten uzak yaşıyor. Belli bir düzeye geldiğiniz zaman "Ben kimim? Neyim? Aile yapım nedir?" diye ister istemez düşünüyorsunuz. Ben bu konuyu araştırdım. Bunun ilk bilgilerini nüfustaki kütüklerde gördüm. İlçe nüfus müdürlüklerini teftiş ederken, çok ilçede benzer durumdaki aileler ile karşılaştım.

Ailemin nüfus kütüğünde babaannemin isminin karşısında "muhtediye" yazıyordu. Pek çok insan bilmiyor bu deyim... Erkekler için "muhtedi", kadınlar için ise "muhtediye" yazıyor. İncelendiği zaman geçmişte etnik kimliğinden dönen kişiler için bunun yazıldığı görülecektir. Ailenin içinde ve memlekette babaannemin Ermeni dönmesi olduğu biliniyor. Ama Doğu'nun feodal yapısı içinde, ailenin de ekonomik gücünden dolayı kimse bu konuda bir şey söyleyemiyor. Zaten bu tür ailelerin büyükleri, o dönemde belki azınlık psikolojisinin yarattığı durumdan olsa gerek, tepkiden dolayı etnik kimlikten ziyade kendi dini kimliklerini ön plana çıkartıyorlar. Babam için, babaannem için, amcam için, halalarım için bunu çok rahatlıkla söyleyebilirim. İnanıyorum ki böylece en dindar görünen ailelerden daha çok Müslümanlığa sarılmışlardı. Sanki o kimliğini dışlamakla daha çok Müslüman olmak, daha çok İslamiyete sarılmak gibi bir ihtiyaç duymışlardı. Babam da dini bakımdan kendisini çok iyi yetiştirmişti. Çok din bilgini babamın bu bilgisinden dolayı da ona saygı duyarlardı. Aile de bu dinsel kimliği bilerek ne çıkar mıştı.

Feği ile Kişo

Babaannemin Ermeni kimliğinden kopmasının ilginç bir hikâyesi var. Ben bunu babama, amcama ve halalarıma zaman içinde sorarak yavaş yavaş öğrendim. Bazen de onları sıkıştırdım bundan sürekli uzaklaşıldığı için. Ne babam ne amcam ne halalarım o kimlikle kendilerini ilişkilendirmedikleri için her zaman anlatmazlardı. Ben de

hep merak ederdim. Acaba 1915'lerdeki tehcirden dolayı mı olmuş bu, yoksa başka bir hikâyesi mi var diye merak ederdim.

Anlatılan hikâye şöyle: Babaannem nüfus kayıtlarına göre 1882 doğumlu. O yörede, Doğu Anadolu bölgesinde, dini eğitim gören medreselerde okuyan öğrencilere "feqi" denirmiş. Benim dedem, babamın dedesi de "feqi." Kasabada anlatılan olaylara göre dedem çok yakışıklı, çok böyle albenisi olan, cezbedici bir Kürt delikanlısı. Evli, dini eğitim görüyor. Oranın sayılan bir hocasının medresesinde. Bunların sekiz-on kişilik bir grupları varmış. Malazgirt'te nüfusun belki yarısı Ermeni, yarısı Kürt o tarihlerde, yani 1800'lerde. Dört-beş tane Ermeni genç kızla bu Kürt delikanlıları gönül ilişkileri içine giriyorlar. Ve söylenen, yaşlıların anlattığı, dedemin çok yakışıklı olması nedeniyle nenem ona vuruluyor, karşılıklı birbirlerine âşık oluyorlar. Tabii birisi dinsel kimlik olarak Müslüman diğeri Ermeni. Bu büyük bir çelişki, ikincisi dedem dini eğitim görüyor. Bu gönül ilişkileri öyle bir noktaya varıyor ki, dedem şart koşuyor ve diyor ki "Sen Müslümanlığı seçersen ben seninle evlenirim." Ancak dedem o sırada evli, bir çocuğu var. Bu gönül ilişkisinin daha da ilerlemesi karşısında eşini boşuyor. Dinsel kurallar açısından da o tarihte boşanmak çok kolay: "Ben seni boşadım, git babanın evine," dediği zaman, kadın çekip gidiyor.

Tabii işin aslı, benim de anlatılan hikâyeden çıkardığım, nenemin de çok güzel bir kız olduğu. Dedem de yakışıklı bir delikanlı. Bunlar anlaşıyorlar, ant içiyorlar. Nenem kendisine gerekçe bulmak için üç-beş tane daha Ermeni kızını da etrafına alıyor, onlar da diğer Kürt delikanlıları ile ilişki kuruyorlar ve anlatılan bu ilişki öyle bir noktaya geliyor ki o "feqi" grubundaki dört-beş kişiyle dört-beş tane Ermeni kızı, 1900'lerin başında birlikte söz verip evleniyorlar. Yani 1915 öncesi bir durum.

Bu arada Malazgirt'te 1903 depremi oluyor. 1903'teki deprem Türkiye'de meydana gelen depremler içinde en büyük deprem olarak birinci sırada kayıtlara geçiyor. Bu sırada dedemle nenem yeni evliler, çocukları yok. Babamın doğumu 1905, nüfus kayıtlarına göre. 1903'teki deprem olduğunda akrabaları eve koşuyorlar ve dedemle nenemi kurtarıyorlar. Orada da yaşanan ilginç bir hikâye anlatılır. İki de bulunduklarında yatakta çıplak yatıyorlar. Ya dönemin şartlarından ya da gerçekten Kürtlerdeki gece yatarken hiçbir

şey giyinmeme kültüründen olsa gerek. Kürtlerde elbisesiz yatma olayı var. Dedemin eşinin ismi de Kişo, bir Ermeni ismi, sonra Türkçe kayıtlara baktım Kişmiş olarak yazılmış. Depremden onları çıkarırlarken dedemin ilginç bir yaklaşımı oluyor, diyor ki eşi için "Aman ha Kişo namahremdir. Onu çıkardığınız örtülerle örtün," diye sesleniyor. Tabii bu can pazarı sırasında usturuplu bir küfür de yiyor. Yani bu olay gösteriyor ki depremde evliler. Bu depremten her ikisi de kurtarıyor ve yaşamlarına devam ediyorlar.

O tarihte kasabada Kişo ile birlikte dört-beş genç Ermeni kız Kürt delikanlılarla evleniyorlar, o zamanın dini eğitim açısından saygın bir hocasının önünde İslamiyeti seçiyorlar, Müslüman oluyorlar. Gönül verdikleri Kürt gençleri ile bu evlilikleri öyle devam ediyor. Tabii o aileler şimdi aynı kasabada genişlemiş çok köklü aileler. Bizimkiler de öyle. O sırada Kişo'nun babası ve amcası da aynı kasabada; babasının ismi Yeğö, amcasının ismi de Mıgırdıç. Bunlar varlıklı Ermeni aileleri. Birisi belediye meclisi üyesi, diğeri de il genel meclisi üyesi, o tarihlerde. Yani 1800'lerin sonu ile 1915 tarihleri arası. Kasabadaki Ermeni aileler bu evliliklere müthiş bir tepki gösteriyor. Tabii ben bunları babamın anlatımlarından aktarıyorum. Mesela diyordu ki "Annemin akrabalarının bulunduğu mahalleye ben rahatlıkla gidip gelemedim. Onların torunu olmama rağmen bize bakışları çok farklıydı." Tabii diğer tarafın da bakışı öyleymiş. Mesela dedemin ilk eşinden olan babamın üvey abisi var. "Annem Ermenilikten Müslümanlığı seçmiş olmasına rağmen, üvey abim ve ailesi Ermeni evlerine, Ermeni mahallelerine, Ermeni çocuklarına karşı herhangi bir sempati duymazlardı," diyordu babam. Onların bu yaşantıları 1913-1914 yılına kadar böyle devam ediyor. Yani Ermeni kızlardan, Müslüman delikanlılarla evlenip o mahallelerde yaşayan üç-beş aile var o tarihlerde. Fakat aralarında sıcak ilişkiler yok. Din değiştirip gittikleri için, Ermeni aileler yeni akrabaları ile sıcak ilişki kurmuyorlar.

Hamidiye Alaylan

Anlatılan olayları ve bu süreçleri değerlendirdiğimiz zaman, 1886-89'lardan sonra çeşitli Ermeni örgütlerinin faaliyetleri Anadolu'nun çok yerinde olduğu gibi oralarda da oluyor. Hele son dönemlerde,

1896 yılından sonra Kürtlerden oluşturulan Hamidiye Alayları kurulduktan sonra... 1896 ve sonrası yıllarda Malazgirt'te çok büyük ve önemli iki aşiret Hamidiye Alayları'na katılıyor: Hasenan aşireti ile Cibran aşireti. Yine yanı başlarındaki Patnos'ta Haydaran aşireti. Hamidiye Alayları, gayrimüslimlere, bilhassa oradaki Ermenilere karşı Müslüman varlığını sürdürmek için Sultan Abdülhamit tarafından kuruluyor.

Tabii bu da bölgede çok çelişkiler yaratıyor. Köylerde ve kasabadaki Ermeni ve Kürt aileleri arasında bir uzaklaşma yaşanıyor. Babamın ve diğer yaşlıların anlattığı kadarıyla o kimlikten, o annesinin mensubu olduğu Ermeni kimliğinden, Ermeni akrabalarından müthiş bir uzaklaşma ve İslamiyete daha bir sarılma, İslamiyeti daha çok ön plana çıkarma dönemi yaşıyorlar.

Her iki halk kasabada 1914'e kadar böyle birlikte yaşamışlar. Fakat o dönemde bu Hamidiye Alayları'nın Ermeni köylerinde yaptıkları halk arasında söyleniyor... Bunların hepsi bölgede söylendi ve bazı hikâyeler de yazıldı. Tabii bunu sağlıklı değerlendirmek biraz zor. Ben Malazgirt için söylüyorum. Türkülerde söyleniyor, hikâyelerde anlatılıyor. Büyük bir rahatsızlık doğuruyor Hamidiye Alayları'nın köylere, köylerdeki ve şehirdeki Ermenilere karşı sürdürdükleri politika. Neticede 1914'lerden sonra bölgenin Ruslar tarafından işgallerinde, bu defa oradaki Müslüman kimliğe sahip olan insanlarda bir korku başlıyor.

Anlatıldığı kadarıyla Hamidiye Alayları'nın baskısıyla babamın ve halalarımın çektikleri sıkıntılar var. Bu sırada, dedemin bir adli olaydan dolayı Bitlis cezaevine sorgulanmak üzere götürülmesi yaşanıyor. Babaannem de "Şimdi Malazgirt'te Ermeniler hâkim olursa birinci sırada Ermeni kimliğinden dönüş yapan bana ve aileme kötülük gelir," diye bir gece yarısı çoluk çocuğunu topluyor ve Bitlis'e doğru yola çıkıyor. Uzun ve maceralı bir yolculuk ve yolda yaşanan olaylardan sonra, Bitlis'te de durmuyorlar. Oradan Diyarbakır Silvan'a geçiyorlar. Çocuklarıyla beraber. Tabii aradan zaman geçiyor, bölgede 1915-16'daki olaylar, Ermeni ailelerin göçü... Derken 1919'un sonunda babaannem çocuklarını tekrar Silvan'dan alıyor, memleketine geri dönüyor.

Bu arada Malazgirt'te 1914-1915 olaylarından sonra da varlıklı Kürt aileleri tarafından korunmuş çok sayıda Ermeni kız ve erkek

çocuk var. Babaannem gibi, hem kız hem erkek çocuklar var. Tanıdıklarım var. Ama isimleri Müslüman isimleri, kendileri Müslümanlığı seçmişler. Tabii onların kimliklerini aramalarının da son yıllara kadar çok sıkıntılı olduğunu biliyorum. Hatta bazı insanlar bana geldiler. Ne zaman ki insanlara "Benim ailem içinde de Ermeni kökenli var," dedimse, bir bakıyorsun ki bir kısım insanlar da "Benim babam böyle, dedem böyleymiş," diyor, veya "Anneannem, babaannem sizinki gibi İslamiyeti seçmiş," diyor. İşte son dönemlerde bu bahsettiğim ailelerden bazıları bu konuyu merak edip, köklerini araştırmaya, incelemeye başladılar.

**Arazilerin büyük bir kısmına "Buralar benimdir,"
diye sahip çıkmış**

Babaannem çok otoriter bir kadındı. Diyebilirim ki bazen bağırduğu zaman, kızdığı zaman herkes kaçacak delik arardı. Buna babam, mahalledeki ağalar, beyler dahil. Ve o nedenle de, o çaçaron tutumundan dolayı çok miktarda arazi sahibi olmuş, köyler sahibi olmuş biriydi. Göçten sonra babam, amcam, halalarım Silvan'dan döndükten sonra, sahip olduğu o topraklardan bugüne kadar yararlandılar. Tabii onlar döndüklerinde orada göç olmuş, bir sürü arazi boş kalmış, Ermeniler tamamıyla çıkmış gitmiş. Arazilerin büyük bir kısmına "Buralar benimdir," diye babaannem sahip çıkmış. Kendisi o denli otoriter bir insan ki "Şurası benimdir," dediği zaman kimse karşısına çıkıp da "Orası senin değildir," deme cesaretini bulamıyor.

Ermeniler üzerinde Hamidiye Alayları döneminde büyük bir baskı var. Komşuluk ilişkileri içinde yaşanıyor ama her iki taraf da hani günü gelecek birbirini boğazlayacakmış gibi bir karşılıklı tavır içine giriyorlar. O tarihle ilgili birtakım olaylar anlatılıyor, Ermeni çocuklarının Kürt çocuklarını nasıl dövdükleri, nasıl kavga ettikleri, mahalleler arasındaki çatışmalar, vurmalar, yaralamalar, malların karşılıklı yağmalanması, bunlar yörede anlatılan olaylardır. Ben de duydum ama isimlendirecek boyutta değil. Böyle bir karşılıklı kin ve nefret duygularıyla devam etmişler ama göçten sonra, yani 1915 yılı Ermeni Tehciri'nden sonra, oralar tamamıyla boşalınca geri gelenler oradaki arazilere sahip çıkmışlar. İşte babaannem de o

şekilde büyük arazi ve mülk sahibi olmuş.

Ben esas bu kimliğin bir süre resmi ideolojide, sistem içinde ne kadar dışlandığına değinmek istiyorum. Yani bu kimlikten, ben net söyleyeyim uzun bir süre ben de uzak durdum. Sorulmayıncaya kadar da söylemezdim. Aile için de bu böyleydi. Ama ilginç bir gelişme oldu. 12 Eylül'den önce 1979'da, on iki yıl kaymakamlık yaptıktan sonra mülkiye müfettişliği sınavlarına girdim ve mülkiye müfettişi oldum. 12 Eylül'den sonra bütün bakanlıklarda çalışan personel ile ilgili inceleme ve araştırmalar ile listeler düzenlendi. O dönemde belli görevliler için inceleme ve araştırmalar yapıldı. Bir nevi fişleme döneminden geçildi. Kimdir? Nedir? Ne değildir? diye. Ben de aile yapımdaki bu kimliğimle ilgili bilgiler sonucunda mülkiye müfettişliğinden alınıp kaymakamlık görevine geri gönderildim. Bunun üzerine Danıştay'a gittim. Danıştay atama işlemini iptal etti, döndük.

Bu defa Sıkıyönetim Komutanlığı'nın ve MİT'in verdiği bir not üzerine bir daha araştırma yapılıyor. Ben tabii bunlardan haberdar değilim. Bu ikinci araştırma 1982'de oluyor. 1982'deki o not üzerine bir daha beni Çorum'a vali yardımcılığına tayin ettiler. Mülkiye müfettişliğinden ikinci defa alındım. 1402 sayılı sıkıyönetim kanunu gereği mülkiye müfettişliği gibi duyarlı bir görevde bulunmam uygun görülmedi.

Tabii benimle beraber İçişleri Bakanlığı'ndan başka kişiler de alındı. Bizim meslekte 12 Eylül'den sonra bir sürü vali siyasi düşüncesinden dolayı zorunlu emekli edildi, bir sürü kaymakam başka bakanlıklara atandı. Benimle ilgili de böyle bir görev değişikliği olmuştu. Hem sol düşüncemden dolayı hem etnik kimliğim nedeni ile böyle bir olay yaşandı. Aradan bir süre zaman geçti. Belli yerlerde vali yardımcılığı görevini yaptık, sonra da merkezde daire başkanlığı görevini yürüttük. Sonra 1991'de eski sıkıyönetim komutanlarının istemleri ile yapılan ve "1402'likler" diye adlandırılan atamalar ile ilgili yasal düzenleme yapıldı. Ben de o sırada bakanlığa başvurdum ve tekrar mülkiye müfettişliğine geri dönüşümü sağladılar. Geldikten altı ay sonra Teftiş Kurulu başkan yardımcısı oldum.

Bu arada bir araştırma yaptım, daha önceki görev değişikliğimle ilgili. Bunun dayanağı nedir diye merak ettiğimde hakkımda düzenlenen 49 sayfalık bir rapor elime geçti. Bir örneğini aldım ve

okudum. Bu raporda benim sol görüşlülüğümden tutun da ailenin kökeninden, babaannemin Ermeni olmasına kadar bir sürü ifade ve belgeler vardı. Nüfus kayıt örnekleri, ilçe nüfus müdürlüğünde görevli personelin verdiği ifadeler, ilçede görev yapan kaymakamların, il valilerinin ifadelerine varıncaya kadar bir sürü araştırma ve inceleme...

Tabii ailemin kimliği çevrede biliniyordu, ama ben bu kimliği ancak 1962-63'lerde, üniversiteye geldikten sonra araştırdım ve öğrendim. O dönemlerde Ermeni olaylarıyla ilgili kitaplar falan okudum. Yani bölgede yaşananlar ile ilgili, tehcirle ilgili, ama bu kimlik o dönemlerde dahi hem kamuda görev almada hem genelde çok sakıncalı görüldüğü için aile içinde de konuşulmazdı. Gerçi bulunduğunuz ilçede sizin gibi aile kökeninde bu şekilde din değiştirip gelen kişiler olmasına rağmen, yani babaanneleri ya da dedeleri Ermeni olmalarına rağmen çok aile orada da gizli tutardı. Daha doğrusu bu kimliği kimse açıklamazdı, gündeme getirmezdi. Diyebilirim ki benim bu kimliğimin gündeme gelmesi, kamuda görev aldıktan sonradır. Zaten 12 Eylül'den sonra da bu kimliğin bir handikap olduğu görüldü. Ve uygulamalar keyfi de olsa Danıştay'dan geri dönmesine rağmen uygulandı. Ama öyle bir demokratik dönem geliyor ki artık kimliğin inkârının ya da dışlamanın hiçbir yararı olmadığını herkes görüyor.

Sen benim dayımsın

Benim okuduğum 1950 yıllarında ilçelerde lise yoktu. Ben liseyi ablamın yanında Elazığ'da okudum. Muş ve Malazgirt yöresinin Türkçe konuşma ağızı, şivesiyle Elazığ'dan biraz daha farklı. Yani şöyle diyebilirim, ben Elazığ'da okuduğum zaman Elazığ'ın değer yargısına göre kıroydum, Kürt'tüm. Ankara'ya geldiğimde ise Elazığ Lisesi mezunu olmama rağmen yine Doğulu'ydum, Kürt'tüm, kıroydum. Bunun yarattığı bir aşağılık duygusu ister istemez oluşuyor. Üniversiteye geldiğimiz zaman dahi büyük bir dil sürçmesi var. Yine de lisedeyken edebiyat öğretmenimin, sonradan Tunceli Senatörü olan rahmetli Mehmet Ali Arslan'ın, beni çok kitap okumaya yönlendirmesi ile gidermiş ve düzgün bir lehçe ile Türkçe konuşmayı başarmıştım.

Üniversite döneminde sol yayınların bolca basılması ile de sol kitaplarla tanıştık, sürekli sol kitapları okuduk. Tabii liseden itibaren belli bir siyasal düşünce sahibi oluyorsunuz ama üniversiteye geldiğiniz zaman bu daha da netleşiyor. Siyasal Bilgiler Fakültesi de Türkiye'de diyebilirim ki o tarihte bu düşünce akımlarının, hem sol düşünce hem de sağ düşünce akımlarının, en rahatlıkla geliştiği, kitaplarının okunduğu, tartışmaların yapıldığı bir yerdi. Orada tabii bu sol düşünce ile olan ilişkiler daha da netleşti. Bir de Kürt kimliği var. Kürt kimliği içinde bir de dinsel kimlik olarak da babaannenin Ermeni kökeninden gelen bir kimlik var. Ben siyasal düşünce olarak, hak ve özgürlükler ile demokrasiyi savunma bakımından kendimi solda gören bir insanım. Kendimi bildiğimden bu yana sol ve sosyal demokrat düşüncenin içinde, o kulvarda olan arkadaşlarla birlikte mücadeleye devam ettim. Etnik kimlik olarak hiç çekinmeden, sakinmeden Kürt kimliğimi ve bu etnik kimlik içinde, babaannemin bir Ermeni etnik ve dinsel kimliğinden gelme bir kimliğin bulunduğunu ve bunların hepsine de sıcak baktığımı dile getirmiştir.

Babaannem 1956 yılında öldü. Ben bu bilinçte olsaydım ondan çok şeyler öğrenecektim. O zaman ortaokul öğrencisiydim ve bu olayların ayrımında da değildim. Olaylar nedir? Nasıl olmuştur? Bunları pek bilmiyordum. Ailede de o kimlikten uzaklaşma etkisi var. Bu kimlikten sürekli uzaklaşma. Toplumdan sürekli dışlanma korkusu...

Babaannem ölünceye kadar kendi kimliğiyle hiçbir zaman özdeşleşmedi, hiç kabullenmedi. Hiçbir zaman böyle bir etnik kimlikten geldiğini söylemedi. Hem etnik kimlikte, hem dinsel kimlikte İslamiyeti çok ön plana çıkaran bir yapıdaydı. İslamiyet ile ilgili, onun gereklerini yerine getirmeyle ilgili aynı şeyi çocuklarında da gördüm. Halalarımda, amcamda ve bilhassa babamda... Babam mesela, o kimlikten kurtulmanın verdiği baskıdan olsa gerek, dini konularda kendisini iyi yetiştirmişti. Kendisine hoca diyen pek çok insan, İslami konularda babamla tartışmayı göze alamıyorlardı. Babam belki de o kimlikten uzaklaşmak için kendisini daha çok İslamiyetle ilgili şeyleri öğrenmek zorunluluğunda hissetti, ben öyle tahmin ediyorum.

Son dönemlerde benim babaannemin etnik kimliğine sahip çıkmamdan dolayı aile içinde büyük bir tepki var. Çok kere aile büyük-

leri, "Bunu niye karıştırıyorsun? Bu niye gündeme geliyor?" dedikleri oldu. Mesela benim bir sürü yeğenlerim var ve bu yeğenlerimin bir kısmı da dinsel kimlik olarak belli cemaatlerin içinde yer alıyorlar. Çok defa "Bu nerden çıktı?" diyorlar. "Ama bu bir gerçek," diyorum.

Etnik kimlik olarak kendimi Kürt kimliğinde hissediyorum. Dinsel kimlik olarak da Ermenilerin mensup oldukları hiçbir mezheple ilgili hiçbir bağım yok, öyle de hissetmiyorum. Ne Gregoryen ne Katolik ne de Protestan Ermeni dinsel kimliğiyle bir ilişkim, bağım yok. İslami kimliğimle de barışığım. Yani orucumu tutarım, istismar olmayacak şekilde cuma namazını kılarım. Babamın bende bıraktığı o dinsel etkiye saygılıyım. Babam dinsel kimliğine çok sahip çıkan bir insandı. Bana da cuma namazlarını kaçırmama vasiyeti vardı. Kürt kimliğiyle hiçbir zaman çelişmedim. Aile içinde buna sahip çıktım. Kürt hak ve özgürlüklerinin savunulduğu her yerde olmaya çalıştım. Ama mesela son dönemlerde Ermeni kimliğinden gelen hem benim bölgedeki insanlar hem de taşrada, dışarıda tanıştığım insanlarla böyle bir akrabalık ilişkisi, bir kuzenlik ilişkisi, yakınlıktan gelen duygusal bir bağ var. Mesela ben hiç çekinmeden anne veya babası tam Ermeni olan bir insanla karşılaşınca gayet içten bir şekilde "Sen benim dayımsın," diyebilecek kadar da hoşgörülü sahibi bir insanım.

Eğer gerçek bu ise bunu saklamanın bir anlamı ve yararı yoktur

Tarihimizle yüzleşmek için bu konunun canlı tanıkları varsa onların anlatımlarının, eğer varsa belgelerin su yüzüne çıkarılmasından yayanayım. Benim yaşadığım bölgede, örneğin Van'da Bitlis'te Muş'ta, karşılıklı olarak kırımlar yaşanmış dönemsel olarak. Tabii Osmanlı'nın o dönemlerinde bu bölgede "Ben Türk'üm," diyen pek kimse yok. Yani buraların yerli halkı mevcut belge ve bilgilere göre ya Kürt'tür ya Ermeni'dir. Daha öncekilerin anlatımlarına göre oradaki Kürtler ve Ermeniler uzun bir süre birbirlerini kültürel olarak etkilemişler, ortak yaşam olarak da etkilemişler. Mesela orada en iyi sanatkârların Ermeniler olduğu söylenir, anlatılır. İşte "Ermeniler zamanında değirmenler şöyle daha iyi çalışıyordu, koşum hayvanları-

nın gerektirdiği koşum aletleri onlar zamanında daha iyi yapıldı," diye anlatılır. "En iyi demirci Ermeni'ydi," diye söylenir. Yani büküklerin anlattıkları böyleydi.

Osmanlı son dönemde bölgede Ermenilere karşı Kürtlerle ilgili bir oluşumu gerçekleştirmiş ve Hamidiye Alayları'nı kurmuş. Oradaki Hamidiye paşalarına verilen yetkilerle iki halkın karşılıklı birbirlerini etkilemeleri olmuş. Anlatılan hikâyelere göre Hamidiye Alayları mensupları bazı köylerde ve şehirlerde böyle genç Ermeni kızlarını Müslümanlaştırmak üzere evlenerek o aileler üzerine baskı kurmuşlar, hatta bir çoğunu da bu yolla alıp zorunlu evlilik yaptırmışlar. Böyle bir olayın benim küçük halam ile de yapılmak istendiği aile içinde anlatılırdı. Benim küçük halalarımın biri çok güzelmiş, oradaki Hamidiye Alayları'nın ileri gelenlerinden biri onu almak istemiş ama ninem direnmiş ve vermemiş. Ninem o sırada Müslüman tabii, bu konuyu daha üst düzeydeki bir Hamidiye paşasına duyurunca konu kapanmış. Hamidiye Alayı mensubu bazı kişilerin bölgede düğünlere gittikleri, o düğünlerde gözüne kestirdikleri Ermeni gelinlerini veya Ermeni kızlarını o ailelerden istediklerini, vermeyenleri zorla götürdükleri de bölgede sıkça anlatılan bir konudur. Bunlar duyum olarak anlatılır. Öyle anlaşıyor ki bu olaylar 1894'le 1913-14'e kadar olan Hamidiye Alayları'nın etkili olduğu dönemlere rast geliyor.

Son olarak da Rusların bölgeyi işgali sırasında mesela benim babaannem böyle bir korkuya kapılarak "Ben Ermenilikten din değiştirip geldim, şimdi Ruslar burayı işgal ederse ve Ermeniler buraya hâkim olursa evvela beni ve çocuklarımı kesecekler," diyerek gece yarısı kalkmış evini yurdunu terk etmiş. Aynı şekilde, döndükten sonra da orada hiç Ermeni kalmamış. Demek ki bunlar ya göç ettirildi, ya da kendi aralarında "Onlar bizi boğazlayacak," diye bir psikoloji içinde gittiler. Anlatılanlar böyle, daha doğrusu karşılıklı bir takım etkileşme ve yerini yurdunu bir gecede terk etme olayı yaşanmış. Ama bunun varsa canlı tanıkların anlatımlarıyla, hatıralarıyla veya kitaplarla, belgelerle su yüzüne çıkması gerektiğine inanıyorum. Ve gerçeğin her yönüyle herkes tarafından bilinmesinde yarar görüyorum.

Örneğin Abdullah Cevdet, İttihat Terakki'nin Kürt kökenli kurucularından biri. Abdullah Cevdet'in kendisi Arapkirli ama çocukla-

rı Mehmet Cevdet ve onun çocukları sonradan Muş'a gelmiş yaşamışlar uzun bir süre, Abdullah Cevdet'in bir kız kardeşi de halen yaşıyor. Ben onun torunlarıyla tanıştım. Abdullah Cevdet'in, İttihat Terakki içinde Ermeni Tehciri'ne karşı duruşları olduğu ama onunla ilgili bilgi ve belgelerin nedense pek ortaya dökülmesinin istenmediği söylenir. Onunla ilgili bir inceleme, araştırma yapılırsa belki daha net birçok şey çıkar ortaya.

Kürtlerle Ermeniler bu bölgede uzun yıllar birlikte yaşamışlar. Başta anlattığım gibi birbirlerinden din değiştirmek suretiyle kız almalar olmuş veya o yaşanan göçte bırakılan çocuklar Müslümanlaştırılarak birçok aile tarafından eş edinilmiş. Benim yaşadığım bu bölgede bazı insanların hem sevda bağı ile hem de çocuklarının küçük olmalarından dolayı göçe katılmayıp bölgede yetim bırakıldıklarından bahsedilir. Ermeni çocuklarının, kız ve erkek çocuklarının, o göçe tahammül edemeyeceğinden dolayı anne babanın bilerek oradaki birtakım kişilere bırakmasından dolayı karışan aileler olduğu söylenir. Bunların bir kısmı benim babaannem örneği gibi gönül ilişkisinden dolayı birlikte olanlar bir kısmı da o tehcir sırasında kalanlar. Mesela Malazgirt'te Kirkor isminde bir adam vardı, oğluna Mehmede Kirkor derlerdi. Bu kimdir, nedir diye sonradan merak ettim ve oğullarına sordum. "Biz akrabayız," dedi. Yani benim babaanneme yollama yaparak bunu onayladı. Bu adam da halen ailece dinsel kimliğine çok bağlı olarak kasabada yaşayan bir insandır.

Sonuç olarak söylemek istediğim şudur: İnsanların düşünce ve inançlarının gereği olan duruşu her zaman ve her yerde göstermeleri gerekir. O cesareti göstermeleri lazım. Bir insanın etnik kimliğinde, dinsel kimliğinde... tabii belki iradeleri dışında değiştiği durumlar da olabilir. Mesela ben annemi, babamı seçerken kendi irademle seçmedim. Ben Kürt kimliğini seçerken de kendi özgür irademle seçmedim ama eğer farklı bir kimliğim varsa bunun varlığının inkârı insanları hiçbir yere götürmez. Varsa vardır. Benim aile kimliğimde bu tür dinsel-etnik bir kimlik varsa ve bu da bir gerçekse bundan ben gocunmam. Aile büyüklerime ve yeğenlerime de hep şunu söylemişimdir. Eğer gerçek bu ise bunu saklamanın bir anlamı ve yararı yoktur.

Askerde öğrendim nenemin Ermeni olduğunu

Mehmet, 45 yaşında

Eylül 2005

Nenem çok iyi bir insandı, üç kız iki erkek evladı vardı. Dedem onunla fazla ilgilenmiyormuş. Sürekli kavga, gürültü. Babam bazen anlatırdı, "Deden annemi dövüyordu, ben karşı çıktım," diye. Çalışmıyordu dedem. Nenem hepsini bir arada tutmaya çalışıyordu, ailenin tümünü. Biz bir arada yaşadık. Babamla nenemin arası çok iyiydi. Babam bakkaldı. Demircilik yapmış, bakkallık yapmış, Adana'ya gitmişler, pamuk toplamışlar, hayatlarını öyle geçirmişler. İşte 92-93 yılında vefat etti nenem.

Nenem yemeyi çok severdi. Babam da aynı şekilde. Evde pişen yemek sürekli dağıtılırdı. Çok yardımseverdi; herkesin yardımına koşardı. Misafirperverdi. Çok severdi misafirler gelsin gitsin. Diyordu, "Herkes gelsin." Torunların hepsini getiriyordu. Takılıyor-duk ona "Senin kaç tane torunun var?" diye, diyordu, "Saymayın torunlarımı, siz sayınca eksiliyor, saymayın." Torunlarını saymayı istemezdi. Namazını kılıyordu dört dörtlük. Diyordu, "Ben Müslüman'ım; ben Müslüman olmuşum." Son nefesine kadar namazını kıldı. Babamı da öyle alıştırdığı için babam da aynen o şekilde devam etti yani. Bende öyle bir şey yoktur (*gülüyor*).

"Sakıncalısın"

Ben 83'te askere gittim. O zamana kadar bilmiyordum nenemin dönme Ermeni olduğunu. 83'te bir subay çağırdı, yüzbaşımız, dedi, "Bir soruşturma yapacağız." "Yapılsın," dedim. O dedi, "Bir şey

varsa söyleyin, ben şimdiden bileyim." Ben dedim, "Yoktur, araştırabilirsiniz." Sonra yüzbaşı çağırdı beni, dedi, "Sen Ermenisin." Dedim, "Ben Ermeni değilim, Müslümanım, öyle bir şeyim yoktur." Bilmediğim için kabul etmedim yani. Bana sordular, "Sen sünnet olmuşsun?" Dedim, "Olmuşum." Nasıl kanıtlayacaksın? Affedersiniz, "Çocukken olmuşum," dedim, "ben bunun kanıtını size bir şey yapamam." Başka türlü anlattım, dayak yedik. Hani "Kanıtı yoktur," dedim, "çocukken olmuşum." Kabullenemiyorlardı. Sürekli diyorlardı, "Sen Ermenisin." Ben kabul etmiyordum. Bilseydim, kabul edecektim.

On sekiz ay boyunca yüzbaşı sürekli beni yanma çağırdı ve bunu sordu. On sekiz ay, sürekli çağırdı. İzne çıktığım vakit İstanbul'daki halama gittim. Ona sordum, dedi, "Yok öyle bir şey." Sonra memlekete geldim. Anneme babama sordum. Babam dedi, "Ben de askerlik yaptım, herkes yaptı, bir şey çıkmadı, niye şimdi çıkıyor?" O zaman 12 Eylül olduğu için soruşturmalar sıklaşmıştı herhalde. Bende oldu işte, askerde öğrendim nenemin Ermeni olduğunu.

Askerden sonra geldim burada bir bankaya güvenlik görevlisi olarak müracaat ettim. Ve askerlikten dolayı kırmızı damga yedim, beni almadılar. Dediler, "Sakıncalısn."

"Beni askerin yanına gömün"

Ondan sonra babaannemin biraz üzerine düştüm, "Anlat," dedim, "nereden gelmişsiniz, nasıl olmuş?" Üzerine çok düştüm. Anlatmıyordu, hiçbir şey anlatmıyordu. Korkudan mı? Ben düşüyordum, kız kardeşlerim düşüyordu, bizim enişte var, o düşüyordu. "Anlat," diyorduk, anlatmıyordu. Yalnız ismini zorla öğrendik. Bir de "Çok ölen oldu biz gelirken," dedi. Babasının ismini sorduk, karmakarışık bir şeyler söyledi. "Ben hatırlamıyorum," diyordu. Bence biliyordu ama söylemiyordu. Nenemin Amerika'da kardeşleri varmış. Gelmişler onu bulmuşlar ama o gitmemiş. Demiş, "Şimdi çocuklarım var, ben gitmiyorum, gelmiyorum." Hani biraz kısmet olmamış gitmemiş yani, ne diyelim, kalmış, dedemin yanında kalmış. Bir süre, duyduğum kadarıyla, para gelirmiş kendisine. Sonra kesilmiş. Ondan sonra izlerini kaybetmişler. Bir de askerden bahsetti. Nene, ölmeden önce dedi ki, "Beni askerin yanına gömün." Diyordu,

"Çok iyi davranırdı bana. Beni seviyordu. Beni korudu." O asker kimdir, biz de bilmiyoruz. Subay mıydı, asker miydi, erbaş mıydı, onu bilmiyoruz. Sadece diyordu, "Beni çok sevdi, beni çok korudu, beni onun yanına gömün." Askerin mezarının nerede olduğunu da bilmiyor ama dedemin değil onun yanına gömülmek istiyordu. Onu babamın şu anda yattığı yere gömdük.

Dedemle Malatya'da karşılaşmışlar. Bu ikinci kocası tahmin ediyorum. Askerle birlikte üçüncü olabilir, onu bilmiyorum. Ama Malatya'da bir kocası varmış; o ölünce dedemle evlenmiş. Dedemle aynı evde hizmetkâr gibi çalışıyorlarmış. Sonra ikisi birbiriyle evlenmişler. Ondan sonra dedem oradaki arsa, arazi, nesi varsa satmış ve yemiş. Hiçbir şey kalmamış orada. Sonra buraya gelmişler. Sürekli kavga, gürültü oluyormuş aralarında. Nasıl bir şey olduğunu tam olarak anlatmadı bize. Dedemi sevmediği için, ben diyorum, anlatmıyordu. Mecbur kaldığı için evlenmiş onunla.

Bizde o olaylara "kafle" derler. Kafleyle ilgili çok şey anlatmadı ama anlattıklarından çok etkilendim yani. Dedi, "Bizi götürdüler, bizi hep böyle gezdirdiler." Çermik'ten bahsetti; oraya gitmiş. Diyordu, "Çok kişi öldü, çok kişi öldürüldü. Biz şans eseri kurtulduk." Sonra askeri anlattı bana. "Sonra işte asker de gitti gelmedi, ben ortada kaldım," dedi. Ondan sonra bir eve sığınmış. Bir de derdi ki "Benim ailem çok kalabalıktır. Beş kardeşiz." Onu hatırlıyor yani. Sonra derdi "Amerika'ya gitmişler, ama Amerika'nın nerede olduğunu bilmiyorum."

Anlatmıyordu. Yani duyulmasını istemiyordu, kimsenin bilmesini istemiyordu nenem. 92'de Körfez Savaşı oldu. Bizdeydik o zaman. Burada herkes pencerelerine bant çekiyordu, bomba momba atılır, gazlar atılır diye. Nenem burada durmak istemiyordu. Diyordu, "Allah bir daha savaş göstermesin." Onu söylüyordu sürekli. Korkudan anlatmadığı için biz de fazla bir bilgi edinemedik.

Nenem anlatmıyor, ben amcama soruyorum. Amcam diyor, "Biz hiçbir şey konuşmamışız, bilmiyoruz bir şey." Halalarım da diyor, "Biz araştırma nedir bilmiyoruz, yapmadık." Babam yine aynı şekilde. Ara sıra kızıyorlardı bana çok soru soruyorum diye. Kime gideceğimi bilmiyordum yani. O yüzden ben de oturdum yerime...

Gâvur kızı Bedriye'nin oğlu

Bedrettin Aykın, 73 yaşında
Temmuz 2007

Ilkokulda ikinci belki üçüncü sınıftayım. Çok yakın, çok samimi olduğum bir sıra arkadaşım var, adı Cafer. "Bedri," dedi, "hafta sonu gel bize, bizim bostana gidelim. Bostan, karpuz tarlası, karpuz yeriz eve de götürürsün." "Olur," dedim. Gittik, ilk önce evine git-tim arkadaşımın, oradan tarlaya gittik, bostana gittik.

Komşu tarladan bir kadın seslendi. "Cafer, arkadaşın kimlerden?" dedi. Cafer tam bilmiyor tabii, ben söyledim işte, "... Mahallesi'nden Bedriye'nin oğluyum." "Gâvur kızı Bedriye'nin mi?" dedi. Ben bir allak bullak oldum.

Biz baskı altında yetiştik evde. Bu konular hiç konuşulmazdı, hiç... Ben işte demek ki ilkokul ikinci veya üçüncü sınıf öğrencisi, kaç yaşlarında olur, sekiz, dokuz... Bunu anlatamadım bile evde. Sakladım. Hakaret olarak da söylemiş olabilir falan gibi. Ya da saklanması gereken bir şey gibi. Bizim ailede gerçekten bu konular hiç açılmadı, hiç konuşulmadı. Biz köken olarak Sünni Türk bir aileden geliyoruz. Ve zavallı annem daha iyi şey yapmak için son yıllarında hacca da gitti, hacı da oldu.

Ondan sonra zaten üzerine gidemedim bu konunun. Anneanne-min vefatıyla mıydı neydi nüfus kayıtları çıkarılırken nüfusta büyükbabamızı, anne tarafından büyük babamızı Sarkis olarak yazı-yordu. Yani annemin babası Sarkis. Şiirde de bunu yazdım.

Annemin asıl ismini bilmiyorum. Ağabeyim bir şeyler söyledi ama o da kesin bilmiyor. Şunu biliyoruz. Niksar'da kiliseye sığınmış Ermeniler ve kiliseyi içindikilerle yakmışlar.

Çocukları kurtaranlar çok olmuş Niksar'da. Geçenlerde Niksar'dan birkaç kişiyle konuştuk. Sanıyorum onların da kökeninde var bir şeyler. Hatta saymaya başladılar Ermeni kökenli kaç kişi var diye. Kız çocuklarını falan herhalde koruma altına almışlar.

Bir de ablası varmış annemin. Onu yıllarca arama çabasında oldular. Ve babam önyak oldu. Ağabeyim aradı, arada onunla konuştuk ama başarılı olamadılar. Şimdi düşünüyorum da, neden hiç annemle konuşmadım, neden hiç ona sormadım, neden onun acılarını paylaşmadım, oysa ona şiirler yazdım, şiirlerde anlattım onu anladığımı ama onunla hiç bu konuda konuşmadım. Bu konuda söyleyebileceklerimin hepsini şiirlerimde söyledim...

MARAL ANNEM

bir anısın niksar
hüzünle anımsanan anne
ya ben uçmasaydım göklerinden
ya sen bir güvercin olup
konmasaydın yüreğime

annem maral annem
sen hangi yıkık avlunun çiçeğisin
ilk geyik avında ölen
annem maral annem

tütüne süt emziren
kandan çiçek yapan anne
kaç yıldır uyuyorum senin kanlı beşiğinde
uyandır anlat bana acını
ağaçtan ağaca
uykular kuran anne
yaralar saran anne

bir kadın sevdim
tanısan sen de severdin
yaralarınız aynı hançerden
adı yangınlardan
yıkımlardan geliyor
öptüm saçlarındaki rüzgârı
senin gözyaşlarını öpercesine
bütün çöller benden geçiyor.

ESKİL İZLER

kendini hep gündemde tutan bir acı
sürerek içindeki eski izleri
kanayan kuzguni bir yarayla geldi
ırmak boyları serinliği söğütlerin
su içtiği pınarlar anımsamıyor onu

güneşle oynardı tütün kokusuyla
niksar'da ağustos tarlalarında
kuytuda kendiliğinden bir ince çiçek
biçilmiş ekinler harman yerleri
o uzak yazlar anımsamıyor onu

yıkık duvarlarıyla bir eski çocuk
incinir orada öyle Niksar kalesince
ikisi de yaşlı yorgun susar yalnızlığı
sur içleri avlular anımsamıyor onu

yanıtsız kimliğine ilişkin sorular
kulağında çocukluğunun kağnı sesleri
boşuna aradı doğduğu güneşli ahşap evi
yerinde yükselen gri düş kırıklığı
boğucu soğuk betonlar anımsamıyor onu

bir kanıtı olmalı mutlaka kanayan
külleyip içindeki közü hiç söz etmemişti
soykırımdan kalan güzel çocuk annesi
köklerini söken ateş ırmağın sularından

ölüm sonsuzlamıştı çoktan o suskunluğu
yalnız gömütünü bulabildi uzun arayışlar
sonunda bir de nüfus kayıtlarında adını
yüzünü görmediği büyükbabası sarkis'in

Bedrettin Aykın

Eksik Bir Gökyüzü (Toplu Şiirler 1)

Belge Yayınları

Aralık 2002

**Yaşıyorsun. Bir sabah uyanıyorsun
ve ölüme gidiyorsun.
Nasıl bir açıklama getirebilirsin ki buna?**

Zerdüşt, 35 yaşında
Ocak 2006

Babaannem Ermeni katliamından alınan bir kız. Dedem tarafından alınmış. On üç yaşlarındaymış. Babaannem babam küçükken vefat etmiş, ben onu görmedim. Ama annemin anneannesi de Ermeni'ydi. Onu çok iyi hatırlıyorum. Beyaz tenli, kısa boylu bir kadındı. Başında fesi vardı, üzerine tülbent sarardı. Çok şakacı bir kadındı, espriliydi. Herkesle çok iyi geçinirdi. Aynı zamanda babamın da teyzesiydi. Katliamdan çocuk olarak kurtulmuş diğer arkadaşlarıyla Ermenice konuştuğunu hatırlıyorum. Sık sık görüşürlerdi. Birisi bakkallık yapıyordu mesela. Annemin anneannesi giderdi, otururdu bakkal dükkânına, başlardı Ermenice konuşmaya. Ben de ondan Ermenice kelimeler öğrendim.

Bizim ilçede Müslümanlaşmış veya Müslümanlaşmamışsa bile dinini gizleyen çok kişi vardı. O dönemi, o katliamı yaşamış insan kolay kolay tekrar yaşamak istemez herhalde. Onlardan biri geçen sene öldü. 110 yaşına kadar yaşadı. Ermeni katliamının canlı tanığıydı. Ben onu konuşturamadım. Korktu. Çok uğraştım, farklı şekilde konuşturmaya çalıştım ama konuşmadı.

Büyüklerimizin, nenelerimizin, anneannelerimizin, babaannelerimizin anlattığı şekliyle Ermeniler katliamdan geçirildikleri zaman böyle kabileler halinde götürülüyorlarmış. İsteyen Müslüman erkeği istediği Ermeni kızını hiçbir bedel ödemedi –başlık parası

olayı bölgenin toplumsal yapısı itibariyle var- alabiliyormuş. Çünkü Müslümanlıktaki olay şu: Kız erkeğin mezhebine gider. Eğer erkek onu almışsa o Müslümanlaşır, Müslüman olur. Doğan çocuklar da Müslüman doğar. İster istemez her taraftan karışmış, iç içe girmişler, Ermeniler ve Kürtler, kan bağı itibariyle iç içe girmişler.

Çok çocuk da kurtarmış bizim dedelerimiz. Komşusunun çocuğunu almış ağaç kovuğuna saklamış, almış "Benim çocuğum," demiş, varolan çocukların içine katmış. Birkaç aileyi de aile olarak saklamışlar. Hem anne, hem baba Ermeni olarak kalanlar var. Mesela biri kız çocuğu saklamıştır, diğeri erkek çocuğu saklamıştır, sonra bunlar evlenmiştir. Böyle beş-altı aile var. Onlar hep kendi aralarında kız alıp verdiler. Çocukların iki ismi vardı, birisi normal yaşamda kullanılan, kimlikte geçen isim, diğeri ise Ermenice isimleri. Müslüman olmalarına rağmen kendi dinlerini de yaşatmaya çalıştılar. Ama onun dışında tüm ailelerde mutlaka bir Ermeni vardır. Çünkü bizim kasabadakiler öldürmemişler. Komşuluk ilişkileri çok güzelmiş. Kurtarabilen kurtarmış.

Bugün diyelim Ermeniler ezilirse, ben derim "Ermeni'yim"

Bizim oturduğumuz mahalle tamamen Ermeni mezarlığıymış. Mesela geçen yıl bizim ev yapılırken mezar taşları çıktı. Hatta bir çocuğun mezarı çıktı. Mezartaşlarım götürüp kiliseye vereceğim. Bizim mahallenin neresini kazsan mezartaşı çıkar.

13 Ocak'ta *habli* [hablé] diye bir kutlama olurdu. Yılbaşını o zaman kutlardık. Komşuların evine giderdik, bir şeyler isterdik. Ne bileyim, pestil verirdi, kuru üzüm verirdi, torbaya doldururduk. Seviniyorsun. Bir şey çalıp oynuyorsun, onlar da ona göre bahşiş veriyorlar. Bir olay daha vardı, Hristiyan çocuklarla bunu çok yapardık: Herkes evden bir şeyler götürürdü, bir miktar bulgur mesela, giderdik evlerin dışında bir yerde kendimize yemek yapardık. *Hel-fane* diyorduk biz ona. Zazaca bir anlamı yok bunun, belki Ermenicede vardır. İlkbaharda yapardık, çimenlerin çıkmaya başladığı zamanlarda. Ateş yakıyorduk, bir tencere götürüyorduk, kimisi bulgur kimisi yağ getiriyordu. Kızlar-erkekler bir arada yapardık. Bir ayırım yoktu, kardeş gibisin sonuçta. Özellikle Ermeni çocuklarla biz bunu çok yapardık. Onlar ailecek dönmüş olanlardı, anne-baba Er-

meni. Tabii onlar kendilerine Hristiyan demiyorlardı. Mesela dedeleri hacca gitmiş, gelmişti. "Tescilli Müslüman'ım, bana kimse karışmasın" gibi. O korku itibariyle olmuştur zaman içerisinde.

Ermeni arkadaşların bir kısmı şehre gittiklerinde Ermeni cemaatini bulurlardı. Mesela bir arkadaş vardı, ateistti. En azından biz öyle biliyorduk. Sonra baktım şehre gittiğinde pazarları kiliseye gidiyor. Ateizmini demek sadece Müslümanlığa karşı uyguluyordu (*gülüyor*). "Ateizm böyle değil," diyordum ona. Onunla hâlâ görüşürüz.

Annemin anneannesi kendisini iki topluma ait görüyordu bence. Tamam Müslümanlaşmıştı ama Müslümanlarla bir kavga olduğu zaman Ermenilerle bir araya gelirlerdi, aralarında Ermenice konuşmaya başlardı. Ermeni kızı almayan nadir aileler de vardı. Onların çocukları Ermeni kökeninden gelenleri aşağılamaya çalışırlardı küçükken. Hatırlıyorum. Anne-baba Ermeni olanlara yapıyorlardı bunu özellikle. Mesela haçlarına küfrediyorlardı. Biz iki kandan da almışız ya kendimizi siper ediyorduk. "Biz de Ermeni'yiz, bir sorunuz varsa bizimle halledin," diyorduk. Zaza veya Müslüman kimliğini bir tarafa atıyorduk.

Ben Zaza'yım ama görüş itibariyle ırklara karşıyım. Hiçbir ırkın milliyetçiliğini kabul etmedim. Bugün diyelim Ermeniler ezilirse, ben derim "Ermeni'yim." Başka bir kesim eziliyorsa, haksızlığa uğruyorsa ben onlardanım. Hümanist bir yapım var. İnsana insan olarak değer vermek... Ama bu varolan gerçekliği değiştirmez. Kan itibariyle bakarsak Zaza'yım ve Ermeni'yim. Ermenice öğrenmeyi de isterim.

Düşündüğüm zaman tüylerim diken diken oluyor

Annemin anneannesi anlatıyordu. "Annemi, akrabalarımı öldürmeye götürdükleri zaman bir tanesi bir kese altını aldı, bizi çağırdı vermek için, ama biz yetişemedik asker vurdu, elinden aldı altınları," diyordu. Bizim kasabanın yakınlarında bir dipsiz kuyu var. Hepsini götürmüşler oraya atmışlar, o şekilde öldürmüşler. O dipsiz kuyulardan annem de babam da bahsederdi. Bizim kasabadaki herkes biliyor bu dipsiz kuyuları. Hatta o dipsiz kuyulara bir dönem ulaşmaya çalışmıştık. Büyük halatlarla ulaşmaya çalışmıştık ama alta ye-

tişmemişti. Tarihsel süreç içinde büyükten küçüğe sürekli anlatılmış. Şu anda en ufak insan dahi bilir orada. Kendimi hatırladığımdan beri bu hikâyeleri dinliyorum.

Bu katliamlara katılanlar niye katılmış? Belki Ermenilerin arsa-larını, evlerini almak için... Dünyanın herhangi bir yerinde yaşanmış bir katliamı nasıl yorumluyorsam, Ermeni katliamını da aynı şekilde yorumluyorum. Birisi senin yanı başında, yaşadığın topraklarda olmuş bir şey. Belki orada taşlara baktığında o günleri hatırlıyorsun, yaşıyorsun onu bir anlamda. Diyorsun "Burada bu insanlar bizden önce yaşadılar, vardılar. Burası onların toprağıydı. Biz onlarla beraber yaşadık. Ama bu insanlar şu an yok." Onun acısını yaşıyorsun içinde. Diyorsun "Kardeşçe yaşayabilirdik, beraber kalabilirdik. Neyi paylaşamadı insanlar? Paylaşılamayan neydi?" Kim yaparsa yapsın, nerede olursa olsun, sonuçta bir çocuğun suçu yoktur. Karşında düzenli bir ordu yok. Elinde bir silah yok, sana karşı bir şey yapmamış, sivil bir insan... alıp götürüp öldürüyorsun. Basit bir olay değil. Düşündüğüm zaman tüylerim diken diken oluyor.

Düşünsene ortada hiçbir şey yok. Yaşıyorsun. Bir sabah uyanıyorsun ve ölüme gidiyorsun. Nasıl bir açıklama getirebilirsin ki buna?

Kürtlerin yaşadığıyla Ermeni katliamı arasında özünde hiçbir fark yok

Bugün Kürtlere yapılmak istenen bir noktada Ermenilere yapılan şiddetin, katliamın aynısı. Farklı bir şey değil. Dil yasaklamaysa dil yasaklama. "Kürt'üm," demeyeceksin. Türk olduğunu savunacaksın. Türk'ten daha çok Türkçü olacaksın. Dilini savunmayacaksın, dilini konuşmayacaksın, kendi ismini kullanmayacaksın. Vedat Aydın'ın cenaze töreninde Diyarbakır'da binlerce insanı resmen öldürmeye çalıştılar. Surların üzerinden dört taraftan kurşun ateşine tutular. Önümüz uçurum, her taraf sarılmış, ateş ediliyor üzerimize...

Kürtlerin yaşadığıyla Ermeni katliamı arasında özünde hiçbir fark yok aslında. Sadece karşılarında farklı bir güçle karşılaştılar. Direniş olayı fazla oldu. Ermenilerde de direniş olmuş olsaydı, şu anki bizim durumumuzdan farklı bir şey olmayacaktı bence. Onu yapamadı Ermeniler. Belki de gaflette yakalandılar, ani bir baskın

oldu, her tarafı bir anda vurdular. Belki de uykuda yakaladılar bu insanları ve ona fırsat bile vermediler.

Bizim orada katliam çarşamba günü olmuş sanırım. Benim annemin anneannesinin anlattığına göre bir söylenti çıkmış. "Cuma günü Ermeniler camilerin önünü kapatıp Müslümanların hepsini öldürecekler" diye bir söylenti. Dediklerine göre Şam'la bağlantılıymış bunlar, katır nallarının altında pusula yakalamışlar, oradan öğrenmişler cuma günü katliam yapılacağını. "Böyle bir mantıkla Müslümanlar, bazı aşiretler galeyana getirildi," diyordu annemin anneanesi. Bir oyundu... Peki bunların bir silahlı gücü mü vardı? Ani bir baskın da olsa o silahlı gücün varolması lazımdı. Demek ki öyle bir şey yoktu diye düşünebiliyor insan.

O dönemde Kürtlerin de Ermenilerin de ülkesi yoktu. Aslında şu anki durum. Şu an var olan, beraber yaşadığımız Ermenileri düşün. Şu anki mevcut durumdan farklı değil. Eğer bu katliam olmasaydı, benim kanaatimce, insanlar bir arada barış içinde yaşayıp giderlerdi. Herkes iç içe karışmış, bu insanlar birbirinden ayrılmaz.

Bir anlamda dile zincir vuruluyor

Bazı şeyler olumlu yönde değişiyor, geliyor. İnsanlar artık konuşuyor, konuşmaktan korkmuyor. Konuşulması olumlu. Her ne kadar karşı çıkanlar olsa da... Bunlar zamanında başka birçok şeye de karşı çıktı. Aşılacak şeylerdir bunlar. Henüz rahat bir ortam olduğunu söylemek mümkün değil. Bazı şeylerin her ne kadar aşıldığı söylene de, "Artık baskı ortamı yok," dense de hâlâ psikolojik bir baskı var. Birebir baskı olmayabilir ama beyin rahat olmadığı zaman, rahat düşünemediği zaman üretmez, kendi içindeki bilgileri açığa çıkaramaz. Yani bir anlamda dile zincir vuruluyor. Bir şey konuşulmazsa, tartışılmazsa, incelenmezse onun özüne inemezsin, onun gerçekliğini göremezsin. Herkes at gözlüğüyle bakar, der "Böyle oldu." O zaman tarafsız bir gözle bakma şansı olmuyor. Son zamanlardaki konuşmaların, tartışmaların birçok şeyin önünü açacağına inanıyorum. Bilmeyen insanlara anlatmak, insanlara hümanizmi aşılama lazım. Türk halkına yapılabilecek en iyi şey budur.

Kemikleşmiş beyinleri değiştirmek çok zaman alır. İnce bir noktadan, saldırıyla, tartışmayla, kavgayla değil, damarım yakalayıp

hümanist bir yaklaşımla bazı şeyleri idrak etmesini sağlamak... Sen bir şey söylediğin zaman belki de "vatan, millet, sakarya" edebiyatıyla linç edecekler seni. İnsanlarda cesaret de yok, bilinç de yok. İnsanların bu konuda bilinçlendirilmesi gerekiyor.

**Ben o insanların geri dönmesini, yerlerine yerleşmelerini
gerçekten yürekten isterim**

Diyelim ki şimdi Ermeniler çıktı geldi, dediler ki "Zerdüşt, bu ev bizim. Mümkünse alalım." Tapularıyla geldiler, "Burası bizim evimiz, bizim mezarlığımız," dediler. O zaman Zaza-Ermeni çatışması çıkar. Nettir çünkü o zaman Zaza'nın gideceği bir yer yoktur. Nereye gidecek? Nerede varolacak? O zaman yeni bir savaş çıkar. Oradaki hak sahipleriyle, sonradan gelen insanlar arasında bir çatışma çıkacaktır. Kimse de vermez yani. Verecek çok bir şey de yok ama verdiğimizizi düşünelim. İki tane bağ, bir tane ev verdiğimizizi düşünelim. Ne değişecek? Ama boş yerler var, oralara gelip yerleşseler hiçbir sorun olmaz. Toprağına, mülküne, evine karışılmadığı sürece hiçbir sorun çıkmaz. Kız alıp verirler de. Bizim bölge için konuşuyorum.

Ben o insanların geri dönmesini, yerlerine yerleşmelerini gerçekten yürekten isterim. Oradaki sosyal-ekonomik yapı çok daha güzel olacaktır, ben buna inanıyorum. Hazine arazisi çoktur, o insanları da kaldırabilir. Boş boş duruyor orada. Konut yapılabilir o insanlara. Bırak konut da yapma, o insanlar kendileri de yapabilir. Zaten çoğunun ekonomik durumu yeterlidir. Arsa verilebilir, onlar da orada yaşayabilirler. Madem o kadar "Mozaik yapımız var," diyoruz, o zaman mozaik olsun.

Tabii buna karşılık şu olay da düşünülmeli... Türkiye şunu düşünüyor olabilir, yarın öbür gün Ermenilerin örgütlenip bize karşı savaşmayacaklarını biz nereden bilelim? Kürtler gibi... "Katliam döneminde bunlar hazırlıksızdı, katlettik bunları, ama şimdi gelirlerse hiçbir şekilde hazırlıksız gelmeyecekler." Bu mantık da yürütülüyor olabilir. Ama benim kanaatimce beraber yaşayabiliriz.

Türkiye eninde sonunda bunu kabul edecek. Adına soykırım der, başka bir şey der, ama edecek yani. Aslında, "Hiçbir tazminat ödemeyeceksin, tamamen her şeyi biz finanse edeceğiz," denirse... Di-

yelim ki Avrupa Birliği veya Birleşmiş Milletler bunu söyledi. Türkiye biraz daha rahat yaklaşabilir, kabullenebilir bence.

Sonuçta masum insanlar katledildi, çocuklar katledildi. Hümanist bir insanın utanç duyacağı bir olaydır. Eğer deden bu işe karışmışsa dedenden de utanç duyarsın. Belki benim dedem öyle olmadığı için rahat konuşuyorum şu anda... İnsan sevgisi olan bir insan için dedesi değil, öz babası da olsa fark etmez. Yanlış varsa yanlışdır, suç varsa suçtur. Ama sonuçta bu senin yaptığın bir olay değil, senin tercihin değil.

Diyelim ki benim dedem öldürdü, katletti çocukları, kadınları, yaşlı-genç hepsini. O insanların torunları çıkıp geldiği zaman ben çok rahat bir şekilde özür dilerim onlardan. Ne için özür dilerim? "Dedem kullanıldı size karşı; onun yaptıklarından, en azından onun adına yapılan zulüm, katliam, soykırımdan dolayı özür dilerim." Dedem adına değil, ben o insanın torunu olduğum için özür dilerim, o insanın kanından geldiğim için özür dilerim. Ama dedelerimizin hatalarını biz çekmek zorunda değiliz. Onun dedesi yapmıştır, benim dedem yapmıştır ama biz kenetlenebiliriz.

İnsanın kendi gerçeğini kabul etmesi lazım

Ayça, 34 yaşında
Eylül 2005

Anneannem 82 yaşına kadar yaşadı. İçinde hep "bir gün kesinlikle yakınlarımı bulacağım" umudu vardı. Çoğu zaman çok neşeli bir insandı. Gençlerle oturup sohbet etmeyi çok seviyordu. Hayatabağlıydı ve umut doluydu. Bana küçükken hep derdi ki: "Kızım sana söylüyorum, günün birinde mutlaka benim yakınlarımı bul, git araştır." İlkokul döneminde anneannemin anlattıklarını, yakınlarının ismini not aldığım küçük bir defterim vardı.

Biz Bingöllü'yüz. Zaza'yız. Anneannemin ailesi Erzurum Hınıs'ın Karaçoban köyündenmiş. Sülalelerinden bahsederken Ermenice bir ifade kullanırdı, "Çılkadı sülalesi," derdi. Belki ben tam telaffuz edemiyorum, Ermeniceyi falan bilen bir insan olsa tam karşılığını söyleyecektir belki, bilemiyorum. Yaşadıkları evler Diyarbakır'ın evleri gibi avlulu evlermiş. Ailenin hepsi, on iki kardeş bir arada oturuyorlarmış. Babasının ismi İshak'mış, annesinin ismi de Meryem. Teyzelerinden bazılarının isimlerini falan hatırlıyordu: Sıranuş, Altun... Kendi ismi de Aşşaluys.

"Erzurum Karaçoban'da yaşıyorduk," diye anlatırdı, "on iki kardeş bir arada yaşıyorduk." Teyzesi Erzurum merkezde öğretmenmiş. Sonra işte savaşa birlikte... "Bakkal dükkânımıza sürekli olarak bir asker gelirdi," diyor. Her geldiğinde böğürtlen istermiş ve böğürtlen yermiş. Çok sonradan bunlar işte soykırımда yürütüldüklerinde, yedi gün yedi gece çocuklar böğürtlenle besleniyor. Dağda, taşta, tepede... O sırada daha yedi yaşında. Böğürtlenin onu öldür-

meyeceğini babasının dükkânındaki o şahsın yemesiyle birlikte alıyor.

"Savaş olunca," diyor "iki taraflı öldürülenler oldu ve biz büyük bir göçe zorlandık." Öyle anlatırdı. Ondan sonra yürüyerek işte dağ, taş, tepe... Babasını kendi dükkânlarında öldürmüşler. Ölüler üstlerine kapayarak saklanmaya çalışmışlar. Öyle anlatırdı. "Ortalık böyle sessizleşip sakinleşince," diyor, "annem çıkıp bizleri de çıkarmaya çalıştığında babamın kafasının kesildiğini gördük. Buna tanık olduk." Toplu göçe zorlandıklarında –askerler eşliğinde falan yürütülmüşler– annesi hamileymiş. Yolda doğum yapıyor ama maalesef yeni doğan kardeşlerini kaybediyorlar.

Savaş çıkacağı haberini alınca değirmenin suyunu durdurarak bütün değerli eşyalarını, altın ve paralarını oraya gömmüşler. "Hangimiz sağ kalırsak, bunları alıp hayatını kurtarsın" diye sıkı sıkıya tembih etmişler birbirlerine. Diyordu ki "Savaşta amcamın kızının o değirmenin başında öldürüldüğünü gördük." Saçları çok uzun, kıvrıkcıkmış – benim kıvrıkcık saçlarımı da hep o amcamın kızına benzetirdi. Değirmenin kenarında öldürülmüş, "O değirmenin suyu böyle vurdukça saçları dalgalanıyordu, onu da gördük," diye anlatırdı. Yürüye yürüye yürüye Bingöl'ün köylerine kadar geliyorlar. "Annem," diyor, "çoğu zaman yiyecek bulmak amacıyla, mesela bir tepede durur, ben çocuğum diye beni köyün içine gönderirdi." Köyün içine indiğinde dili falan da bilmiyor, sonuçta herhalde işaret diliyle anlatıyormuş ihtiyaçlarını. Arada Karaçoban'da birlikte yaşamış oldukları insanlarla da karşılaşmış. Bunlar alınmış ve evlendirilmiş birileriyle. "Ama," diyor, "karşılaştığımızda hepsi beni böyle bir kenara çekip Ermenice 'Aman sesini çıkarma, bizi tanıdığını söyleme!' derlerdi."

Annesi yürümekte çok güçlük çekiyor, kan kaybı var, "O yüzden biz," diyor, "genellikle yürütülen kafileden geri kalıyorduk. Ve geri kaldıkça da bize çok kızıyorlardı." Çok sık ormanlık bir yoldan geçerken, gene böyle geri kalınca, annesi "Sen bir ağacın arkasına, ben bir ağacın arkasına saklanalım, bunlarla gitmeyelim, bunlar bizi öldürecekler," demiş. "Orda," diyor, "saklandık, saklandık." Bayağı uzun bir süre kalmışlar. "Sonra," diyor, "birbirimizi kaybettik." Ve anneannem orada annesini kaybediyor, bulamıyor. Yedi yaşında. Yola tek başına devam ediyor.

"Artık," diyor, "günlerce yürüdüm." Aç susuz... Sonra bir köye geliyor. Yedi yaşında... Orada tesadüfen bir ağanın evine sığınıyor. Ama sadece bu ağa biliyormuş bunun kız olduğunu. "Seni," diyor, "bugünden sonra erkek olarak tanıtacağım herkese ve sen de bunu kimseye söylemeyeceksin."

Günün birinde mutlaka git, araştı, bul

Sığındığı evin ailesi hayvancılıkla uğraştığı için hep hayvanlara falan koşturuyorlarmış onu. Hatta böyle dereye, tepede erkek çocukları soyunup dereye giriyorlarmış ama o soyunup girmiyormuş, öyle anlatırdı. Tabii aradan zaman geçtikçe, işte ergenliğe girmiş, artık göğüsleri falan belirgin bir hale gelince... Dedem de annesini babasını kaybediyor, ailenin mallarına amcaları el koyuyor. Bu kimsesiz o kimsesiz, ikisini evlendiriyorlar.

Bir ara Diyarbakır'da Fransız hükümetinin bir çağrısı olmuş, akrabaların bulunabilmesi için kiliselerin kapısına isim listeleri asılmış. Anneannem de akrabalarının listesini vermiş. Artık hangi yolla ulaştırdıysa... "Sonradan," diyor, "birileri bana haber getirdi, 'gel akrabaların çıktı' diye." Dedem de sinirleniyor, onu yollamıyor. Anneannem her zaman bunu anlatırdı. "Herkes anlatıyorum, kimse gidip araştırmadı," diye anlatırdı. "Günün birinde mutlaka git, araştı, bul!" derdi. Böyle bir çabamız olmadı sonrasında işin açıkçası.

Ben bunları dinlerken tabii ki üzülüyordum. Hatta bir gün anneanneme şu soruyu sordum: "Sana mesela iki şans verilmiş olsa, geri dönüş şansın olsa hani, burada Müslüman olarak mı yaşamayı istersin?" Tabii o sıralar aşırı derecede ibadet eden bir insandı. Beni anneme şikâyet etti, "Bu kızın bana neler soruyor!" diye (*gülüyor*). Çok tepkiyle karşıladı bunu.

Bizi çok derinden etkileyen bir hikâyedir, her zaman içimde bir uktedir yani. Mesela geçenlerde burada bir Ermeni sanatçının sergisi vardı. Diyorum ki aslında belki de anneannemin yakınlarından biridir. Hep içimden öyle geçiyor. Veya burda biz Meryem Ana Kilisesi'ne gittik, tek aktif kilise orası şu anda, oranın bekçisi de yine Ermeni kökenli. Hatta izin alarak ayinlerine falan katıldık. O gün on üç kişilik bir cemaat vardı. İstanbul'dan gelenler falan vardı. Aynı hikâyeyi tabii biz tekrar ediyoruz, onlar kendi yaşadıklarını tekrar

ediyor. Ben hep bir gün anneannemin o yakınlarını bulabileceğim umudunu yaşıyorum, öyle diyeyim. On iki kardeşin içinden kendileri olmasa da çocuklarından yaşayanlar mutlaka vardır.

"Dönmeye mi oy vereceksiniz?"

Babamın baba tarafı da Ermeni. Aslında onlar iki kuşak ötesine gider. Onlardan hikâyesini dinlediğimiz kimse kalmadı. Onlar da Diyarbakır sınırlarına yakın bir köyden gelmişler ama ne şekilde gelmişler bilmiyorum. Onların hikâyesini dinleyebileceğimiz kimse kalmadığı için, bilemiyorum. Ama anneannem canlı bir kanıttı yani.

Bizim yaşadığımız ilçede çok sayıda Ermeni aile var, "dönmeler" deniyor. Benim kendi babam da uzun bir süre siyasetle uğraştı, iki dönem belediye başkanlığı yaptı. Onun dışında belediye başkanlığına aday olmuş kişiler hep ağaymış. İlk defa sivil halktan babam çıkmış onlara karşı. Tabii ne kadar sansasyonel olabileceğini düşünün. Ben çocukken hatırlarım mesela, bu seçim arenalarında "Aman dönmeye mi oy vereceksiniz?" derlerdi. Kız kardeşim bunu çok yaşamıştır. Okulda defterine arkadaşları "Ermeni dönme, Ermeni dönme, Ermeni dönme!" diye yazarlarmış. O yaşta ne olduğunu algılayamıyorsun. Ne demek istiyorlar? Bizi niye dışlıyorlar? Niye defterime bu yazılıyor?

Bizim ilçe Bingöl'den farklı. Yani ne bileyim insanlar daha demokratiktir, yeniliğe daha açıktır. Ki düşündüğünüzde mesela Doğu Anadolu'nun çok ücra bir yeri. En azından bizler kız çocukları olarak baskılanmamışız. Aile içerisinde çok sıradan konularda bile babamıza hayır diyebiliyoruz, ben babama hayır diyebiliyorum. Veya işte "Dinlemek istemiyorum!" diyor, "Hayır, dinleyeceksin!" diyebiliyorum. Genel olarak dönme diye ifade edilen bütün ailelerin kızları da erkekleri de, yani cinsiyet ayrımı olmaksızın yaşıyorlar. Daha demokratik bir ortamları var. Bazıları aslında zamanla dejenere oldular belki ama...

İnanılmaz derecede üretken insanlar. Demirci, ayakkabıcı, marangoz hep böyle çalışkan insanlar. Sonra en güzel yemekleri onlar yapar... Mesela babaannemin yaptığı bir karnıyarık vardı, o lezzette bir karnıyarık kesinlikle yemedim. Anneannem çok fazla yemek

yapmazdı – belki de hayatının uzun bir bölümünde, ergenliğe girene kadar, hep hayvan peşine koşmuşlar, o yüzdendir.

Ev hanımlığı konusunda inanılmazlardı. Yemek yapımından tutun, ev temizliğinden, çocuk bakımına, düğün kültürlerine... Eski örgü makineleri vardı ve bütün ilçeye onlar örgü örerdi. İşte hırkalar, bluzlar... Ücret karşılığında yapıyorlardı ama sonuçta o sanat onlarda vardı sadece. Onların yetiştirdiği elemanlar yavaş yavaş ilçede onların görevini üstlenmeye başladılar. Mesela İsmet Amcaların gazoz atölyesini hiç unutmuyorum ben. Evlerinin bahçesinde bir gazoz atölyesi vardı, şişeler fırçalanırken biz de yardım ederdik. Şimdi tabii bunu mesela şaşkınlıkla karşılıyorum – o dönemde diyorum, nüfusu 10-15 bin olan bir yerde bir gazoz atölyesinin olması... Sonra sinema vardı. O dönemde, kadınların dışarı çıkamadığı bir ortamda hanımlar çok rahat sinemaya gidiyorlardı. Sinemanın işletmecisine de yine "dönme" denirdi.

Diyarbakır'a ilk geldiğimizde çok bocaladık. Özellikle ben atandığım okulda çok sıkıntı yaşadım. Dışarda bize göre aynı ortamda çalıştığınız insanlarla karşılaşp selamlaşmamak ayıp bir şey, yadırganacak bir şey. İlk geldiğimde okulumuzdaki erkek öğretmenlerle dışarda karşılaşmış olduğumda selam veriyorum, hiç tanımamış gibi davranıyorlar. Karşılığını alamayınca çok uzun bir süre bundan rahatsız oldum. Bizde hiç yoktu bu tür cinsiyet ayrımı.

Sonraları bizden de tarikatlara girenler, kapanıp türbana girenler falan oldu da öyle haremlik selamlık başladı. Temelde böyle bir şey yoktur. Bizim çocukluğumuzda muhabbet ortamı kesinlikle karma olurdu. Kadınlar çok özel paylaşmak istedikleri bir şey olur da kendi istekleri doğrultusunda ayrılırlardı belki. Ama böyle bir davranış biçimiyle hiç karşılaşmadık. Diyarbakır'da onun rahatsızlığını maalesef çok yaşadık. Sadece 120 kilometre ötede ama kesinlikle farklı.

Bu gazoz atölyesi olan Hüsnüye Teyzelerin bir kardeşi Fransız hükümetinin çağrı yaptığı o dönemlerde Fransa'ya götürülmüş, çocuk esirgeme kurumuna. Çok sonraları Hüsnüye Teyzemin oğlu Fransa'ya gidip dayısını araştırmış. Şu anda dayısı Amerika'da yaşıyor. Hatta bir dönem Hüsnüye Teyze oğluyla birlikte kardeşini görmeye Amerika'ya gitmiş. Resimleri de var onlarda. Şu an gözümün önüne geliyor kardeşiyle, kardeşinin çocuklarıyla çektiymiş oldukları resim...

Bu bir hataysa, bu hata kabul edilmeli

Anneannemin hikâyesi kesinlikle beni çok etkileyen bir hikâye. Hatta zaman zaman böyle çok yanlı haberleri izlediğimde kesinlikle çok sinirlendiğimi hissediyorum. "Bu kadar da olmaz!" diyorum. Anneannem bize bunun tam tersini anlattı... Sonuçta bu araştırılması gereken bir olaydır. Ne bileyim işte, hani Müslümanlar diyorsa onlar da haklı çıkabilir. Ama şu olaylara en azından canlı bir örnek de anneannem. Bunları ondan dinleyerek çok derinden etkileniyordum. Yaşanmış bir gerçek var sonuçta ama şu mu haklı bu mu haklı diyemiyorsunuz. Çünkü bilemeyiz yani hangi tarafın başlatıp hangi tarafın daha fazla kıyım yaptığını. Ama çok yanlı haber verilmiş olduğunu, tarih kitaplarında da yıllarca yanlı yazıldığını görüyorsunuz. Onları okurken ben sinirleniyordum. Tek yönlü olmamalı bu, tek yönlü yazılmamalı, bir şey varsa derinlemesine araştırılması yapılmalı. Yani bu bir hataysa, bu hata kabul edilmeli. Maalesef medyada izlediğimizde bu konu tek yönlü olarak dile getiriliyor. Belki de artık bu devletlerin politikaları bilemiyorum. Bir de şu olay var: Bizim gerçeğimizi değiştirmez ki. Yani insanın kendi gerçeğini kabul etmesi lazım. Yani bu hataydı deyip de bundan sonraki insanlara en azından ışık tutabilmeliler.

AYÇA'NIN ABLASI GÜLLÜ'NÜN EKLEDİKLERİ

Anneannem savaş başlamadan önce güneş tutulması olduğundan bahsediyor, "Gündüz dışarıda oyun oynarken birden karanlık oldu korktuk; büyüklerimiz bunun kötü şeyler olacağına işaret ettiğini söylediler," diyordu. İbadet edip, tenekeler çalıp kötülükleri uzaklaştırdıklarını anlatırdı. Hâlâ böyle doğa olaylarından, güneş tutulmasından huzursuz olur, anneannemin anlatıklarının etkisinde kalırım. Anneannemin hikâyesinden aklımda kalanlar şöyle:

"Savaş olunca evden kaçıp saklandık; hava kararıp top tüfek sesleri azalınca babamın dükkânına geldik," diye anlatmıştı. Her

yerde öldürölmüş insanlar varmış. Babası onları yere yatırıp anneannemin, hamile annesinin ve iki erkek kardeşinin üzerini ölülerle örttükten sonra kendisi de ölülerin altına saklanmış. Sessizce bekliyorlarmış. "Babam sabah erkenden kaçıp gideceğimizi söyledi," demişti, "sonra birden sesler duydum, bıyıklı bir adam babama doğru gelip ölü olup olmadığını kılıcıyla kontrol etti. Babamın yaşadığını anlayınca kılıçla babamın boynunu kesti. Biraz daha fazla kesseydi bacağı da kesilecekti, korkudan öylece bekledim." Ortalık sessizleşince annesi babasına seslenip "İshak, kalk gidelim, sesler uzaklaştı, kaçalım," demiş. Anneannem babasının boynunun kesildiğini söyleyince annesi ağlamaya başlamış, ağıt yakmış. Kardeşleri de uyanıp ağlamışlar; o zaman annesi daha çok ağlamaya başlamış. Kardeşlerinden birini kucağına almış annesi, diğerini sırtına bağlamış, anneannemin de elinden tutmuş, aç susuz dağlara doğru yürüyüp saklanmışlar. Yolda kardeşleri ölünce annesi onları buğday saklamak için açılan çukurlara gömmüş. Daha sonra annesi doğum yapmış ve o bebek de ölmüş. "Annem savaş nedeniyle bana kat kat elbise giydirmişti," diye anlatmıştı, "kan kaybettikçe benim elbiselerimin eteklerini yırtıp kendine bez yapıyordu."

Silah sesleri kesildikten sonra annesiyle köye dönüp dereden su içmişler. Annesi kanamasını suyla temizlemeye çalışıyormuş. "Değirmenin orada amcamın güzeller güzeli kızına kötölük yapıp öldürmüşlerdi, öylece duruyordu," demişti. "Saçları sarı, kıvrıcık ve uzundu. Güzelliğinden dolayı çok isteyeniy vardı. Onu kaçırmassınlar diye köy çeşmesine su getirmeye gittiğimizde ben de küçük çaydanlıkla ona eşlik ederdim. Amcam da evin damından bizi gözetlerdi, kimse kaçırmassın diye. O güzelim altın sarısı saçları suya sarkmış dalgalanıyordu." Annesi ağlayıp ağıtlar yakmış. Dere kenarında kendi hayvan sürüleriyle karşılaşmışlar. Hayvanlar onların kokusunu alınca böğürmeye başlamışlar, annesi onları okşamış. Hayvanları dereye su içirmeye getiren adam annesine kızarak "Neden hayvanlar seni görünce böğürmeye başladı?" diye sormuş. Annesi hayvanların sahibi olduklarını söyleyince adam elindeki küreği annesinin kafasına vurmuş, annesinin kafası kırılmış. Annesi ağlayarak dere suyuyla kırılan kafasından kanı temizleyip başını anneannemin elbisesinden yırttığı bezle sıkıca bağlamış. Oradan uzaklaşarak dağa doğru gidip gece boyunca ay ışığında yürümüşler.

Ertesi gün sabah olduğunda bir köye ulaşmışlar; annesi tepede durup anneanneme çok acıktıkları için köye inmesini, köylü kadınlardan ekmek istemesini, verirlerse alıp gelmesini söylemiş. Anneannem korktuğu için gitmek istememiş. Öldürülürüm kaygısıyla... Annesi "Ben seni buradan görüyorum, sana bir şey olduğunda ben arkandan gelirim, kurtarırım," demiş. Çaresiz yürümüş anneannem. Köylü kadınlar ekmek pişiriyorlarmış. "İlk defa sac ekmeği görüyordum," diye anlatmıştı. "Kadınlar ateş yakmışlar kara bir şeyin üstünde ekmek pişiyordu, oysa bizim avluda fırın vardı. Ekmekleri izliyordum, pişince kararacağını sanıyordum. Ekmek istediğim kadın dil bilmediğimi görünce gelinini çağırdı. O anda amcamın kızı geldi, beni görünce sarıldı, 'Annen nerede?' diye sordu. Ben de dağda olduğunu söyledim. Kendisi de o evin gelini olduğunu, hayatını kurtardığı için eşiyle evlendiğini söyledi. Bu sırada eşi geldi, onu uzaklaştırdı. Annem de benim eve girdiğimi görünce endişelenip köye inmiş, evin kapısında bekliyordu."

Orada babasının dükkânına gelen subayla karşılaşmışlar. Anneannem şaşırmış. "Korkma, sizi götürüyoruz, gelin sizin gibi bir sürü kadın ve çocuk var," demiş subay. Herkesle birlikte yola çıkarılmışlar. Aralarında tanıdıkları da varmış. Şimdi Bingöl olan yere doğru götürmüşler onları, niçin götürüldüklerini bilmiyorlarmış. O subayın sorumluluğunda kadın ve çocuklardan oluşan kafileyle yürüyorlarmış. Annesi halsiz olduğundan geride kalıp yürüyemiyormuş. Anneannem annesini bekleyince komutan kızıyormuş, "Yürü, anneni bekleme, anneler çocuklarını bırakmaz, arkasından gelir," diyormuş. Anneannem sürekli arkasına dönüp annesinin gelip gelmediğini kontrol ediyormuş. Sonra ormanlık alana girmişler. Ağaçlar o kadar büyük ve sıkmış ki gökyüzünü göremiyorlarmış. Komutan yürümesini söylüyormuş, anneannem ise annesini bekliyormuş. Komutandan saklanıp annesini beklemeye çalışırken yolunu da, annesini de kaybetmiş...

Ormanda yedi gün, yedi gece yürümüş. Sonra Bingöl'ün bir köyüne gelmiş. "Babam ve kardeşlerimden sonra annemi de kaybettim ancak onların öldüğünü görmüştüm. Annem bence yaşıyordu. O umutla yaşadım, bir gün beni bulur diye bekledim," demişti. Yedi yaşından sonra o köyde hayatına devam etmiş. Karaçoban'da yaşayan bir kadın anneannemi tanıyıp kapıya yemek bırakmaya başla-

mış. Ama "Beni tanıdığını kimseye söyleme!" diye tembih etmiş. Anneannem diyor ki "Bir süre sonra köyün ağası sahipsiz olduğumu duymuş, beni yanına aldı. Bana 'Seni kötülüklerden korumak için adını Ali koyup erkek çocuğu kıyafetleri giydireceğim,' dedi. Bana hayvanları gütmemi söyledi. O evin ferdi gibi yaşadım, çobanlık yaptım."

Dedem de annesini babasını kaybediyor, ailenin mallarına ağa ve amcaları el koyuyor. Bu kimsesiz o kimsesiz, ikisini evlendiriyorlar. Birlikte çobanlık yapmışlar. Sonra iki kızları olunca Bingöl'ün bir ilçesine gelmiş, oraya yerleşmişler. Anneannem dört defa daha doğum yapmış, ikiz çocuk doğurmuş. Toplam dört kızı dört oğlu olmuş. Otuz beş tane de torunu oldu. Çok temiz, titiz, sevgi dolu, şefkatli, hayatı seven bir kadındı, gençlerle diyalogu çok iyi idi. Anneannem konuşulmadığı için Ermeniceyi unutmuştu, Zazaca ve Türkçe biliyordu. Diyarbakır'a geldiğinde de Kürtçe öğrendi.

Diyarbakır'a geldikten sonra Ermeni bir kadınla tanışmış. Onunla birlikte kiliseye gitmiş, ailesini bulmak için. Oradan İstanbul Kilisesi'ne isim listesi gönderilmiş, haber beklemeye başlamışlar. İsim hatasından kimse çıkmamış. İkinci kez kiliseye gidip isimlerde düzeltme yapıp yollamış ve cevap gelmiş akrabalarının bulunduğu dair. Ama dedem inat edip onu Bingöl'e geri getirmiş. "Bu yaşa geldin, akrabasız çoluk çocuğa karıştın, kimseden maddi manevi yardım istemem," deyip götürmüş kadıncağızı. Ermeni kadının tüm ısrarlarına rağmen inadından vazgeçmemiş.

Suçmuş gibi konuşulmadan yaşanan nice yaşamlar

Gülşad, 45 yaşında
Şubat 2006

Anneannem kitabını bitirdiğimde, başımı kaldırıp nenemin ve dedemin fotoğraflarına bakakalmıştım. Dedemin elindeki baston, yüzündeki olgunluğun ardından akan rahat gülümseyişi, beni fotoğrafın paylaşılmayan anılarına götürmüştü. Farklı olması alanında kara leke gibi görülen, yasaklanmış, suçmuş gibi konuşulmadan yaşanan nice yaşamlar...

Savaş yıllarına götürmüştü bu fotoğraf beni. Halk dilinde "kaçak" olarak bilinen, bölgenin kendi içinde zorunlu göçlere neden olan 1900'lü yılların yaşanmışlıkları... Yokluklar, hastalıklar, ayrılıklar, yağmalar, soygunlar, uzun süren ve bitmeyen özlemler...

Fotoğrafta, başörtüsünün altından gülümseyen yüzündeki hüznü bakış gözlerinden silinmemiş Satinik nenemin (babaannemin) çiçekli, lacivert pazen elbisesi, gri kazağı, üstten cepli siyah peştamalı. Sandığında sürekli sakladığı çay, çay şekeri, dedemin el yazısı ile yazdığı anlamadığım eski yazı notlar, resimler... Dört tane elbisesi olmazdı. Dördüncü elbiseyi alırsanız, o, birini bir başkasına veren bir kadındı. Ona böyle öğretmişlerdi. Her perşembe günü bir şey pişirir, koku çıkarırdı. Bir fakire bir şey verirdi. Sevap diye.

Doksan yaşındaydı, bahçede ağaçların yerini değiştirir, ağaç diktirirdi. Yaşama bağlıydı ve çalışkandı. Sabah erkenden kalkar, namazını kılardı. Her sabah kahvaltıda bir kaşık tereyağını, çayını, peynirini, ekmeğini yerdi. Sabah, öğlen, ikinci çayı... İkindiden sonra çay içmezdi. Akşamları da ya bir bardak süt ya bir kâse yo-

ğurt... Başka bir şey yemezdi. Etrafındaki insanları toplayıp yedirmek ve içirmekten zevk alırdı. Annem, "Yine başına topladı milleti. Büyük diye herkes onun başına toplanıyor, sıkıntısını ben çekiyorum," diyerek yakınırdı. Daha sonra düşündüğümde fark ettim ki, kendini çevresine kabul ettirme yatıyordu bunun temelinde. Bazı evlere daha çok gitmek isterdi. O evlerdeki kadınlar da onun gibi Ermeni olup orada kalmış insanlardı. Ermeni sözcüğü hiç kullanılmaz, insanlara sadece adları ile hitap edilirdi. Çocukluğumdan beri duyduğum bu adları Türkçe adlar gibi algılamışım. Çok yakınımızda Hayasdan Eze (Teyze) diye bir kadın vardı. Hayasdan adının Ermenice olduğunu, Ermenistan anlamına geldiğini 40 yaşından sonra öğrendim. Hayasdan Eze kızının adını Şayasdan koymuştu.

Kasabamızın kadınlarından biri de Asiye Abla'ydı, emekli bir askerle evliydi. Çocukları yoktu. Asiye Abla Erivan'a gider gelirdi. Nenem onu sevmezdi, belki de Ermenistan'a gidip geldiği için. Duygularını bilmem ama bunun bir kıskançlık belirtisi olduğunu şimdi daha iyi anlıyorum. Annesini, babasını, kardeşlerini göremediği için...

Nuvart Eze vardı, nenemin kız kardeşinin kızı. Nuvart, annesiyle (Horun Varjebetian'la) seyrek de olsa mektuplaşıyordu 1970'lere kadar. Mektuplar, fotoğraflar Ermenistan'a gönderiliyordu, onlardan da Türkiye'ye geliyordu. Nuvart Eze'nin iki kız kardeşi ve nenemin kardeşi Kars'ta okuyorlarmış, Amerika'ya götürmüşler. Bir kardeşini de Fransa'ya götürmüşler. Annesine gelininin fotoğrafını göndermişti. O da kızına mektup, fotoğraf gönderiyordu. Haberleşmeyi kızıyla yapıyordu ama dolayısıyla nenemle de haberleşiyorlardı. Mektup geldiğinde nenem gidip orada okuyor veya yeğeni mektubu getirip okumasını sağlıyor. Zaten karşılıklı oturuyorduk.

İlkokulda bayram törenlerine hazırlık için okulun tümünü okula yakın sokaklarda yürütürlerdi. Orada, öğrencilerin "Ermeni'nin Bahçesi" dedikleri bir bahçe vardı. Merakla bakardım; o bahçeden bir kadın çıksa da görsem Ermeni kadını nasıl bir şeydir, nasıl bir tiptir diye. Ben on üç yaşına kadar nenemin koynunda yattım. Evde koynunda yattığım kadın da bir Ermeni, ama ondan haberim yok. Nenemi herkes Satinik diye çağırıyor ama ben bu ismin Ermeni ismi olduğunu bilmiyordum. Benim halamın kızı (ki aynı zamanda üvey teyzem) öğretmen olarak Malatya'ya gitmiş. Orada bir köyde

öğretmenlik yaparken Osenâ isminde Ermeni bir öğretmen kızla tanışmış. Bir gün, Osenâ'nın şehir merkezindeki iki katlı, avlusunda su kuyusu olan evlerine gitmişler. Osenâ Satinik adlı bir tanıdıklarını anlatırken, halamın kızı, "Benim anneannemin de adı Satinik," diyor. O da, "Senin anneannen de Ermeni o zaman," deyince itiraz ediyor. Osenâ, "Ama Satinik Ermeni adı," diye ısrar ediyor. Halamın kızı eve döndüğünde, yani düşünün yirmi bir yaşına girmiş bir kız annesine soruyor: "Anne, benim anneannem Ermeni mi?" Annesi, "Sana kim söyledi?" diye sorunca da bu olayı anlatıyor. Halamın kızı anneannesinin Ermeni kökenli olduğunu böyle öğreniyor.

"O artık gitmeyecek, biz onunla karıkoca olduk"

Sanırım 1920'lerden sonra dedem nenemle evleniyor. O yıllarda nenem ailesini kaybetmiş. Nasıl kaybettiğini bilmiyorum. Sonradan öğrendiğime göre, nenem 1915'te evliymiş, eşi de Ermeni. Ailesi Ermenistan'a kaçıyor, zaman zaman bana erkek kardeşini devletin götürdüğünü, bir daha haber alamadığını söylerdi. O gidememiş, eşinden ve ailesinden ayrılmak zorunda kaldıktan sonra bilinmeyen iki-üç yıllık bir yaşam... Bugün sorulunca da konuşulmuyor. Hatta konuşulmadığı için, çocuklarının çoğu, olayları bilmiyor. Sonra dedem almış eve getirmiş. Dedem o sırada evli. Karısına, "İşte sana bir yardımcı getirdim, devlet arıyor, bir süre bizde saklansın sana evde yardım eder," diyor. Karısı da inanıyor. Bir süre sonra karısı dedeme soruyor: "Efendi bu gitmedi, daha ne kadar kalacak?" Dedem, "O artık gitmeyecek, biz onunla karıkoca olduk," deyince diğer nenem elini dizine vuruyor: "Eyvah! Bana kuma geldi."

Buna rağmen birlikte yaşıyorlar. Dedem öldükten sonra da bu birliktelik devam etmiş. Dedem 1954'te ölmüş. 1962'ye kadar, demek ki sekiz yıl birlikte yaşamışlar. Yetmişli yaşlarında iki nenemin de saçlarına kına yaktıklarını hatırlıyorum. Dedem artık olmasa da güzel görünmek mi istiyorlardı, örtülü saçlara neden kına? Gelenek mi? Bilemiyorum...

Her iki nenemin de dedemden çocukları var. Çocuklar büyüyüp evlenince aynı evde üç aile birlikte yaşıyor. Daha sonra çocukları annelerini yanlarına alarak evden ayrılıyorlar. Satinik nenem Müslüman olmuş. Dedem ona dua bilmese de eğilip kalkmasını söyle-

miş ve "Tanrı seni bilir duyar, anlar," demiş. Yani eğilip kalkıyordu ama dua bilmiyordu. Ezan okunurken ellerini bağlayarak ezanı ayakta dinlerdi. Nenem doksan dokuz yaşında öldü. Yaşlı insanların ellerinde yaşlılık lekesi olur, yeşil noktalar. Nenemin de ellerinde yeşil lekeler oluştu. Ancak inanışlarına göre, çevrede herkes ellerindeki yeşil lekeleri günahsızlığına yoruyordu. Dönme (sonradan Müslüman) olduğunu, nenemin önceki günahlarını Tanrı'nın affettiğini, bu yeşil lekelerden dolayı cennete gideceğini düşünürlerdi.

"Beni evime götür"

Nenem ölümünden üç-dört saat önce bana, "Beni evime götür, evime götür beni," dedi.

Beni çok severdi. Ben onun yanında büyüdüm. Bir de oğul torunu çok severdi. Oğul torunlarına farklı bakardı. Büyük halam oğlunu nenemin beni sevdiği gibi sevmesini istediğinden neneme aba diyerek sesleniyor. Dedemin iki eşi olduğu için çocuklar kimden olursa olsun dedemin ilk eşine ana, neneme de aba diyorlardı. Büyük halam, kendi çocuğu için soruyor, "Aba, işte bu da oğlan torunun. Niye bunu da çok sevmiyorsun?" Nenemin yanıtı, "Erkek çocuktan olan torun köprüden geçerken geçirir babaanneyi, babaanneye bakar ama kız çocuktan olan torun parmak atar neneye."

Bir de halam bana, çocukken dedem nenemi çarşıya götürürken onu götürmedikleri için çok ağladığını söylemişti. O zaman kadınlar çarşı pazara çıkmazlarmış. Sonra öğrenmiş ki, isteği ile Türkiye'de kaldığına dair, hükümete imza vermeye gidermiş. Birkaç yıl, yılda bir defa imza atarmış.

Kız çocuklarını, kız torunlarını istemiyordu. Kızlarına düşkündü; ama kız olmasını istemiyordu... Biz üç erkek kardeşiz. Bizler doğduğumuzda, Reşat'ı ikiledim, üçledim diye sevinmiş. Dedemden emekli maaşı alıyordu. Anneme, "Sen bir daha erkek çocuk doğur, emekli aylığımanın birini sana vereceğim," dermiş. 1970'te, annem en küçük kardeşimi doğurmuş. O da oğlan olmuş. Hâlâ neden kız çocuk ve kız torun istemiyor diye düşünüyorum. Bence kendi yaşadıklarından kaynaklanıyor. Erkek olsaydı, belki daha güçlü olurdu. Çünkü bana bir keresinde "Kaça kaçta (savaş yıllarına kaç kaç derler) ben kayıktan korktum binemedim, gidemedim. Onun

için bu tarafta kaldım. Karşıya geçemedim," demişti. Sanırım Karadeniz'den kayıkla geçiyorlarmış. Herkes gitmiş, bu da gitmiş. Ancak korktuğu için binememiş. Erkek olsaydı, belki gitmiş olurdu. Böyle yalnız kalmazdı. "Benimle birlikte kaç kaçta bir Türk kıızı da vardı. Türkler gelince o beni korurdu, Ermeniler gelince ben onu korurdum. Benim bir mendil altınım vardı. Kaça kaçtan sonra altınlarımı istediğimde, 'Beni de soydular altınları aldılar' dedi," diye anlatmıştı. Ama ölmesine birkaç saat kala beni eve götürün demesine aslında o zaman ben bir anlam verememiştim. O zaman kızının evindeydi, oğlunun evine gitmek istiyor diye düşündüm. Yalnız öyle içten ve farklı bir bakış ve sesle söylemişti ki halen bakışının etkisinden kurtulamadım.

Yıllar sonra bir kitap okudum, isminden emin değilim, sanırım "Kayıp Kız Tamama" [*Tamama: Pontus'un Yitik Kızı*] idi. O romanda bir subay, yalnız kalan bir Rum kızını evlatlık alıyor. Oysa kendi kıızı da var. Kendi kıızı evleniyor, Rum kıızı evlenmiyor. Yıllar sonra bu kız hastalanıyor. Ona yeğeni bakıyor. Hastalığı arttığında ona bakanların bilmediği bir dille konuşmaya başlıyor. Sonra Rumca konuştuğunu fark ediyorlar. Öğretmen olan yeğen önce kabullenemiyor, yıllarca teyze dediği insanın Rum olmasını. Sonra Yunanistan'da akrabalarını buluyorlar, fotoğrafları da vardı. O kitabı okuyunca bende birden bire farklı bir duygu yoğunlaştı. Acaba nenem de babasının evini mi yoksa gelenek göreneklerini mi arıyordu? İşte o zaman ölümün eşiğinde söylediği sözler üzerinde düşünmeye başladım. Bana bir şeyler söylemek istediğinin bilincine vardım. Annesini babasını mı özledi, yaşadıklarını mı özledi?

Acaba nenemin özlemini duyduğu o ev nasıl bir evdi?

Nenemin ölümün eşiğinde söylediği "Beni eve götür" sözü beni Ermenilerin yaşam tarzlarını merak etmeye de götürdü. Acaba nenemin özlemini duyduğu o ev nasıl bir evdi? Ermeniler nasıl yaşardı? Daha sonra Ermeni dostlarım oldu ancak o yaşam tarzını tam olarak öğrenemedim. Ortanca kardeşimle sohbet ederken kardeşim nenemin pencere önündeki sedirde oturup dışarıyı seyrederken Ermenice şarkılar, ilahiler söylediğini, biri içeri girince hemen sustuğunu, ne olduğunu sorunca "Bu başka bir şey, siz anlamazsınız," dediğini

hatırladı. O an gözlerimin önüne yüzü geldi. Hüzün, özlem, bakışlarının sevgi yakarış karışımı içinde gözlerinden inen tek damla yaş olurdu. Onun dışında hiç ağladığını görmedim. O da ağlama sayılmazdı, ses yok, hıçkırık yok. Hüznün içinden gelen damla damla gözyaşı...

Aldığım kültür, yetişme tarzım ve dilimle ben bir Türk'üm. Düşünce tarzım da öyle. Ama bu kültürlerin de beni zenginleştirdiğini düşünüyorum. Hiç aklıma Ermeni kökenli veya Türk kökenliyim gibi şeyler gelmiyor. Ama bir gün babamın dükkânında otururken, babam kafası önünde hem işini yapıyor hem de arkadaşlarıyla sohbet ediyordu. Arkadaşları o sırada yoğun olan Asala eylemlerini konuşuyorlar ve bu eylemleri lanetliyorlardı. Babam da lanetliyor. Ama bir ara babam başını öne eğdiğinde bir baktım, arkadaşlarından biri, şoför Bahattin gözüyle ve başıyla babamı işaret ederek öbür arkadaşına "Bu da Ermeni, yani onlardan," demeye getiriyor. O zaman müthiş rahatsızlık duymuştum.

Babam aslında ilçeden ayrılmamızı istiyordu. Siz konuya nasıl bakarsanız bakın, bir kara leke gibi görülüyor Ermeni olmak. Ne kadar unutturmaya çalışırsanız çalışın, bu mümkün olmuyor. Nereye giderseniz gidin, işte halamın kızı öğretmen olmuş gitmiş Malatya'nın bir köyünde, orada, yirmi yaşından sonra gerçekten yüzleşiyor. Ben halama, "Nenem Ermeni'ymiş," deyince hüngür hüngür ağlamaya başladı, "Niye öyle söylüyorsun," diye. Olaya baktığımız zaman bu Ermeni kimliğinden çok Müslüman ve gayrimüslim olma temelinde bir şey ki, "O Müslüman'dı, beş vakit namazını kılıyordu," gibi savunma mekanizmaları ile söylüyor. Sonuçta herkesten gizlenmeye çalışılan nenemin Ermeni kimliği gizlenemiyor. Nüfusta adı Sakine ama herkes Satinik diyor. Kendi torunlarının hemen hepsinin iki ismi var. Çünkü telaffuz edemiyor. Diyelim ki Semra, Semra diyemiyor Şadan diyor. Ya da Şazen, Şado diyor. Uzun yıllar yaşamış, otuz yaşından sonra Türklerin içinde kalmış, hep Türkçe konuşulan bir ortam.

En küçük amcama nenemi sorunca, kendi öz annesi ile karşılaştırarak anlattı: "Temizliğe düşkün ve titizdi. Biz bahçede oyun oynardık toprak ve çamurların içinde. Eve geldiğimizde abam sıcak suyu hazırlamış bizi banyo yaptırıp elbiselerimizi değiştirip içeri öyle alırdı. Annemin umurunda bile değildi. Abam babamın da is-

teklerine göre bir şeyler yapardı, annem aldırış etmezdi. Abam ağır-
dı, yerinde konuşurdu. Çevredekiler ona hep saygı duyardı. Çağırıl-
madığı yere pek gitmezdi. Komşuların üzerindeki saygınlıktan do-
layı Türk Müslüman'ın ne yapması gerekirse onu yapma gereği du-
yardı. Kendi kendine yeterdi. Ödün vermez, güven verirdi. Söz ve-
rirse yapardı. Çocuktur kandırayım demezdi. Şaban Bey ve diğer
öğretmenler ondan saygıyla söz eder, onun konuğu olurlardı. An-
nem hep ikinci olarak kaldı. Düşünüyorum da annem üzerimde hiç
iz bırakmadı."

Hatırlıyorum da ben çocukken Ermeni ağası Zakurağa mezarı
anıt gibi on metre kare alandaydı. Mezarlarına silahlarını yüzükleri-
ni koyarlarmış. Bir gün mezarının taş yığını haline geldiğini gör-
dük. Mezarını yağmalamışlar. Sonra diğer mezarlar da aynı akıbete
uğradı.

Önceden ilçede Ermeni ve Türk mahalleleri varmış. Şu anda
bizler Kürtlerle iç içe yaşıyoruz ama hiç Kürtçe bilmiyoruz. Dil so-
runu halen sürüyor. Kürt arkadaşımın annesi hiç Türkçe bilmiyor.
Kürtçe konuşuyor. 75 yaşlarında. Beş yaşındaki torunuyla anlaşı-
mıyorlar. Babası annesini doktora götürürken "Mehmet Muso, ne-
nemin dilini de tamir ettirip getir," dediği yıl 2005.

Dedem bastonla gezecek kadar yaşlıymış. Diğer nenemin bece-
riksizliği nedeniyle, hem çok çocuk doğurmuş olması (düşükler ve
ölenler hariç dokuz çocuk var) hem de çok becerikli olmamasından,
nenemin babasından kalan bahçesinden dolayı da olsa gerek, evin
idaresi ve evin bütçesi nenemin elindeymiş. Dedem, nenemin erkek
çocuğunu diğer eşinin üzerine yazdırmış. Onun kız çocuğunu da ne-
nemin üzerine yazdırmış. Ölmeden önce bahçeyi oğlunun üzerine
yaptırmış. Egemen olan o.

Burada önemli olan şu: Ailemde dedem Kürt, ilk eşi Türk, ikin-
ci eşi Ermeni ama hep birlikte yaşıyorlar. Aralarında, günlük ya-
şamda diğer insanların yaşadıklarından fazla bir sorun yok. Dede-
min ölümünden sonra emekli aylığı eşlerine düşmüş. İki de resmi
nikâhlı mı bilmiyorum. Nikâh yasası çıkınca Satinik nenem resmi
nikâh istemiş ve yaptırmış. İkisine de emekli aylığı bağlanmış. Ha-
no nenemden olan büyük oğlu aylıkları almış. Satinik nenem mal
müdürlüğüne müracaat edip aylığını kendi alırken, diğer nenem
ölünceye kadar kendi almadığı gibi kendi de harcamadı.

Bizim orada kadınlar şöyle derlermiş: "Ermeni kızları, Ermeni kızları siz kocalarımızı, çocuklarınızı da bizi yaktı." Ben onu şöyle algılıyorum. Fiziksel olarak hoş görünümlü kızları erkekler alıp kendilerine eş etmişler. Çocuklar da annelerine benzedikleri, diğerlerinden daha farklı bir görünüme sahip olduklarından dolayı çocuklara da tepki duyuyorlar. Biz bugün böyle kolaymış gibi anlatıyoruz ama Türklerin yaşamları da acılı. Mesela dedem savaş yıllarında Tokat'a göç ediyor. Tokat'ın Zile ilçesine yerleşiyorlar. Savaş bittikten sonra geriye geliyor ve ardından nenemle evleniyor. Dedem beş kez evlenmiş. İlk üç eşi yaşamamış. Yokluktan mı hastalıktan mı, yoksa savaş koşullarından mı bilmiyorum. Belki de dedem güçlü bir insan olduğu için bütün bu koşullara dayanmış.

Yıllarca anne baba kardeş hasreti yaşadı

Ben ortaokulda okurken evde kullanılan kimi sözlerden nenemin Ermeni olduğunu öğrendim. Mesela bazen "Ermeni damarı tuttu" derlerdi aile içinde. Şimdi aynı evin içinde yaşıyorsunuz. O Ermeni mi, Türk mü, Kürt mü hiç aklınıza böyle şeyler gelmiyor. Ama bunu öğrendikten sonra nenem bazı sözcüklerin, örneğin sofranın, kovanın, bardağın Ermenice ne olduğunu söylüyordu. Bazen de yeğeniyle bir araya geldiğinde "Ermenice bir konuşun da dinleyelim," diydük. Farklı bir dil olduğu için hoşumuza gidiyordu. Ermeni olması onu farklılaştırmıyordu. Nene olarak seviyordum. Sadece o Asala eylemleri sırasında bir rahatsızlık hissettim, daha doğrusu belki korku. Çocuksunuz, dünyayı iyi algılayamıyor büyüklerin gözüyle bakıyorsunuz. Hatta çok farklı bir koşul olsa, düşünün babası bu konuda devletten dahakati bir insanın çocuğu, belki de öyle bir duygu gelişiyor ki çatışacak duruma geliyor.

Kağızman'da benim bildiğim beş-altı ev var böyle. Sonradan başka Ermenilerin de olduğunu öğrendim. O dönemlerde Rusya'dan da Türkiye'ye oldukça yoğun bir akım var. Göçler var. Rusya'da 1917 devrimi olmuş, Müslüman olanlar ya da devrime karşı olanlar göç ediyorlar. Sınırlar da o zamanlar bugünkü gibi sıkı denetlenebilen yerler değil. Devrimden sonra gelenlerden biri de imam. Çocukları ve eşi orada kalmış. İlçede imamlık yapıyor, evleniyor, çocukları oluyor. İmam ilçedeki Ermeni mezarlığını bozup kendine bahçe

yapıyor. Şimdi Ermeni mezarlığı yok. Kiliseyi de cami yapmışlar, kilise de yok. Ancak köylerin birinde kullanılmayan bir kilise var.

Nenemin Ermeni olmasından bir rahatsızlık duymadım. Ama o neler yaşamış bilemiyorum. Dört atla çekilen arabalarının olduğunu gururla anlattığını anımsıyorum. Reçel kaynatırken eskiden nasıl yaptıklarını anlatırdı. Annesinden hiç bahsetmediğini anımsıyorum. Satinik nenem için kendisinden hatta çocuklarından önce çevredekiler vardı. Onlara göre yaşamını düzenlerdi. İki kumanın yaşamlarının son dönemlerinde oturup konuşmaları aklıma geliyor... Kuma değil arkadaş gibiydiler. Benim nenelerimin yaşadığı, aynı bahçede farklı iki yaşam. Dedeme önceden nasıl duttan rakı yaptığını anlatırdı. Yaptıkları vardı, çektikleri vardı. Ailesi pek yoktu. Neden, bilemiyorum. Kardeşinden gelen mektupları okurken neler hissetmişti?

Düşünürüm bazen nenem niye üçten fazla çocuk yapmamış? Daha sonra öğrendim ki iki çocuğu ölmüş. Onun için nazardan korkardı. Babamın giysilerinin içine muska yapıp takardı. Babam da onu ütü yaparken fark eder tutar atardı. Ama iki tane çocuğu olmuş. Bir kız bir oğlan. Bir gün misafirliğe gitmişler. Orada çocuklar ağlamaya başlamış, birkaç saat içinde ölmüşler. İkisi de. O, bu işin nazardan olduğunu düşünüyordu. "Başkasının yanında farklı görünme nazar değer," derdi.

Nenem ailesini hiç görmedi ve yıllarca, anne baba kardeş hasreti yaşadı. Hem de konuşamadan. İstemediğinden değil. O zaman Sovyetler Birliği'ne gidişin zor olması, parasal imkânlar ve psikolojik baskıdan dolayı gidemediğini düşünüyorum. Nerede yaşadıkları ve isimleri biliniyor. Bulunabilir. Hatta ben istiyorum ki gelsinler. Üç-dört gün misafirim olsunlar, gelip gitsinler. Babamın kırılacağını, rahatsız olacağını bildiğimden, çok açıktan onları bulma çabam olmadı. Nuvart Eze'nin oğluna bunu söylediğimde "Ne iyi olur," dedi. O şimdi Karamürsel'de yaşıyor. Nuvart Eze'nin mezarı da Karamürsel'de. Aynı acıyı, bakılan kadar bakanların da farkına varmadan çekmeleri... Nenelerim birbirlerinden ayrılırken eşyaları da ayırıyorlar. Dedemin duvarda asılı fotoğrafını nenem alınca diğer nenem, "Satinik, Satinik dirisini bana vermedin bari ölüsünü ver," deyip elinden fotoğrafı çekiyor. İşte şimdi baktığımda gülerek hüznümlendiğim fotoğraf, o fotoğraf...

Büyükannenin ismi Vartanuş, kız kardeşininse Siranuş

Vecibe, 43 yaşında
Eylül 2005

Bir gün hatırlıyorum, böyle sakin bir gün, halam büyükanne, "Ne olur bir anlatsan nerden geldin, ne yaptın?" dedi. Biz evde Zazaca konuşurduk, büyükanne de Zazacayı çok güzel öğrenmişti. Elini böyle başının tepesine koyarak Zazaca dedi ki: "Tırnak bulamasınlar kendilerini kaşımaya." "Hepimizi birbirinden ayırdılar," dedi. Bunu şimdi size anlatırken tepemden sanki alev çıkıyor...

Annem, babamın dayısının kızıydı. Dolayısıyla büyükanne annemin babaannesi, babamın da anneannesiydi. Bizde çok iç içe oluyor evlilikler. O kadar güzel bir kadındı ki anlatamam. Çok güzel renkli gözleri olan bembeyaz ak bir kadın. Öldüğü zaman 100'e yakındı yaşı. Topuğunu yere bastığı zaman kan fışkıracak kadar pespembeydi. Hiç gözümün önünden gitmiyor. Bir de onun kız kardeşi vardı, o da babamın amcasının karısıydı. Çermik tarafındaymış asıl yerleri. Bir kısım da Adıyaman'da.

Gâvuroğlugâvur

Anneannem kitabını ailemde herkes okudu. Benim dışımda dokuz kişi okudu. Elden ele gezdi. Çok güzeldi, hepsi çok etkilenmişti. Valla hiç yabancı gelmedi kitap bir defa bana. Ben zaten ilkokuldaydım büyükanne öldüğü zaman. Hani böyle vardı bir şeyler ama neydi? Ben bu kitaptan sonra Siverek'e çok sık gittim. Ailede herkesi tek tek alıp oturttum, "Ne olur anlatın, bunları bilmek istiyorum,"

dedim. Büyük amcamın torunuyla, Kadriye'yle biz bir gece dörde kadar oturduk, konuştuk. Hep kulaktan aşinalık vardı, bir şey vardı ama kimse açıklama yapmıyordu.

Dışlanma çoktu. Mesela, çok hatırlarım, dedem kızdığı zaman "gâvuroğlugâvur" derdi annesine. Anlamıyordum gâvur ne demektir. Bir gün anneme sordum: "Niye benim dedem büyükanemize *gâvuroğlugâvur* diyor?" "Yavaş," dedi, "sesini çıkarma, deden duymasın." Dedim "Biz nasıl Müslümansak onlar da ayrı bir nesil. Aslında hiçbir fark yok." Annem çok duyarlıydı bu konuda. "Aslında hiçbir ayırım yok ama öyle, ne yapalım değiştiremeyiz ki." Bu şekilde söylemişti.

Büyükanenin üçü erkek beş çocuğu varmış. İşte o sürgün sırasında bütün erkekler öldürülüyor. Büyükanenin kızları da kaçırılmış ama kimin kaçırdığını hiçbir zaman öğrenememiş. Üç erkek çocuğundan birini doldurulmuş bir kuyunun içine bırakıyor, biraz kuru ekmek biraz su bırakıyor kuyunun içine ve üstünü kapağıyla kapatıyor. Kalan iki çocuğu da... kendi sütünün içine zehir bırakıyor, kız kardeşine diyor ki "Çocuklar aç, bunu vermeliyiz" (*sessizlik*)... Kız kardeşine yaptırıyor, kendi yapamıyor. Tabii kardeşi zehri bilmiyor. Çocukları acı çekerek öleceklerine kendi eliyle acı çekmeden ölsünler diye... Bunu anlatırken hep acı çekermiş. "İnsan kendi evladını nasıl öldürebilir, bunun ne demek olduğunu, yürekteki o sızısını ancak yaşayan bilir," diyerek hep bunu anlatırmış.

Anneannem'de de o babaannenin eliyle torunlarını dereye atması... hep onu hatırladım (*ağlıyor*)...

O çocuklarını öldürdükten sonra işte babamın dedesi onu ve kız kardeşini –çok güzellerdi, dediğim gibi– birini kendi için birini de oğlu için getiriyor. Zaten evlilermiş, karıları da varmış. Onları da ikinci eş olarak almışlar.

Dayımız ama aslında dayımız değil

Sürgünden önce Siverek'e gelen başka bir Ermeni kadın varmış, yine Çermik tarafından. Anlaşarak, evlenerek gelmiş oraya, onun için o çatışmayı pek yaşamamış, pek zorluk çekmemiş. Büyükanne ona çocuğunu bıraktığı kuyuyu tarif etmiş. "Benim oğlum orda; yaşıyor mu bilmiyorum çok endişeliyim," deyince, bu kadın da "Sen merak

etme, ben gidip onu alacağım, gerekirse benim yanımda kalacak," demiş. Yirmi günden sonra gidip bakıyor ki çocuğu orada köylüler fark etmiş ve beslemişler. Nasıl beslemişler, nasıl yaşamış o kadarını bilmiyorlar. Ama çocuk yaşıyor. Bu çocuğu alıyor kadın ve götürüyor kendi evladı diye. Bir yıl boyunca ona bakıyor. Sonra işte büyükannem büyük dedeme diyor ki "Biz bu kadar çektik, getirdiniz, yerimizden ettiniz, yurdumuzdan ettiniz, ismimizden ettiniz, dilimizden ettiniz, benim bir oğlum var ve o yaşıyor. Hayatta hiç olmazsa bunu bana yapmayın." Büyük dedem orda "Yemin ederim," demiş, "herkes kendi inancı üzerine yemin etsin ki, ben yemin ederim ki ben çocuğunu alacağım ve besleyeceğim." Böyle deyince o çocuğu alıp eve getiriyorlar.

İsmi Mustafa'ydı. Esas ismi Hıra. Büyükannenin ismi Vartanuş, kız kardeşininse Siranuş. O çocuğu aldıktan sonra, kendinin de dört erkek beş çocuğu oluyor, bizden olan çocuklar. İşte babaannem oluyor, onu evlendiriyor. Hıra'yı da onu alıp bir yıl besleyen kadının kızıyla, yani yine Ermeni ırkından biriyle evlendiriyor. Onu da çok iyi hatırlıyorum, çok güzel pespembe yanakları olan bir kadındı.

Ben çok iyi hatırlıyorum, Mustafa'ya "dayı" diyorlardı ama hep dıştaydı. Zazaca işte "halo" diyorlardı. Dayımız ama aslında dayımız değil. Böyle öğrenmiştim aileden. Ailenin içinde kabullenilmedi, hiçbir zaman kabullenilmedi. Hasta olduğu zaman hiç hatırlamıyorum kimsenin gidip sorduğunu. Sadece büyükanne giderdi, ilgilenirdi. Bayramlarda olsun, özel günlerde olsun hiç hatırlanmıyordu o dayı. Üç yıl önce hastalandı ve öldü. Karısı Ankara'da yaşıyor şu anda. Müslüman olarak yaşadılar hep. Namazlarını kılıyordular beş vakit, oruçlarını tutuyordular. Büyük amcamın torunu Kadriye'nin dediğine göre özel günler olduğu zaman hep bir odaya çekilip kendi isimlerini, kendi akrabalarının ismini ağlayarak anlatırmış.

Utanc duyuyorum

Büyükannem çok güçlüydü, çok güçlüydü. Çok saydırmıştı kendini. Aile içinde bir otoritesi vardı. İsmi Sultan'dı. Yürüdüğü zaman yer inlerdi ve konuştuğu her söz çok geçerliydi aile içinde. O avluya girdiği zaman hepimiz... ben bile korkardım. İşte büyükanne geliyor onun dediği her şey olmalı. Büyükannenin koyduğu taş yerin-

den kalkmazdı, bunu çok iyi hatırlıyorum. Çok hünerliydi, yaptığı yemekler... Mesela bizim *tırşklorik* dediğimiz böyle içli köftenin hamuruyla nohutla dövmeyle yaptığı sumaklı bol ekşili bir yemek vardı. "Tırş" Kürtçede ekşi demek. Kışın paylaşılmaz bir yemektir, onu özellikle o yapardı. Ne bileyim işte bizim çöreğimiz Siverek'e has, ama o ailenin içine o oturtmuştu. Her şey onun tarifleri üzerine yapıldı. Bol baharatlı kara çöreği... bizim arpacık dediğimiz, bazen melhane diyorlar bazen arpacık diyorlar, işte tarçını şekeri yumurtasıyla yağıyla çok güzel bir çöreği vardı, bayramlarda özel günlerde yapılan bir çörekti bu. Harika bir şeydi.

Ölümünden bir hafta önce, ben okuldan dönmüştüm, o gece gidecektik, babaannem bana dedi ki, "Benim iki gündür kalbim sıkışıyor ve huzursuzum." "Niye," dedim "ne oldu?" Babaannemin ilk torunuydum, çok severdik birbirimizi. Bir ahdı vardı, "Allahım bir gün ölürsem saçımı tahtada Vecibe örsün," diye. Öyle de oldu. Çok severdik birbirimizi. Babaannem dedi "Vecibe, sen bir gidip bakabilir misin annem nasıl, durumu nasıl? Sanki bana annem rahatsızmış gibi geliyor." Dedim, "Tamam." Gittim ki büyükannemiz yatakta ve hasta. Dedem, dedemin iki kardeşi, hanımı var etrafında. Çok hasta. Hemen döndüm geldim, babaanneme dedim ki "Yok, çok iyidir." Çocuk aklı işte, yeter ki o gece o misafirliğe gideyim. Şimdi nasıl acı çekiyorum... Babaannem bir saat sonra dedi, "Bende bir şeyler var, annemin iyi olmadığını hissediyorum, ben gidip annemi göreceğim." Gitti ki annesi gerçekten yatakta ve hasta. Beşinci gün büyükannem vefat etti.

Büyükannem böyle bazen oturup bana fısıldardı, "Bizim ismi-miz aslında budur," diye. İşte vefat etti, mezarlığa gittik. Ben top-rakla, çamurla Vartanuş yazmışım mezarına. Bir baktım halam karşıdan geldi ve tutar tutmaz beni, ağzımın içine bir tokat... dudağı-m-dan kan fışkırdı. Babaannem dedi, "Ne oluyor sana?" Halam dedi, "Dön taş bak." Babaannem de herhalde korktu tepkilerden ve elini suya batırarak o yazıyı sildi. Ama halama da kızdı. Dedi, "Bunu yapmayacaktın, çocuğa o şekilde vurulmazdı."

Büyükanne öldüğünde ben dokuz-on yaşlarındaydım. Kız kardeşi daha uzun yaşadı, öleli on iki yıl oluyor. Çok bağlıydılar birbirlerine. İnanılmaz düşkündüler. Bir de erkek kardeşleri varmış. O yıllar sonra Suriye'den gelmiş, bulmuş onları. Babam anlatıyordu.

Dediklerine göre ailenin çoğu Suriye'deymiş.

Bu hikâyeleri dinlemek bana ne mi hissettirdi? Utanç duyuyorum ben. Yani ailemden dolayı. Bizler belki o zaman bir şey yapamıyorduk ama ailem adına çok utanç duyuyorum. İnanılmaz yani. Ben bu *Anneannem* kitabına baktığım zaman kendimi inanılmaz kötü hissediyorum ve ailemden utanıyorum bazen (*ağlıyor*)... Bir insan böyle dışlanmaz yani...

Büyükannem bazen mırıldanırdı ama hiç anlamazdım ne dediğini. Anlamıyordum ama hissediyordum. Yani sanki acı vardı. Şimdi çok iyi hissedebiliyorum onu.

"Bugün Ermenilerin yumurta kızartıp dağıttıkları gün"

Halide, 48 yaşında
Ekim 2005

Babaannemin Ermeni ismi Veronise, Türk ismi Nazlı. Tabii hep Nazlı ismini kullanıyorduk biz ama Ermeni ismini de biliyoruz. Ermeni olduğunu bize kendisi söyledi. Anlatırdı, "İşte bugün bayram günüdür," derdi. Bayramları hep takiplerdi. "Bugün Ermenilerin yumurta kızartıp dağıttıkları gün," derdi mesela. "Sen niye yapmıyorsun babaanne? Sen de Ermeni'sin," derdim ona. "Ben artık unuttum hepsini," derdi ama özel günlerini biliyordu.

Benim kültürüm Alevi. Ama bir mevzu açıldı mı, Ermeni lafı geçti mi "Babaannem Ermeni'ydi," derim ben hemen. Niye saklayayım?

Babaannem hikâyesini çok anlatmazdı. Biz Sivas Kangallı'yız. Tek bildiğim kırımında annesi ve kız kardeşiyle bizim köye geldikleri. Babası devlet işinde çalıştığı için onlarla gelmemiş. Köyünü bilmiyorum, hangi memleketten geldiğini bilmiyorum.

Babaannemin babası sonraları nereden duyuyorsa, karısının ve kızlarının bizim köyde olduğunu duyuyor ve onları almaya geliyor. Babaannem tabii bu arada evlenmiş oluyor. Babası babaannemi dedemle bırakıp hanımını ve öbür çocuğunu götürüyor. Ondan sonra babaannemin onlarla ilişkisi tamamen kesiliyor. Ailesinin izini kaybediyor. Onlar da gelip sormuyor. Ta ki babaannem yaşlanana kadar.

Bizim köyde babaannem tekti ama çevre köylerde bayağı kalabalık aileler vardı. Onlar ailece yaşıyorlardı. Babaanneme hep gelir-

lerdi. Hatta şöyle bir olay hatırlıyorum. Bu Ermeni ailelerden birinin kızlarını o köyden birisi almak istedi ama onlar vermediler tabii. Kızı zorla kaçırdılar, bizim köye getirdiler. Babaannem de Ermeni olduğu için bizden saklıyorlardı. Annem duyunca hemen haber etti, "Kız buradadır," diye. Geldiler, kızı çeke çeke götürdüler. O kız için köylerini terk ettiler. Her şeylerini bırakıp İstanbul'a geldiler. Arazileri vardı, her şeylerini bıraktılar, geldiler İstanbul'a yerleştiler. Bunu iyi biliyorum çünkü o zaman büyüktüm.

Eşimin köyünde de Ermeniler vardı. Onlar şimdi Kurtuluş'ta oturuyorlar. Köyde de arazileri, tarlaları var. Her sene köye gider gelirler.

Babaannem buruktu, çok buruktu

Babaannem ufak boyluydu, ela gözlüydü. Köydeki bütün komşularımız onu methederlerdi. Çok dürüst, çok iyilikseverdi. Bizim aile hep parmakla gösterilirdi dürüstlük bakımından. Öyle iyiliksever, dürüst, iyi bir insandı. Pek dindar değildi. Kendi diniyle alakalı hiçbir şey anlatmazdı. Ama mesela bizim oruçları tutardı. Biz Muharrem ayının orucunu tutardık. Ramazan'da tutmazdı ama Muharrem ayının orucunu tutardı.

O, Ermenilerden bahsedince ben derdim ki "Peki sen Ermeni diyorsun ama sen de Ermeni'sin babaanne." O da "E, ben çok küçüktüm. Artık her şeyini unutmuşum kızım," derdi. "Hiçbir şeyisini bilmiyorum." Ama o bayramlarını hatırlardı. Hatırlardı ama uygulamazdı. "Şimdi Ermeniler böyle yapar," derdi. "Sen niye yapmıyorsun?" derdim. "Ben unuttum artık," derdi.

Babaannem buruktu, çok buruktu. Böyle hep derdi ki "Benim hiç kimsem yoktur, annem yok, babam yok, hiç kimsem yok, işte üç tane torunum var o kadar." Bir tek halam vardır şimdi hayatta, başka çocuğu yok. Dört tane mi, beş tane mi oğlan bir de kız çocuğu oluyor ama hepsi vefatediyor. İki tanesi birer gün aralıkla ölüyorlar. Sonra da babam erken yaşta kalpten gidiyor. Çok erken kaybediyor onu da. Çok evlat acısı görüyor. Bütün çocuklarını kaybediyor, geride bir tek kızı kalıyor. Bir de biz varız işte, torunları.

Biz iki kız, bir erkek kardeşiz. Babaannem, erkek olduğu için erkek kardeşimi daha çok seviyordu. Onu koynunda yatırıyor, yün

çoraplar örüyordu. Ablamın çeyizlerini de hep babaannem yapmıştı. Annem şişlerini falan saklamış, duruyor evde. Çorabı üstündeyken ölmüş. Hep onlar böyle saklıdır, annem hep saklamış. Annem çok vefakârdır. Babaannemin kendi eliyle ördüklerini annem hep saklamış. Babaannemi çok severdi. Çok küçükken gelmiş onların evine. Dedem anneme çok zulümlük yapmış ama ona rağmen sonra hep dedeme baktı.

Ben de babaannemi daha çok seviyordum. Her şeyi babaannemle paylaştığım için babaannemi daha çok seviyordum. Dedemle pek yıldızım barışmadı. Bir gün dedem babamın kıyafetlerini satmaya kalktı. Onun için babaannem çok kızmıştı ona, çok ağlamıştı. Hep ağlardı. Annemle babaannemin gözyaşlarını hiç unutamam. Dedeme kinim ondandır. Babamın elbiselerini götürüp satıp parayı harcaması beni kinlendirdi çok. O hep sürdü gitti. Babaannem çok şekerdi, çok seviyorduk babaannemi. En çok ben severdim. Nereye gitse onunla giderdim. Çok iyiydi Allah rahmet eylesin.

Ben, dedem ve babaannem öldükten sonra İstanbul'a geldim. Bir süre fabrikada çalıştım. Sonra evlenince çıktım. Çocuklar biraz büyüyünce evlerde çalışmaya başladım. Hâlâ da çalışıyorum. İki çocuğum var. Biri Açıköğretim'i kazandı. Diğeri tekstilde çalışıyor. O okumak istemedi. Çocuklara da anlatıyorum babaannelerini. Bazen büyük oğlum sülalemizi soruyor. Diyorum ki "Pek kimsemiz yok, olan da bitti gitti. Babaannemin ailesi de yok. Kimse yok, hepsi bitmiş oğlum." Keşke birileri olsaydı.

Fransa'daki kız kardeşle buluşma

İstanbul'a misafirlğe gelmiştik. Babaannem artık yaşlanmıştı. Birileri neredense öğrenmiş kız kardeşinin Fransa'da olduğunu. Kız kardeşine telefon edildi. Onun da ismi Güldane. "Güldane, senin kardeşin burada, bizdedir," dendi. O da demiş ki "Ben buraya alacağım onu." Babaanneme pasaport çıkarıldı ve Fransa'ya gitti. Babaannem orada altı ay kaldı.

Uçaktan inince onları tanımamış. Diyordu ki "Ben köylü kıyafetiyle inince onlar beni tanıdı." Güldane tanımış, "Kürt bacım burada," demiş. Tabii çok mutlu olmuş, çok sevinmiş. Çok güzel ağırlamışlar onu. Diyordu ki "Öyle sevindiler ki, dil bilmiyorlar ama ge-

lip boynuma sarılıp sarılıp gidiyorlar."

Babaannem Ermeniceyi unutmuştu. Kürtçe ve Türkçe konuşuyordu. Oraya gidince hiç dil bilmiyor, ne Ermenice biliyor, ne Fransızca. Amcası, amcasının çocukları ve kız kardeşi Türkçe biliyordu. Oradayken bir tek kardeşi Güldane ve amcasıyla konuşabilmiş.

O altı ayın sonunda "Artık seni İstanbul'a göndermeyelim," diyorlar. Babaannem de diyor ki "Yok, benim çocuklarım var, torunlarım var, kalamam." Benim babam çok genç yaşta ölmüş, ben çok küçükmüşüm hatırlamıyorum. Annem 25 yaşında dul kalıyor. Babaannemiz ve dedemiz vardı, başka kimsemiz yoktu. Onları çok seviyorduk. Onun için de babaannem Fransa'da kalmadı. "Ben hiç duramam burada, giderim torunlarıma. Gelinim çok genç dul kaldı, bizi bekledi, ben nasıl onları bırakayım," demiş ve gelmiş.

Ama onlarla hep ilişkiyi sürdürdük, sürekli mektuplaşıyorduk. Mektup yazardık, gönderirdik, onlar gönderirdi. Güldane ölünce öbürleri artık mektup göndermedi. Mektupları Türkçe yazıyorduk. Kardeşinin adını biliyorum çünkü ona hep ben mektup yazardım. Oradan gelen mektupları da ben okurdum. Ben beşinci sınıfı bitirdim ama onların el yazısını okuyabiliyorum. Hep çok güzel el yazısıyla mektup yazarlardı.

Haklı neyse o olsun

Şimdi bu Ermeni meselesi çok tartışılıyor. Hiçbir şey olmadı diyorlar. E, peki yokmuş da neden babaannem ailesinden kopmuş gelmiş bizim köye? Niye babaannem küçük yaşta zorla dedemle evlenmiş? Herkes kendi kültürüyle evlenir. Belki şimdiki gençler sever evlenir. O zaman öyle bir şey de yoktu. Aile görüşür, "Hadi bu iyidir," der, verirlerdi o zaman. Niye yok diyorlar? Babaannem niye gelmiş o zaman oralara? Bir şey var ki geldi.

Doğru neyse o yapılsın isterim ben. Haklı neyse o olsun. Onu isterim. Kimsenin hakkı yenmesin. Doğru neyse o olsun.

Babaannem dört yaşlarında dağda bir ağacın dibinde bulunuyor

Murat, 39 yaşında
Haziran 2005

Ben İstanbul doğumluyum ama ailem Sivaslı. Amcam ve annem hâlâ memlekette yaşıyorlar. Ben de arada bir gider gelirim. Bu gidiş-gelişlerde bir şey hep dikkatimi çekirdi. Köylerin isimleri bana çok yabancı gelirdi. Bizim köyün resmi adı değil, eski adı kullanılırdı hep. Yanımızdaki köy için de aynı şey geçerliydi. Şimdi düşündüğümde bu isimler sanki Ermeni isimleri gibi geliyor bana. Türkçede manası olan isimler değil hiçbiri. O isimlerin anlamını merak ediyorum. Annemin anlattığına göre, bizim ilçenin önemli bir kısmı Ermeni'ymiş. Biz Alevi kökenliyiz. Aile büyükelrimiz bizim aslında İran'dan Kars'a, oradan da buraya geldiğimizi söylüyorlar. Bu anlamda o köyün Ermeni köyü olması bana makul geliyor. O köylerin tamamı Ermeni köyü olabilir.

Köyde çok defineciler vardır. Ermenilerin gittiklerinde altınlarını bıraktıkları anlatılır. Bugün hâlâ kazı çalışmaları devam ediyor, hâlâ defineciler Ermeni altını arıyor. Ben bazen gittiğimde söylerler "Ermeniler kaçtıklarında altınlarını işte şuraya gömdüler, buraya gömdüler" gibi.

Eleni Elif olmuş

Babaannem ben bir yaşımdayken vefat etmiş. Aslında erken ölmüş, öldüğünde 50 yaşındaymış. Annem, babaannemin beni çok sevdiğini ve hep kucağına aldığını söyler. Onun hikâyesini annem anlat-

tı bana. Babaannemin Ermeni olduğunu kendimi bildim bileli biliyordum. Ben pek duygusal biri değilimdir. Bir şey olunca ve anem bana kızdığında "Tabii sizde Ermeni kanı var. O yüzden soğukkanlısınız," derdi. Annemle babam ayrıldılar. Annem babama kızdığı zamanlarda da aynı şeyi söylerdi. O yüzden aslında hep bildiğim bir şey bu. Genel olarak köylüler de babamın tarafı da çok soğukkanlıdır. Mesela kız kardeşim onuncu kattan düştü, hiç öyle anormal tepkiler vermediler. Ben de soğukkanlıyım. Ermenilerin böyle bir özelliği var mı bilmiyorum ama bizimkiler bunu Ermeniliğe bağlarlar.

Babaannem dört yaşlarında dağda bir ağacın dibinde bulunuyor. Yanında su, üzüm ve biraz da yiyecek bırakılmış. O şekilde bulunuyor çobanlar tarafından. Çobanlar onu alıyor, köye getiriyorlar. Köyde çocuğu olmayan birine veriyorlar. O artık anne babası olarak onları benimsiyor. Ama köy yerlerinde bu geçmiş unutulmuyor tabii, onun Ermeni asıllı olduğu biliniyor ve her olayda işte "Ermeni dölü", "gâvur" gibi laflar ediliyor. Tabii Türk göreneklerine göre yetiştiriyor, Müslüman oluyor. Bizim köy Türk Alevi köyü. Genellikle çevrede daha çok Kürt Alevi olmasına rağmen bizimkiler kendilerini Türk olarak ifade ediyorlar. Babaannem de Alevi Türk gibi yetiştiriyor ama geçmişten kopması mümkün değil. İsmi Elif ama annemin anlattığına göre gerçek ismi Eleni imiş, onun için Elif ismini vermişler.

Annemden öğrendiğime göre, babaannemler komşu köylerden birinde yaşıyorlarmış. Herhalde mutlu bir çocukluğu, mutlu bir aile yaşantıları varmış. Bir gün köye jandarmalar geliyor, babasını sorgusuz sualsiz götürüyorlar. Köyün bütün erkeklerini götürüyorlar. Dört yaşındaki bir çocuğun bütün bunları hatırlamasını büyük bir travma yaşamış olmasına bağlıyorum. Çünkü anneme öyle ayrıntılar anlatıyor ki... Mesela "Babam götürüldüğünde biz şu yemeği yiyorduk," diyor. Büyük bir travma olduğu için her şeyi net olarak hatırlıyor demek. Babasının gittiği noktayı, babasının alınışını, evden alındığında yedikleri yemeği, bütün bunları anlatıyor ayrıntılı bir şekilde. Ben dört yaşımı pek hatırlamıyorum ama babaannem dört yaşında olanları, babasının evden götürülmesi anını çok net hatırlıyor.

Annesi, bir erkek kardeşi ve bir kız kardeşi ile babaannem köyde kalıyor. Babadan haber alamıyorlar. Daha sonra annesi, "Hepi-

miz tehlikedeyiz," diyor ve bir sabah erkenden yola çıkıyorlar. Tek başlarına mı çıkıyorlar bilmiyorum. Gittikleri bir dağ noktasında anne herhalde onları taşıyamayacağını anlayınca bizim babaanneyi dört yaşında bir yere bırakıyor; yanına da çamaşır, yiyecek ve biraz giysi koyuyor. Babaannemin bırakıldığı yer bilinen bir ağaç dibi. Genellikle hayvanların otlatıldığı bir yer. Belki annesi orada bulunacağını, yanlarında gitse öldürüleceğini düşünüyor ve o yüzden bırakıyor onu.

Babaannem dokuz yaşındayken köye annesi geliyor. İlk önce kendi köylerine gidiyor, araştırma yapıyor. Kızını bıraktığı noktayı söylüyor, yaşını söylüyor. Köylüler diyorlar ki "Evet, böyle bir şey duyduk. Dağda bir çoban senin kızını bulmuş, hatta ölmek üzereymiş. Sonra falan köyde filanca kişiye bırakmış. Onların da çocukları olmadığı için kendi çocukları gibi benimsemişler." Gerçekten babaannemi yanlarına alan aile çok iyi yetiştirmiş onu. Hiçbir sorun yaşamamış babaanne.

Babaannemin annesi bu araştırmadan sonra geliyor buluyor onu. "Ben senin annemim, şu koşullarda bıraktım seni," diyor. Çok uzun ısrar etmesine rağmen annesi, bizimki "Yok," diyor, "sen benim annem değilsin." Anne baba da kızı çok sevdikleri için gitmesini istemiyorlar. Bu arada tabii babaannem yetiştirilirken ona söylenenler var, "Ermeniler gâvurdur, seni alıp götürülebilirler, öldürebilirler" gibi şeyler. Sonuçta annesiyle gitmiyor. Çok ısrar etmesine rağmen gözyaşları içinde köyü terk ediyor anne. Kızından ümidi kesiyor. Tabii oradaki baskıyı ve kıza söylenen şeyleri bilemiyor.

"Annem bir ağaçta ayağından asılı..."

Babaannem yetişkin olunca dedemle evleniyor. Anlatılanlara göre dedemin annesi, büyük babaanne çok sert bir kadınmış. Anlatılanlara göre bu Ermeni meselesi de bilindiği için bu geline olağanüstü kötü davranmış, yapmadığını bırakmamış.

Benim babamlar üç erkek, iki kız kardeşler. Annem, "Köylüler çok severdi babaanneni, çok iyi bir insandı ama özellikle deden ve annesi ona çok kötü davranırdı," diye anlatır.

Bir olayı kimse unutamıyor. Babaannem halama hamile olduğunda, böyle sekiz aylık dönemde, canı yoğurt istemiş. İşte köylü-

ler süttten yoğurt yapıyor ya. Yoğurttan bir kaşık almış. Daha sonra büyük babaanne geldiğinde bunu bizim babaannenin yaptığını öğrenince dedeme şikâyet etmiş. Orada anlatılan şey dedenin bizim büyükanneyi alıp uzak bir yere götürdüğü ve bir tepede ağaca ayaklarından astığı. Saatlerce öyle kalmış babaanne.

Babam da bu yüzden babasından hep nefret ederdi. Hatta babası öldüğünde cenazesine gitmemişti. "Ben gördüm," diyor babam, "annem bir ağaçta ayağından asılı... biz gittiğimizde ölmek üzereydi."

Bu anlamda babaannenin hayatı çok zor geçmiş. Köydeki dengeler öyle ki ancak sizin de bir aileniz varsa köydeki erkek egemenliğini kırma şansına sahipsiniz. Ama kadının hiç kimsesi yoksa olağanüstü bir yalnızlık... O yüzden de herkes çok sevmesine rağmen her zaman çok şiddet görmüş. Onu yetiştiren annesi, babası onu çok severlerdi, kendi çocukları gibi, ama yine de bu tür problemlerde hep yalnızdı. Kendi hısımları yok, kendi akrabaları yok, böyle olağanüstü zorluklar çektiğini söylerdi. Genelde kadınlar Türkiye'de ayrımcılığa tabi tutuluyorlar ama aileler aynı köyde olunca bu baskı nispeten engelleniyor, akrabalık ilişkileri nedeniyle. Ama babaannem gibi yalnız bir kişi olduğunuzda, bütün köylü de onu "yabancı" kabul ederken hayat zorluklarla geçiyor.

Babamın bir dönem babaannemin ailesiyle ilgili biraz araştırma yaptığını ama pek kimseye ulaşamadığını biliyorum. Ailenin Trabzon üzerinden başka bir yere gittiği söyleniyor. Büyük bir ihtimalle de babaannemin erkek kardeşi yaşamış, kız kardeşi ölmüş. Babam da hep "Benim dayım yaşıyor, onu belki bulabilirim," derdi.

Annemin anlattığına göre, annemle babamın en büyük destekçileri babaannemmiş. Annem babam aynı köyden. On altı yaşında evlenmişler, kaçmışlar, İstanbul'a gelmişler. Her ikisinin de anne babası bu ilişkiye sıcak bakmamış. Daha sonra annem ve babam köye dönem dönem gittiklerinde babamın babası onlara yardımcı olmazmış ama annem şöyle anlatıyordu: "Biz köye gittiğimizde dedenin evine gitmezdik ama babaannen gizlice bize yardımcı olurdu. Bize bir şeyler getirirdi, ekmek getirirdi, yemek getirirdi. Biz o eve gidemezdik." O yüzden annemin babaanneme olağanüstü bir sevgisi ve saygısı vardı.

İki satır da olsa bir şey kalsın yani ondan

Henaramın, 40 yaşında
Haziran 2005

Dedem beni çağırırken hep Kürtçe "Henaramın," derdi, Türkçesi "Nar'ım." Dedem uzun yaşadı. Tam yaşını bilmiyorlardı ama 100 yaşından fazla diyorlardı. Dedem hiç "Ermeni'yim," demedi ama hep anlatırdı: "Ermeniler vardı, hep öldürüldüler." Bunu anlatırken de hep ağlardı. Çok ağlayan bir insandı. Askerdeyken Tunceli ve Maraş olaylarını yaşamış. Bir de oraları anlatırken ağlardı. Böyle anlattığı birkaç hikâye vardı ve her anlattığında ağlardı. Ağlamaktan çoğu zaman hikâyenin sonunu getiremezdi.

Dedem tekti, akrabası falan yoktu. Onunla ilgili bize anlatılan hikâye şu: Köye dayılarının yanına gelmiş, sonra dayısının kızıyla evlenmiş. Nenem kızdığı zaman derdi ki "O benim akrabam makrabam değil, o benim halamın oğlu da değil."

Bizim köyün yakınlarında bir kuyu vardı. Çok derin bir kuyu. Kazılan bir kuyu değil, doğal bir şey. Çocukken biz oraya taş atıyorduk, iki-üç dakika sonra dibine düşüyordu. Çok derindi yani. Dedem derdi ki, "O zaman Ermenilerin hepsini getirdiler, buraya attılar."

Hep ağlayarak anlattığı bir hikâye daha vardı, onu size anlatayım mı bilmiyorum. Derdi ki bu kuyuya bir kilometre mesafede bir çeşme varmış. Bir seferinde askerler getirdiklerini bir kilometre daha yukarıya, bu kuyuya çıkaramamışlar, hemen o çeşmenin orada öldürüp gömmüşler. "Ondan sonra çeşmenin suyu üç gün beş gün kırmızı aktı, kan olarak aktı," diye anlatırdı.

"Öyle insan öldü, öyle insan öldü ki, kadın kız çocuk erkek demeden öldü; gözümün önünden gitmiyor," diye anlatırdı. Kılıçtan bahsediyordu, kanlı yaralardan bahsediyordu. Annesi ölünce bir bebeğin nasıl annenin memesini bulup onu emdiğini anlatıyordu. Bunlara hep tanık olmuştu.

Eski şehir

Bizim kasabanın yukarı kesiminde eski şehir vardı. Şehrin kalıntıları vardı, duvarlar vardı, kilise vardı. Şimdi hepsi yıkıldı. Hazine bulmak adına yağmalandı. Mezarlık da varmış ama çok yağma edilmiş. Her yer kazılmış. Şimdi yalnız kalıntıları var.

Ben küçükken hatırlıyorum, yurtdışından yabancılar gelirlerdi ve eski şehrin oraya giderlerdi. Babam hep şey derdi, "Geliyorlar akrabalarının kaldığı yerlere bakıyorlar, oraları görmeye geliyorlar." Gelenlerin bazılarının elinde harita marita da vardı.

Biz küçükken hep oraya giderdik. Dedem hiç gelmezdi ama bize anlatırdı. Evinin nerede olduğunu anlatırdı. Evinin bir tarafı bahçe tarafına bakıyormuş, bir tarafı uçuruma. Oraya çıktığımızda babam "İşte burası babamın yaşadığı evmiş," derdi. Sonra orada bir mağara vardır, su dolu bir mağara. Babam "Orası gençlerin hamamıymış, dedenler yıkanmaya buraya gelirmiş," derdi. Sonra da Meriem Ana Kilisesi'ne giderlermiş. Dedem "Hristiyan'ım," demezdi, "kiliseye gidiyorum," demezdi mesela ama babama "Biz orda hep yıkanırdık, sonra kiliseye giderdik," diye anlatmış.

Ne Kürt'türler, ne Türk'türler, ne Ermeni'dirler

Dedemin dokuz oğlu var. Sekiz amcam ve babamla birlikte dokuz kardeşler; kız kardeşleri yok. Öyle bir yetişmişler ki ne Kürt'türler, ne Türk'türler, ne Ermeni'dirler, yani bir yere kendilerini hiçbir zaman bağımlı hissetmediler. Mesela benim babam öyle bir insandır.

Biz kendimizi hep Kürt olarak algıladık. Dedemin de Ermeni olduğunu hep biliyordum ama o hiç Ermeni'yim demedi. Biz de sormadık. Hiç dönüp bakmadık bile. Annem Kürt. Bilmiyorum...

Dedem Müslüman'dı ama hiç namaz kıldığını falan görmedim. Babam da öyle, amcalarım da. Yalnız bir amcam dindardır. Dedemin Türkçesi çok güzeldi ama hiç konuşmazdı. Hep Kürtçe konu-

şurdu. Bizim köyde hemen hemen kimse Türkçe bilmezdi, dedem bilirdi. Biz okula gidiyoruz, Türkçe öğreniyoruz. Ona derdik "Hadi dede konuş," ama konuşmazdı.

"Buralar hep benim babamındır"

Köyde dedemin duruşu her zaman farklıydı. Herkesin çok sevdiği bir insandı. Köy kavgalarını biliyorsunuz, aşiret kavgaları falan. Dedem hep arabulucu bir insandı, yani taraf değildi. Hep arabulurdu. Kendisi de öyleydi, çocukları da öyle. Yani köylüydü ama köylü değildi; böyle bir şey vardı. Öncelerinde atlar matlar olduğu zamanlarda, atların eyerini falan yapardı. Tarımla marımla hiç uğraşmadı. Benim dedemin toprağı yoktu, hiçbir şeyi yoktu. Ağaç çok seviyordu. Bizim oraları bozkırdır. Dedemin ise evinin bahçesi vardı. Taşıma suyla orada ağaç yetiştirmiş. Sadece onun vardır, başka kimsenin bahçesi yoktur, ağacı da yoktur.

Bizim kasabanın bir bölümünde toprak çok güzeldir, su vardır. Babam derdi ki "Buralar hep benim babamındır." Bir defasında babam oraları almak istedi ve müracaat etti. Tapuları falan hep vardı. Ama dedem babamla öyle bir kavga etti ki bütün evi birbirine kattı. "Eğer ben senin babansam hiçbir şekilde hakkımı helal etmem. O benim topraklarıma, benim evime asla benim çocuklarıma gelmeyecek," dedi. İstemedi. Hiçbir şekilde kabul etmedi ve o toprakları almadı. Derdi ki "Yüz yıl da geçse, bin yıl da geçse Ermeniler bunları bırakmayacak. Çünkü çok acı çekildi, çok kötü şeyler yaşandı." Hep onu söylerdi. Acaba hani Ermenilerin gelip saldırmasından mı korkuyordu ki kendi çocuklarını orada istemiyordu? Babam dedeme "Niye malını mülkünü almıyorsun, niye kendini böyle yalnızlaştırıyorsun?" falan derdi.

Dedem çok dürüst bir insandı. Asla karşılıksız bir şey almazdı. Kimseden borç da olsa hatırlamıyorum ben bir şey aldığını. Almazdı. Babam CHP'li bir insan. Dedem ona da çok kızıyordu mesela. Niye CHP'yi sevmiyordu bilmiyorum. Evimizde tamamen sol bir kültür vardı. Biz sekiz kız kardeşiz, sonradan üç erkek kardeşim oldu. Annem çok yıpranırdı, ağlardı, üzüldürdü "Niye kızım var oğlum yok?" diye. Hep hastaydı. Yani toplumun çevrenin çok baskısı vardı. Babam hiç bunu sorun yapmadı biliyor musunuz? Dedem de hiç

sorun yapmazdı. Dedem hep "Benim kızım yok, her birinde ayrı mutlu oluyorum," derdi. Hepimizi ayrı bir seviyordu. Mesela abla-larım hep dedemin yanında büyüdü. Şubat tatilleri ve yaz tatillerinde hep dedemin evindeydik.

Biz bütün kız kardeşler okula gittik. Babam hepimizi okula gönderdi. Pantolon da giyiyorduk, kısa etek de. Bunlar hiç sorun olmadı bizim için.

Bizim köyde Fatma Teyze diye bir kadın vardı. Dedemin çok samimi arkadaşıydı. Dedemle oturlardı saatlerce konuşurlardı. Nene takılırlardı: "Kızım sen kıskanmıyor musun? Niye bu kadın geliyor bir erkeğin yanına saatlerce oturuyor?" Nene de "Üf onlara karışmayın, ne yapıyorlarsa yapsınlar," derdi.

Yurtdışında yaşayan bir amcam var. Mesela o hep derdi ki "Ermeniler bizim kardeşimizdir." Yani böyle bir sıcaklık, böyle bir sevgi vardı hep. Bir arkadaşım var, onun da anneannesi Ermeni asıllı. O bana "Ay, sen benim akrabamsın," diyor.

Hep aklımda dedemin anlattıkları

Kürtler Ermenilerden hiç bahsetmezler. Hiç kendi içimizde konuşmayız. Fakat mesela eski hikâyeler anlatıldığı zaman "Ermeniler vardı," deniyor. Yani varlıklarını kabul ediyorlar ama hani "Nerde-ler, ne oldu?" diye kimse sorgulamıyor.

Son zamanlarda bu olanlar hep gündemde. İşte televizyonda duyuyorum üniversitenin bir toplantısı olacak ama engellendi. Hep aklımda dedemin anlattıkları var: "Yüz yıl da geçse bin yıl da geçse, bu böyle kalmaz." Şimdi bunların sorgulanması, gündeme gelmesi bile bir şey. Olsun, tepki versinler, toplantıya izin vermesinler. Yine de şimdi bunlar dile geliyor, bu çok önemli.

Sizinle konuşup konuşmamayı düşünürken de dedim ki sırf dedem için bile olsa, onun hayatı için, ağlamaları için bile olsa benim görüşmem lazım. İki satır da olsa bir şey kalsın yani ondan.

Neden sadece anneanneler, babaanneler var? Neden herkes tek?

Şima, 46 yaşında
Şubat 2009

Ben Almanya'da yetiştim on bir yaşına kadar. Buraya geldiğim-
de gittiğim ortaokulda da azınlıkların çok olduğu bir sınıfta
okudum. Tanya, Arto, Rafi... Benim için onlar şehirliydi. Ben mese-
la Ermenilerin Anadolulu olduklarını bilmiyordum. Benim için on-
lar hep şehirliydi. Avrupalıların isimlerini taşıyorlar, modernler, git-
tiğim okulun semti diğer semtlere göre daha Avrupai... Bizim İstan-
bul'da oturduğumuz yer taşra gibiydi, okuldaki Ermeni arkadaşla-
rım benim için daha Avrupalı gibiydi.

Anneannemin annesinin Ermeni olduğunu öğrendiğimde de şok
olmadım. Herhalde yirmili yaşlarımdaydım öğrendiğimde. Kürt bir
aileden geliyorum. Babaannem Alevi'ymiş, evlendiğinde Sünni ol-
muş. Bütün bunları biliyorum. O yüzden hiç şaşırmadım anneanne-
min annesinin Ermeni olduğunu öğrendiğimde. Doğal geldi. Benim
için hiç "Aa, biz böyleymişiz" olmadı. Sadece merak ettim. Babama
sordum, asıl adı neymiş, akrabaları var mıymış diye. Babamdan öğ-
rendim. Babam ilkokul mezunu bile değildi ama çok böyle aydın,
ileri görüşlü birisiydi. Bunları anlatırken de "sakın kimseye söyle-
me" gibisinden anlatmadı. Böyle normal konuşma arasında geçti
sanki. Belki Ermenilerle ilgili bir konuşma esnasında mı, işte, "An-
neannen de böyle" diye mi anlattı? Hiç hatırlamıyorum. Ayrıca şu-
nu da anlattı: O dönemde Ermeni çocukları sepetlere doldurup bi-
zim köyün arkasındaki uçurumdan aşağıya yuvarlıyorlarmış. Bunu
babama kendi babası ve amcaları anlatmış.

Başka köylerden gelip de bizleri çok seven insanlar vardı

Anneannem nüfus kayıtlarına göre 1921 doğumlu. Şimdi 90'ın üzerinde. Türkçe bilmiyor. Benim Kürtçem de böyle uzun uzun konuşmaya çok müsait değil. Anlayabiliyorum ama konuşamıyorum. Küttükten baktım, annesinin adı Saime diye geçiyor. Herkese sordum asıl adı neydi diye ama kimse bilmiyor. Öyküsünü de anlatmadılar. Sadece şunu biliyorum: Anneannem iki yaşındayken babası Saime'nin üzerine bir kuma getirmiş, o da bunu kabul etmemiş, kızını bırakıp gitmiş, başka bir köyde evlenmiş. O yüzden annemlerin kadınla hiçbir ilişkileri yok. Orada üç tane oğlu olmuş. Sonra eşi ölmüş. Tabii yokluk zamanı, çocuklara bakabilmek için yine bir başkasıyla evlenmiş. Sonra da vefat etmiş, mezarı bile bilinmiyor. Annem çok üzülüyor, mezarı bilinmiyor diye. Hiç anneanneme göstermemişler, annesini tanımamış. Annemin başkalarından duyduğu çok güçlü, çalışkan, becerikli bir kadınmış. Onu herkes söylüyormuş.

1915'te herhalde on yaşlarında falan bir çocukmuş Saime, 1921'de anneannemi doğurduğuna göre... On beş yaşında anne olsa demek on yaşlarında falanmış. Bir de annem "Başka köylerden gelip de bizleri çok seven insanlar vardı," diyor. Çok böyle duygusal davrananlar. Muhtemelen akrabalarıydı diye düşünüyor onlar için şimdi. Bir de Paskalya'da yumurta, Noel'de ateş, boyanmak, giyinmek... Annem çocukluğunda köylerinde yapılanları anlatırdı. Hristiyan âdetlerine benzer gelenekleri varmış. Yumurta haşlayıp boyarlarmış, Noel benzeri kutlamalar yaptıklarını hatırlıyor.

Dayımın anlattığı hikâyeler var. Falanca anlatırmış, "Ben bilmem kaç tanesini öldürdüm," diye. Yine köyden bildiğim, çok sevdiğim bir aile vardı, onların babası da Ermeni'ymiş. Hayatta değil şimdi. Çocukları annemlerin yaştı. Onlarla ilgili duymuştum işte babalarının Ermeni olduğunu. Bebekken saklanmış, büyütülmüş, Müslüman olmuş. Sonra hepsi de çok dindar oluyor... Gerçi anneannem çok dindar değildir. Anneannemin sonradan olan üç oğlunun ikisi öldü, biri hayatta. Annemin üvey kardeşi oluyor. Bayağı dindar, yani şeriatçı, şalvarlı, sarıklı birisi... Çocuklarını da öyle yetiştirdi, hepsi çarşafly. Onlarla ilişkim birkaç sene öncesine kadar vardı. Bir ara çok sık gelirdi, ben evlenmeden önce falan, bizleri de ka-

patmaya çalışırdı. Sonra baktı biz dönmüyoruz (*gölüyor*), bıraktı. Beş-altı çocuğu var. Biriyle arada konuşuyoruz.

Çocukların okullarda aldıkları eğitim çok ürkütücü

Geçmişte yaşananları hep böyle parça parça duyduğum için hiç "Aa, bilmiyordum, aa, bu da mı olmuş?" dediğim bir an olmadı. Bir de hakikaten hoşgörölü bir ortamda yetiştim. İşte "O Hristiyan, onunla konuşma, ya da o domuz eti yiyor, sen yeme" gibi şeyler hiç olmadı. Almanya'da yetişmenin verdiği bir şey var, babamın rahat olmasının verdiği bir şey var. Yani olaylara tabii ki üzülyorsun. O ayrı bir şey... Başkalarından duydukça, okudukça ne kadar büyük çapta ve ne kadar büyük acıların olduğu tabii ki insanı üzüyor. Ama kendimle ilgili çok şaşırmadım. Alevilik var, Ermenilik var, Kürtlük var, Almanya'da yetiştim, İstanbul'da büyüdüm, ama köyle de bağlantımız var, evde hep Kürtçe konuşuluyor. Belki bütün bunlardan dolayı da şaşırmıyorum. Ya da kendimi hiç şey hissetmiyorum, "Ben şimdi Ermeni miyim, Türk müyüm, Kürt müyüm?" diye sormuyorum. Benim eşim Türk. Dedemlerin ailesi de Arnavutluk'tan gelmiş. Onların da Arnavut tarafı var. Bütün bunları taşıdığım için de çok memnunum.

Çocuklarımı da böyle yetiştirmeye çalışıyorum. Gittikleri okulda sınıflarında bir sürü gayrimüslim var. Ermenisi, Rumu, İspanyolu olan bir sınıf. Onlar da şey yetişmesin istedim... büyüdüğünde... İnsanlar hâlâ birisi "Ben Alevi'yim," dediğinde "Aa!" diyebiliyor. Ya da "Ben de Kürt'üm," dediğimde, "Hiç benzemiyorsun" tepkileri alıyorum. Nasıl olmam gerekiyor? Çocuklarım böyle yetişmesin istedim. Okullarda aldıkları eğitim çok ürkütücü. O ders kitapları... İleride dehşet. Olabildiğince o arkadaşlarının aileleriyle falan da hep görüşmeye çalıştım. Hep ilişkilerimiz iyi oldu. Ailecek görüştük, evlerine gittik, onlar geldi... Çocuklar bu konuları pek sormuyorlar, ben de çok etkilemek istemiyorum. Ama böyle ufak ufak anlatıyorum. Önce bir şey demek istemiyorlar, ben anneyim ya... Sonra bana karşı çıkıyorlar: Ama onlar da bizi arkadan vurmuşlar, onlar da bize yapmışlar. Çünkü ders kitaplarında öyle öğreniyor. Çok fazla bir şey anlatmak istemiyorum çünkü çocuk daha kendisini korumasını bilmiyor. Ama çok geç kalmak da istemiyorum. Çünkü yok-

sa bambaşka bir yönde gelişir, sonra da çok üzülürüm. Mesela küçük oğlum Hrant'ı televizyonda gördüğünde, "Yine mi bu, Atatürk kadar önemli biri değil ki, niye bu kadar çok gösteriyorlar?" diyor.

Büyük bir felaket

1915'e dair aileden konuştuğum herkes "Büyük bir zulümdü, kıyımdı," diye konuşuyorlar. İnkâr edilmiyor. Herkes bu konuda büyük bir haksızlık olduğunu söylüyor. Çevrede bir sürü Ermeni evi olduğu, bazılarının Ermenilerden kalan paralarla zengin olduğu, bir şeyler bulduğu konuşuluyor. Ama kimse de "Ben aldım, ben o evde oturuyorum," demiyor. Herkes bir başkası için bunu anlatıyor. Şu anda bizim oralarda yaşayan bir Ermeni yok bildiğim. Eskiden olduğu anlatılıyor ama şu anda hiç Ermeni yok. Mesela bir köy var, oranın köylüleri, "Burası eskiden bir Ermeni köyüydü, çok güzelmiş bir zamanlar," diye anlatıyorlar. Okuluydu, jandarmasıydı, bayağı gelişkin bir köymüş. Birkaç sene önce gittim ben de. Hakikaten çok güzel bir köy. Bizim oralardaki köyler hep yamaçta, çukurda, dağ tepesindedir. Bu köy düzlükte kurulmuş, planlı bir köy.

Türkiye'de kavramlar üzerinde çok tartışıldığı için bir uzlaşmaya varılamıyor. Önemli de değil zaten. Adına ne dersek diyelim büyük bir haksızlık, büyük bir kıyım yapılmış. Büyük bir felaket. Bir sürü insanın hayatından, yerinden yurdundan edildiği bir felaket. Hiç olmaması gereken, yapılmaması gereken korkunç bir olay. Ve çok da utanıyorum. Ben bu ülkenin vatandaşıyım ve biz burada yaşayan insanlara neler yapmışız. Onlara da yapmışız, Rumlara da yapmışız, Süryanilere de yapmışız. Ve her okuduğum, her duyduğum, her gördüğüm olaydan sonra hakikaten utanıyorum. Yani tanıdığım, konuştuğum Ermenilere karşı da bir eziklik duygusu yaşıyorum. Onlara karşı bir eziklik hissediyorum... Hrant'ın öldürülmesinden annem, anneannem dahil herkes çok etkilendi. Anneannem Türkçe anlamıyor, televizyon izlemiyor, ama o da hep üzülürdü, izledi, annem bütün gün televizyonda cenazeyi takip etti. Herhalde onlar da derinlerinde hissettiler.

Hikâyeler ne kadar benziyor

Türkiye'de bu konuların konuşulmaya başlaması çok iyi oldu. Benim bildiklerimi aslında herkes biliyormuş ama kimse konuşmuyormuş diye düşünmeye başladım. İstanbul'a ilk geldiğimde Ermenileri büyük şehirlerde yaşayan insanlar olarak algılıyordum. O çocuk yaşta öyle görüyordum. Sonra bizim ailenin hikâyesini öğrendiğimde, "Ha, orada da varmış!" diye düşünmeye başladım. Ama bu 2000'li yıllardan sonra... hikâyeleri de okumaya başladım; Margosyan'ın kitabını, sonra *Güvercinim Harput'ta Kaldı* gibi birkaç kitabı okuyunca Türkiye'de, daha doğrusu Doğu'da ne kadar yerleşik bir halk olduğunu anladım. Onu ancak o zaman anladım. Bunlar da son yıllarda oldu.

Anneannem'i bir oturuşta okudum. Bir gece oturdum, eşim televizyon seyrederken, ağlaya ağlaya hüngür hüngür okudum. Eşim çok merak etti. Benden sonra o da okudu, bitirdi. Aynı gece. Ben aslında eşimin tepkilerini daha çok merak ediyorum. Benim için zaten bildiğim şeylerin daha böyle ortaya dökülmesi... Ben eşimin tepkilerini daha çok merak ediyorum. Benim yanımda benim gibi düşündüğünü söyleyebiliyor ama başka yerde de böyle rahat konuşabiliyor mu merak ediyorum. Çünkü bir sürü insanla bunu konuşamazsın. Sonra Kemal Yalçın'ın kitaplarını da okudum. Karadeniz bölgesinde, Sinop'ta olsun, Giresun'da, Kastamonu'da... Eşim de Karadenizli. Ermenilerin oralarda da bir sürü yerde yaşadığını öğrendim. Onlara çok şaşırdım.

Anneannem'i okurken "Hikâyeler ne kadar benziyor," diye düşündüm. Kim bilir benim anneannemin annesinin başına neler geldi, kim bilir onun ailesinin geri kalanı neler yaşadı, kim bilir neredeler, var mıdır acaba, ben de arasam bulur muyum bir yerlerde birilerini, diye düşündüm. Çok fazla bilgi yok. Sordum ama bir şey öğrenemedim. Adını, gerçek adını bile öğrenemedim.

Bu meselenin konuşulmaya başlanmış olması bir ilk adım. Ne kadar konuşulursa o kadar normalleşecek gibi görünüyor ama çok kolay bir şey de değil. Mesela Elif Şafak'ın kitabını okuduğumda, *Baba ve Piç*, orada internet üzerinden birbirleriyle görüşenler, o gruplar, bunlar bana umut veriyor. Ama bir an önce yapmak gereki-

yor çünkü bu olayın canlı tanıkları, ilk kuşağı zaten gitti. İkinci kuşağı da artık çok yaşlandı. Çok kulaktan dolma gidiyor artık her şey. Ne yapılacaksa bir an önce yapılması gerekir diye düşünüyorum. Akademisyenler tartıştığında insanlar birilerinin tartışmasını dinliyorlar. Ama herkes kendisiyle ilgili hikâyesini konuşup anlattığında onun etkisi çok daha farklı olacaktır. Beni yakından tanıyan bir insanla anneannemle, annemle ilgili hikâyeyi paylaştığımda eminim ulusalcı da olsa, Kemalist de olsa, MHP'li de olsa olaya bakışı daha farklı olur. O yüzden canlı tanıklar önemli... Bu hikâyeler var. İnkâr ediliyor ama var işte, herkesin hayatında, herkesin ailesinde var böyle hikâyeler. Benim anneannemin annesi tek bir kadın değildi ya. Mutlaka akrabaları, kardeşleri, yeğenleri vardı. Neden yok? Neden sadece anneanneler var? Neden sadece babaanneler var? Neden dedeler yok? Neden herkes tek? Bir şeyler yapılmış, bir şeyler olmuş ki bunlar tek. O yüzden tek tek hikâyelerin anlatılıyor ve bunun üzerine konuşuluyor olması bence çok önemli.

Kendi arkadaş çevremde benzer düşüncede olanlar oluyor, onlarla zaten konuşabiliyorsun. Aile içinde sorun değil çünkü herkes biliyor. Eşim biliyor. Ama mesela eşim ailesine gidip de bunu ayrıca konuşmadı. Zaten onlar için Kürt olmam bile farklı bir şey. Ona bile alışmaları biraz zaman aldı. Çok sorun da değil çünkü eşim de ben de bunu sıkıntı yapmıyoruz. Benim annem de eşim Türk olduğu için onu istemedi. Yüzüne de söylüyor her zaman "Türkler şöyle, Türkler böyle," diye (*gülüyor*). Dolayısıyla, çok dert değil öyle bakmaları ama ayrıca gidip de "Bakın, bir de bu var benim ailemde" gibi bir şey olmadı.

Biri özgür değilse öbürü de olamıyor

1915'te Kürtler de katılmış kıyıma. O zaman Kürtler Ermenilere yaptı. Şimdi Türkler Kürtlere yapıyor. Babamın anlattığı, onlara anlatılanlar: "Biz onları öldürmeseydik, onlar bizi öldürecekti." Yani böyle bir düşünce yerleştirilmiş. "Öldürmek zorundayız" anlayışı... Kürtlerin özür kampanyasını az sahiplendiklerini düşünüyorum. Onların da olanlara katkıları az değil. Ama onlar şu an kendi dertlerinde olduğu için, daha çok kendi yakın geçmişleriyle ilgilendikleri için sanırım... Ama doğru değil tabii. Biri hallolmadan diğeri de hal-

lolmuyor. Biri konuşulmadan öbürü de konuşulmuyor. Biri özgür değilse öbürü de olamıyor.

Akrabalarımдан bildiğim hikâyeler var. Mesela "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyaları olmuş. Köy ilkokullarında okulda Kürtçe konuşmanın yasaklandığı olmuş. Hatta çocukların ihbar etmesi bile istenmiş. Bunu anlatanlar hâlâ hayatta olan akrabalarım. "Evde bile konuşamazdık," diyorlar. Bazı çocuklar okula gidip öğretmene "Falanca evde Kürtçe konuştu," dediğinde ceza alıyorlarmış. Böyle birikmiş bir sürü şey olduğu için kafamda, "Evet, yapılmıştır, olmuştur," diyebiliyorum. "Yok olmamıştır, asla biz böyle bir şey yapmamışızdır," diyemiyorum. Çünkü o kadar çok şey duydum ki. Kendim bizzat yaşamamam bile duyduğum bir sürü şey var. Yaşamadıysam da burada normal herkesin sahip olduğu koşullarda yetiştiğim için. Kendim kalkıp illa Kürtçe konuşacağım desem ya da Kürt ismi taşıyacağım desem aynı şeyleri ben de yaşayacağım. Ama ben buradaki okullara gittim, aksanım olmadı, dolayısıyla bir şeyle karşılaşmadım. Ama bir olayda biliyorum ki aynı şeyler benim için de geçerli. Mesela, eşimle daha evlenmeden önce gece bir yerden dönüyorduk, polis arabası durdurdu, kimliklere baktı. Eşime bakıp teşekkür etti geri verdi, bana baktı, hemen arabadan polisler indi, telsizler çalıştırıldı, listeye bakıldı, bilmem ne... Çok kötü hissettim kendimi orada. Yanımdakine teşekkür ediliyor, benim için arabadan on-on beş polis iniyor, telsizler çalıştırıldı, soyadım okundu, listeye bakıldı. Ki hiçbir siyasi bağlantım yok. Buna rağmen en ufak bir şeyde bunu yaşıyorlarsa, doğrudan Ermeni olarak, veya Kürt kimliğinin ortaya çıktığında başına neler gelebilir tahmin edebiliyorum. O yüzden "Hiçbir şey olmamıştır, yapmamışızdır," diyemem.

Özür kampanyasına ben de imza verdim. İyi buluyorum kampanyayı. Şimdi Ermenilerden gelen tepkileri de takip etmeye çalışıyorum. Onlardan da bir ses çıkması önemli. Fransa'daki arkadaşlarımdan oradaki Ermenilerin Türk adını duymak bile istemediklerini duydum. Bir Türk arkadaşım gittiğinde oradaki erkek arkadaşı, "Sakın Türk olduğunu söyleme," demiş. Oradakilerin böyle bakıyor olmasına da çok şaşırımtım ben...

Böyle bir insan niye yalan söylesin ki?

Salih, 23 yaşında

Aralık 2005

Anneannemin annesinin Hıristiyan kökenli olduğunu beş yıl önce, on sekiz yaşında öğrendim. Evde kardeşlerimle, abla-larımla konuşuyorduk ve bir ablam anneannemin aslında köken olarak Ermeni olduğunu söyledi. Anneannemin annesinin Ermeni çocuğu olarak o soykırımdan kaldığını öğrendiğimde çok şaşırdım. Özellikle inanç noktasında çok büyük bir sarsıntı yaşadım. 18 ya-şındaydım ve o güne kadar hep bana empoze edilenlerle yaşamış-tım.

Bana empoze edilenler neydi? İnanç noktasında "Gerçek din İslamdır; son din bu; diğer dinler değiştirildi; diğer kitaplar değiştirildi," denmişti ve ben İslam düşüncesinde olduğumdan, Müslüman olduğumdan cennete gideceğimi düşünüyordum. Hatta bu tür tartış-maları duymuşsunuzdur; derler ki işte "Müslüman olsan da günahın da olsa belli bir süre yanacaksın cehennemde, sonra alında şöyle ufak bir işaretle cennete gideceksin." Bunlara inanıyordum on sekiz yaşma kadar.

Ondan sonra şu kafama takıldı: Ben Hıristiyan olarak da doğabi-lirdim. Anneannem, yani Ermeniler katliama uğramamış olsalardı muhtemelen bir Hıristiyan olarak doğacaktım. Şu anda nasıl İslami-yetten yüzde yüz eminsem Hıristiyanlıktan da o derece emin ola-caktım ve Hıristiyanlığın gerçeğim olduğuna inanacaktım. O za-man inanç miras olamaz; yani annemin babamın inandığı benim olamaz diye düşünmeye başladım. Benim araştırmam ve bilmem lazım, gerçekten işin özü nedir. Ermeni kökenli olduğumu öğren-

mem bu araştırmayı tetikleyen bir neden oldu. Ondan sonra araştırmaya başladım. Ondan önce hiç okumazdım, okumayı sevmezdim. Ermeni kökenli olduğumu öğrendikten sonra okumaya, araştırmaya başladım.

Dershaneye yazıldım, kendi imkânlarımla yine kendi ayaklarım üzerinde durarak. O sırada dershanedeki arkadaşlarla girdiğim tartışmalarla bir çeşit bilinçlenme oldu. İdeolojik tartışmalardı bunlar. Aynı zamanda araştırıyordum. Kiliseye gittim burda altı ay boyunca. Dershane altı ay falan sürdü sanırım ve altı ay boyunca her pazar günü kiliseye gittim. Her pazar günü gittim ama gittiğimde de hep başta belirttiğim önyargılar vardı. Tamam bir boyutuyla bırakmıştım bir kenara ama yine de vardı kemikleşmişti bu düşünceler. İncil aldım ordan okuyordum, fakat okuduğumu ne kadar anlıyordum o ayrı. Bir de yeni yeni okumaya başlamışsın. Her pazar günü merak ettiğim soruları oradakilere soruyordum. Altını çiziyordum, "Ne demek istiyor acaba burda?" diye soruyordum. Ama çok tatmin edici yanıtlar alamıyordum.

Kilisede sonuçta kendi dillerinde ibadet ediyorlar, Süryanice. Onlar için Süryanice düşünüp Türkçe aktarmak, Türkçe açıklamak zor oluyordu, belki de güvenmiyorlardı başlangıçta, o da olabilir. Biraz da kendimden biliyordum aslında, çünkü ben de Zazaki lehçesini konuşuyorum. Zazaca birçok deyimimiz vardır, sözümüz vardır. Onları bazen Türkçeye çevirmeye çalışıyorum ama olmuyor, tam çevirmek, aktarmak zor oluyor.

Annesinin öldürülmemesi ya da o sevkıyata götürülmemesinin sebebi fırıncı olması

Şimdi anneanneme gelelim. Anneannemin annesine gelelim. Hıristiyan kökenli, Ermeni kökenli olduğunu öğrendikten sonra teyzemlere sordum, dayımlara sordum, anneanneme sordum, anneannemin iki erkek kardeşine sordum... Araştırdım. Aslında pek de araştırmadım çünkü benim için önemli olan manevi boyutuydu belki. Bu beni aslında yaralayan... yani Ermeni soykırımını benim için gerçekten kanayan bir yara aslında. Her düşündüğümde, her okuduğumda, her Mıgırdiç Margosyan'ı okuduğumda bir yara oluşuyor gerçekten (*sessizlik*).

Anneannemin annesinin ailesi yaşadığımız kasabada fırıncılar. Soykırım zamanında anneannemin annesi çocuk. Babası öldürülüyor, annesi ve kendisi bırakılıyor. Annesinin öldürülmemesi ya da o sevkıyata götürülmemesinin sebebi fırıncı olması. Gelen askerlere yemek mi hazırladı, nasıl olduysa bilmiyorum ama bir şekilde hayatta bırakıyorlar. Erkek kardeşleri ile ilgili net bilgi yok. Bazıları "Vardı, öldürüldü," diyor, bazıları "Yoktu," diyor. Kız kardeşleri var mı, onu da bilmiyoruz. Bu arada anneannemin annesi de Ermeni, babası da. Anneannemin annesi ve babası bir şekilde evlendirilmiş. Belki buluşturup veriyorlardı çünkü evlere genelde erkek çocuk çoban olarak, çiftçi olarak alınır, kız çocuğu da hizmetçi olarak alınır. Hizmetçiye hizmetçiye verdiler belki.

Anneannemin babasının hikâyesi de ilginç. Sanırım o sekiz ya da on yaşındayken katliama uğruyorlar. Annesi babası gözlerinin önünde öldürülüyor. O hatırlıyormuş olanları ve anneanneme anlatıyormuş. Annemin dayısının oğlu biraz araştırdı ve Sivas'a kadar gitti hikâye. Sivas'ın neresine kadar bilmiyorum artık. Bu çocuk nasıl geliyorsa bilmiyorum, göç esnasında bir şekilde ordan kurtuluyor ve Diyarbakır'ın yakınlarına kadar geliyor. Geldiğinde de hırkasının hemen arka sırtında haç varmış. Bir Müslüman aile hemen o haçlı hırkayı çıkarıyor ve kendi çocukları yapıyorlar. Bir dönem saklıyorlar, ondan sonra kendi çocukları olarak bakıyorlar. Ama çocuk hatırlıyor yani anneannemin babası hatırlıyor. Çocukluğunu hatırlıyor. "İki katlı bir evimiz vardı, değirmenimiz vardı, bağlarımız vardı, nehrin yanında çok güzel evimiz vardı," diye anlatıyormuş.

Anneannemi son gördüğümde biraz daha üstüne gittim, biraz daha bilgi almaya çalıştım. Anneannem anlatırken gözleri yaşardı çünkü babasını hatırladı. Babası o dönemi anlatırken ağlıyormuş. Anneannem ilginç bir şey dedi, "Babam Türkçe biliyordu," dedi. Türkçe ağıt yakıyormuş, ağıt yakarken ağlıyormuş. "Anneanne nasıl Türkçe bilir? Türkçe yoktu ki o dönemde sizin bölgede, Türkçe bilen yoktu, nasıl olabilir? Ermeniceydi muhtemelen de sen Türkçe olarak biliyordun." Bir ara "Belki de," dedi ama sonra sanki inat etti Türkçedir diye. Çünkü benim araştırdığımı biliyor şu anda, farklı bir noktada olduğumu. Sorduğumuzda sanki kızıyorlar bize, "niye araştırıyorsun, neyi araştırıyorsun" gibilerinden.

"Merak aklı güçlendiren en büyük kuvvettir"

Bizimkiler hiç sormamışlar, araştırmamışlar. Dayılarımın hepsi şu anda çiftçilikle, hayvancılıkla uğraşıyorlar, toprağı sürüyorlar. Belki dayılarımdan biri okumuş olsaydı, belki sadece liseyi bitirseydi biraz daha çok soracaktı. Eminim soracaktı. Ama yok öyle şey, sadece anneannem kaldı o da çok yaşlı. Anneannemin iki erkek kardeşi var. Annemin iki dayısı var öyle diyeyim. Onlar da aslında biraz araştırıyorlar. E tabii onlar biraz farklı boyutta, onlar muhafazakâr yani İslam muhafazakârı, fazla gitmiyorlar üzerine. Belki gitseler benden çok daha fazla bilgiye sahip olacaklar. Belki ben fırsat bulsam araştırsam çok daha farklı noktalara varabileceğim, ama yok öyle bir fırsatım, yok gerçekten. Çalışmak zorundayım, okumak zorundayım. Öyle.

Anneannemin annesinin ve babasının Ermeni isimlerini de kimse bilmiyor. Bunu *Anneannem*'i okuduktan sonra sordum, anneannem hatırlamıyordu. "Nerden bileyim?" dedi, baştan savma bir "Nerden bileyim?" Öyle.

Anneannemin sekiz çocuğı oluyor, dördü erkek, dördü kız. Onların da her birinin aynı. Biz mesela dokuz kardeştik, bir abim sonradan öldü. Ailede bu konuyla en çok ben ilgileniyorum diyebilirim. Böyle bir merakım var. Takılıyorlar merakıma, "Fazla merak etme," diye. Ben de her seferinde "merak aklı güçlendiren en büyük kuvvettir" sözünü hatırlatıyorum. İyi ki merak etmişim. Bunun aslında biraz Tanrı'dan geldiğine inanıyorum. Belki bu merakımı koydu yüreğime, böyle düşünmemi o sağladı ki bu noktaya gelebileyim.

Biz 1994'te Diyarbakır'a taşındık. Buraya taşındığımızdan sonraydı, bizim topraklarda küçük bir mağara buldular ve mağaranın içini kazdıkça oradan kemik çıkardılar. Kemikler küçüktü, hatta çoğı küçük kafataslarıydı, yani çocuk oldukları belliydi. Aslında bizim kasabanın neresini kazarsanız kazın gerçekten bu tür şeylerle karşılaşılırsınız. Hatta anneannemle konuşurken bu son defasında, o söyledi. Bizim orada bir bölge var –ismini unuttum şimdi– o bölgede kuyular varmış, oraya kesip kesip atıyorlarmış Ermenileri. Belki şu anda bir kazılsa orası, çıkacak yani. Kesilip oraya atıldılarsa muhakkak çıkacaktır. Ve bundan hep bahsediliyor.

Bence hâlâ bir korku var

Benim teyze çocukları hâlâ safkan Ermeni'dirler. Tabii Müslümanlar ama anneannemin anne ve babasında olduğu gibi, birleştirmeler. Başka Ermenilerle evlenmişler. Onlara "safkan Ermeni" diyorlar. Aslında bu sözcüğü pek kullanmak istemiyorum da... saf ya da ne olduğu o kadar önemli değil. Safkan Ermeni olanları özellikle ilçelerde küçük yerlerde bilirler, işte "O hâlâ safkan Ermeni," derler. Kötü bir durum oldu mu, ne bileyim bir tartışma mı oldu, kavga mı oldu, derler "İşte Ermeni çocukları." Yani bu küfür olarak kullanılır ya da hakaret mahiyetinde söylenir.

Bana karşı hiç kullanılmadı çünkü baba tarafı Ermeni değil. Aslında o da net değil, belki o da Ermeni çocuğu, ama net değil. Dedemin nerden geldiğini de bilmiyorlar aslında. Dedemin dedesine kadar gidiliyor, ondan sonra bilinmiyor. Nerden geldi? Dedemin dedesi kimdi? Nereden geldiğimiz belli olmayan bir soydanız. Aslında çok fazla ailede Ermenilik var.

"Bende de var," diyen çok insanla tanıştım ama benim kadar meraklı birine rastlamadım. Aslında üzüyor da bu beni biraz çünkü aslında belki onlar araştırsalar, öğrenmeye çalışsalar, öğrenseler belki çok daha net bilgilere, çok daha net sonuçlara ulaşacaklar. Bu noktada beni üzüyor. Bir çoğu inanç boyutuyla veya tarih boyutuyla ilgilendi, onlara yardımcı oldum bildiğim kadarıyla. Tarih olarak aslında genelde roman tarzı şeyler okudum. Fethiye Çetin'in yazdığı *Anneannem* gibi, Mıgırdiç Margosyan'ın kitapları gibi... Ama tam böyle tarihi boyutuyla araştırma şansım olmadı.

Anneannem'i ilk okuduğumda anneannemin annesi aklıma geldi. Acaba o ne yaşadı? Hafızama kazılan Fethiye Çetin'in "anlatmıyorlar" tespitiydi. Niye anlatmıyorlar? Hangi psikolojiyle hareket ediyorlar? Bunları anneannemde de görüyorum. Anlatmıyor. Anneannem dahi bazen korkuyor aslında, bunu fark ettim. Hâlâ korkuyorlar.

Sanırım Dersim isyanından sonra ya da Şeyh Sait isyanından sonra Takrir-i Sükun yasası var. Belki hâlâ o yasanın etkisindeler. Belki anneannem bunu görmedi, o Takrir-i Sükun yasasının çıkarılışı ya da uygulanışı aşamasını görmedi ama annesi babası ona o ya-

sayı sanki empoze etmişler gibi. Hâlâ korkuyor. "Aman araştırmanın. Ya niye soruyorsunuz? Ne yapacaksınız?" diyor hâlâ.

Mesela Fethiye Çetin'in konuşmasından sonra bir genç daha geldi, onun da anneannesi aynı şekilde. O anlattı, anneannesinin Ermeni akrabalarını bulmuşlar, fakat anneannesi görüşmek istememiş. Neden ama? Bence hâlâ bir korku var. Belki o yasanın etkisiyle diye düşünüyorum. Olabilir.

Anneannem'i okuyunca o acıları yaşıyor gibi oluyorsun ve o acılardan çıktıktan sonra anlatmamak, söylememek mümkün değil. Eğer gerçekten biraz duyguya sahipsek söyleyeceğiz yani, söylüyoruz ve söylüyoruz.

Dünyanın yuvarlak olduğundan haberi yok, ama bu gerçeği söylüyor

Geçtiğimiz yıl bu konu çok tartışıldı. Ben neler düşündüm? Niye kabul etmiyorları düşündüm. Yani Türkiye Cumhuriyeti bunu niye kabul etmiyor? Böyle bir gerçek varken... Aslında ben bu gerçeği anlatırken olmadığını savunanlar da var burada, biraz da muhafazakâr kesim genelde bunu savunuyor. Onlara hep şunu diyorum: O dönemi yaşamış bir insan var, işte anneannem gibi ya da anneannemin annesi gibi. Bugün kalkıp o insan, belki de dünyanın yuvarlak olduğundan bile haberi olmayan bir insan, bu gerçeği annesinden, babasından, akrabasından duymuş ve bunu aktarıyor, söylüyor. Böyle bir insan niye yalan söylesin ki? Dünyanın yuvarlak olduğundan haberi yok, ama bu gerçeği söylüyor. Bazen söylenir işte yaşlılara "Propaganda yapıyorlar," diye. Böyle bir insanın ne amacı olabilir? Ne siyaseti yapabilir ki? Niye yapsın ki?

Ben daha lisedeyken duymuştum Ermenilerin katledildiğini. O zaman Ermeni kökenli olduğumu bilmiyordum. Biraz sosyalist bir aileden geliyorum, gerçekleri kabul etme, haksızın karşısında durma gibi bir yapımız var, öyle yetiştirildik. Derslerde de hep anlatılır, Ermeni katliamı yani daha doğrusu katliamı değil de "tehcir" konusu derslerde hep sancılı geçer. Ben üniversiteye gittiğimde de tarih dersi vardı, orda da çok sancılı geçmişti. Sınıftaki milliyetçiler "Hayır, böyle bir şey diyemezsiniz," demişti, ben de elimi masaya vura vura demiştim ki "Diyarbakır'dan buraya 400 kilometre gel-

dim, bunları tartışırım da konuşurum da." Konuştum da.

Van'da Ermeni Katliamı mı, öyle bir dernek de var, ismini tam olarak hatırlamıyorum. Olmuştur belki o bölgede, muhakkak Müslümanlar da ölmüştür. O dönemi düşündüğümüzde muhakkak çeteleşme olmuştur, bir karşı koyuş olmuştur. Ama bu bölgede bildiğim tek bir şey var, Diyarbakır çevresindeki Ermenilerin tek bir silah atmadığı. Çünkü yaşlılar anlatıyorlar... Ben bunu sorduğumda, "Ermenileri nereye götürüyorlardı?" diye sorduğumda, "Sevkiyata," derlerdi. "Sevkiyat nedir?" dediğimde de, "Aslında sevkiyat değildi, önce erkekleri topluyorlardı, sonra da kadın ve çocukları. Önce erkekleri yok ettiler. Götürdüler dağın arkasına, ilçeden ya da merkezden uzaklaştırıp imha ettiler," diye anlatıyorlar. Bu söyleniyor yani. Dediğim gibi bizim kasabanın çevresi kazılsa kemik fışkıracaktır ordan. Sonuçta başka katliam görmemişler, öyle anlatıyorlar.

Bu gerçek kabul ediliyor ama tartışılmaz bu, kimse tartışmaz. Birçok yaşlıya sorduğumuzda "Ermenileri kim katletti?" diye, "Biz katlettik, dedelerimiz katletti," derler. O dönemde niye katledilmiş? İşte üç mü, üç ya da yedi Ermeni öldüren cennete gidecek denmiş. Üç-beş imamın, şeyhin, üç-beş kendini bilmezın peşinden gittiler bunlar. Yani bilinçli olarak yapılan bir şey değildi. Şu anda bile yüzde kaç okuma yazma biliyor ki ya da bilinç düzeyi ne ki?

Bir de mallarına konmak için... Hep söylenen bir şey: "Ermeniler zengindi, paraları vardı, altınları vardı." Hâlâ altın arıyorlar, ah ah... hâlâ arıyorlar maalesef. Hâlâ Ermeni dendi mi akıllarına "Ermeni eşittir altın" geliyor. Bu beni çok üzüyor, gerçekten üzülyorum yani. "Ermeni eşittir altın" diye anlaşıldı mı sanki beni bıçaklıyorlar gibi. Bu çok üzüyor beni...

Yaptılar, akrabalarımız böyle bir hata yaptılar, özür dilemeliyiz

Neler yapabiliriz? Bence tartışmamız lazım. Yani herkesin tartışması lazım. Her ortamda tartışılmalı. Halk arasında konuşulması lazım, gençlik arasında konuşulması lazım. Zaten halk konuştu mu, halk gerçekleri gördü mü, devlet de halk olduğuna göre kabullenecektir. Kabul ettiğinde, devletin özür dilemesi lazım. Evet böyle bir soykırım oldu. Mesela ben şu noktayı da anlayamıyorum bir türlü: Türkiye Cumhuriyeti 23'te kuruldu değil mi? Soykırım 15'te oldu

ve Osmanlı Devleti'ydi o zaman. Tamam Osmanlı Devleti'nden geldiğinizi, onu miras aldığınızı söylüyor olabilirsiniz ama bu geçmişte yapılan bir hata. Cumhuriyet'ten önce yapıldı bu, sizi o kadar bağlamamalı. Tamam özür dileriz. Bugün çıkın sokağa, çıkın tüm Kürtler, her Kürt her Ermeni'den... Gerçekten gördüğümde, hangi Ermeni olursa olsun şu eline eğilip öpmek istiyorum. Yaptılar, akrabalarımız böyle bir hata yaptılar, özür dilemeliyiz.

Bunu yapacağız, yani başka yapılacak bir şey yok. Kalkıp işte siyasi ya da farklı boyutları düşünüyorlar. Toprak vermek mümkün değil zaten. Bunları içine sindiremeyen, böyle bir gerçekliği içine sindiremeyenlerin uydurduğu bir şey. Kalkıp bugün toprak vermek mümkün değil. 21. yüzyılda globalleşen bir dünyada ne kadar mantıklıdır ki böyle bir düşünce değil mi? Yani tek yapmamız gerçekten özür dilemek.

Anneannem'in son kısmında, sanırım akrabalarından birinin, "Türkiye'yi seviyoruz ama katliamı kabullenemiyoruz" gibi bir sözü vardı, tam olarak hatırlamıyorum. Çıkıp özür dileyelim, yani alçak gönüllü olalım. Hatamızı kabul etmemiz lazım. Ki bizim de değil, aslında benim büyüğümün yaptığı hata ama olsun yani özür dilemekle küçük düşmem, beni yüceltir benim büyüklüğümü gösterir. Bugün Türkiye Cumhuriyeti başbakanı bence hiç geç kalmadı çıkıp "Evet olmuştur kabul ediyoruz," diyebilir. "Evet olmuştur, özür diliyoruz." Bu kadar. Ermenistan'la sınırlarımız açılsın, gelsinler gitsinler, biz gelip gidelim. Sınırımız kapalı. Var mı böyle bir şey 21. yüzyılda?

O vicdanla yaşamak az buz bir şey değil

Melek, 36 yaşında
Temmuz 2009

Malatya Arapgirli'yiz. Arapgir'de yedi-sekiz tane Ermeni köyü varmış aslında, ama bizimki Ermeni köyü olarak geçmiyor. Peksu¹ diye bir köy, sonraki adı Çaybaşı. Peksu necedir bilmiyoruz. Türk Alevi köyü, ama ateist bir köy aslında. Ben hayatımda hiç böyle bir köy görmedim; cemevi yoktur cami yoktur... Yani Şaman filanlar herhalde diye dalga geçiyorduk biz (*gülüşmeler*). Çünkü biz büyürken hiçbir inanç vurgusuna tanık olmadık. Alevi olduğumuzu biliyorduk ama bununla ilgili ekstra hiçbir şey yaşamadık. Cem töreni bile görmedik... Babam mesela çok küçükken görmüş cem törenini, ki babam şu anda 60 yaşına geliyor, o bile görmemiş doğru düzgün. Dedemlerde kalmış. Babamların kuşak çok solcu olmuş çünkü. Ben babama bu Ermeni meselesini sorduğumda, "İnsan merak etmez mi, o kadar şey olmuş?" dediğimde de, "Sınıf meselesiyle ilgileniyorduk," dedi bana. "Tamam," dedim, "eyvallah, ona bir itirazım yok. Sınıf meselesi hâlâ bir problem zaten ama, insan hani kendi ailesini, köydeki bir sürü kadını, bunlar nereden geldi, biz nereden geldik filan diye sormaz mı?" Babama göre gereksiz şeyler bunlar, ayrılıkçı şeyler. Babam benimle Kürt meselesini de böyle tartışıyor.

Babaannem ve onun kardeşi Hasan Dayı vardı, ikisi de öldü. Bunların mesela kardeşleri, akrabaları yok, babaları, anneleri yok. Neredeler? "E, ne bileyim canım" filan diye cevap veriliyor bize.

1. Çaybaşı'nın internet sayfasında Peküsü olarak geçiyor.

Babaannemin kocası olan dedemin dört annesi var, ikisi Ermeni, ikisi Türk. Dedemin babasının dört eşi olmuş yani. İki Ermeni'yi de, tehcir esnasında sandıkta saklamışlar, çok küçük kızlarmış muhtemelen. Sevkıyat sırasında köyler boşaltılınca sandığa saklanıyorlar. Çünkü dedemin anlattığına göre o zamanlar erkekleri ve oğlan çocuklarını sürgüne yollarken, kadınları ve küçük kız çocuklarını Fırat'ın kıyısında bir han varmış, oraya doğru götürüyorlar ve birkaç gün orada bekletiyorlar. Dedemin iddiasına göre sonra hiçbirinden haber alınamıyor. "Hepsini Fırat'a attılar," diyor dedem. Erkeklerin de zaten çoğundan bir daha haber alınamıyor. Tabii sürgün esnasında bir kısmı birileri tarafından kurtarılmış olabilir. Bizim köydeki sayısı on-on ikiyi bulan kadınlar gibi saklanmış olabilirler, besleme olarak alınmış olabilirler.

Babam da dedem de, dedemin annesinin Türk annelerden biri olduğunu söylüyorlar. O dört kadının altı çocuğu olmuş. Yani çok çocuk yok. Bunlardan birisi Grenetçi Ahmet dediğimiz ve bizim çok sevdiğimiz Ahmet Amca'dır. Klarnet çalar düğünlerde filan, çok çok iyi bir müzisyen olduğu söylenir. Malatya yöresindeki bütün düğünlere gider, klarnet çalarmış. Onun çocuklarının hepsi şimdi İstanbul'da mesela, torunlar da dolayısıyla artık İstanbul'da. Evlendi barklandı, solcu çocuk, çocukları babamın kuşağıdır, torunları da benim kuşağımdır. Ahmet Amca'nın annesi Ermeni annelerden biri. Bunu biz biliyoruz ama mesela onlar ne düşünüyor bilmiyorum. Hiç görüştüğümüz insanlar değiller, bilmiyorum. Bir sebebi yok da, görüşmüyoruz.

Köyde bir de Nazlı Bacı vardı, ben çocukken tek yaşıyordum, kocası ölmüştü. Onun için "İstanbul'da bir-iki çocuğu var ama hiç Nazlı Bacı'ya bakmıyorlar," denirdi. O yüzden biz çocuklar sırayla Nazlı Bacı'ya gider su taşırdık, o da şeker verirdi filan. Düşününce içim acıyor, çocuklara "Git Nazlı Bacı'ya sor bakayım altınları ne olmuş?" derlerdi. Çocuklar da ona gidip sorardı. "Bok yesin Türkler, onlar aldı altınlarımızı," derdi. Çocukluğumdan en net hatırladığım şey bu mesela... Nazlı Bacı. Köyde aslında "Türk değilim ben"i söyleyen, belki de "Müslüman değilim" diyebilen bir o var, ama kadını da delirtiyormuşuz böyle sorularla.

Bu Ahmet Amca'nın annesi filan erken ölmüşler. Öldükçe böyle başka kadınlar alınmış, ama iki tanesinin Ermeni olduğunu biliyo-

ruz. İsimlerini bilmiyoruz ama. Babaanneme Ukku diyorduk biz, Ukku Anne. Hiç babaanne demedik. Sonra babama sordum, nüfus cüzdanında Rukiye yazıyormuş.

**Ermeniliklerini, kendi inançlarını yaşayamamışlar,
ama başka bir inanca da çok zorlanmamışlar**

Bizim köyde böyle garip şeyler var... Yumurta boyama âdeti vardı mesela biz çocukken. Bunu babaannemin bizi eğlendirmek için yaptığını zannediyorduk. Şimdi duymuyorum böyle bir şey. Hoş, artık köyde genç, çocuk filan kalmadı. Kayanın birinden turuncu bir boya çıkartırdı babaannem, ondan hem elimize kına yapardık hem yumurta boyardık. Yumurtaları renkli boyar, değişik tokuş yapardık filan. Babama bunu soruyorum mesela, "Canım o da oyun yapmış si-ze işte, bu bir şey değil, bizim böyle bir geleneğimiz yok," diyor. Ama babam o kadar din veya milliyet gibi şeylerden bağımsız bir adam ki bunu ona kavratmak çok zor. Bir sürü arkadaşım o eğlen-ceyi birlikte yaptığımızı hatırlıyorum. Özellikle... bayram diyesim geliyor ama bayram gibi değildi sanki, bilmiyorum, tam olarak ha-tırlamıyorum.

Bizim köyle ilgili başka iddialar da vardı... Mesela babam bir ara "Nereden biliyorsun canım belki bütün köy Ermeniyiz; Alevilik kolay gelmiştir, dönmüştür herkes," dedi. Ben de "Bu ciddi bir iddia baba," diyorum. İnternette bakıyorum ediyorum, mesela tarihçi bir adam bir ton şey yazmış bunlarla ilgili. Asla hiçbirimizin Ermeni olmadığı, Ermenilerin sonradan gelip sonra da yollandığı, onların köklerinde böyle şeylerin olmadığı, dönmelik mönmelik asla bizim topraklarımızda olamaz gibi birtakım makaleleri var bu tarihçinin. Demek ki böyle bir iddia var. Ama bizim köy için doğru da olmaya-bilir, bilmiyorum, hiç emin değilim. Bu nasıl araştırılır bunu da bil-miyorum zaten ama bana çok gerçekçi gelmedi. Bir sürü Ermeni için Alevi olmak kolay saklanmakta bir avantaj. Çünkü hiçbir inan-ca zorlama yok. Ermeniliklerini, kendi inançlarını yaşayamamışlar, ama başka bir inanca da çok zorlanmamışlar. Bizim köye mi mah-sus bilmiyorum, mesela biz dinle, dini bir baskıyla, cennet, cehen-nem, vs. ile korkutulmadık hiç. Hani Alevilerde Dede vardır ya, hiç öyle bir şey görmedik. Yani bunu görmemiş olmak, kaç Ermeni ka-

dın vardı bilmiyorum, ama onları kısmen rahatlatmıştır... Kendi inançlarını yaşayamamaları zaten büyük bir baskı, en azından yeni bir şey yaşamada çok baskı görmediler gibi geliyor bana.

Ben çocukken şunu çok net biliyorum, etraftaki köylerin neredeyse beşi Ermeni köyüydü. Birindeki kiliseyi hatırlıyorum. Biz çocukken İn diye bir köy vardı; en bilinen köylerdenmiş, dedem de söylüyor, sonra internetten de baktım. Oradaki kiliseyi hatırlıyorum. Gidip bakıyorduk, geziyorduk, kilise yıkıktı ama gidip yıkıntılar arasında bir şeyler arıyorduk, çocuk aklı işte, "Arkeolojik kazı yapıyoruz" diyorduk. Küçük paralar filan buluyorduk.

Annem de yakın bir köyden. Annem bunları konuşmaya daha yatkın. Ben merak ederken annem de benimle birlikte merak ediyor, o da soruyor. Bu işin eğitimiyle bir ilgisi yok, ilkokul mezunu ama akli fikri açık bir kadındır annem. Önüne bir şey çıkınca "Bu ne?" diye sormayı biliyor en azından ve aynı şeyi bu konuda da sordu. Dedemle biz konuşurken annem de bir sürü şey anlattırmaya çalışıyor. Duyduğu kadarıyla, "Ama o köylerde yağmalama olmuş?" diyor mesela. Dedem de "Hayır, biz hiçbir Ermeni köyünden hiçbir şey almadık," diyor. "O zaman bizim muhtar 'bir gram un alanı köy meydanında kendim asarım, onlardan hiçbir şey çalmayacaksınız' dedi," diyor. Muhtar, "Ermeni köylerinden hiçbir şey almayacaksınız," demiş ama bir haftaya kalmamış hepsini yakmışlar zaten. Askerler gelmiş ve evleri yıkmışlar yakmışlar. Harabeye dönmüş.

Dedem "Şimdi İn'de İn diye bir yer yok, hiç ev mev kalmamıştır artık," diyor. Köyler zaten çok küçük, gerçekten mezra gibi. Bizimki de öyle. Bakkal yoktur mesela, elektrik, su çok geç gelmiştir. Ben köye on beş yaşına kadar gittim, sonra gitmedik. Artık zaten yaşlıların bir kısmı öldü, bir kısmı İstanbul'a çoluk çocuğunun yanına geldi. Yani bir sürü köy boşalıyor, pek yaşayan kalmıyor.

Bizim orada köyler hep karışık. Çevrede Kürt köyleri de var, onlar biraz daha uzakta gerçi bize. Kürt köylerini Aleviler pek sevmiyor. Onlar muhtemelen Şafiiler. Sünni Türk köyleri var, bizim gibiler var, Ermeni köyleri varmış.

İstanbul'dan geri dönüp baktıklarında ne herhangi bir ezilme ilişkisi, ne herhangi bir yoksulluk hatırlıyorlar

Biz kardeşimle bunları merak edip sormaya başlayınca annem şöyle demişti: "Bizimkilere de bir soralım bakalım bizde de var mı?" "Bizde yoktur," filan dedi sonra. Ama bu arada aileyle ilgili bir sürü şey öğreniyorsunuz ve bu bilgilerin hiçbirisi yok ortada, kimse anlatmıyor, konuşmuyor. Köyde bırakılmış.

Sadece çocukluk anılarını anlatıyorlar. Herkes muhteşem bir çocukluk yaşamış gibi davranıyor, halbuki hepsi çok yoksul büyümüşler, çok ezilmişler, kızların hiçbirisi okutulmamış... Okuyan bütün kızlar, oraya gelmiş idealist öğretmenin yalvara yakara, hani "Bu kızı okutun," diyerek okuttuğu kızlar. Böyle çıkmış üç-beş tane kadın öğretmen var, o kadar. Kalanların hepsinin de hikâyesi aynı: "Öğretmen benim için babamla konuştu ama babam beni yollamadı." Annem de bunlardan biri. Yani bütün kadınların, bütün erkeklerin de aynı zamanda inanılmaz yoksul, ezik bir hayatları var ama İstanbul'dan geri dönüp baktıklarında ne herhangi bir ezilme ilişkisi, ne herhangi bir yoksulluk hatırlıyorlar. "Aa ne güzel bulgur pilavı yedik" gibi anlatıyorlar. Aslında yoksulluktan yiyorlar ama o günkü bulgur pilavının tadını, güzelliğini anlatmayı tercih ediyorlar, bugün buradan dönüp baktıkları yerden. En çok bu yüzden kavga ediyoruz biz. "Böyle hatırlamayın, o hatırladığınız şey bizim köy değil." Büyüklerle tartışmalarımız biraz da bunun üzerinden oldu: "Yanlış bir tarih anlatıyorsunuz bize. Orada aslında siz yoksuldunuz. Niye solcu oldunuz o zaman? Niye başka Sünni köylerle kavgalar oluyordu aralarda?" Çünkü onlar genellikle MHP'liydi, çünkü bu taraf genellikle birtakım sol örgütlerden insanların olduğu yerlerdi. "Niye bu kavgalar vardı?" "Bunun ne ilgisi var canım yoksullukla?" diyorlar. Yani o tip şeylerin üstünü örtüyorlar.

"Hiçbirinin evinden bir şey almadık ama koruyamadık da"

Ermeni meselesi de biraz böyle bir mesele aslında. Geri dönüp hatırladıklarında bir şey vermiyor bugün onlara, hatta üzülecekleri bir sürü hikâye anlatmak zorunda kalıyorlar. Bu hikâyeler kendilerini

ezen durumuna düşürüyor. Ben birkaç yıl önce de dedeme bazı şeyler soruyordum, bu kadar konuşmuyordu. Artık ölmeye daha yakın, yaşlandı, daha rahat konuşuyor. Ölüm korkusu çok etkili bir şey galiba, sürekli bize şöyle diyor mesela: "Biz onların hiçbirinin evinden bir şey almadık." "İnşallah almamışsınızdır," diyorum. Çünkü o vicdanla yaşamak az buz bir şey değil. "Yok," diyor, "almadık ama koruyamadık da. Kızların, kadınların hepsini Fırat'a attılar ve biz kimseyi koruyamadık." Sonra başlıyor tekrar, Nazlı Bacı filan sayıyor, "Şunlar kaldı," diyor. "Onlara kötü davrandılar mı?" diyorum, "Ne kötü davranması, tarlada çalıştılar," diyor. Diğerlerinden farklı bir hayat yaşamadıklarını söylüyor annem de. Yani bütün kadınlar ne kadar eziliyorsa onlar da o kadar ezildi. Ama sonuçta dedem şunu bilmiyor, kendisi bir Alevi olarak başka bir yerde yaşamak zorunda kalsa ve bunu gizlese ne yaşardı, onu bilmeyerek davranıyor. Bu bilgisizlik halinin yüceltilip, yeni bir tarih gibi bize sunuluyor olması sinir bozucu geliyor bana. Olmamış bir şeyi bize olmuş gibi anlatıyorlar, bu arada olmuş bir sürü şeyi de unutturuyorlar.

Benim sülalemden hiç Ermeni olmasa ne olacak? Zaten ne değişebilir hayatımda? Kız kardeşimle biz kendimizi Arap zannederdik, Samandağ'da doğduk, büyüdüğümüz için. Arapça konuşuyoruz filan. Biz Arap'ız zannediyorduk. "Aaa değil!" dediler. Sonuçta bunlar bir şey değiştirmiyor insanda. Milliyet bende ne değiştirebilir? Ama dönüp baktığımda birilerinin sadece milliyetlerinden, birilerinin sadece cinslerinden, cinsiyetlerinden dolayı yaşadıklarını görünce, o zaman da işte yetmiyor. Tamamlayıcılık duygusunu belki o yüzden soruşturuyorum diyebilirim. Bu arada bir sürü insan bu konuda çok emek harcıyor köklerini bulmak için. Ben hiç emek harcamadım... Bu konuda haddimi bilmem gerektiğini düşünüyorum. Hiçbir şey yapmadım gerçekten. Bu yıl, tek sebep bu değil ama, köye gitmek istiyorum. Bir göreyim... Babaannemin mezarını hiç görmedim mesela, ona bir gidip bakmak istiyorum. Ne hissedeceğimi de çok bilmiyorum ama, Nazlı Bacı'nın mezarına gitmek istiyorum. Çünkü en net hatırladığım kadın o, babaannem dışında.

Babaannem öldüğünde ben liseyi bitirmiştım, 15-16 yaşındaydım işte. O köyde öldü. Genç öldü, genç dediğim daha 60 filan vardı ama gençti, kalp krizinden öldü. Hasan Dayı ondan da önce ölmüştü, o da erken gitti. Akrabalarını bilmiyorum. Babaannemle il-

gili en net hatırladığım cümle, "Ağzına sıçtığımin torunları" (*gülüyor*). Babaannem çok komik bir kadındı, çok aksi bir kadındı, acayip huysuz bir kadındı. Ben tek kız torundum kardeşim olana kadar, üç erkek ve ben varım büyüyen çocukların içinde, o yüzden beni hep bir kız gibi yetiştirmek istiyordu. Ama bu mümkün değildi, zaptedemiyordu oğlanların yanında, o yüzden sürekli kedi köpek gibi kavga ederdik. Babam ona "Torunların işte, niye sevmiyorsun?" derdi, "Ağzına sıçtığımin torunları..." diye başlardı o da. Çok bir şey hatırlamıyorum çünkü babaannem çok yanıma gelmiyordu. Biz uzun yıllar Hatay'da yaşadık, Samandağ'da. Babam öğretmendi. Yazları köye gidiyoruz, kışları da dedem arada bir bize gelir, bir yandan da yük getirirler kışa, üzüm, sonbaharda pestil mestil gelir. Babaannem sadece benim doğumunda gelmiş. Ben çok küçük doğmuşum, iki kilo filan, "Bunu çöpe atın, bu yaşamaz," demiş, annem de babaannemi bu yüzden hiç sevmemiş. Sonra ben büyümeye başladıkça babaannem hep şöyle derdi: "Bunu atın dedik ama bu güzel oldu." Annem o kızgınlığını atamadı hiç muhtemelen ama benim için komik bir şey olarak kaldı.

Biz köye gidince ben anneannemlerde kalmak yerine babaannemlerde kalmayı tercih ederdim. Anneannemlerin köyünü o kadar sevmiyordum ama babaannemlerin hem evi çok güzeldi, çok büyük bir evdi, on tane filan odası vardı, kocaman bir ev bir sürü çocuk, hareket yani. Babaannemle didişmek de aslında güzel bir şeydi, anneannem çok munis bir kadındı mesela bize hiç bağırdığını bile hatırlamam, babaannem sürekli elinde bir şeylerle bizi kovalıyor olurdu, öyle bir fark var. Şarap yapardı babaannem çok güzel. Babaannem öldükten bir yıl sonra biz onun yaptığı şarabı içtik beraber, babamlarla filan. Babaannemi anmakla ilgili yaptığımız en güzel şey budur. Üzümleri ezmek için kullandığımız taşa "Ukku'nun taşı" yazıyordu, birine yazdırdı muhtemelen. Bizi de, ayaklarımızı yıkayıp sokuyordu oraya, üzüm ezme zamanında. Köyde şarap yapan çok yoktu, ki köyde bağ çok fazla. Alevi oldukları için şarap yaptıkları düşünülebilir ama herkeste yoktu, bizim evde vardı. Bizimkiler belki biraz daha zengin miydi diye düşünüyorum... at filan da vardı evde... at o zaman bir zenginlik göstergesi olabiliyormuş.

Dedem İstanbul'da çok çalışmış, bütün parayı köye, tarlaya, eve yatırmış, at almış olabilir. Burada Fruko gazoz fabrikasında çalışır-

mış, o dönem TKP ile bir ilişkisi olmuş. Bizim aile bir enteresan. Dedemin de komünist bir tarafı yok gibi ama fabrikada TKP varmış işte. Taksim'i, Cihangir'i çok net hatırlıyor, çünkü bakkallara gazoz bırakmış, gazozların altına da bildiri koyarlarmış. Sıraselviler'deki binalara bakınca "Ben buraları hatırlıyorum," diyor. Çok uzun süre çalışıyor İstanbul'da, 35 yıl filan. Sonra buralarda ev almak yerine köye gidiyor, büyük bir ev yaptırıyor. İki-üç katlı bir ev ve bir sürü tarla alıyor. Şimdi evin sadece bir odasını kullanıyor, tarlaları da kimse ekmiyor. Çok fena, gitmeye korkuyorum o yüzden, ev mahvolmuştur muhtemelen.

Babaannemden sonra yeniden evlenmek istemedi dedem. Kışları bizim yanımıza geliyor ama martta hemen köye gidiyor, duramıyor. Eylül-ekime kadar kalıyor, üzümler toplanıyor, üzümleri satıyor ondan sonra geliyor.

Çok geç kalmış bir merak bu

Benim biz kimiz diye merak etmem, bütün bu parçaların birleşmesiyle birlikte, aslında daha ziyade Hrant'ın öldürülmesine denk düşen zaman diliminde oldu. Bir de solda böyle bir dönem başladı sanki. Yani babamın dediği o sınıf meselesi dışında başka birtakım şeyler merak edilmeye başlandı. Kürt hareketinin bu kadar yükselmesinin etkisi de vardır muhtemelen. Herkes soyunda bir şeyler aramaya başladı. Belli ki kimse safkan değil. Nerede ne yaşadık, sülalemizde neler vardı, neler yoktu? Bir sürü arkadaşımda görüyorum. Mesela biri Mehmet Uzun okumuş geçenlerde, diyor "Ya biz Yezi di miyiz acaba?" Herkeste böyle bir merak başlamış durumda. Ben de o yüzden, biraz babama sorarak, biraz dedeme sorarak cevap aramaya çalıştım. "Bizde yok ama var... böyle bir problem vardı," diye davranıyorlar. "Ee," diyorum "bizim bunlarla kan bağımız var?" "Eh ama yani, işte sayılmaz" filan diye geçiştiriliyor.

Bunu fark etmiş olmak bende hiç iyi bir şey yaratmadı. Kendimi çok kötü hissettim çünkü çok geç kalmış bir merak bu. Babaannem yaşarken onunla oturup konuşabilseydim, buna kafam bassaydı... Bizden öncekiler bu konuda daha açık olsalardı belki de çok başka türlü ilişkilerimiz olacaktı. Bunu asla bilemeyeceğim. Bunu bilemeyecek bir sürü insan var. Benim yaşıttım bir sürü kadın var, şimdi

evlendiler, çoluk çocuk sahibiler ve bunu merak da etmiyorlar. Benim çocukluk arkadaşlarımdan bir kısmı, mesela, onlar da bilse belki farklı bir şey bileceklerdi, ama kimse bilmiyor olacak şimdi.

Ben büyürken etrafta böyle Ermeni köylerinin olduğunu, kiliseler olduğunu biliyordum, ama bunlar birleşmiş parçalar değildi. Sonra birazcık da tamamlanma duygusu belki de, tam kestiremiyorum nasıl bir duygu olduğunu... Sanki büyüdükçe "Ben sadece bu kadar mıyım? Benim başka bir şeylerim daha var, beni tamamlayan başka bir şeyler daha olmalı, sadece psikolojim, aldığım eğitim, ailem değil muhtemelen başka bir şeyler daha var" duygusuydu herhalde bu kadar merak uyandıran. Bir ara, Ermeni kitaplarında anlatılan "Ermeni tipi"ni okuyup kardeşimle aynaya bakıyorduk, gülüyorduk. Sonra, "Saçmalıyoruz artık, böyle şey mi olur" filan dedik... Dedem 90 yaşında. Artık ne dediği pek anlaşılmıyor. O yüzden bildiğimiz şeyler üzerine eklenen bilgiler de aslında hâlâ parça parça, tam bir bilgi yok yani.

Benim tahminim, büyükler bu kadar terslik yapıyorlar ya, aslında onlar da bilmiyor. Cevaplayamayacakları bir sürü soru soruyoruz, onlar da birazcık terslik yapıyorlar. Bunların üstünü örtmek işlerine geliyor bir taraftan. Mesela babam solcu bir adam, hiç kimseye kötülük etmemiş bir adam, ama belki de kendi annesinin ya da teyzesinin bir şeyini gizlemesine aslında aracı olmuş durumda. Yani onları susturanlardan biri ama kendini hiç "ezen" görmemiş, sınıfsal olarak görmemiş. Niye? Öğretmen. Alevi, solcu, nasıl ezen olabilir ki? Yani en fazla annemi ezdiğini kabul eder yeni yeni, ama o tip bir ezmeyi kabul edebileceğini sanmıyorum. Bence hiçbirini kabul etmiyor zaten.

1915'te neler olduğunu ilk olarak üniversitede solcu olduğum zamanlar duydum, öncesinde hiçbir şey bilmiyordum. Biz ailece solcuyuzdur. Ama 1915'e dair hiçbir bilgim yoktu, ta ki üniversitede duyana kadar. Siyasal Bilgiler'de okudum burada, İstanbul Üniversitesi'nde. Derste değil tabii, diğer öğrencilerle aramızdaki konuşmalarda öğrenmişizdir. Kastamonulu bir arkadaşım vardı, onunla konuştuğumuzu hatırlıyorum, çünkü o da Kastamonu'da çok Ermeni olduğuna dair bir şey söylemişti, "Hadi canım ne alaka?" demiştim. Ermeni deyince aşağıda Adana bir de Doğu'ya doğru diye kalmış aklımızda, öyle saçma bir bilgiye sahipmişiz. Kastamonulu

arkadaş da şöyle demişti: "Saçmalamayın, 1915'e kadar bir sürü yerde Ermeni vardı, herkesi yolladılar, ettiler."

Ben hatırlıyorum, 6-7 Eylül'le karıştırmıştık bazılarımız mesela, o kadar bilmiyormuşuz yani. Sonra işte birileri anlattı. Daha abilerden biri muhtemelen, ya da ablalardan diyeceğim ama abla yoktu, birileri anlattı, sanırım öyle öyle öğrenmişizdir. Çok sonra ufak tefek, oradan buradan bir şeyler öğrendim. Belge Yayınları'dır tabii bizim için... okula çok yakındı, biz okula kitap standı açıyorduk ve Belge Yayınları bizden çok çekti, sürekli "kitap alacağız ama paramız yok, satınca getireceğiz" şeklinde gidiyorduk oradan alıyorduk ve öyle öyle bir sürü şeyi okuyup öğrenmeye başladık. Belge Yayınları hayatımızda o anlamda çok kıymetli bir yere sahiptir yani. Herhalde hepimizin bilgileri oralardan geldi.

Etrafındaki herkesin geçmişi bunlarla dolu

Okuduğum kitaplar içinde en çok aklımda kalan *Musa Dağ'da Kırk Gün*'dür. Biraz da Hatay'da büyümenin verdiği bir şeydir. Sonra da *Anneannem*'dir. Böyle bir sürü, parça parça bir şeyler okudum... Mesela Taner Akçam'ın kitaplarından hep çok sıkıldım. Belki de artık sol bir yerden bakınca, uluslararası siyaset içerisinde bir sürü olayın sebebini görebiliyorsun, o kadar aşikâr ki bunlar.

Nasıl oldu, ne oldu, İttihatçılar, onlar bunlar. Ama onu bilip de üzerine birilerinin orada çocuğunu kaybettiğini okumak bambaşka bir şey oluyor. Orada sadece siyaset okumuyorsun ve artık şeyi görmeye başlıyorsun, etrafındaki herkesin geçmişi bunlarla dolu.

Hiç temiz bir yerde yaşamıyoruz, herkesin geçmişi çok kirli, herkesin dedeleri, anneanneleri, babaanneleri, anneleri, babaları, yani çok çok kirli bir şey var geçmişimizde, kimse bunu temizleyemiyor. Senin bir şeyleri fark etmiş olman da temizlemiyor bütün bunları. "Bu nasıl temizlenir?" sorusunun cevabını arayacağımız insanlarla da sanki henüz doğru düzgün bir dil tutturmuş değiliz. Herkesin birbirinin aklını desteklediği, herkesin aynı şeyi söyleyebildiği, aynı cümleleri kurduğu bir hat henüz açılmış değil.

Belki hani zamanla diyorum, yeni yeni bu şeyler çoğalıyor. Ama herhalde bu meseleleri en çok Hrant'tan sonra konuştuk, ondan öncesinde bu kadar konuşmuyorduk.

Hrant'ın öldürülmesini nasıl mı yaşadım? Bilmiyorum ya, o kötü yaptı... Hrant öldürülmeden önce, yine böyle 301 davalarıyla ilgili Hrant NTV'de konuşma yapıyor, annem de babama "Bak hemşerimiz," dedi. Böyle şeylere dikkat etmez annem. Çok ilgimi çekmişti ve çok da hoşuma gitmişti annemin böyle bir konuyu hani hemşerilik bağıyla ilgili izliyor gibi olması ama değil, bir merakı var. Öldürüldükten sonra annemle konuştuk, "Cenazesine gittin mi?" filan diye sordu. Gideceğimizi tahmin ediyordu zaten.

Annem daha ilgili mesela artık her konuyla. *Pazartesi* dergisi okurdu, komşularına satardı. Annem kendini aştı, çok değişti. Birlikte değiştik gerçekten. İlişkimizi de yeniden inşa ettik. Hiç geçine-meddik eskiden. Sonra arkadaş gibi olmaya başladık, bambaşka bir şey oldu. Kardeşim benden yedi yaş küçük, üçümüz son beş yıldır üç arkadaş olduk evde. Belki de babam o yüzden kenara çekiliyor, bilemiyorum. Annem kaynana konusunu filan açmıyor artık. Kötü konuşmuyor. "İlla birine küfür edeceksem, erkeklere ederim!" diyor. Bunlar çok hoşuma gidiyor, çok derin bir değişim yaşadı. Bir gün ona sordum: "Eğer babaannem yaşıyor olsaydı, şimdi ilişkiniz nasıl olurdu acaba?" "Bilmiyorum ki," dedi, "bak deden de bize çok çekti, şimdi 'Kızım Allah tuttuğunu altın etsin' diyor!" Babaannem dedemden iri olduğu halde çok dayak yedi dedemden. Biz küçüktük, sürekli kavga olurdu evde ve babaannemi döverdi. Biz de çocuk aklımızla "Babaanne sen ondan büyüksün," derdik, "niye dayak yiyorsun?" Dedem kısa boylu çünkü, aklımız almıyordu onun babaannemizi dövmesini... Annem de öyle dedi: "Belki olsaydı şimdi babaannen de 'devran döndü' diye hissederd; ama yetişemedi maalesef, yakalayamadı..."

Bir şeyler gizlenmiş, şimdi doğrusunu da kimse öğretmiyor

Nasıl bir dil oluşturulmalı? Ben de çok bilmiyorum, çok klişe şeyler de söylemek istemiyorum. Demin dedim ya, benim soyumda Ermenilik olması bende bir şey değiştirmeyecek aslında. Ermeniler çok iyidir, Türkler şöyledir, Müslümanlar şöyledir, Aleviler böyledir, Sünniler... bu değil yani. Başka bir payda bulmak lazım. Aslında paydayı tarih üzerinden tanımlamak lazım belki de. O tarihi zemini iyi tanımlarsak orada hoşgörü mecburen ortaya çıkmak zorun-

da. Bu tarihi zemin üzerinde hoşgörü, önyargı, hır gür kavga, yani neyi yaşadıysak, kimin, hangimizin ataları bunu yaptıysa hiçbir önemi yok. Bunu görüp kabul etmek yeterli belki de. O dil ancak öyle oluşur gibi geliyor. Şu da tuhaf, birine Ermeni diye ilgi göstermek... Bu ezme ve ezilme biçimlerinin, aynı zamanda kimi yerde sömürüye varan şeylerin olduğunu görüp bunu ayırt ettikten sonra bence o dil oluşacak. Kürt meselesini konuşurken de böyle hissediyorum çünkü, biz bu taraftakiler, Batı yakasındakiler Kürtlerle ilgili bir şeyleri haddimizi bilerek konuşmadığımız sürece Kürt hareketiyle birlikte bir şey yapmamız çok zor. Aynı şey Ermenilerle de, başkalarıyla da geçerli.

Yani biz, yediğimiz haltları ya kabul edeceğiz, ya onlardan özür dileyeceğiz, ya bu iş bir daha olmasın diye... çocuklarımıza bunu bu şekilde anlatmayacağız, başka bir hikâye yazmayacağız, bir şey uydurmayacağız. Bundan sonra başka bir şey dememiz lazım, yeni bir şey öğretmemiz lazım çocuklara. Şimdi bu yeni öğreti de yok. Biraz problem burada yani. Bir şeyler gizlenmiş, şimdi doğrusunu da kimse öğretmiyor. Doğrusu yine solcuların anlattığı, bir grup entelin konuştuğu bir mevzu gibi dolanıyor ortalıkta ve problem biraz bu. Bunu başka birilerine anlatmaya başladığımızda değişecek herhalde; bizim yeğenlerimize ya da bizim çocuklarımıza bir şeyler anlatıp, anlattırmaya başladığımızda o hikâye değişecek. O dil de oluşmaya başlayacak gibi geliyor bana. Bir arkadaşımın kızı gelip babasına diyor ki, "Baba, bizim bayrağımız kandan oluşmuş." On yaşında çocuk. Babası diyor ki, "Kızım hiç bayrak kandan oluşur mu? Bak boyuyoruz oluyor, ne ilgisi var?" Kızı, "Benim de aklıma yatmadı ama öyle diyorlar" diyor. Şimdi bu çocukla bunu tartışmak tarihin tümünü tartışmak demek. Ermeni, Kürt vs. bunları tartışmak o kadar zor ki; kendi çocuklarımızla bile çok zor. Nasıl yaparız bilmiyorum gerçekten, ama biraz anlatınca, onlar birilerine anlatmaya başlayınca değişecek.

**Bu meseleleri bizim dahi Hrant öldürüldükten sonra
bu kadar konuşuyor olmamız başlı başına korkunç bir şey**

Çok umutlu değilim. Bütün bu meseleleri bizim dahi Hrant öldürüldükten sonra bu kadar konuşuyor olmamız başlı başına korkunç bir

şey. Yani daha öncesinde hiç bunları konuşmuyor olmamız... Bunun için solculuğumuzun arkasına sığınmış olmamız... Birilerinin Ermeni olarak bu ülkede kıyıma uğradığından bahsetmek, kimsenin solculuğuna zeval vermeyecekti ama kimse bu konuyla yüzleşmek istemedi. Biz de bir şekilde bunun içinde olduk, ses etmeyerek olduk, soru sormayarak olduk, vs. Dolayısıyla çok umutlu hissetmiyorum aslında. Öteki taraftan da diyorum ki ben ve benim gibi bir sürü insan şimdi bir sürü şey soruyor, bir sürü farklı kitap okuyoruz, yani kendi aramızda bu konuların farkındalığı arttı. Bunlar bile aslında umut verici.

Hrant'ın cenazesinde umutlandım ama aynı zamanda çok üzül-düm. Yüz bin kişinin orada olması da çok üzücüydü. Yani yüz bin tane insan vardı orada ama çok sessizdik ya... slogan atmadık anlamında demiyorum. O sessizlik çok ağır geldi bana o gün. Slogan at-sak da geçmeyecek bir şeydi o, başka bir ruh hali vardı. Böyle ken-di ellerimizle sunmuşuz gibi hissettim kendimi. O gün o yüz bin ki-şinin de çok büyük kısmının bunu hissettiğini düşünüyorum. Bağ-ı-ra bağıra geldi çünkü her şey ve nasıl görmezden geldiğimize inana-mıyorum. Bayılıyorz memleket tahlili filan yapmaya ama bunu görmedik, ya da görmek istemedik, gördürtülmedik bilmiyorum.

Benden sonra kuzenim de İstanbul Siyasal'ı kazandı. Orada Nor Zartonk'tan Ermeni gençlerle beraber bir şeyler yapıyorlar. Bu bana çok umut verici geldi mesela. Benden bilmem kaç yıl sonra doğu-munu bildiğim kuzenim aynı fakülteye gidiyor ve orada Ermeni gençlerle beraber bir şeyler yapmaya başlıyor. Çok yeni, daha önce böyle bir şey yoktu. Biz okulda ya da başka bir yerde Ermeni birini tanıdıysak bile bilmiyorduk. Şimdi bambaşka bir şey var ortalıkta. O bile iyi bir şey. Benim bilerek tanıştığım ilk Ermeni Jaklin Çelik. 2000 civarlarında. Onunla da Ermenilikten çok konuşmamıştık, ki-tabından, Kumkapı'dan, öykülerinden konuşmuştuk. Onun dışında kimseyle tanışmadım o dönem. Sonradan sonradan...

Köye gidip özür dilemeyi tercih ederim

Özür diliyorum kampanyasına ilk başta katılmadım. Birazcık imza kampanyalarıyla kişisel olarak dertli bir insanım. Artık çok rahatsız oluyorum internette binlerce imza kampanyası olmasından, bir işe

yaradığından da emin değilim. İnsanların hatta bir şey yapma enerjisini tüketip tüketmediğinden... muhtemelen çok insan böyle şeyler söylüyor. Ben kendimce tavır alıp birkaç yıldır hiçbir imza kampanyasına imza atmıyorum. Özür Diliyorum'da da atmadım. Sonra ortalık birbirine girdi tabii, bir sürü şey oldu, "Burada olmak lazım," diyerek girdim, attım, ama hâlâ da emin değilim imza kampanyalarının bir yere varacağından... Başka bir şey yapmak lazım. İmza kampanyalarının çok içi boşaldı. Galatasaray'da basın açıklaması yapmak gibi. Birer rutin; oraya imza atıyorsun, öbür tarafa gidip duruyorsun, o kadar. Sol tepkimiz bunlardan ibaret olmaya başladı. İçerik olarak bir itirazım yok. Evet, özür dilememiz gerektiğini düşünüyorum ama başka türlü yapabilseydik keşke bunu.

Ben nasıl özür dilemek isterdim? Köye gidip özür dilemeyi tercih ederim. İn'e gitmek isterim, o kiliseye gitmek isterim. Özür dileyeksem orada dilemeliyim. Mümkünse dedeme dileyebilmeliyim. Ancak böyle bir anlamı olur herhalde, o da hiç olmazsa vicdanını biraz daha temizlemeye yaklaşır, belki daha rahat uyur.

Her şeyden önce bütün bunların üstünü örttüğümüz için özür dilememiz gerekiyor. Aynı şeyi Kürtler için de söylemiştim. Ben Kürtlerden de özür dilemek istiyorum. Maalesef bu taraftan, Türk ve Batılı olduğum için herkesten özür dilemek istiyorum. Ama işte valla nasıl dilenmeli bilmiyorum. Önce bir şeyleri kabul ederek herhalde. Önce birilerine bir şeyleri anlatarak. Yok onun dedesi miydi? Yok çeteler de böyle yapmış mıydı? Bir mazeret aramayarak... "Ama" koymayarak, "Onlar da köy bastılar," demeyerek. "Evet, ne bekliyorsunuz?" diyerek. Bir kere olsun kendini ezilmiş biri olarak görmeye çalışarak. Birileri tarafından sürekli itilip kakılmış birileri gibi görmeye çalışarak özür dilemek... Aklıma başka yöntem gelmiyor gerçekten.

Tarihten çocuklarımız ders almalı

Aslı, 33 yaşında

Ocak 2006

Annem bize veya babama kızdığı zaman "Asala döller!" derdi. Annem kızdığında siyasi kızardı. Mesela erkek kardeşime kızdığında da "Şimon Perez!" derdi.

Annem Sivaslı ve Kırmanç, babam Erzurumlu ve Zaza. İki taraf da Alevi. Büyürken Ermenilik olduğunu bir şekilde duyardım ama çok ciddiye almazdım. Bir gün bir nişanda başkalarından duyunca ciddiye almaya başladım. "Sizin aile Ermeni, sizin dedeleriniz Ermeni," demişlerdi.

Babamın ya dedesi, ya da dedesinin babası Ermeni. Çok net bilmiyorlar. Ama yıllardır bizimkilerin Ermeni olduğu oralarda konuşuluyor, biliniyor. Dedemizin ismi Hosep. Muhtemelen '93 Harbi'nden sonra Erzurum bölgesine yerleşmiş Doğu Ermenilerinden. Sonra Ermeniler ve Ruslar o bölgeyi boşaltınca dedemiz kalmış. Aleviler onu almışlar, büyütmüşler. Babama "Bizim köyde Ermenilerden bir kalıntı var mı?" diye sordum. Kesinlikle yok. Köy Ermeni köyü değil. Mesela kuzenimin karısı var, o Sivaslı. Onların köyü çok belli ki bir Ermeni köyü. Bizimkilerde öyle bir şey yok. Mezarlığı çok eski değil, 150 yıllıktır herhalde. Mezartaşlarının üzerinde tüfekler ve hançerler var. Dağın en uç noktasında kale var, askeri amaçlarla yapılmış. Bunun dışında eski adı Ermenice olan çevre köyler var. Aslında herkes kimin ne olduğunu biliyor.

Örneğin Çoban İsa figürlü duvar halıları var evlerde. Ama hiç kimsenin Ermeni kimliği gibi bir problemi yok oralarda. O çevrede düğüne, nişana gittiğinde "Sizin kökeniniz Ermeni," diyor bize.

Öyle deyip gülüyorlar. Aşağılamayla söylenmiyor. Zaten Zazalar ve Aleviler aynı bölgede oldukları için birbirlerine yakın toplumlar. Ben aralarında çok büyük husumet falan olduğunu düşünmüyorum. Zaten dil olarak da benziyor. Ortak kelimeler var. Kırmançlarda biraz farklı.

Anne tarafım Kırmanç'tır. Annemin babası anlatırmış. 1915 tehciri sırasında Ermeniler geliyor bunların oraya, Sivas'a, işte altınları var, diyorlar ki "Bizi saklayın." Altınlarımı alıp bunları öldürüyorlar. Onlarla Zazaların yaklaşımı farklı. Bu arada kısa bir süre önce annemlerin de Sivas'a Erzincan'dan göç eden sonradan Kırmançlaşan Zazalar olduklarını öğrendim. Ermenilerin Doğu Anadolu'da etkin bir güç olduğu dönemde, Ermeni baskınlarının olduğu dönemde Ermenilerden korkarak Erzincan'dan göç ettikleri söyleniyor. Bunu şimdilerde 70'li yaşlarında olan annemin yengesi anlatıyor. Onun oğlu da Fransa'da bir üniversitede sosyolog olarak çalışıyor. Tabii bunlar ciddi ciddi araştırılması gereken konular, ama bizimkilerin söyledikleri bunlar.

Ben Zazaların arasında büyüdüm, bizim komşular falan hep Zaza'ydı. Ama bizim için belirleyici olan Alevilikti. Bir de sol, o siyasi kimliğimiz. Kürtlük, Ermenilik falan yoktu yani.

Bizimkiler Kürtçe konuşurdu ama biz kendimize Kürt demezdik hiç, hep Alevi derdik. Kimlik olarak onu bilirdik. Çocukken annem bize hep "Okulda Alevi olduğunuzu söylemeyin," derdi. Herhalde bu 1979 Maraş katliamının çok sıcak olmasıyla alakalı. Ama küçükken Laz'ın biri "Pis Kürtler!" dediği zaman onu dövdüğümü hatırlıyorum (*gülüyor*).

Sanatın milliyeti olur mu?

1990'dan sonra üniversitede bu konuları düşünmeye, konuşmaya başladım. Ben sanat tarihi okudum. Üniversitede bitirme ödevim Ermeni mimarisi, Ermeni sanatı üzerineydi. O tezi hazırlarken bir sıcaklık, bir yakınlaşma oldu. Müziklerini dinlemeye falan başladım. Ermenice öğrenmeye başladım. Şimdi az çok anlıyorum.

Okuduğum bölüm ikiye ayrılmıştı. Biri Atatürkçü sol kesim, diğeri de Türk-İslam sentezini savunanlar. Baktım herkes cami yapıyor, ben kilise yapayım, dedim. Hocalar ilk önce sessiz karşıladılar.

Ne cesaretlendirdiler, ne de karşı çıktılar. Ben bu ödevi hazırlarken, bölüm başkanımız bir Ermeni idi ama hiç orali olmadı. O dönem herhalde böyle bir göreve gelmek için kimliğini bir kenara koyması gerekiyordu. Bitirme ödevimi yaparken bu işlerle uğraşan bir Ermeni arkadaş söylemişti, Patrikhane'de kayıtlar ve kitaplar var ama bilgi vermiyorlar diye. Gerçekten de Patrikhane'de o dönem çalışan Ermeni arkadaşlarım bile çok zorluk çektiklerini anlatmışlardı.

Daha sonra yüksek lisans yaparken 19. yüzyıl Ermeni mimarisi üzerine çalışmak istedim ama tez hocam bilgisizliğinden dolayı yardım edemedi. Başka bir hocayla benim hakkımda konuşurken arkadaşım duymuş, "Bir öğrenci geldi, bu konuda çalışmak istiyor ama ben yardım edemiyorum çünkü bu konuda hiçbir bilgi yok," diye. İlerleme olmayınca ben de tez konumu sanat tarihi eğitimi olarak değiştirmek zorunda kaldım. Yani şöyle bir durum var, Ermenilerin ülkemizdeki sanat tarihine katkısı büyük, ama bilgisi olan açıklamaktan imtina ediyor, birçok hocanın da kendi eğitimlerinde de üzeri örtüldüğü için bilgisi yok.

Bir bakıyorsun sanatın her alanında Ermenilerin imzası var. Cumhuriyet döneminde kopmuş ama Cumhuriyet öncesi her sanat alanında Ermeniler var. Batılılaşma hareketinde Ermenilerin öncü bir konumları var. Mesela İstanbul'da sahil boyunca git, camilere bak, hepsi Ermeni mimarların elinden çıkma. Yani şu topraklardaki kültürde Ermenilerin müthiş bir rolü var. Bize "Osmanlı işi, Türk işi" diye öğretilen süslemelerin önemli kısmı Ermenilerin işi yani. Mesela *Türk Süsleme Sanatı* diye bir kitap okuyorsun. Yazar hiç Ermenilerden bahsetmemiş ama kaynaklarına bakıyorsun, yararlandığı kitaplar Ermeni sanatı üzerine kitaplar. Zaten ülkemizdeki sanat tarihi bir kurgudan ibaret. O yüzden tarihsel bir süreç gözlemleyemiyorsun, hep kopuk kopuk. Yeniden bilimsel araştırmalarla yapılandırılması lazım. O kopukluklarda sadece Ermeniler değil örneğin Rum sanatçılar da yok.

Buna dair solculuktan kaynaklanan bir tepkim gelişti, hatta bunu üniversitede çok dile getirdim, hocalarla tartıştık. "Türk sanatı diyorsunuz buna ama bu Türk sanatı değil." Türk sanatı diye bir sanat olamaz. Sanatın milliyeti olur mu? Bilmiyorum, benim kafam o konuda net değil. "Ermeni sanatı" diye bir sanat da olamayabilir yani. Ama bizim Osmanlı Türk sanatı dediğimiz alanlarda Ermenile-

rin, Rumların önemli katkıları var ve bu ifade edilmiyor, sürekli gizleniyor. Ona tepki duyuyorum.

Ben tek değilim

Tüm bunları düşündükçe bende Ermenilere bir sempati oluştu ama ben hiçbir zaman kendimi Ermeni diye tanımlamadım. Öyle bir şey yok. Ben kendimi ne diye tanımlarım? Herhalde en fazla "sol" kimliği öne çıkarmak gerekir. Çünkü ben onunla büyüdüm. Benim hayatım o oldu. Bundan sonra ne olacak dersiniz "Öğretmenim," derim. Alevilik veya Kürtlük meselesinde de takıntım yok yani. Dinle çok ilişkim yok zaten. Herhangi bir dinin mensubu değilim ki "Alevi'yim," diyeyim.

Kürtlerle ilgili bir şey olduğu zaman, mesela Şemdinli olayları olduğunda tepki duyuyorum ama Kürt olduğum için değil, insan olduğum için duyuyorum. Milliyetçiliği savunamıyorum. Kürtçe bilmiyorum, konuşulanı anlamıyorum ama müzik dinlediğimde hoşuma gidiyor. Ermeni müziği dinlediğimde de öyle.

Benim için şöyle bir şey ifade ediyor Ermenilik: Biliyorsun ki ailedeki insanlar kimliklerinden dolayı hep ezilmiş. Ve sen onun ezikliğini yaşayarak büyüyorsun. Babam işçi, annem ev kadını. Şunun farkındasın: Sürekli ezilen bir toplumun içindesin. Ermeni olmak da bunun bir katmanı.

Ailesinde Ermeni olan bir sürü insan var. Ben tek değilim. Hatta tanıdıklarımın arasında babaları kiliseye gidenler var. Benim bir öğretmen arkadaşım var, ailesi Kapalıçarşı'da çalışıyor. Onlar uzunca bir dönem Müslüman diye saklanıp gizli gizli ibadetlerini yapmışlar. Ancak İstanbul'a geldiklerinde tekrar Ermeniliklerini yaşamaya başlamışlar. Çocukları iki isimli.

Genelge düşmanlık hissi geliştiriyor

Daha önce öğretmenlik yaptığım okulda bu konuda bir toplantı yapılmıştı. Milli Eğitim Bakanlığı'ndan bir genelge gelmiş, "Ermeni katliamı hakkında çocuklar bilgilendirilecek, Ermenilerin katliam yaptığı söylenecek," diyordu. İki sosyal bilgiler öğretmeni kalktı bunları açıklamaya başladı. Biri de İslamcı ama Kürt. Öğretmenler

arasında MHP'liler çoğunlukta, İslamcılar var, bir solcu benim, bir tane daha solcu var. Ben kalktım dedim ki, "Ben böyle bir şeyi kesinlikle söylemem çocuklara. Bakanlığın genelgesine karşıyım çünkü bu insanlar arasında düşmanlık hissini geliştiren bir şey. Kimin katliam yaptığı kanıtlanmış bir şey değil, ki katliam yapılan tarafın ne olduğu belli. Ben bunu kesinlikle anlatmam."

Ben böyle söyleyince ortalık karıştı. Benim çılgın olduğumu biliyorlar ama bu kadarını kimse beklemiyordu. Sonra müdür "Çok talihsiz bir açıklama," demişti (*gülüyor*). Ama işte orada "kanıma dokundu" denir ya, tam öyle oldu. Sonrasında müdüre açıkladım zaten, "Benim ailemde Ermenilik var. Annemler Kürt. Biz hep ezilen taraf olduk. Ben burada susamazdım yani, kusura bakmayın." Aslında müdür de biliyor bunun doğru olmadığını. Bu açıklamayı şimdiki okulumda yapsaydım kesin okuldan atılmaya kadar giderdi o iş. Ermeni sempatisini olduğum için atılırdım.

O tartışmadan sonra bir sürü kişi bana gelip gizli gizli, "Sana katlıyoruz. Bize de ailelerimiz anlattı, katliama uğrayan tarafın kim olduğu bellidir. O yüzden biz de bunu anlatmayacağız. Senin söylediklerin doğrudur," dediler. İlginç olan şu ki orada "solcu" olan öğretmen, "Avrupa Birliği bunları kullanıyor, biz Ermenilerin yanında olmamalıyız," dedi. İyi bir insan gerçi ama orada böyle bir açıklama yaptı.

Ermenilerin de sitelerine girdim bir ara. Orada da karşı bir milliyetçilik var. Husumeti, düşmanlığı besleyen bir şey var. Ben şöyle düşünüyorum: İnsanlar gayet güzel bir biçimde bir arada yaşıyorlarmış. Sonra birden katliam olmuş, göç olmuş. Bunu çocuklar bilmeli. Bunlar açıkça söylenmeli, kabul edilmeli. Devlet kabul etse ne olur, kabul etmese ne olur, bir de o var. Ermeniler bunu zorlarken arka planı nedir bilmiyorum ama... O çok önemli değil. Bence burada önemli olan tarihten bir ders çıkarmak. Bizim öğrencilerimiz böyle bir şey yaşamamalı. Bunun ne olduğunu bilmeli. Ben mesela Irak Savaşı olduğu zaman öğrencilerime tek tek nedenlerini anlatmışımdır. Benim için önemli olan o tarihten ders çıkarmak. Ermeniler ne düşünüyorlar bilmiyorum.

1915'e ne denmesi gerektiğini bilmiyorum. Objektif olarak değerlendirilmeli. Orada yapılan açık bir katliam var, o söylenmeli. Tarihten çocuklarımız ders almalı. Onun için söylenmeli.

Ben öğrencilere 1915'i anlatacak olsam önce "ulus" kavramının ne kadar yapay bir kavram olduğunu anlatarak başladım. Ama herkesin kendi kültürünü yaşaması gerektiğini de anlatırdım. Tarihi bir olgu olarak anlatmak gerektiğini düşünüyorum. Ben de anlatacak olsam objektif olarak anlatırdım. Yakın arkadaşlarıma anlatıyorum. Çok milliyetçi olan arkadaşlarım var mesela. Etkilendiler ve değişti kafaları. Etkili oluyor. Ama tabii doldurulmuş, önyargılarla beslenmiş insanların anlamasına imkân yok.

Ben öğretmen olduğum için belki, çok seviyorum çocukları. Onların böyle şartlanmış yetişmesi çok zoruma gidiyor. Benim öğlum Kurtlar Vadisi'ni izliyor. Müthiş bir ilgiyle izliyor. Oradaki o milliyetçi yaklaşım çocukların beyinlerine işliyor. Milli Eğitim'den gelen genelgeye itirazım da oydu. Eğitimde, her alanda o yaklaşımın sökülüp atılması lazım. Yapılması gereken o. Bütün kurumlardan milliyetçiliğin izlerini atmak lazım.

Bu tartışmanın 1915'le sınırlı tutulması doğru değil

Tarihte yaşanmış bir olay bu. Bir olayı değerlendirirken tek bir noktadan bakmak yanlış. Belki benim bakış açımda şöyle bir şey var. Biz 19 Aralık katliamını yaşadık. Bazı acıları o kadar yakın yaşadım ki. Yakın zamanda. Her seferinde ayağa kalkmak zorundasın. Ermenilerin yaşadığı şey bana uzak geliyor çünkü çok daha yakın dönemde büyük acılar yaşadım. Benim eşim o sırada cezaevindeydi. Bir cesedi gördüm mesela çöp poşetine koyup getirmişler. Bir hafta önce ziyaretine gittiğim, sarıldığım, öptüğüm bir insandı. Bir hafta sonra... (ağlıyor)

1915 ile 19 Aralık'ı yapan mantık aynı mantık. Ona karşı çıkmak gerekir. Hiç değişen bir şey yok. Veya Şemdinli'de yaşanan olaylar. Bunlarla Ermenilerin yaşadıkları arasında fark vardır tabii ama içerik olarak, çıkış nedeni olarak fark yok. Devlet bir yana, kendi öğretmen arkadaşlarım arasında gündelik hayatta gördüğüm faşizm o kadar rahatsız ediyor ki... Onlara anlatamamak çok üzüyor beni. Ölüleri beklediğimiz an kapıda insanların yaktıkları ağıtların acı sesini, tınısını onların da duymasını istiyorum. Devletten bir şey beklemiyorum; insanların bunu hissetmesini istiyorum. Belki o açıdan Ermenilerle aynı şeyi yaşıyorum. Ortak yaşadığımız şey bu. Bu

mantığa karşı çıkmak lazım. Bunların bir daha yaşanmamasını sağlamak lazım.

Okuldaki bir tartışmada bir öğretmen Fransa'yı örnek vermişti: "Ama onlar da Cezayir'de neler yapmış" gibi. "Bu kadar saçma sapan bir şey olamaz," dedim. "Onlar yaptı, biz de yaptık, iyi oldu" mu diyoruz yani? Bu değil. Onların kendi yaptıklarını kendi içlerinde çözmeleri lazım. Bu da bizim kendi içimizde çözmemiz gereken bir şey. Bu tartışmanın 1915'le sınırlı tutulması doğru değil. Özünde devletin empoze ettiği faşizm var. O da bir biçimde tekrarlanıyor. 1915 tabii çok büyük bir şey ama... özünde hepsi aynı. 1915 ile sınırlı tutmadan bunun karşısında durmak gerekir. Bence öyle. 1915 şu açıdan çok önemli. Hep o geçmişten biriken şeyler bugüne gelmiş. Geçmişteki ezilmişlikler babamdan bana taşınmış, annemden taşınmış, ve benim bütün çocukluğum bir biçimde onların izinde geçmiş. Ve sonra aynı şeyler devam etmiş. Hiç birbirinden kopuk şeyler değil bunlar bence...

Devletin özür dilemesi bir şey değiştirmez, hiçbir şeyi geri getirmez. İnsanların bilinçlenmesi ve buna tepki duyması lazım. İnsanların bunu hissetmesini istiyorum. Yoksa mümkün mü Yahudilerin İsrail'e dönmesi gibi Ermenilerin buraya dönmesi! O iyi bir çözüm mü? Öyle bir çözüm olamaz, doğru değil tabii ki bu.

İnsanların kafa yapısının değişmesi lazım. Avrupa Birliği küçük bir fırsat sunuyor. Mesela Sanat Tarihi programını değiştirmediler. Ben alternatif bir sanat tarihi programı vermeyi çok isterdim. "Türk sanatı" diye övülen bir şey var. Onu insanlar böyle bilmesin, doğrusunu bilsin. Bir yalanın üstü silinsin yani. Bunun gibi her yerde yapılacak bir şey var. İnsanların bilinçlenmesi gerekiyor. Yoksa devletin yapısını değiştirmek çok zor. Tüm devletlerin özü bu. Fransızların Cezayirlileri öldürmesinin arkasında yatan da bu değil mi? Türkiye'de de böyle. Bakuninci bir anarşist falan değilim (*gülüyor*) ama gerçekten iktidar kirletiyor. Devrimciler arasında da iktidar oluyor. O da kirli. Devletinki gibi değil, ikisi eş değil tabii ama orada da yine izlerini görebiliyorsun.

Ermeniler de bence bunun farkına varmalı. Bu sadece Ermenilere yapılmadı. Onlar da ulusal açıdan yaklaşmamalılar bence bu olaya. Sonuçta ulus kavramı bir kurgudan ibaret.

Hâlâ barış adına, kardeşlik adına bir felsefe üretemedik

Ali, 40 yaşında
Eylül 2005

Anneannemin adı Seyranuş'tu sonra Emine oldu. Avedis'in kızı Seyranuş derlermiş ona. Müslüman olduktan sonra dahi, Emine olduktan sonra dahi Avedis'in kızı Seyranuş olarak anılırmış.

Anneannemin çocukluğuna dair anlattıkları var. Köylerinin ismi Azabağ' imiş. Tokat'ın Erbaa ilçesine bağlı Azabağ köyü. Şimdiki adı ile Ezebağ. Tütün ekerlermiş. Evleri, yazlık evleri, büyük kocaman atlı arabaları varmış. O arabayla yaz mevsimlerinde yayladaki yazlık eve giderlermiş. Anneannem bahçeli evlerinden bahsedirdi. "Biz çocuklar bahçelerin içinde gezerdik, ben kiraz toplardım bir yerden," diye anlatırdı. "Bir gün," dedi, "bana bir köpek havladı, bir daha kiraz yemeye gitmedim." "Annemgiller tütün toplarlardı, tütünü suya koyarlardı, satarlardı." Böyle şeyler anlatıyordu.

Sonra öyle bir dönem olmuş ki erkekler köyden ayrılmışlar. Geceleri gizlice gidip gelenler oluyormuş. Bir sabah babaannesiyile, annesiyle birlikte uyandıklarını hatırlıyor. Evdeki kap kacağı falan bahçede bir yere gömüp gidiş hazırlıklarına başlamışlar. "Osmanlı bizi sürecektir, İstanbul hükümeti bizi sürecektir, geri gelirsek eşyalarımızı tekrardan çıkarırız," diyerek gömmüşler. Orayı örterken bekçi gelmiş. Bekçi anneannemin ve babaannesinin adını çağırmış, "Siz ne yapıyorsunuz, daha tarla mı yapıyorsunuz?" demiş. Yani zannetmiş tarlada çalışıyorlar. "Yapmayın yapmayın, hepiniz gideceksiniz," demiş. Babaannesi demiş "Nereye gideceksiniz?" "Hepiniz gideceksiniz, Sultan burada," demiş bekçi. Sonra bekçi yanlarına gelmiş

ve anneannemin başını okşamış, demiş "Bu kızı bana ver ha, bu kıza yazık olmasın." Anneannemin annesi de demiş ki "Yok, ben kızımdan ayrılamam."

Sonra bir gün herkesi köy meydanında topluyorlar. Özellikle unutmadığını söylediği bir şey, belinden aşağıya kadar uzun saçlı olan genç halasının saçlarından sürüklenmesi, kız çocukları arasından sürüklenerek ilk önce onun ayrılması. Bazı genç kızlar o sırada askerler tarafından ayrılıyor –anneannem "güzelleri seçtiler" diye anlatıyordu– diğerleri de hemen apar topar yola çıkarılıyorlar...

Erkekler o sıra köyde yoklar. Yani zaman zaman babası geceleri gizlice gelip gidiyormuş. Babasını zar zor hatırlıyor ama hatırladığı bir rüyası var. Rüyasında karanlık bir gecede yıldızlar korkunç parlıyor, her taraf yıldız, bir yerde de su akıyor. Suyun akmaya başladığı yerde o kucağında bir leğen ağaca çıkıyor, sonra artık nasılsa o leğen elinden düşüyor ve korkunç bir gürültü çıkıyor. Düşükten sonra o sular değişik akmaya başlıyor, çalılara yünler takılıyor. Anneannemin rüyası bu. O rüyayı babası bir gece gizlice eve geldiğinde ona anlatıyor, babası da yorumluyor rüyasını. Diyor ki "Kızım çok büyük bir savaş olacak, çok insan ölecek. Senin gördüğün o yünler insan saçlarıdır. Gördüğün su kandır." Bu rüyayı ve babasının yorumunu asla unutmamış. Diyor, "Zaten ondan sonra babamı hiç görmedim. Askerler geldi, bizi toplayıp götürdüler."

Annemin öldürülmesi en çok aklında kalan olay

Yolda ilk hatırladığı yer Şarkışla istasyonu. Şarkışla istasyonu, kendisi, annesi, babaannesi ve üç küçük kardeşi. Kendisi o sırada altı-yedi yaşlarında, adı Seyranuş. Kardeşlerinden biri Hayganuş, en küçük kız kardeşi de Vartanuş. Bir de kundakta bir bebek erkek çocuk var. O kundağa da altın düzmüşler, "Annem kardeşimin kundak bağı içine altın düzdü, bağı dikti düzdü, dikti düzdü," diye anlatıyordu. "Kundağı mundağı yoklamazlar, kundak sağlam," diyerek altınları onun içine koymuş.

Şarkışla tren istasyonuna kadar zaman zaman kağrı arabası gibi bir şeyler bulup yola devam etmişler. Her durdukları yerde askerlerin, köylülerin, tek tek çocukların kadınların arasına girip elbiseleri parçalamaları, üzerlerinden altın veya benzeri şeyleri almaları, çe-

şitli yiyecekler, ekmek karşılığında elbise alışverişleri, altın istemeleri var. Onları çok iyi hatırlıyor, "Çünkü," diyor, "benim çok güzel boncuklu bir elbisem vardı, annem özellikle saklıyordu, ben de çok acıkmıştım, köylüler 'ekmek verelim, bir şeyler verelim,' dediler, annem de 'Yok bir şey,' dedi. Ben de 'Anne bu elbisem var,' dedim." İstemeye istemeye de olsa çok güzel boncuklu, renkli taşlı elbisesini verip bir parça kuru ekmek almışlar.

Annesinin öldürülmesi en çok aklında kalan olay. "Annem oldukça gençti, güzel bir kadındı," diyor. Sanırım yirmili yaşlarında annesi. Diyor, "Malatya Akçadağ'da peşimize köylüler düştü, kaçmaya çalışıyoruz. Babaannem bebeğin kundağında birkaç tane altın saklamış. Zaten her şeyi yöneten o, güçlü olduğu için de ona güveniyoruz, her şeye o karar veriyor. O kovalamaca sırasında arabayla kaçmaya çalıştık ama annemi köylüler yakaladı. O sıra babaannem hızla yola devam etti ve hiç bakmayalım diye gözlerimizi kapattı." "Bir an döndüm baktım ki," diyor, "annemin üzerinde tepinen insanlar falan." Kanı yani güneşin o kandaki yansımalarını unutmamış. Malatya'dan sonra artık sürekli köylülerin saldırılarını, elbise istemelerini, altın istemelerini hatırlıyor.

Yolda unutamadığı başka olaylar da var. Bir genç çocuk sevgilisini bırakmamak için kadın kılığına girip sevgilisiyle birlikte yola çıkmış. Malatya taraflarında askerler bunu fark ediyorlar, bakıyorlar bu genç 16-17 yaşında bir delikanlı. Fark edince hemen öldürüyorlar ve yol kenarına atıyorlar. Babaannesinin ölülerini görünce gözlerini kapatmasını hatırlıyor: "Bakmayın, çabuk yürüyün, hiç durmayın." Askerler de zaman zaman böyle döverek sopayla "Çabuk yürüyün, köylüler gelse sizi öldürürler," diyorlar. Yaşlılar yürüyemiyor, oldukları yerde kalıyorlar.

"Yaşlı bir adam vardı," diye anlatıyor, "o yavaş yavaş gidiyor, ben de yanında. Yerde çiçek vardı, çiçeği koparttım, o taştan o taşta o çiçekle koştum. Baktım iki tane genç geldi, dedi ki 'ihtiyar para çıkartın.' İhtiyar dedi 'Valla bende para yok.' 'Nasıl sende yok para, çıkart para.' 'Valla bende para yok.' Öyle deyince bıçağı vurdular ve ihtiyarın bağırsakları yere döküldü. Ben bağırsakları görür görmez bağırdım koştum kafiyele yetiştim. Anneme 'Anneee böyle yaptılar.' 'Kız gel, seni de vururlar.' Kimse arkasına bakamadı. Öbürleri kamçılıyor, 'Yürüyün, ha yürüyün'. Çoluk var çocuk var ihtiyar var

yaşlı var. Yürü yürü... valla zorla adam yürüyemez," diye anlatıyor.

En son işte bu Halfeti taraflarına, Fırat'a kadar geliyorlar ve geldiğinde bakıyor orası oldukça kalabalık, mahşeri kalabalık. Başka yerlerden de insanlar yığılmış ve salla karşıya geçiriyorlar. Diyor, "Bir sal gördüm, ortaya götürdüler, kadın ve çocuk dolu salı devirdiler." İnsanlar böyle suda çırpınıyormuş. Bir de kadın var unutamadığı. Bu kadın elinde bir torba bağıyor böyle salın ortasında "Bunun için mi bize bunları yapıyorsunuz?" diyor ve torbadaki altını suya döküyor. "Size de yâr olmadı bize de, ben de dökerim," diye bir torba altını böyle onlara göstere göstere döküyor. Kimi genç kadınlar da kendilerini Fırat'a atıyorlarmış. Böylesi olaylar yaşanmış.

Anneannem Fırat'taki o karmaşa sırasında kardeşlerini de kaybediyor, babaannesini de kaybediyor. Anneannem o sıra hastalanmış. Bu hasta haliyle biri "gözleri mavi yeşil" diye bunu alıyor. Alan Halfeti tarafından adamın biri; erkek çocuğu yok, hep kızları var, uğur getirir diye alıyor anneannemi. Anneannem özellikle o adamı çok iyi hatırlıyor, ona çok iyi davrandığını hatırlıyor. Başkaları ona "gâvur çocuğu, filla çocuğu" falan dermiş ama bu adam sahiplenirmiş. Kızları gibi, evlatları gibi bakmış ona. Anneannemden sonra erkek çocukları olmaya başlıyor adamın. Gelinlik çağı geldikten sonra da yine o civardan birisiyle evleniyor.

Acıların yansıması var

Tabii evlendikten sonra çocuklar oluyor. Bu arada civarda bir Türkmen köyü var. İnsanlar diyorlar ki "O köyde de bir Ermeni çocuğu var, evlenmiş, aynı sana benziyor." O da merak ediyor kardeşi olabilir mi diye. Haberleşiyorlar, buluşuyorlar. Bu diyor ki "Küçükken anne babamız evde yoktu, bir gün sen şöminenin önündeki çıraları kırarken ayağını yaralamıştın." Kardeşi Hayganuş ayağındaki yara-yı gösteriyor. Bu tür izlerle kardeşi olduğunu anlıyor çünkü kardeşi o sırada küçük olduğu için fazla hatırlamıyor. Böyle bir buluşma yaşanıyor ve sonra görüşmeye başlıyorlar. Hayganuş da orada evlenmiş, Türkmen şivesiyle konuşan bir kadın. O da "gâvur çocuğu" diye sürekli dışlanmış.

Bu arada anneannemin evlendiği eşi ölüyor. Oldukça varlıklı birisiymiş ama akrabalar onu ve çocuklarını resmen dışlıyorlar. 1930'

lu yılların sonunda dört çocuğuyla baş başa kalıyor ve köyünden de bir nevi sürülme noktasına geliyor. Birkaç köyü dolaşüyor (*sessizlik*)... Sonra Urfa'ya gelip yerleşiyor çocuklarıyla. Onları yetiştirmeye, okutmaya çalışıyor. Böyle oldukça yoksul... Dayım oldukça küçükmüş ama evin geçimini bir bakıma o üstlenmiş. Çocukları büyüyor, yetişiyor, evleniyor. Anneannem son dönemlerinde dayımla birlikte Antep'te oturuyordu, orada öldü. 70'li yıllarda Antep'te öldü.

Anneannem sonradan Emine adını almıştı. Namazını kılan diniye bağlı bir kadındı, normal bir Müslümandı. Annem hariç ailedeki herkes oldukça dindarlar, müthiş tutucu ve dindarlar. Annem biraz farklıdır. Dayım ve teyzemler dini şeylere yoğunlaşmışlar ve asla o konuya girmezler. Çocuklarının daha dindar olmasında ben yaşadığımız geleneksel çevrenin de etkisi olduğunu düşünüyorum. En küçük teyzem İstanbul'da artık dini hoca noktasına gelmiş. Zaten asla geçmişini kabul etmiyor. Küçükken yaşadıkları, Urfa'da yaşadıkları travmalar, acılar onları bir nevi birbirlerinden savurmuş. Fazla bir yakınlıkları yoktur dört kardeşin. Böyle oldukça soğukturlar. İçlerinde biraz annem hepsine pozitifdir ama yine de benzer özellikleri taşıyor. Belki annelerinin yansıttıklarının etkisidir, belki böyle gizli tutmak, saklamanın verdiği bir şeydir. Annesinin yaşadıklarını çok net söyleyebilen bir tek annemdir mesela. Açıkça böyle isimleri tek tek söyleyen bir odur ailede...

Küçükken hatırlıyorum anneannemin görüştüğü insanlar vardı. Eve gelen yaşlılar vardı, annem "akrabamız" derdi. Ama hiçbir kan bağı yok. Sadece o ortak olayların yaşanmasından gelen böyle bir paylaşım. Annem de hatırlıyor, "Biz gençken annemin yanına çok kişi gelirdi, bir tanesini hatırlarım gizli bir haç taşırdı boynunda, böyle yirmili yaşlardaydı, çok hareketliydi, gelirdi bütün gün annemin yanı başında otururdu, sohbet ederler fısıltıyla konuşurlardı." Anneannemin kardeşi Hayganuş'un çocuklarıyla teyzeoğlu olarak görüşürüz biz. Belki bize en yakın akraba da onlardır. Birçok akrabamız var, o akrabalarla oldukça nötr bir selamlaşmamız olur. Ama bu Hayganuş teyzenin çocukları geldiğinde anneme ağlayarak sarılırlar. Onlar farklıdır. Gerçekten çok farklı ilişkiler. Acıların yansıması var, bugüne torunlara yansıyan şeyler var.

"Burası Ermeni köyüydü"

Ben bunları 80'li yılların sonunda Erzurum'da öğretmenlik yaparken öğrendim. Yaşlılarla sohbette falan anlattılar "Burası Ermeni köyüydü, buralarda Müslüman yoktu, onların zamanında buralar çok ağaçlıktı bahçelikti," diye. Orada yaşlı bir adam vardı, bazen Ermenice konuşurdu, şarkı söylerdi. Kürt bir ağanın oğluydu ama Ermeniler büyütmüş. Diyordu işte "Kürtlerin saldırısından korunmak için Ermeniler bir formül bulmuştu, bir Kürt beyine, ağasına 'Gel tarla verelim, burda otur,' diyorlardı, öyle yapınca Kürtler hırsızlığa falan gelemiyordu." Sonraları üç-dört tane Ermeni kızı tarlalarını ekmiş, bakmış, "Yeter ki sizin köyde kalalım," demişler. Bu tür şeyler olduğunu o adamdan öğrendim ben. Mesela bir aileden bahsediyorlardı. Babası köprünün altında saklanmış da kurtulmuş. Orada bir de Dadaşlar vardı, işte "Ermeni gâvuru" deyip "şöyle as-tık şöyle kestik" diye anlatıyorlardı.

Bir gün Urfa'ya geldiğimde anneme anlattım bunları. Annem "Bizim annemiz de öyledir," dedi. Köyde bir arkadaş vardı, onun da Ermenilik bağı varmış. Ona sordum, dedi "Biz bütünüyle Ermeni'yiz. Kaçtık ama sonradan geri geldik, Müslüman olduk." Sonra annem köye geldi. Hemen o Ermeni aile sahiplendi onu, on gün bırakmadılar. "Sen bizim yeğenimizsin" diye müthiş bir sahiplenme. Sonra hatta beni evlendirmeye kalktılar. "Bizde kural öyle," diyorlar. Bitlis'ten Elazığ'dan Ermeni kızları geliyordu, onlarla evleniyorlardı. Böyle bir kümelenme de var aslında.

Kabul etmedikçe travma devam ediyor, acı devam ediyor

90'lı yıllarda bu konuya fırsat buldukça daha da yoğunlaşmaya çalıştım. Annemin anlattıklarını da sürekli kafamın köşesinde tutarak bir şeyler okudum. Özellikle yakın tarihte olan gelişmeler falan, müthiş dersler çıkarıyor insan. Mesela o Zeytun isyanında devletin tutumu bugünle aynı. O dönemde Urfa'da gençler toplanıyor, Süryani ve Ermeni gençleri dağa çağırılıyor, sosyalist bildirilerle... Valilik "teröristler toplandı" diye yazı yazıyor. Katliamlar oluyor, bazı ülkeler protesto edince Türkiye aynı bugünkü gibi diyor "Bizim iç

meselemiz, biz teröre karşı savaşıyoruz." İşte böyle... 90'lı yılların o yoğun siyasal çatışmalı ortamıyla birlikte biraz da bunu okumaya çalıştım. Farklı yayınlar, Türk Tarih Kurumu'nda bir dönem çıkmış kitaplar var, edinilebilse müthiş ipuçları var o dönemle ilgili. İnsan okudukça müthiş bir tablo çıkıyor. Aşırı bir istek duyuyorsun her gün bir şeyler öğreneyim bu konuda diye. Müthiş bir merak.

Biz toplum olarak barışık değiliz. Böyle bir topluma gitmenin yolu da bu olayla barışmamız, yani geçmişimizle barışmamız. Kürt de olsak Türk de olsak Ermeni de olsak futboldan savaş çıkarabiliyoruz veya bir düğünden cinayetler işliyoruz. Toplum olarak böyle bir noktadayız, toplu linçlerle bir toplumu imha etme provaları yapıyoruz... Geçmişte 6-7 Eylül olaylarıdır, soykırımdır... Daha öncesi de var aslında. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren. Bugüne geldiğimizde hâlâ barış adına, kardeşlik adına bir felsefe üretmedik. Bunun yolu, Kürtsek veya Türksek, geçmişimizle, işte Ermenilere, Süryanilere veya Rumlara yaptığımızla veya bize yapılanlarla yüzleşmek.... Her şeyi biraz kabullenip... çünkü kabul etmedikçe travma devam ediyor, acı devam ediyor. Bir bahçeyi sadece bir bitkiyle tutsanız fazla bir anlamı yok, etraf dikenlerle çoraklaşacaktır ama bahçeyi renkli renkli çiçeklerle donatabilirsek... çünkü Anadolu öyle bir bahçeydi, çok renkliydi. Mozaik diyoruz, o renkliliği kabul edebilirsek sanırım kendimizle de barışmış oluruz.

Kemancı Corci, doktor Ohannes, Şehit Nusret İlkokulu

Urfa'da 1915'ten sonra bir geri göç oluyor ve kısmen de olsa bir denge içersinde herkes bir arada yaşamaya başlıyor. Fransız işgalinden sonra bu sefer çok ani olmasa da yavaş yavaş bir göç ettirme politikası baş gösteriyor ve insanlar birer ikişer Urfa'yı terk etmek zorunda kalıyor yine. O dönemden kalan işte Corci Gümüşkalem vardır – ki iki yıl önce Urfa Valiliği bir davetiyesinde Urfa müziğine emek veren müzik ustalarını anarken onun da ismi vardı. Çeşitli yayınlarda Corci Gümüşkalem diye ismi geçiyor. Halk arasında ismi kemancı Cırcı, keman hocası Cırcı'dır. Sonra, 70'li yıllara, 80'lere kadar Urfa'da doktorluk yapan sonradan İstanbul'a göç eden Ohannes var. Urfa deyimiyle Ohanes isimli bu doktor genelde halk ilaçları kullanırdı, böyle pratik iyileştirme yöntemiyle iyi ederdi insanları.

Bütün köylerden insanların gittiği bir doktordu.

Urfa'da Museviler de vardı. Onlar da 1940'lı yıllarda toplu bir cinayet yaşanınca kaçmak zorunda kaldılar. O da ilginç bir hikâye. Yedi kişilik bir aile, hamile kadın ve küçük bebek de dahil olmak üzere öldürülüyor. Bu cinayeti soruşturanlar ilk başta havradaki din adamını ve yardımcısını alıp sorguluyorlar. Aylarca korkunç bir işkenceden geçiriyorlar. İşte bunların öldürdüğü söylentisi yayılıyor Urfa'da. "O aile Müslümanlığa geçtiler diye öldürdüler," deniyor. O mahkeme sonuçlanmıyor ama fail olarak sürekli Museviler gösteriliyor. O dönemde, 40'lı yılların sonunda son kalan Museviler de Urfa'yı terk ediyor. Suriye, Beyrut ve en son sanırım İsrail'e kadar gidiyorlar.

Buradan giden Museviler her yıl Urfa'ya gelirler ve o cinayetin olduğu yerde bir anma yaparlar. Urfa'nın Harrankapı dediğimiz bölgesinde... Onlar gittikten sonra hemen Musevilerden kalan evler paylaşılıyor. Eşyalar, dükkânlar paylaşılıyor. İbadethaneleri de bir iki parçaya bölünüp konut olarak kullanılıyor.

Millet Hanı diye büyük bir han var, şu anda restore ediliyor. Tehcir sırasında çok büyük olduğu için Ermenileri orada toplarlarmış. Onun için ismi "Millet Hanı" imiş.

12 Eylül'de özellikle Ermenilerin bulunduğu mahalleyi yıktılar, Balıklıgöl'e kadar. Balıklıgöl'den şehrin diğer ucuna kadar olan olan mahalleyi trafik sıkışıklığı bahane edilerek, yeni bir yol açma bahane edilerek yıktılar. Mezarları bile yok etmişler. Mardin'deki evleri aratmayacak evler vardı orada. Kültürel anlamda oldukça değerli olan evler bir gecede yok edildi. Şimdi o caddenin adı 12 Eylül Caddesi. Adı kadar da karanlık bir caddedir. O caddeden geçtiğinde böyle hep evler yarım yamalıdır, bir kısmının yarısı yıkıktır. Koskoca bir bölgeyi "çevre düzenlemesi" diye dümdüz ettiler. Bununla da övünmek başka bir şey.

Urfa'da büyük bir katedral var. 1940 ve 50'li yıllarda şehre elektrik veren jeneratörler oraya kurulmuş. 1990'lardan sonra cami olarak restore edilmeye başlanınca itirazlar da yükselmiş. Yörenin valisi itiraz edenlerin dilekçeyle, isimle, imzayla başvurmalarını istedi, tabii bunu yapamadı kimse. 1994 yılıydı sanırım. Sadece minare inşaatı durdurulabilirdi, şu anda da yarımdır minaresi fakat cami olarak ibadete açıldı.

Biraz ilerisinde bir dönem kilise sonra boyahane olarak kullanılmış bir yer vardı. Orası da ilkokul oldu. İlkokulun adı da Şehit Nusret İlkokulu. Yani alınamamış, bir köşede kalmış bir hınç varsa onu da ya yok ederek, ya böyle isimlendirerek aldılar. Şehit Nusret 1915'te Urfa Kaymakamı ve soykırımda aktif rol alıyor. Sonra yargılanıp idam ediliyor. Ama daha sonra şehitlik itibarı veriliyor, kahraman ilan ediliyor. Urfa'da işte böyle bir okula onun adı veriliyor.

Hiç çalışmadan bu banısı nasıl sağlayacağız?

Annemin, teyzemin, dayımın hayatlarında travma bitmiyor, hep öyle travma üstüne travma.

Bir dönem Kürt kimliği ön planda olan bir siyasi yapılanmada aktiftim, ön planda çalışıyordum. Aslında biz kimlik olayını fazla sorgulamamıştık. Benim çocukluğum bir Alevi Türk köyünde geçti. Babam Kemalist bir öğretmendi. Sonra da Urfa merkezde büyüdim. Siyasi düşüncemiz daha çok böyle demokrasi, barış çerçevesi... Kimlik olayını fazla sorgulamadık. Babam Kürt. Diyor, "Biz 100-150 yıl öncesine kadar Yezidi'ydik." Onların köyüne cami 12 Eylül'den sonra zorla yaptırıldı. Müslümanlaşma 80'li yıllarda, 12 Eylül'de.

Ben 90'lı yıllardan sonra Kürtçe öğrenme gereği hissettim. Kürtçeyi üniversiteden sonra öğrendim. Çok rahat konuşabileceğim, diyalog kurabileceğim bir dil fakat kimlik noktasında bir dönüşüme yol açmadı. Anneannemin hikâyesini öğrenmem beni çok şaşırtmadı çünkü çocukluğumda da bazı arkadaşların işte anneannem veya babaannem Ermeni diye konuştuklarını duyuyorduk. Sadece Urfa'da benim gibi onlarca kişi biliyorum. Köylerde de böyle kurtulmuş, büyütülmüş çocuklar var.

Şu anda en önemli şey insanların kendisiyle, toplumla, çevresiyle barışık olması. Eğer kendimi Kürt ifade etmem gerekiyorsa Kürt ifade ederim. Seve seve Türk olarak da ifade edebilirim... Ama öğrendiğim konular daha çok araştırmaya, öğrenmeye, müthiş bir tarih merakına yol açtı. Aynı zamanda kendimi de gözden geçirme, biraz da sorgulamaya yol açtı. "Acaba ben zamanımı nasıl geçirdim?" diye sordum kendime. Geçmişte daha çok imkân varken, daha canlı tanıklarla bu konuyu araştırabilseydik... Ama biz o zaman

nasıl bir yoğunlaşma içerisindeydik? Böylesi bir özeleştiriyeye de yol açtı. 85'e kadar bizim köyde periyodik köy basılırdı ve erkekler çıplak olarak sıraya dizilirdi. Kadınlar toplatılır, izleyin erkeklerinizin durumunu diye. 85'e kadar böyle. Bugün köye gittiğimde herkes pamuk tarla sahibi, tek dertleri işte ne kadar kazanacakları, ne kadar destekleme kredisi alacakları. Şimdi ben o yaşlılara bundan yüzyıl öncesini ne sorayım? Bunlar yirmi yıl öncekini unutmuşlar, asla konuşmuyorlar. Hep böyle bir şey.

Mesela Diyarbakır cezaevini yaşamış arkadaşlarla bir araya geliyoruz. Onlarda da durum aynı. Yalnızca kendi aralarında konuşuyorlar. Birkaçı edebi bir dil kullanarak yazmaya çalışmış ama yazarlar da isim değiştiriyor. Kimse gerçek ismini vermiyor. Aralarında bir paylaşım var, "Şunu hatırlıyor musun?" falan diye anlatıyorlar. Ama bir noktada kesiyorlar.

Ben ilk olarak 13 yaşında sorgulandım. İzleri hâlâ vardır vücudumda. Ondan sonraki yıllarda o kadar sorgu yaşadım, cezaevinde yattım, ama o 17-18 günün müthiş izi kaldı. İlk oluşu, yaş da oldukça küçük... Fiziksel olarak da çok iz kaldı o dönemden. Ama hâlâ asla söyleyemeyeceğim şeyler var, yani asla söylemediğim, anlatamadığım şeyler. Şimdi düşünün anneannem ne kadarını anlatmıştır? Bu durumda olan insanlar ne kadarını anlatır?

M.K. Adlı Çocuğun Tehcir Anıları'nı dinledim, o bile sınırlı, çok sınırlı anlatmış. Hâlâ korkuyor. Avusturalya'ya gitmiş, hâlâ o korkuyu yaşıyor. Böyle bir şey verilmiş bize toplum olarak, böyleyiz. Kendimizle nasıl barışacağız? Ben çocuğumla nasıl barışacağım? İstedığımız şey barış ama yok, aslında çatışma halindeyiz çocuğumuzla ve eşimizle. Hâlâ bir şeyleri yarım yapmanın, tam yapamamanın ve kendimizi doğru dürüst ifade edememenin verdiği... Hiç çalışmadan bu barışı nasıl sağlayacağız? Türkiye'de sorun bu.

Karadeniz kıyısında insanlardan işte Rumların gidişiyle ilgili çok fazla öyküler duyarsınız mesela. Trabzon'dan Sinop'a Samsun'a kadar. Ege yöresinde yine Rumlarla ilgili, gidişleriyle ilgili çok acı öyküler var. Ben Erzurum'dayken işte köyde büyük bir kavga çıkmış, Türk kökenliler kaçmak zorunda kalmış. Çok basit bir kavga yüzünden. Kürtler daha çoktu o köyde. Biz küçükken çok duyardık işte Suriye'ye Irak'a gidip gelenler. Gittiklerinde oradaki yaşlılar hep buraları, köylerini sorarlarmış. Şimdi ruhlarımız göçertiliyor

aslında... şiddete doğru göçertme, gerginliğe doğru göçertme. İstanbul'daki Osmanlı Ermenileri konferansına karşı bilimadamlarının tepkisi bile ne kadar iğrenç. Kendisiyle de barışık değil, savunduğu fikirle de. Böyle çatışmalı bir beyin yapısı...

Yaşlı bir adam demişti: "Yaptıklarımızın acısını çekiyoruz." "Bu topraklar bir defa lanetlendi" gibisinden. Ermenilere yapılanlardan sonra lanetlendi.

Anneannem gibilerin yaşadıkları travmaların yansımalarını torunlarında da hissediyorsunuz. İşte kendini bütünüyle Arap, Türk veya Kürt hissediyor, öyle olduğunu da söylüyor ama o noktaya geldiğinde anlatılanlar bir sızıyı yansıtıyor, fark ediyorsunuz. Urfa'da da çok yoğun bir nüfus var. O konuyu asla gündeme getirmemeye çalışıyorlar, kendilerinden, kökenlerinden kaynaklı şeyleri konuşmuyorlar.

Bir Kürt solcusu asla o yönünü ön plana çıkarıp konuşmaz. Mesela parti içinde bir tartışma olduğunda ben sorgulardım, müthiş de tepki alırdım. Mesela Bedirhan gibi isimler... Ulusal kahraman olarak sunuluyor ama aslında kendi bölgelerindeki gayrimüslimleri temizlemiş, pusuya düşürerek katletmiş bir insan aynı zamanda. Rant çatışmasıyla devlete, Osmanlı'ya isyan etti. Yani eğer rantta bir sorun olmasaydı Hamidiye Alayları'nda müthiş bir hizmetkâr olacaktı. Kendi bölgesinde gayrimüslimleri temizledi, gelip diğer bölgeleri de halledecekti. Tamam, o aileden birkaç tane de aydın çıkmış ama...

Böyle politize olduğunuzda, bu konuya politik kaygılarla yaklaştığınızda bazı noktaları sorgulamaktan kaçınıbiliyorsunuz. İşte MHP bir şekilde yapıyor, diğerleri de farklı bir şekilde...

Büyükanneimin hikâyesi üzerinden Ordu'nun tarihine bakabilir miyim?

Berke Baş*, 38 yaşında
Temmuz 2009

Büyükanneimizin Ermeni olduğunu hep biliyorduk ama onu al-
gılayabilecek bir tarihsel birikimimiz yoktu. Yani bir büyükan-
nemiz Gürcü'ydü, bir tanesi Ermeni'ydi. Çok doğal karşılıyorduk
bunu. Karadeniz'de böyle şeyler olabiliyor duygusuyla yaklaştık
herhalde. Büyük dedemin, yani annemin dedesinin iki eşi olmuş. İlk
eşi Gürcü'ymüş, biz hep onun soyundan geliyoruz. İkinci eşi Erme-
ni. Ve hep böyle konuşulurdu, Gürcü Cemile, Ermeni Nahide şeklin-
de. Büyükanneimin Ermeniliği biliniyormuş ama orada kalmış; hiç-
bir şekilde bunun üzerinde durmamışız, düşünmemişiz, konuşma-
mışız. Hepimiz aynı eğitimden geçtiğimiz için... Ben Ordu'da Erme-
ni yaşadığını bilmiyordum. Okuduğumuz ders kitaplarında hiç bah-
sedilmiyordu bundan, hikâyelerde hiç Ermeni karakter yoktu.

Düşündükçe şimdi utanıyor insan, niye sormadık etmedik diye.
Ama bu bence eğitimle alakalı bir şey. Bize soru sordurmayan, me-
rak ettirmeyen bir eğitimden geçtik. Boğaziçi Üniversitesi'nde oku-
dum. Orada bile bu konuda bir şey öğrenmedik. Ben ilk Amerika'da
öğrendim Türkiye'nin bir Ermeni meselesi olduğunu. Çoğu arkada-
şım aynı şeyi söylüyor, herkes yurtdışına çıktığı zaman öğreniyor.
Tabii Asala'yı biliyoruz ama neden bunları yaptıklarını bilmiyoruz.
Öyle muazzam bir cahillik diyelim.

Amerika'da nasıl oldu? Şimdi onun da başlangıcını hatırlamıyo-
rum. Okuduğum bir gazete makalesi miydi bilemiyorum. Yavaş ya-

* *Nahide'nin Türküsü* belgeselinin (2009) yönetmeni.

vaş... o kadar dağınık bir süreç ki o. Ama sonra buraya geldiğim zaman konuşulmaya, yazılmaya, çizilmeye başlanmıştı. Sonra Hrant Dink'i öğrendim. Eşim gazeteci olduğu için o böyle birtakım haberler hazırlamaya başladı falan ve ben bu işin ne kadar büyük bir mesele olduğunu ve nasıl bizimle hiç paylaşılmadığını fark ettim.

Acaba bizim ailede ne hikâyeler var?

Türkiye'ye döndükten bir süre sonra göç üzerine bir çalışma yapmaya başladım, transit göçmenler üzerine bir belgesel. Yeni kamera almıştım ve Ordu'ya gidip ailemin de hikâyesini dinleyeyim istedim. Başkalarının hikâyesini dinliyorum, acaba bizim ailemizde ne hikâyeler var? Sırf bizim için bir arşiv olsun diye... Sonra babamla eskiden yaşadığı, çocukluğunun geçtiği eve gittik ve birdenbire orasının bir Ermeni mahallesi olduğunu, Ermenilerin yaşadığını, çocukluk arkadaşının Ermeni olduğunu, babasının kâtibinin Ermeni olduğunu anlattı. Babası okuma yazma bilmiyor, bütün hesap kitap işlerini bir Ermeni kâtip yapıyor, yani bu kadar güvenilirmiş, bu kadar dostane ilişkiler yaşanmış.

Sonra fark ettim ki bu babamın hikâyesini aşan bir hikâye. Belki ben bu mahallenin, şimdiki adıyla Zafer-i Milli Mahallesi'nin, bir filmini yapabilirim diye düşündüm... Tabii o mahalleden geçince görüyorsunuz, evler farklı, çok güzel bir mimari var, bahçeler çok güzel. Yani bizim şehrin modern kısmında yaşadığımız o çirkinliğin ötesinde bir şey olduğunu fark ediyorsunuz. Sonra araştırmaya başladım. Bu arada *Anneannem* kitabını görmem müthiş ufuk açıcı bir dönüm noktası oldu. Ondan sonra ben yavaş yavaş, "Bir dakika, bizim de bir büyükannemiz var, bizi büyüttmüş, bizim bebeklerimize kıyafetler dikmiş, bize bakmış, onun hikâyesini hiç bilmiyoruz," diye düşünmeye ve onun merakıyla bir film tasarlamaya başladım. O zamana kadar bir aile filmi, arşiv belgesi olarak düşünüyordum. Sonra böyle bir keşif öyküsü olarak gelişti. "Büyükannemin hikâyesi üzerinden ben Ordu'nun tarihine bakabilir miyim?" diye sormaya başladım. Benim için bir eşik oldu büyükannemin Ermeni olması. Onun sayesinde Ordu'nun Ermenilerine, evin içinde çıkmayan hikâyeleri benimle paylaşabilecek insanların peşine düştüm. İstanbul'da Ordulu Ermeniler buldum, onlarla saatlerce görüştüm. Ben filmi çe-

kerken Ordu'da yalnızca beş Ermeni vardı, sonra dörde düştü.

Film üzerine çalışmaya başladığımda aynı zamanda deliler gibi okuyordum. "Armenian Workshop" gibi tartışma gruplarına girdim. Oradaki linkleri takip ediyorum falan. Fakat orada öğrendiklerimin hızına yetişmiyor filmin hızı. Orada o kadar meseleler tartışılıyor, konuşuluyor, yazılıyor; filmde o hızı yakalamanın imkânı yok ve onun acizliğini hissediyor insan. Yani bu kadar büyük bir mesele var ve ben bu kadar geriden, ağır aksak, birtakım parçaları bir araya getirerek bir hikâye ortaya çıkarmaya çalışıyorum. Fakat sonra şunu dedim, "Bizim aileden kaynaklanan, bizim ailenin içerisinde kapalı kalmış bir hikâye, küçücük bir hikâye, hiç büyük söz söylemeyen bir hikâye, ama şu küçük sözü bile birilerinin duyması gerekir."

Mesela bana "Filmi niçin, kim için yapıyorsun?" diyorlar. "Kim için? Türkler için mi yapıyorsun? Ermeniler için mi yapıyorsun?" Hayır, benim en temel noktam: "Aile için yapıyorum." Hep onu dedim. Tam böyle montajdayız, "Buldum," dedim, "bu filmi kuzenlerim için yapıyorum." Yani, biz bunu bilmeliyiz, anlatmalıyız ve kendi aramızda da konuşmalıyız duygusu... Bunu kuzenlerimle konuşmak istediğimi fark ettim. Hepimiz büyükannemin elinden geçtik çünkü, o veya bu şekilde. Şimdi dokuz kuzen bunu konuşabiliyor, herkes çok rahat bu konuda.

Kuzenlerim ve ailem filmi gördüler ve çok desteklediler, beğendiler. Bir tek dayım çok eksik buldu filmi, "daha çok hikâye var, çok hikâye var" duygusuyla. "Seninle başka bir şey yapmamız lazım," dedi bana, hâlâ bekliyorum!

Kendini paralıyormuş birilerine yardım etme konusunda

Büyükannemin hikâyesini bir noktaya kadar öğrenebildim bu süreçte. Film görenler de hissedeceklerdir. Doğrudan oturulup anlatılan bir hikâye yok ortada. Hep parçalar var. Çağrışımlarla bir yerden bir yere sıçrayan bir hikâye var. Film bittikten sonra annem, teyzem "Aa, biz sana bunu anlatmadık değil mi?" deyip durdular. Akıllarına yeni şeyler geliyor. Not falan alıyorum ama...

Mesela Fethiye Çetin'in anneannesi kitapta bir karakter olarak çıkıyor. Hrant Dink'le konuştuğum zaman da "Evin bir köşesine oturan yalnız bir kadın düşün büyükanneni düşünüürken," demişti.

Anneme ya da teyzeme soruyorum "Nasıldı evin içinde? Ne yapıydı? Böyle bir anını yakaladınız mı?" Yok öyle bir şey. Diyorlar ki "Zaten kalabalık bir evde, iki tane büyükanne, beş çocuk, insanların yalnız kalma lüksü yoktu." Yani hiç öyle, ne bileyim, kafasını cama dayayıp oturma ânı gibi şeyler hatırlamıyor kimse. Kalabalık bir aile, yok çocukların bakımı, yok bilmem ne... Bir de herkese koşarmış büyükanne, çok yardımsever bir kadınmış. Bütün mahallede çok güzel hatırlanıyor, çok iyilikler yapmış.

Büyükanne'mle ilgili çok şeyi Ordulu Hrant Bey'den öğrendim. O anlatıyor, İkinci Dünya Savaşı sırasında karneyle ekmek falan veriliyormuş. Hrant Bey'in annesi de Udi Meline diye çok özel bir kadınmış. Büyükanne'me giderlermiş, büyükanne onlara ekmek, köyden gelen yumurta, süt gibi şeyler verirmiş. "Onun hakkını biz ödeyemeyiz," der Hrant Bey mesela, "bize çok bakmıştır o." Bizim köy bağlantımız var, dede köyden bir şeyler getiriyor, büyükanne onları dağıtmış eve gelene. Evde inek var, ahır var, oradaki sütü bile mutlaka mahalleye dağıtmış. Annem anlatıyor mesela, "Biz evde beş çocuktuk, süt bulamazdık çünkü vermiş olurdu, komşulara, komşunun çocuğuna vermiş olurdu." Böyle iyilikleri var.

Bir teyzemin anlattığı çok enteresan bir hikâye var, onlar hep kayıta ama koyamadım filme. Bir komşunun kızı evlenmek üzere, nişan oluyor falan, evleniliyor. Gecenin bir yarısında adam geliyor, "Bu," diyor, "bakire değil, ben bununla kalmam." Ve kızı ailesine geri getiriyor. Nahide kızı sabah alıp doktora götürüyor. Sonra da gidip "Cahil adam, bu kız bakire ama durumu böyledir," diyerek kızı kocasına teslim ediyor. İnanılmaz bir şey bu; bir evlilik kurtarıyor. Sonra yine böyle sevdiği bir erkeğe kaçmak isteyen bir kız var, onu sabaha kadar saklıyor. Böyle küçük küçük hikâyeler ama anlaşılıyor ki kendisini paralamış.

Çok müthiş bir hikâyesi daha var, bunu Alis Teyze anlattı, büyükanne'nin dayısının kızı. Bir gün eve giderken sokakta bir çocuk görüyor. Çocuğa soruyor "Senin evin yok mu?" Çocuk "Yok," diyor. "Annen baban nerede?" diyor, çocuk "Annem babam yok" deyince, "Gel," diyor, "sana yemek vereyim." Çocuğu eve getiriyor, çocuğun gerçekten kimsesi yok. Günlerce, aylarca kimlik, nüfus cüzdanı çıkartmaya çalışıyor. Kaymakamın evine gidiyor, karısını buluyor, "Bak," diyor, "böyle bir çocuk var, kocana söyle, bu çocu-

ğa bir kimlik çıkartalım." Ve kimlik çıkartıyor. O çocuk İbrahim Amcamız oluyor. Ben tanımadım ama annemlerin çok sevdiği birisi. Büyükanнем o evde büyütüyor, okutuyor, astsubay oluyor adam, elektrik üzerine uzmanlaşıyor, Ankara'da düzenini kuruyor. Annem gidiyor bir sene onların yanında Olgunlaşma'da okuyor, yaşıyor. Yani böyle muazzam bir İbrahim Amca var. Ve o büyükanнемin eseri. Kendini paralıyormuş birilerine yardım etme konusunda.

Filmde bütün o parça parça hikâyelerle ben büyükanнемe tek bir hikâye üretmeye çalışıyorum aslında. Mesela Bakırcı Harut'a gidiyoruz, o iki kız kardeşin bırakıldığını anlatıyor... Evet, büyükanнем de demek ki öyle bırakıldı. Sonra filmin sonunda Sarkis Çerkezyan'a gidiyoruz, "Annem ablamı bırakmış," diyor, orada anlıyoruz bir anne nasıl bırakabilmiş çocuğunu. Bunların hepsi büyükanнемin bilmediğimiz hikâyesiyle ilgili ipuçları veriyor.

Keğanuş Bülbülcıyan'dan Nahide Kaptan'a

Büyükanнемin hikâyesini ben ailemden değil daha çok Ordulu Ermenilerden öğrendim. İsmi Keğanuş Bülbülcıyan. Babasının bir mefruşat, kumaş dükkânı var. Anlatıldığına göre annesi Goti hastalanıyor. O arada iki çocuğu var, Keğam ve Keğanuş. Bu, 1915'ten önce diye tahmin ediyorum. Goti hastayken yakın arkadaşı Zaruhi'ye diyor ki, "Ben öleceğim, en çok sana güvenilebilirim, çocuklarıma sen bakar mısın?" Ve hastalıktan ölüyor. Sonra Zaruhi babayla evleniyor. Babanın adını bilmiyorum. Babayla evleniyor ve onun da iki çocuğu oluyor, Suren ve Dikraniye. Babanın artık dört çocuğu var. 1915-16 dönemi geldiğinde Zaruhi kendi küçük çocuklarını alıp tehcirle gidiyor. Tam bilinmiyor ama büyükanнемin erkek kardeşi ve babası herhalde o dönemde ölüyorlar, Ordu'da. Büyükanнем tek kalıyor. Bu arada dayısı çok zengin bir adam. Dayısının en yakın arkadaşı da Abdullah Belikırık diye bir adam, o dönem belediyenin kâtibi ve tehcir listesini hazırlayan adam. Dayısı büyükanنemi ona veriyor, bakılsın diye.

Büyükanнемin doğum tarihi mezarında 1904 yazıyor ama bilemiyoruz yani 9 mudur, 11 midir, 12 midir... Sonuç olarak Keğanuş büyük dedemin kız kardeşinin evine geliyor, evlat olarak. Onlar Nahide ismini veriyorlar. Onların Müslüman yapmadığına, dedemle

evlendiği zaman Müslüman olduğuna dair bir bilgi var. Burada, Zehra Hala ve Fatma Hala diye iki kardeş büyükanne mi büyütüyorlar. Tehcirden sonra, 1919 gibi, Dikran, yani dayı, geri geliyor. En yakın arkadaşına vermişti ya, geri almak istiyor Nahide'yi. Alıyor ama Nahide iki gün kalıyor ve kaçıyor. O Türk ailenin, yani bizim Kaptan ailesinin yanına dönüyor. Dikran tekrar alıyor, "Gel, senin kuzenlerin burada, senin ailen burasıdır," diye. Yine gidiyor ve yine kaçıyor. "Burası benim evim," diyor ve Kaptan ailesinin yanına dönüyor.

"Dedeye ikisi de âşıktı"

Sonra Zehra'nın erkek kardeşi olan Müslüm dedemle evleniyor. Nahide herhalde o zaman 20 yaşında falan. Müslüm dedenin de 27 yaşında Gürcü bir eşi ve üç çocuğu var. Bu evlilik tam olarak nasıl olmuş, o konuda ailede hikâye muhtelif. Sonuç olarak orada Gürcü eş açısından da başka bir dram var. Annem hep şey der, "Hangisine üzüleyim, hangisini anlatayım? İkisi için de çok zor." O kadın da, Cemile de, Nahide gelince kendisini hayırseverliğe adıyor, dine adıyor, gidip ölü yıkıyor, hasta bakıyor. Günlerce eve gelmezmiş mesela, mahalledeki hastalara bakarmış...

Nahide'yle hiç sevmemişler birbirlerini. Dede çok yakışıklı, acaip bir adammış. "Dedeye ikisi de âşıktı," derler ailede. Fakat Nahide'nin çocuğu olmuyor. Bu arada eve anneannem gelin geliyor, yani Müslüm dedenin oğlunun eşi olarak geliyor. Nahide ile çok iyi anlaşıyorlar çünkü Cemile kaynanalık yapıyor, Nahide buna kol kanat geriyor. Fotoğraflarda falan hep öyle yan yanalar. Öyle bir dostluk oluyor aralarında. Ve anneannem ilk çocuğunu doğurduğu zaman... Burada da farklı hikâyeler anlatılıyor. Anneannemin anlattığına göre: Çocuk doğuyor, Nahide buna bir sarılıyor, anneannem de "Al senin olsun," diyor. Anneannem, "Nasıl olsa aynı evdeyiz, var-sın onun olsun, ben de yanındayım, bakarım diye doğar doğmaz verdim," diye anlatır, "böyle sarıldı aldı," der. Düşünün, anneannemin ilk çocuğu ve ilk erkek. İkinci bir hikâye de şöyle: Bir sene sonra annem doğuyor, Nahide gidiyor diyor ki "Senin artık kızın oldu, oğlun Hüseyin benim olsun." Annem ve Oktay Dayım böyle anlatırlar. Ha, teyzem de "Üçüncü çocuktan sonra aldı," diyor (*gülüşmeler*). Aile kalabalık olunca hikâyeler çoğalıyor.

Kendini tamamen çocuklara, torunlara adadığı bir hayat

Sonuç olarak büyükannem tutkuyla, hastalık derecesine varan bir sevgiyle Hüseyin'i büyütüyor. Diğer dayılarım hep onun eskilerini giymişler, onlara hiçbir şey alınmazmış. Her şey Hüseyin'in. Anjel Teyze filmde anlatıyor, "Hüseyin mahallenin en şık giyinen çocuğuydu; daha bebekken böyle beyaz pantolon, beyaz gömlek giyerdi." Yani büyükanne Hüseyin'i bir prens gibi yetiştirmeye çalışıyor.

Beş yaşındayken de okul hikâyesi başlıyor. İlla okusun, öğrensin diye kendi Ermeni akrabalarına götürürmüş. Dayım da anlatıyor, sırtında, kar kış demeden her gün ders almaya götürürmüş onu. Erkenden okula veriyor, sonra da diğer kardeşleri okula veriyor. Çocukların okullarıyla hep o ilgileniyor, herkesi okutmaya çalışıyor. Dayım büyüyünce bir Ermeni mimarın yanma çırak olarak veriyor, kendine meslek edinsin diye. Sonra dayım mimarlık okurken bütün kardeşler İstanbul'a geliyorlar. Büyükanne hep onlarla kalıyor, onlara bakıyor, onların çocuklarına bakıyor. Gelir, bizimle de kalırdı. Böyle kendini tamamen çocuklara, torunlara adadığı bir hayat. 18 Temmuz 1993'te, ben üniversiteden mezun olduğum sırada öldü. Yaklaşık 90 yaşına kadar yaşadı yani.

Gözleri hep ıslak olurdu ama bir hastalıktan mı bilmiyorum. Hastalık hastasıydı, hep bir yeri ağrırdı, bir sıkıntısı vardı. Benim onunla ilgili anım ilaç torbasıdır. Plastik torbalarda ilaç taşırdı, böyle hışır hışır. O çantayı açtığında 20 tane filan ilaç çıkardı. Teyzem "hapçı" derdi ona, çok ilacı vardı.

Bizim eve geldiğinde hep aynı koltukta otururdu. Hep elimi alıp dizine koyduğunu hatırlıyorum. Benim oyuncak bebeğime çok güzel hırkalar, kazaklar, elbiseler, şapkalar, çantalar örerdi. Bacağına yayarlı böyle, "Bak güzel oldu mu?" diye sorardı. "Getir bebeğini giydirelim artık," derdi. Benim büyükannemle en can alıcı hatıram odur... Herkese örermiş. Nişanlanan delikanlılara kazak örermiş, evlenecek olanlara dantel verirmiş. Babama mesela nişanlıyken kazak örmüş. Yani hep böyle başkalarına, ne yapabiliyorsa yapma ve verme arzusu... Teyzem diyor "sevilmeye açtı."

Gerçi aile içinde huzursuzluk yaratmak, nifak sokmak gibi huy-

ları da varmış. Mesela anneme karşı teyzemi korurmuş. O yüzden ailenin onunla ilişkisi biraz problemlî. Büyük saygı var fakat çok da çekmişler anladığım kadarıyla. Bir de iki büyükanne olunca evde, o kadar güllük gülistanlık olmuyor. Çok doğrucu bir kadındı, pat diye herkesin yüzüne söylerdi söyleyeceğini. Özellikle gelinlerine. Annemler de "Böyle yapma, biraz da süzgeçten geçir," derlerdi. Bir de o yanı vardı.

"Burada Ermeniler, Rumlar yaşırdı"

Ordu'da Zafer-i Milli Mahallesi ile Taşbaşı Mahallesi'nin arasında küçük bir dere varmış, Kuyumcu Deresi deniyor. Onun üstünde de tahtadan bir köprü varmış, derme çatma. Büyükanne hep oradan geçerken "Benim de kardeşimi burada vurdular," dermiş, Keğam'ı.

Oradan geçerken böyle çok üzülerken hatırlarmış. Kim vurmuş, ne zaman vurmuş bilinmiyor. 1915'i kastediyor olması lazım çünkü tehcirde üvey anne kardeşleri alıp gidiyor, Keğam ve baba yok ortada. Bir tek Nahide dayısı tarafından arkadaşına veriliyor. Herhalde büyük diye üvey anne almıyor onu ve iki küçük çocuğuyla gidiyor. Onlar da Suriye'ye kadar gitmiyorlar, Sivas Aybastı'da geçiriyorlar o dönemi. Orada bir kamp mı vardı, bilmiyorum. Tehcir sırasında yıllarca orada kalıyorlar. Üç-dört sene sonra da Ordu'ya geri dönüyorlar.

Kardeşleri Suren'le Dikraniye 1940'larda İstanbul'a gelmişler. Onlarla çok sık olmasa da görüşüyormuş ama Dikraniye çok erken yaşta tüberkülozdan ölmüş. Suren'in Mahmutpaşa'da ipek dükkânı varmış. Dayım der ki, 6-7 Eylül olayları sırasında onun dükkânı yağmalanmamış çünkü Bülbül Mefruşat yazıyormuş, Müslüman olduğu düşünülmüş. Suren, 1966 yılında galiba, Kınalıada vapuruna yetişirken iskelede kalp krizi geçirip ölmüş. Suren ve ailesi Şişli'de oturlarmış. Annem ve dayım evlerine gittiklerini hatırlıyorlar. "Hayatımızda piyanoyu ilk defa o evde gördük," diye anlatırlar. Suren'in bir kızı varmış, Dalita Bülbül. Onu çok aradım ama bulamadım. Londra'ya gitti dediler. Oradaki Ermeni Kilisesi kayıtlarından araştırdım ama bulamadım. Evde fotoğrafları var, "Zehra abla ma sevgilerle" diye.

Ben filmi çekerken mahallenin çocuklarıyla ilginç bir karşılaşma oldu. Daha önce Anjel Teyze ve annemle büyükanne'nin evinin

orada çekim yapmıştım. Sonra evden detaylar almak için, bir de mahallenin biraz duygusunu yakalayabilmek için tekrar çekim yapmaya gittim, eşimle. Tripodumuzu kurduk, çekiyoruz, sonra bu çocuklar geldi, "Ne yapıyorsunuz, ne ediyorsunuz?" diye sordular. Sonra da, filmde de görülüyor, o ev üzerinden konuşmaya başladık. Çocuklardan biri kendiliğinden, çok doğal bir şekilde "Bu evi belki Ermeniler yapmıştır," dedi. Çocuk nereden biliyor? Nasıl biliyor? Sonra da "Burada Rumlar ve Ermeniler çok yaşarmış. Şu aşağıda da bir okul var, onu da Ermeniler yapmışlar. Ama sonra gitmişler," diye konuşmaya başladılar.

Gerçekten de aşağıda bir okul var, çok güzel bir okul, "Ermeni Mektebi" diye biliniyor. Tam Ermeni kilisesinin yanında. Ama o Ermeni kilisesi cami oluyor, ilkokul da İsmet Paşa İlkokulu oluyor. Yeni isimleriyle, yeni varlıklarıyla hayatlarına devam ediyorlar ama enteresan bir şekilde bu 14-15 yaşındaki çocuk o evin bir Ermeni evi olduğunu, okulun Ermeniler tarafından yapıldığını biliyor. Bunu benimle paylaşma ihtiyacı duyması da çok enteresan geldi bana. "Burada Ermeniler varmış zamanında." Sonra da ben "Büyükanem burada doğmuş, 1903'te," deyince çok şaşıyorlar ve "Beşiktaş'ın kurulduğu yıl!" diye bağlantı kuruyorlar (*gülüşmeler*). Tarihi bu kadar kişiselleştirmek ne güzel değil mi? 1903 onun için öyle bir tarih, Beşiktaş'ın kurulduğu tarih.

Bütün filmde bellekle boğuşuyorsun, şehirde ne kadarı hatırlanıyor, ne kadarı hatırlanmıyor, aile içerisindeki hikâyeler kaybolmuş ve birden sokakta karşılaştığın bir çocuk sana "Burada Ermenilerle Rumlar yaşardı," diyor, böyle bir sahne oluyor. Çok seviyorum o sahneyi.

Yazları yaylaya giderdik. "Nereye gidelim? Bugün nerede piknik yapalım?" Ermeni Peyi'nde... Peyi uçurum demek, Ermeni uçurumu yani. Ermenileri attıkları yer. Ermeni Peyi'ne pikniğe gidilirdi. Karşısında Ablak Taş vardır, orada oturup Ermeni Peyi'ne bakarak çay içilir. Sonra düşündük, büyükanemle falan da geliyorduk herhalde diye. O dil o kadar yerleşmiş. Bilirsin ki oradan Ermenileri atmışlar...

Filmi çekerken Ordu'da eskiden o kadar çok Ermeni olması ve 1960'lara kadar Ermenilerin orada olması beni çok şaşırtmıştı. Mesela Harut Amca'nın dükkânını bilirdim. Acayip bir dükkânı vardı,

Türkiye'nin her yanından toparlanmış bakırlar, kilimler, antikalar vardı. Biz çocukken önünde durur, bakardık. Onun Ermeni olduğunu bilmiyordum. Gidip orada çekim yaptığım zaman "Çocukluğumun Ordu ile ilgili en değerli anısıdır bu dükkânın vitrininde gör-düklerim," dedim. O dükkân kapandı şimdi, Tefal bayii oldu.

Aslında ben meraklı bir insanım ama bu konuyu merak etmemişim, merakımı tetikleyen bir şey olmamış. Eğitim sistemimiz bizi meraktan uzaklaştırıyor. Eşim "Senden asla gazeteci olmaz, soru sormuyorsun," diyor. Bana bir şey söylendiğinde kabul ediyorum, soru sormuyorum.

Ben Hrant Dink'le ilk buluştuğumda anlatmıştı: "Ordu'da hâlâ yaşayan Ermeni olduğunu hiç bilmiyordum, bir uçak yolculuğunda bir doktorla tanıştım, 'Nasılsınız? Nereden geliyorsunuz?' derken, Ordu'da birkaç tane Ermeninin kaldığını söyledi." O doktoru tanıyorum.

Hrant Dink'i kaybetmek müthiş bir yıkım gibi geldi

Ben bu belgeyle giriştiğimde kaybolmamak için Hrant Dink'e danışmaya gittim. Hrant Dink'in öyle bir şeyi vardır ya, otorite kelimesini kullanmak istemiyorum ama sanki ondan böyle bir güvence almak istedim, "Hadi yola devam et," desin istedim. "Akrabalarını arayan insanlardan o kadar çok telefon, e-mail geliyor ki, ben bunun için bir enstitü kurmak istiyorum, böyle bir şey olması lazım," dedi, "Sadece Agos'un altından kalkabileceği bir şey değil, böyle bir merkez olsa, herkes aradığı insanlarla ilgili bilgi yüklese, ve insanlar öyle buluşsalar..." Bana çok hoş bir fikir gibi gelmişti, sonra onu gerçekleştirme şansı olmadı ama.. Videoda yok, ses kaydı olarak bir röportaj almıştık o zaman. Sonra bir-iki kere daha karşılaştık ama benim filmim çok yavaş, ağır aksak ilerlediği için ona gösterecek şansım olmadı. 1 Şubat 2007'de ilk kaba kurgusu çıkacaktı, ocak ayında eşime dedim ki "Bu kurguyu Hrant Dink'e de götürelim, fikrini alalım." Ve tam o hafta... İnanılmaz bir şey, tam elimde "Bunu gösterebilirim," dediğim bir şey oldu ve o olay oldu...

Önce tanıdığım, tanıma şerefine nail olduğum birini kaybetmenin acısı... Ben çok etkilenmişim ondan. Müthiş karizmatikti. Hatırlıyorum, biz o röportaja gittiğimiz zaman, çok güzel hikâyeler an-

lattı. O paylaşması, o bilgisi... Yani onu kaybetmek müthiş bir yıkım gibi geldi. Ondan sonra filme dönemedim. Korkudan falan değil, çok aciz hissettiğimden dönemedim. Film fikrini onunla paylaşmışım, anlatmışım ve o bana yol göstermiş ve böyle bir şey... yani yarı yolda kalmışım, ondan sonra kimse elimden tutamaz gibi. Biraz öyle kişisel bir etkisi de oldu, yapamadım, bir sene hiç dönemedim filme. Bilmiyorum, o konuşulacak, konuşabileceğim bir konu değil... Onu tanıyan insanların çok şey kazandığını, ondan çok şey aldığını düşünüyorum. Çok müthiş bir adamdı...

"Geç oldu ama bak seni dinliyoruz"

Büyükannem öldüğünde ben 22 yaşındaydım. 22 yaşına kadar hiçbir şekilde onu karşıma alıp hikâyesini dinlememiş olmanın verdiği bir eziklik var... Bunu bir vicdan muhasebesi şeklinde yapmıyorum. Burada bizim Türkiye'de gençler olarak nasıl şekillendirildiğimizle alakalı bir şey var. Bu filmi yaparak onu biraz tanıyayım istedim. Onun hikâyesini aynen anlatabilme, paylaşabilme, onun acısını, travmasını konuşabilme yetisine sahip değilim. Bir noktada bu filmi "geç oldu ama bak seni dinliyoruz" duygusu ile yaptım. Dinlemek, başka hiçbir şey değil. "Seni dinledik ve duyduk" duygusu, öyle bir şey.

Filmin ilk gösterimi Boğaziçi Üniversitesi Mithat Alam Merkezi'nde yapıldı. O gece bir rahatlama duygusu geldi. Çünkü o zamana kadar şöyle hissediyordum: "Allahım film yapıyorum ve bu çok bencilce bir şey. İşte 'Berke'nin filmi' denecek. Acaba onu, onun hikâyesini kullanıyorum gibi algılanır mı? Bana ait bir hikâye değil ve acaba onun hayatına bu kadar giriyor olmak ne demek?" Ama o gün filmi dostlarla, tanıdıklarla, aileyle, filmin başlangıcından ortaya çıkışına kadar destek olan insanlarla paylaştıktan sonra "Evet, bu film bu desteği aldı, bu insanlar da dinlemek istiyorlar. Biz dinlemeye hazırız ve dinliyoruz" duygusu geldi. O zamana kadar kendimi yiyordum, ondan sonra rahatlardım. Mesela dayımın karısı, "Çok memnun olurdu onunla ilgili bir film yapıldığını bilse," dedi. Çünkü bir tatminsizliği vardı onun da, aile de yetmiyordu ona.

Ben küçük sözlerle yapılan işleri önemsiyorum. Bu gibi filmlerle, kitaplarla, makalelerle biz en azından anneannelerimizi, büyü-

kannelerimizi konuşmaya başlayacağız. Onu konuşmaya başladığımız zaman ortak bir geçmişimiz olduğunu konuşmaya başlayacağız ve ondan sonra "Ermeniler vardı, burada yaşadılar"ın ötesinde "Onlara ne oldu?"yu da sorgulamaya başlayacağız diye düşünüyorum. Ama önce onların burada yaşadığına dair bilgilenmemiz gerekiyor. Bu meseleyi anlatmaya çalışan, ifade etmeye çalışan bir sürü insan var. İnsanların bunu duymaya hazır olmaları önemli. Çözüm için kilit nokta dinlemeye ve duymaya hazır olmak, gönüllü olmak ve hemen kapıları kapatmamak. Bir çözüm olacaksa burdan yola çıkılabilir diye düşünüyorum...

Bu da böyle küçük hikâyelerle olacak. Ben de bu filmi yaparken parça parça öğrendim, adım adım öğrendim. Her şey parça parça geliyor. Ve biraz da hatırlayarak. Benden sonraki nesil yapamazdı bu filmi. Ben son kişiydim bence bu filmi yapabilecek. "Ben" derken bizim nesil olarak söylüyorum, sonraki neslin böyle bir şansı olmayacak, çünkü doğrudan bu insanları tanıyan, onları dinlemiş insanlar kalmayacak. Mesela, filmimde Harut Amca 84 yaşında, Sarkis Amca 93 yaşında, annem 67, babam 71. Son tanıyanlar, yani doğrudan teması olan ve bunu bilen insanlar onlar.

Tarih konuşmamak üzere programlanmış gibiyiz

Geriye dönüp baktığımda, bu konuyu hiçbir şekilde bilmememiz beni hâlâ çok şaşırtıyor. Bunun adını koyamıyorum. Annemle babam açık görüşlü insanlar, onlar bizimle her şeyi konuşmuş paylaşmış insanlar, onlar nasıl atladı? Çünkü onlar da aynı sistemin ürettiği insanlar. Aile içinde konuşuluyor bu hikâyeler ama yeni nesille paylaşılmıyor. Bizi korumak güdüsü müdür, bilemiyorum. "Niye hiç konuşmadınız?" diye sorduğum zaman, "Ortam olmadı, zaman olmadı, öyle bir konu çıkmadı," diye açıklıyorlar. Onların da verebilecekleri cevap yok.

Neden bizden önce kimse bu hikâyeleri anlatmadı? Aslında basit bir cevap "teknoloji." Ben filmle öğrendim kendimi ifade etmeyi, bir şeyleri anlatma yolunu. Şimdi elimizde küçük bir video olması, şu küçük ses kayıt aleti... Teknolojinin de bu işe hizmet ettiğini düşünüyorum. Yani bir şeyleri arşivleme, kaydetme, tutma arzusu... Bir de artık doğrudan anlatma mümkün... yani kameraya doğ-

rudan anlatılıyor. Bir tarihçinin röportaj yapıp onu kitabın içine entegre etmesi falan değil, doğrudan bu insanları dinleyebiliyoruz. Bunun da bir avantaj olduğunu düşünüyorum. Aracı olmadan, o doğrudan teması kurması açısından. Yani film tabii bir şekillendirme aracı ama benim görüntülerim, yaptığım röportajlar saatlerce bir arşiv belgesi olarak kalacaklar.

Bizim evde her şey konuşulurken benim annem babam bana bile anlatmadılarsa... Solcu kimlikleri var, böyle meydanlara çıkmış insanlar ama eve gelince... kelimesi nedir bilemiyorum... Tarih konuşmamak üzere programlanmış gibiyiz. Birtakım şeylerin üstü tamamen kapandı. Aile içinde hatırlanıyorsa bile resmi tarih olmadığı için geçerliliği kayboldu. Türkiye'de öyledir, bu hikâyeler ciddiye alınmaz. Mesela sizin de kitabınıza [*Anneannem'e*] o kadar tepki gelmemesinin nedeni bence sizin bir kişi olarak görülmeniz. Bir aileden bir hikâye diye umursamayabiliyor insanlar. Ama resmi ideoloji o kadar baskın, o kadar güçlü ki... Her şey o resmi tarih içinde değerlendirildiği için ve kesin doğru o olarak kabul edildiği için zaten o küçük hikâyelerin geçerliliği yokmuş, doğruluğu yokmuş, zaten etkisi olmaz duygusu var gibi geliyor bana. Bilmiyorum.

Peki bu nasıl kırılmaya başlandı? Kesin bir başlangıç noktası var mı bilemiyorum. Ben, dediğim gibi, yurtdışında böyle ilk parçalarını aldığım için Türkiye'deki başlangıç noktasını çok hatırlamıyorum. Aslında 2001-2002'de burada yavaş yavaş tohumları atılmıştı, bazı şeyler konuşuluyordu. Mesela Siyaset Meydanı programı vardı, sabahlara kadar izlerdik. Ben 1999 sonrasında buraya her geldiğimde Diyarbakır, Van, oralara gittim. Oralarda ben Kürt sorunuyla karşılaştıktan sonra Ermeni meselesi de eşlik ederek gelişti. Kürt meselesi de aslında bir başlangıç bence. Yani Diyarbakır'dan sonra benim algım açıldı. Orada bir "öteki" kavramı ile tanıştım.

Birtakım insanların yazmaya çizmeye başlaması, o konferansın organize edilmesi, Hrant Dink'in ortaya çıkması ve Hrant Dink'in bunu çok farklı kelimelerle, hepimizin anlayabileceği ve dinleyebileceği kelimelerle ifade edebilmesi, bunlar hep böyle parçaları oluşturdu diye düşünüyorum. Gazetelerde artık yer alması... Böyle özgülleştiren bir alan yaratıldı. Ama onun da hep sınırları hatırlatılıyor insanlara, "Bunun ötesine geçemezsin!" diye. Ama yavaş yavaş o sınırlar da geri itilecek diye düşünüyorum.

Geçmiş gelecekle için kurcalıyoruz

Elif, 53 yaşında

Temmuz 2009

Tam ne zaman fark ettiğimi söyleyemem. Hayatım boyunca kafamın bir tarafında böyle parça parça hikâyeler oldu. Bizde bir farklılık var ama ne? Üzerinde çok düşünmediğimiz, belki düşünmeye cesaret edemediğimiz, konuşmadığımız şeyler...

Bildiğim kadarıyla babamın babası Van'dan, annesi Erzurum'dan. Urfa'da evleniyorlar ve uzun bir süre orada yaşıyorlar. Babam hep Erzurum'daki saatli kuleden bahseder, oranın hikâyesini anlatırdı. Bence en iyi hatırladığı yer orasıydı. Ama nasıl buluştular, Urfa'da mı, yoksa kafe yoldayken mi bir tanışıklık oldu? O konuda bir şey bilmiyoruz, öğrenme şansımız da yok sanırım. Artık bunları anlatacak kimse kalmadı. Kendimi bildim bileli kan bağımlı olmayan bir halamız vardı. O hayatta olsa belki bilirdi ama artık o da yok.

Zaman zaman aklımdan gelip geçen bu hikâyeleri somutlaştırmam Fethiye Çetin'in *Anneannem* kitabını okumam, ardından da *Ebru* sergisini gezip bir *Ebru* paneline katılmamla oldu. İlk önce *Anneannem* ve *Ebru* üzerinden başkalarının hayatlarını kurcaladım. Sonra kendimi gayrisamimi, yüzleşmekten kaçmaya çalışan bir yerde suçüstü yakaladım. Sanırım kendimi korumaya çalıştım o ara. Zaten bir sürü şeyi fark ederken bir sürü acı çekmişim, "artık yorul-
dum, acı çekmeyeyim" noktasındayım. Dişçime gidip "Bana hiç acı çektiirmeden diş yapar mısın?" dediğim zamanlardayım! Ama kaçmadım, yani yalandan yaşayamıyorum. Benim için hayat gerçek. Mutlaka değmeliyim, düşmeliyim, kalkmalıyım, batmalıyım, çıkmalıyım.

Hayatım boyunca düşündüğüm küçük küçük şeyler bir bir somutlaşmaya başladı. Bunlar hep vardı, hep kafamdaydı, hep huzursuz ediyordu. İyi ki yüzleştim onlarla.

**Gidecek bir yerimiz olmamış, akrabamız olmamış,
toprağımız olmamış, ağacımız olmamış**

Tabii kendin yüzleşince bitmiyor. Bu sefer ailenin yüzleşmesi başlıyor. Acaba onlar ne diyecekler? Somutlaştırdıklarımı aile içinde konuşmaya başladım. Sorular sordum, en iyi hatırlayan abimle konuştum... Amcamın çocukları içinden bu konu üzerinde bayağı düşünenler vardı, onlarla diyalog kurmaya çalıştım. Baktım aynı cümleler hepsinin kafasında var.

Hepimizin en çok takıldığı şey hiçbir yerli olamamak. Hepimizde bu çıktı. Nereye gitmişsek dostlarımız olsun diye çok çaba harcamışız, çok verici olmuşuz ama yine de kapı kapandığı zaman biz yalnız kalmışız. Bayramlarda yalnız kalmışız. Gidecek bir yerimiz olmamış, akrabamız olmamış, toprağımız olmamış, ağacımız olmamış. Hepimizde aynı eksiklik çıkıyor. Kendimizi sokaktakine kabul ettirmek için harcanmış acayip bir çaba çıkıyor. Hepimiz isteyerek evlendik, kimse zorlamadı ama çoğumuz küçük yaşta, çok kalabalık ve yerleşik ailelere gitmek için can atmışız. Yani hepimizin hayatını belirleyen geçmişimiz olmuş bence.

Ben çok kızgınım hâlâ, hayata kızgınım. Anneme, babama kızmıyorum, onları anlayabiliyorum. Çok korkmuşlar. Mesela babam bana "Kapıma polis getirme," derdi, "sizin için her şeyi yaparım ama beni devlete bulaştırma." Babam 1991'de öldü. 80'li yıllarda çok çekti bizim yüzümüzden. Çok korktuğunu hatırlıyorum. Hep elinden geleni yaptı ama hep söylendi: "Benim kapıma polis getirmeyin." Buna o zaman o kadar kıızıyordum ki. Benim babam ne kadar korkak, polis gelse ne olacak. Şimdi üzülüyorum.

Babam 20'li yıllarda doğmuş. Babaannemin kütükteki ismi Suna. Bence babaannem ve dedem 12-13 yaşlarında Urfa'ya geldiler. Yetimhanede kaldıklarını anlatmışlar. Babaannem amcama kızdığı zaman "Yaşadıklarım yetmiyor mu" gibi laflar ediyordu. Genç yaşta kocasını kaybetmiş. Onun da nasıl öldüğü bir muamma. Mezarı yok. Bize söylenen Nusaybin'de öldüğü. Geçen yıl Nusaybin Zey-

nel Abidin mıntıkasında toplu mezarlar bulunduğu söylendi. Acaba diyorum, dedem de orada mı öldürüldü? Babaannemin ağzından çıkan lafları toplayarak bir anlam çıkarmaya çalışıyorum. Amcama sitem ederken söyledikleri ve bir de gece masal anlatırken, masal anlatır gibi insanların öldürüldüğüne dair tek tek hikâyeler anlatırdı. Ben bu masalları parça parça hatırlıyorum, abim daha fazlasını hatırlıyor.

Babaannemin yedi oğlu olmuş, beşini kaybetmiş. İki oğlu kalmış, babam ve amcam. Onların da her ikisinin sekizer çocukları oldu, on altısı da sağ. Ama herkes başka yere savrulmuş. Amcamın eşi Rizeli'ydi, Laz'dı, çok güzel bir kadındı. Amcam da memurdu. Onlar hep gezdiler, başka yerlerde yaşadılar, çok az ilişkimiz oldu. Biz sekiz kardeşi de birbirimize yapıştıran bir şey yok. Bir yalan yaşamışız. Yalan üzerine kurulmuş bir hayat bizi ne kadar birleştirebilirdi ki? Annem ve babamın hayatı zor geçmiş olmalı. Bizi büyütürken geçmişlerini saklamak için acayip bir özen göstermişler. Biz kardeşler birbirimizle derin konuşmaktan acı çekiyoruz, zorlanıyoruz. Zaman zaman denesem de fazla geldiğini görüyorum. Abim ve kardeşlerimle konuştuğumda ağlamaya başlıyoruz. Ama yine de bana aileden "İyi ki sen bu meselelere kafa yormuşsun, sana çok şey borçluyuz," diyen de oldu.

Herkes her şeyi merak ediyor

Yüzleşmem ve geçmişimizle ilgili farkındalıklarım nedeniyle aileden tepki görmedim ama çocuklarımızın bizden daha çok bocaladığını düşünüyorum. Bizim ailemizde bizi sınırlayan bir aile disiplini vardı. Bir anne-baba var, gerçek bir hikâye var, saklanıyor. Hayat bunun üzerine kurulu. Bu nedenle çok zorlanmıyoruz. Zaten dışarıdaki hayatla bağlarımız güçlü ve derin değil. Bizim çocuklarımız daha özgür ve daha meraklılar. Daha açık bir toplum olmaya başlıyoruz. Onlar daha çok soru soruyorlar. Dışarıdaki topluma uyamıyorlar, ona aykırı davranamıyorlar, kısacası kendilerini bulamıyorlar. Bir yeğenim benim paylaştıklarımın sonra "Ben anladım şimdi ne olduğumu, kim olduğumu biliyorum, taşlar yerine oturdu," dedi. Onun baba tarafı da tehcirden gelmiş bir aile. Anne tarafı da öyle çıkınca...

Yeğenlerim merak ettikçe bana yanaşıyorlar, sorularını bana soruyorlar. Onlara en çok tek başımıza olmadığımızı anlatıyorum. Et-rafımızda bize benzer ne çok insan olduğunu göstermeye çalışıyo-rum. Olayların yaşandığı yılları merak ediyorlar, kaflenin nasıl bir yol izlediğini merak ediyorlar, dedemizin mezarının neden Nusay-bin'de olduğunu merak ediyorlar. Onlarca soruları var...

Babamın bize hayat içinde söylediği şeyler var. Mesela diyor ki, "Bizim Van'da o kadar çok malımız, mülkümüz var ki, dayılarımın özellikle." Biz de babama diyoruz, "Ne kadar beceriksizsin, biz ala-lım sen alamadıysan." O da "Amaan, kim uğraşacak, boşversene, gücümüz yetmez bizim, kızım," diyor. Sonra biz diyoruz ki, "Ama biz alabiliriz, bizim gücümüz yetiyor!" "Yok yok alamazsınız," de-yip kesiyor konuşmayı.

Babamın ölümünden sonra bir kimlik çıkıyor ortaya, oradaki so-yadı farklı. Bir önceki soyadımıza dönemin yetkilileri karşı çıkmış ve bize yeni bir soyadı vermişler. Bir ara kız kardeşimle merak edip Van'daki kütüğümüzü araştırmaya çalıştık ama "Şu tarihten itibaren kütükler yok," dendi. Geriye gidememiş olduk.

Herkes her şeyi merak ediyor ama hiç kimse hiçbir şey öğrene-meyecek artık gibi geliyor bana. Zaten çok kurcaladıkça insanı kö-tü de etkiliyor. Bence geçmişte olan biteni öğrenmek ve yüzleşmek ama ayrıntılarını kurcalamamak gerekiyor, çünkü ayrıntılara boğul-duğun zaman çıkamıyorsun işin içinden, oralarda kayboluyorsun. Oysa geçmişle gelecek için kurcalıyoruz. Geçmişle uğraşırken gele-ceği kuramıyorsun bu sefer.

Ben bir ara gerçekten çıldıracak gibi oldum. Hangisi sahici be-nim? Gerçek beni bulayım ki onunla ne yapacağımı bileyim diye düşünüyordum. Şimdi o açıdan dindim. "Ben buyum," bunu biliyo-rum. O nedenle benim gibi çok derin gidip, çok dağılmasınlar diye yeğenlerimi tutmaya çalışıyorum. "Bu soruları çok merak etmeyin ama genel olarak bu konuda, tehcirle ilgili yazılmış kitaplar var, on-ları okuyun, bizim ailenin ayrıntılarını boşverin," diyorum. Yani bu böyle yaşandı ve bunu çok sayıda insan yaşadı. Bir-bir buçuk mil-yon insan yaşadı galiba, değil mi? Sonuç olarak tam bilmiyoruz. Gençlerle konuşurken buraya getirmeye çalışıyorum. Bizim hikâ-yemiz içinde boğulmasınlar, bunalmasınlar istiyorum. Oradan çık-a-rıp "Bunu bu kadar insan yaşadı, tek biz değiliz, bizim hikâyemizin

ayrıntılarının çok önemi yok," demeye çalışıyorum. Onların hikâyemiz üzerinden dünyaya açılmayı öğrenmelerini sağlamaya çalışıyorum. Ve oradan zenginleşsinler istiyorum. Yani bütün bu kimliklerinin onlara olumlu geri dönmesini istiyorum. Galiba yavaş yavaş da öyle oluyor.

Yalan bir hayat yaşamışım gibi geliyor

Şuna kızıyorum ki yalan bir hayat yaşamışım. Annem olmuş, babam olmuş, sevgilerini hissetmişim, ama onlar kimdi? Bilmediğin birinin sevgisi, ilgisi gibi. Varlar mıydı, yoklar mıydı, onlar kimdi, yabancı mıydı, annem babam mıydı? Hâlâ o şoku atlatabilmiş değilim açıkçası. Sanki hiç annem, babam olmadı gibi hissediyorum, sanki ben yerden bittim. Onlar benim annem babamsa bana neden gerçek hikâyelerini anlatmadılar? Gerçek hikâyeye buysa niye böyle davrandılar? Yani hiçbir şey sahici değil gibi geliyor.

Anne tarafından da aynı şey. Benim annem de 1937-38 Dersim olayları sırasında yetim kalıyor ve Dersimli bir Alevi Zaza iken Elazığlı Sünni bir ailenin yanına evlat veriliyor. Bunu da çok sonra öğrendim. Bence zaten annem ve babam aralarında anlaşmışlar ve bunu bir şekilde saklamayı becermişler. Birinci ve en önemli işleri bunları saklamak olmuş. Evdeki gizemin adını ancak şimdi koyabiliyorum. "Bunları okutalım ama bu hikâyeleri duymasınlar. Bunları dışarı gönderelim ama bu gerçeği öğrenmesinler." Korkmuşlar herhalde. Derin bir korku... Öte yandan hem Alevilik, hem Ermenilik birer küfür tabii bu toplumda. Onu nasıl yaşadılar bilmiyorum.

Mesela annem ölmeden birkaç yıl önce ona, "Keşke Alevi olduğunu söyleseydin, ne kadar hava atardık" filan dedim, şok yaşadı. "Doğru mu söylüyorsun?" dedi. "Doğru, tabii," dedim, "herkes Alevi'yim diye hava atıyor, biz de atardık." Yüzünün parladığını, gözlerinin güldüğünü fark etmiştim. O ayrımcılık da başka bir zorluk yaratmış ve sonuçta bizden saklamışlar.

Her taraf gizem dolu

Annemi yakın zaman önce kaybettik. Onunla babamın hikâyesini konuştuğumda hepsini kabul etti. Ama bence ona da çok şey anlatmamış babam. Annemin son iki yılıydı, yaşlı ve hastaydı, kıyama-

dım, çok soru sormadım. Annem de babamın Erzurum'u anlattığını hatırlıyor. Halamın hikâyesini annem de doğruladı. Babamın bize söylediği, bir karışıklık olmuş, annesi-babası ölmüş, kaybolmuş, kim olduğu belli değilmiş, kimseyi bulamamış, bizimkiler de çok sevmişler, yanlarına almışlar. Bizimkiler demek ki ondan biraz daha büyük çünkü arada çok fazla bir yaş farkı yok. Bence her neyse, o birlikte barındıkları yerde de beraberlerdi bunlar, çıkınca da beraber oldular. Üç tane yalnız çocuk, aralarında biraz yaş farkı var, ikisi evleniyor, bizim hala dediğimiz yanlarında kalıyor. Kardeşleri gibi, çocukları gibi... Bize hep "Halanız, ama kan bağıımız yok," derlerdi. Bu çocukluğundan beri bildiğin bir gerçek olunca sormuyorsun: "Kan bağı olmayan hala ne demek?"

Her taraf gizem dolu... Urfa'da yaşayan halam ve onun babamla ilişkisi gizem dolu. Halamın kocası da bence böyle biriydi, o da gizemli. Komşuları, arkadaşları halam ve kocası için hep "Yazık, yazık, kimseleri yok, bari oğulları olsaydı," derlerdi. Kızları vardı, soylarını sürdüremeyecekler diye ya da bakmayacaklar diye düşünerek bunu söylüyorlardı herhalde. Halbuki kızlar anneye de babaya da ne güzel baktılar ölene kadar... Halamın kızlarından birine bunları anlattım, "Doğrudur kızım, ne söylüyorsan doğrudur," dedi, "Allah günah yazmasın, biz tespihimizi çekiyoruz, namazımızı kılıyoruz, buna inandırdılar, buna inandık. Allah birdir kızım, bir tane dir Allah, iki tane yok, o nedenle fark etmez."

Ben küçükken çok soru soruyordum. Bunun üzerine babam beni Urfa'ya halama götürdü. Halamla tanıştık, kocasıyla oturduk, evlerini gördük. Orada babam bana bir okul gösterdi, "Bu evin sahipleri kaçmışlar ve benim annemle babama demişler ki 'Biz dönersek döneriz, dönmezsek ve eğer devlet verirse, burayı siz alın'. Sonradan biz alamadık kızım, okul oldu," gibi şeyler söyledi. Ama hep böyle kırık dökük hikâyeler. Benim elimi tutup okulu ve Urfa'nın o ara sokaklarını dolaştırdı. Orada benimle bir şey paylaşmış, dertleşmiş aslında ama bilmeyince, küçük olunca...

Bin tane özür yetmiyor

Hiç kimseye öfkelenmeye hakkım yok, bunun farkındayım, ama içimde bir yumruk var, "Bu kadarı da fazla!" dedirten. O bir yerde

çıkarmı? Çıkmasın diye dua ediyorum. Mesela bu özür kampanyasında çok düşündüm. Önce bana çok silik bir kampanyaymış gibi geldi, küçümsemeye çalıştım. "Nedir ki imza?" filan. Yani *Ebru* yapıldı, *Anneannem* yapıldı, imza atmak çok basit bir şey gibi geldi. Ben de herkese hikâyemi anlatıyorum. Ben kime anlatırsam, onlar da bana anlatıyorlar. Bir şekilde bir açıklık yaratmaya çalışıyorum, bu da bir şey. Ben bu imzaya girmeyeyim. Ama sonra kamuoyunda yarattığı yankıyı gördüm. Önemседim aslında ama hâlâ atmak istemiyorum. O kadar netim ki içimde... ama sebebini bilmiyorum.

Sonra soruşturma başlatıldı ya, o zaman dedim ki "Şimdi benim imza atmam ve o davaya ortak olmam lazım." Sonra dava açılmadı, yine vazgeçtim. O kadar çok sorguladım ki o sırada... Sonunda, "Kimseden özür dilemeyeceğim," dedim. Kimseden özür dilemek istemiyorum gerçekten. Bunu yaparsam fazla gelecek...

Bir ara "Tamam kampanyaya katılmayayım ama benden özür dilenmiş gibi düşünüp öfkemle baş edeyim bari" diye düşünmeye çalıştım. Ama olmadı. Ne özür diliyorum ne de özür kabul ediyorum. Bu kadar basit değil. Bin tane özür bile yetmez... Kimseyi suçlamıyorum. Kimsenin benden özür dilemeye mecburiyeti yok. İyi ki bu insanlar varlar ve iyi ki böyle bir kampanya yapıldı ama (*sessizlik*)... Ama ben nasıl kabul edebilirim ki? Hangi biri için? Ne için? Yaşadığım yalan hayat için mi? Annem için mi? Dedem için mi? Babaannem için mi? Kocam için mi? Kızım için mi? Oğlum için mi? Sorular soran torunum için mi? Yetmiyor yani... Bu geçmeyecek, bu ölene kadar kalacak benim içimde. Bunu boşaltamayacağımı.

Önce bir yazı yazmak istedim. "Özür dilemek istemiyorum," diyen. Sonra baktım ki kötü bir yazı, herkesi acıtacak, bıraktım. O kampanyayı başlatanlar zaten Türkiye için bir şey yapan insanlar, onların ne suçu var ki? Bir şey söylesem insanlar onlara söylendiğini zannederler. Ondan da vazgeçtim. Bu nesil sorumlu değil bundan. Bu içimdeki alev yanlış bir yerde, yanlış bir şekilde, hak etmeyenlere karşı patlamaz diye umuyorum.

Hâlâ acı çekiyorum yani, hâlâ öfkeliyim. Ama güzel şeyler olunca umutlanıyorum. Hepsini unutabilirim diye düşünüyorum. Sonra biri bir şey yapıyor, yine kızıyorum. Bazen karşıma inanılmaz bir milliyetçilik çıkıyor, o zaman kendimi dışarıya atıyorum, kaçıyorum. Bu Türk milliyetçiliği de oluyor, Kürt milliyetçiliği de... Kürt-

lerin bazıları için de o topraklarda sanki başka hiç kimse yaşamamış, orası hep Kürtlerin toprakları olmuş. Bu çok fazla geliyor bana. Bunlar söylendiğinde "Ben Ermeni'yim," diye başlıyorum konuşmaya. Bu topraklarda neler olduğunu önce bir hatırlayın, kimliklerinizi fark edin. Hiç kimse tek başına Kürt değil, hiç kimse tek başına Türk değil. Göç de yalnız bu yüzyılda yaşanmadı, dünya var olduğu zamandan beri göçler ve acılar yaşanıyor. Çokkimlikli olun, biraz esneyin, ne olacak? Ben biraz Ermeni'yim, biraz Alevi'yim, biraz Sünni'yim, biraz Zaza'yım...

Ben daha dört-beş yıl önce "Ben Türkiyeli Kürt'üm, kimlik meselemi böyle çözdüm, canı isteyen istediğini söylesin," dediğim yerdeydim. Herkes kendi kimliğini ancak kendisi tarif edebilir demek istiyorum. Ben kendi kimliğimi nasıl tarif edersem öyledir. Kimseye itiraz hakkı vermem. Ama elbette kendi kimliğini doğru tarif edebilmek için insanın kendisiyle yüzleşmesi gerekiyor önce.

Kimlik tarifimiz değişse de değişmeyen şeyler var. Şiddetle, özellikle kadına yönelik şiddetle, ilgili algılarım, tariflerim, deneyimlerim aynen duruyor. Yani Kürt iken de şiddete dair aynı şeyi düşünüyordum, Ermenilerin dünyasına baktığım zaman da aynı şeyi düşünüyorum. Öteki yandan Dersim'e gidiyorum, "Buradaki insanlar benim annemin akrabaları, köylüleri," diye bakıyorum, orada da aynı şeyi yakalıyorum. Kadınlar her yerde şiddet yaşıyorlar. Kadınların milliyeti yok gerçekten. Ben bunu yaşadım. Birisi "imdat" diye bağırdıktan sonra hangi dilden bağırdığının ne önemi var ki?

1990'ların başında defalarca gözaltına alındım. Gözaltında polisler "Ermeni uşağı" diye küfrederlerdi. Onlar biliyormuş gerçekten Ermeni uşağı olduğumuzu! Ben utanırdım bu lafı duymaktan, sadece utanırdım. "İyi ki burada bir Ermeni yok, duymuyor," gibi düşünür, utanırdım. Ciddiye almazdım ve tabii ki incinmezdim. Meğer onlar ne olduğumu biliyorlarmış, ben bilmiyormuşum. Ermeniler kim? Onların dünyasında ben ne kadar varım? Şimdi oradayım. Ermeni meselesini merak ediyorum. Alevilerin dünyasına girdim, bu kimliğimi fark edince. Yani hakikaten ebru böyle bir şey... Çokkimliklilik işte...

Çokkültürlülüğün bir çözüm olduğu savunuluyor ya... kendi çokkimlikliliğimi fark ettiğim zaman düşündüm ki çokkültürlülük bir sürü grubun yan yana, birbirine değmeden, dokunmadan dizil-

mesini anlatıyor ve hiç sevimli gelmiyor. Ve bence çözüm değil. Belki bir an birbirlerine dokunmayacaklar, kavgasız dövüşsüz yaşayacaklar, ama sonra küçük bir kıvılcımla her şey tamamen tersine de dönebilir. Çünkü iç içe geçmeyecekler, birbirlerinden etkilenmeyecekler, renklerini değiştirmeyecekler, yeni renkler çıkarmayacaklar ortaya ve dolayısıyla kaynaşmayacaklar. Ama çokkimliklilik öyle değil. İnsanlar birbirine dokunuyor, birbirlerinin dilinden, kültüründen etkileniyor ve zaten çokkimliklilikleri üzerinden pek çok grubun içinde hissediyorlar kendilerini. Dışında ve ayrı bir renk olarak durmuyorlar.

Savaşların çoğunun böyle sebeplerle çıktığını düşündükçe, insanların çokkimlikliliklerini fark etmesinin dünyayı hakikaten bütünleştireceğini, herkesin birbirini hissedeceğini düşünüyorum ve de umuyorum. Ulus-devletlerin yarattığı sanal kültürler, kimlikler de kaybolur böylece. Herkes sahici olur, gerçekçi olur, çoğalırız. Oradan çoğalmak dünyadaki bütün problemleri, şiddeti de azaltır diye düşünüyorum. Bu kadar kendini içinde hissettiğin bir gruba karşı öfkelenemezsin zaten.

Barış bizimle başlar

İnsan yeni bir yanını keşfedince öyle zenginleşiyor ki... Ben çözümün buradan geleceğini düşünüyorum. Yani benim içimdeki bu çatışmalar varken... Bizim bütünlüğümüzü bozmuşlar. Bazen kalbimiz başka atar, dilimiz başka söyler. O bütünlüğü yakalayamıyorsan, buradaki çatışmayı göremiyorsan, kendinle barışık değilsin demektir. Başka biriyle nasıl barışacaksın? Buna çok inanıyorum. Barış süreci kendimizi keşfetmemizle başlar gibi geliyor bana. Kendimizle barışık olmak da duygularımız, düşüncelerimiz ve eylemlerimiz arasındaki bütünlüğü sağlayarak başlar. Duygun başka, dışarıya yansıttığın başka, hareketin başka olursa, orada barışık olmadığın bir durum var demektir. Oradaki barışı sağlamadan da sahici olmuyorsun ki dışarıdaki sana niye inansın? Bu konuda çok netim ve hep bunu konuşuyorum. Barış bizimle başlar. Herkes kendisiyle yüzleşmeye çalışıyor. Buradan belki bir yüzleşme hareketi çıkacak.

Bu bölgede ne olup bittiğini hatırlayalım, konuşalım, yüzleşelim; o deneyimlerden yararlanalım, yeni kimlikler keşfedelim... Bu-

nu sabırla işlemek, herkesin bunu fark etmesini sağlamak lazım. Ancak o zaman barış olur. Üstü örtülü, unutturulmuş bir sürü hikâye varken gerçekten barış olmaz.

Devletin yapabileceği şeyler var mı? Bir kere bunu kabul etsinler. İçişleri Bakanı Beşir Atalay o gün çıktı "Kürt açılımı" diye konuştu, ne oldu? Herkes çok mutlu oldu. O kadar mutlu oldu ki... Çok dikkatliydi. Ne "terörist" dedi, ne "çocuk katili" dedi. Olumsuz hiçbir şey söylemedi. Aynı gün gazete okuyorum, iki DTP'li öldürülmüş ve askerler taziyeye gitmiş. Yine aynı gün okuyorum Aysel Tuğluk diyor ki "Empati kuramadık, keşke askerlerin de ölümüne göz yummasaydık." Budur ya... Bunları yapmak kimseye bir şey kaybettirmediği gibi insanlara umut aşıladı. Ermeni meselesinde de belki bir gün bu olacak.

Özür kampanyasından sonra televizyondaki konuşmalar çok kötüydü tabii, sinir bozucuydu. Kampanyayı başlatanlara aşağılayıcı laflar... "Sanki Ermeniler bir şey yapmadı," deyip yine ortaya döken hikâyeler, mezarlıklar... O zaman televizyona bir yumruk vurup parçalamak geçiyor içimden. Ama mesela Cumhurbaşkanı'nın Ermenistan'a gitmesi bana iyi geldi. Ama ondan sonra Azerilerin tepkisi kötüydü. O tepkiden sonra geri adım atıldı. Neyse, bu bir süreç diye düşünüyorum. Bir şekilde Türkiye-Ermenistan arasındaki dostluk, insanlar arasındaki kaynaşma, kimsenin artık Ermeni lafını küfür olarak kullanmaması, insanların birbirlerine yakınlaşması bana yetecek galiba...

Hrant: "Sakin ol"

Geçmişte tanıdığım pek çok insanın Ermeni olduklarını şimdi fark ediyorum. Aslında onlarla tanışmışım ama onların Ermeni olup olmadıkları umurumda olmamış, beni ilgilendirmemiş, merak etmemişim. Hrant'la ne zaman tanıştığımı hiç hatırlamıyorum, sanki o hep vardı. Pek çok toplantıda izledim Hrant'ı. Gözlerindeki nemi hep fark ettim, o da benim duygusallığımı hep fark etti. Öfkemi de fark etti. Bana ara sıra "Sakin ol!" filan dedi. En son bir toplantıda beraberdik. Konuştuğumuz konu da "Tarihte yaşananlar bugün tartışılmalı mı tartışılmamalı mı?" Ermeni meselesi, Dersim olayları falan konuşuluyor. Biri dedi ki "Yeniden yaraları kanatmanın

kimseye yararı yok." Ben de söz alıp "Nasıl böyle bir hak görüyorsunuz kendinizde? Bunu yaşamış insan tartışıp tartışmayacağına kendisi karar verir. Benim ihtiyacım varsa tartışırım," dedim. O zaman artık farkındaydım ve pat diye söyledim: "Atalarım öldürülmüşse ve ben bunu öğreniyorsam, bunu tartışmayacak mıyım?" Oradan hemen Hrant bana destek verdi.

Hrant'ı izlerken görüyordum, hep içeri doğru ağılıyordu. En çok nerede fark ediyordum biliyor musun kırıldığını, Kürtler "Biz de aslı unsuruz," dedikleri zaman. Bunu dediklerinde Ermenileri çöpe atıyorlardı. O hikâye hiç yok, onlar hiç yok zaten. Dolayısıyla, Kürt hareketiyle mesafesini ve sebebini fark ediyordum ama söyleyecek lafım yoktu. Böyle hüznle izlerdim... Hep yutkunurdu. Bazen bir iki kelime söylerdi ama çok özenliydi, kırmamaya, dökmemeye çalışırdı. Zamanı gelince konuşmaya çok özen gösteren birisi olduğu için ani bir tepki vermezdi. Ama acı çektiği fark ediliyordu... İnanılmaz bir adammış. Yaşadıklarının bu kadar farkında... ne biçim bir sabır varmış, ne biçim bir tahammül varmış, nasıl dayanmış... Müt-hiş bir insanmış.

Bana "Ermeni meselesi nereye gidecek, ne yapmak lazım?" dersin, Hrant kadar uzun düşünmeye ne vaktim ne de şansım oldu. Dolayısıyla, Hrant'a bakmak lazım. Ne istiyordu, ne diyordu? O kadar derin düşünmüş, o kadar içinde ki, ve o kadar doğru yerde duruyordu ki... Ne bunun üzerinden bir milliyetçiliği oldu, ne de bunun üzerinden kimseye bir düşmanlık duydu. Hakikaten pozitif bir yaklaşım içindeydi. Dolayısıyla, ona bakmak lazım. Ne istiyordu? Nihai olarak söylemek istediği neydi?

Bence Ermeni meselesini bütün sorunların içine koymak gerekiyor. Bu bir acı ve yaşanmış. Aslında bütün meseleleri iç içe ele almak gerek. Biri diğerinden kopuk değil ki... hepsini iç içe ele almadığımız zaman hep eksik kalacak gibi geliyor. Kürtlerin nasıl bir ebru olduklarını fark etmeleri lazım. Türkler aynı şekilde. Demokratikleşme tartışılıyorsa Ermeni meselesi tartışılmalı; Kürt sorunu, Kürt açılımı konuşulacaksa Ermeni meselesini de katmak lazım. 1980'den de ayrı düşünemiyorum. 1980'de olanlar konuşulmadan bugünü anlayamayız. O dönemin, o darbecilerin yargılanması lazım. Konuşulmalı ki gelecekte bunlar yaşanmasın bir daha.

Sonsöz

SUSKUNLUK KATMANLARI ARALANIRKEN

Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler Nerede?

Ayşe Gül Altınay¹

"Anneannem kitabının yazarı Fethiye Çetin şu anda karşınızda olsa ona ne söylemek istersiniz?"

"Anneannen için özür dilerim."

"Peki-anneanne karşınızda olsa?"

(Bir süre sustuktan sonra gözleri yaşararak) "Konuşamam."

Fethiye Çetin'in anneannesi Heranuş'un (sonraki adıyla Seher'in) doğumunun yüzüncü, ailesini kaybedişinin doksanıncı yıldönümü olan 2005 yılında İzmirli, orta yaşlı, kendisini Kemalist olarak tanımlayan bir kadın okurun yazar Fethiye Çetin ve anneannesi ile yaşadığı bu hayali karşılaşma, önümüze pek çok soru açıyor: Bu tür karşılaşmaları bugüne kadar kim, kimlerle yaşadı? Heranuş/Seher'in yaşadıkları bugüne kadar kimler tarafından biliniyordu? Neden milli tarih anlatılarında, aile hikâyelerinde, yaşadığımız yerlerin resmi ve resmi olmayan tarihlerinde Heranuş/Seher'lerden hiç bahis yok? Bu kadınlar ve (daha az sayıda olsalar da) bu erkekler neredeler? Onların çocukları, torunları, yeğenleri neredeler?

1. Bu yazı, Yektan Türkylmaz ile yürüttüğümüz ortak bir çalışma çerçevesinde şekillendi. Burada ifade edilen pek çok görüş bu ortak çalışmanın ürünüdür. Yektan Türkylmaz'a tüm katkıları için çok teşekkür ederim.

Bu kitaptaki 25 kişi bu sorulara oldukça çarpıcı yanıtlar veriyorlar. Türkiye'nin farklı yörelerinden, kesimlerinden gelen bu çocuklar ve torunlar hep birlikte "Biz buradayız, biz her yerdeyiz," diyorlar. Onlara okul, meclis veya hastane koridorlarında, fabrikalarda, tarlalarda, vali odalarında veya camilerde rastlayabilirsiniz. Bindiğiniz otobüsün şoförü, hastanede kanınızı alan hemşire, beğendiğiniz bir gazetenin yazarı, bilgisayarınızı kuran teknisyen, çocuğunuzun öğretmeni, üniversitedeki yeğeninizin dekanı, dindar komşunuz, küresel ısınma mitinginde veya 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde yanında yürüdüğünüz aktivist arkadaşınız, muhasebeciniz, nüfus cüzdanınızı çıkaran memur, pazardaki meyveciniz, en beğendiğiniz tiyatro sanatçısı, çalıştığınız şirketin temizlik işçisi, veya yakınınızdaki caminin imamı olabilirler. Hatta belki bugüne kadar sormaya çekindiğiniz soruları sormaya başlarsanız, kendinizi onların arasında bulabilirsiniz.

Eğer bu kitaptaki hikâyelerin de gösterdiği gibi, 1915 felaketinde Müslümanlaş(tırıl)arak² hayatta kalan Ermenilerin çocukları ve torunları "her yerde" ise, neden onların hikâyelerinden bu kadar geç haberdar olabildik ve onlara dair bildiklerimiz neden hâlâ bu kadar sınırlı?

Bu kitaptaki 25 hikâye, bu konuyu çevreleyen farklı suskunluk katmanlarına dikkat çekiyorlar ve bizleri bu suskunlukların farklı hayatlarda nasıl ifade buldukları, nasıl karşılandıkları ve ne tür be-delleri olduğunu düşünmeye davet ediyorlar. Bu davetin açtığı alanda ben de bu suskunluk katmanlarının tarih ve sosyal bilim anlatılarına yansımalarını ele almak ve olası sebeplerini tartışmak istiyorum.

2. Gerek bu konuya yer veren tarih metinlerinde, gerekse bizim yaptığımız görüşmelerde, Ermenilerin bir kısmının hayatta kalmak için "gönüllü" olarak Müslümanlığa geçtiğine, bir kısmının ise zorla (kaçırılarak, Müslüman ailelere evlatlık verilerek) Müslümanlaştırıldığına dair anlatılar mevcut. Her ne kadar birinci Müslümanlaşma süreci de "gönüllü" olarak tanımlanamayacak olsa da (zira hayatta kalmanın sosyal/siyasi gereği olarak Müslümanlaşma "seçiliyor"), iki Müslümanlaşma süreci arasındaki farkları yok saymak da sorunlu olacaktır. Bu iki sürece bir arada dikkat çekebilmek için bu yazı boyunca "Müslümanlaş(tırıl)mış" ifadesini kullanmayı seçtik.

1915 ve sonrasında kaynak oluşumu

Antropolog Michel-Rolph Trouillot (1995) tarih anlatılarındaki suskunlukları tartışırken dört farklı "an"da suskunluğun üretilebileceğinden bahseder: bir olayın tarihsel gerçek olarak yaratıldığı an (kaynak oluşumu), gerçeklerin bir araya getirildiği an (arşiv oluşumu), gerçeklerin kullanıldığı an (anlatıların oluşumu), geriye dönük anlamlandırma ânı (tarih yazımı).

1915'te olanlara dair kaynak, arşiv ve anlatıların oluşma anlarına baktığımızda, gerek Türkiye içinde, gerekse uluslararası alanda Ermeni kadınların ve çocukların çoğu yerde Ermeni erkeklerinden farklı bir muameleye tabi olduklarına, bir kısmının Müslümanlaş (tırıl)arak hayatta kaldığına, Müslüman ailelerin Ermeni kadınları ve çocukları koruma, hizmet veya istismar amaçlı yanlarına aldıklarına dair azımsanmayacak miktarda kaynak, anı ve arşiv malzemesi bulmak mümkün. Cemal Paşa ve Halide Edib'in anılarından (bkz. Adak 2005), 1915-20 yılları arasında yayımlanan Osmanlı gazete ve dergilerine (bkz. Karakışla 1999), savaş yıllarında yetim ve evlatlıklara dair sözlü tarih anlatılarından (bkz. Özbay 2003) Osmanlı arşiv kayıtlarına (bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, 1994) kadar pek çok Osmanlıca ve Türkçe kaynaktan bu konuda bilgi edinebiliyoruz.

Ermenice, İngilizce ve diğer dillerdeki kaynaklar bu açıdan daha da zengin. Britanyalı tarihçi James Bryce ve Arnold Toynbee (2000) tarafından görgü tanıklarının anlatılarına dayanarak hazırlanan ve Mavi Kitap olarak bilinen *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele (1915-1916)* kitabından Parseğ Sarkisyan (1916), Tovmas G. Mıgırdıçyan (1919), Aram Andonyan (1921) ve Sebuhan Agnuni'nin (1921) 1915'i hemen takip eden yıllarda kaleme aldıkları anlatılara kadar pek çok yayında Müslümanlaş (tırıl)arak hayatta kalan kadın ve çocukların hikâyelerini okumak mümkün.³

Oysa ilerleyen yıllarda yapılan tarih ve sosybilim çalışmalarına baktığımızda, yani Trouillot'nun "geriye dönük anlamlandırma

3. Ermenice kaynakları inceleyen ve analizlerini benimle paylaşan Yektan Türkyılmaz'a çok teşekkür ederim.

âni" olarak tanımladığı noktada yapılan çalışmalarda, bu konunun ya tamamen ya da kısmen kapatıldığını görüyoruz. Yakın zamanlara kadar, ne Türkçe, ne Ermenice, ne de diğer dillerdeki yazında "geride kalmış" Ermenilere dair bir araştırmaya rastlayabiliyoruz.⁴

"İnsanlık tarihinin unutulması daha iyi olacak bir sayfası"

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllardan itibaren yayımlanan tüm tarih anlatılarında gerek 1915'te yaşananlara, gerekse geride kalan Ermenilerin kaderine dair derin bir suskunluk göze çarpıyor. Hülya Adak'ın gösterdiği gibi, Mustafa Kemal'in *Nutuk*'u başta olmak üzere, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya çıkan tarih anlatılarında 1915'ten ya hiç bahsedilmiyor, ya Ermenilere yapılanlar meşru gösteriliyor, ya da Kâzım Karabekir'in *Ermeni Mezalimi* kitabında olduğu gibi esas zulüm görenin Türkler, zulmedenin Ermeniler olduğu iddia ediliyor (Adak 2005). Mustafa Kemal'in biyografisini yazan Şevket Süreyya Aydemir, bu dönemin hissiyatını şöyle özetliyor:

"Türk-Ermeni boğuşması ve hesaplaşması, öyle sanıyorum ki, insanlık tarihinin unutulması daha iyi olacak bir sayfasıdır. Bunun ilk veya asıl sorumlusu hangi taraftı? Kimlerdi? Gene sanıyorum ki, bu suallerin cevaplarını araştırmamak ve hikâyeyi ebediyen unutmak daha doğrudur." (Aydemir 2003 [1965], s. 121, aktaran Adak 2005)

Geride kalan Ermeniler de bu "ebediyen unutmama" siyasetinin bir sonucu olarak tarihin sayfalarına gömülmüş oluyorlar.

Bu kitaptaki anlatılar, bir yandan bu "ebediyen unutmama" siyasetinin tarih kitaplarıyla sınırlı kalmadığına ve özel-kamusal her alana yayıldığına dair, bir yandan da bu unutmanın devlet nezdinde "seçici" bir unutmama olduğuna dair önemli ipuçları içeriyorlar, zira geride kalan Ermenilere ve onların ailelerine hayatlarının farklı noktalarında Ermeni olduklarının hatırlatıldığını görüyoruz. Örne-

4. Son birkaç yılda, özellikle Ermenistan'da bu konudaki araştırmaların sayısında hızlı bir artış olduğu ve Ermenistan'da Doğu Ermenicesiyle de yayımlanmış olan *Anneannem* kitabının bu araştırmalarda önemli bir referans noktası oluşturduğu görülüyor (bkz. Perroomian 2008, Melkonyan 2009).

ğın, Fethiye Çetin'in dayısı askeri okul sınavlarına girdiğinde annesi "muhtedi" olduğu için kabul edilmiyor. Çetin, dayısının devletle olan ilişkisini şöyle özetliyor: "Dayımı, genç sayılabilecek bir yaşta kaybettik. Öldüğünde, milletvekiliydi. Yüzeysel bazı eleştirileri olmakla birlikte, yaşamı boyunca devlet çizgisinin ve resmi ideolojinin dışına çıkmadı. Ama devleti onu askeri okuluna kabul etmemişti" (Çetin 2004, 64).

Bu çalışma sırasında nüfus kütüklerine düşülen "muhtedi/ye" ibareleri ve bu ibarelerin çeşitli devlet kurumlarıyla ilişkilerde yarattığı sorunlara dair çok sayıda hikâye dinledik. Anneannesinin Ermeni olduğunu askerde öğrenen Mehmet⁵ ve 12 Eylül sıkıyönetiminde babaannesi Ermeni olduğu için sakıncalı bulunarak mülkiye müfettişliğinden alınan Qesra Kişo Özlemi'nin hikâyeleri de gösteriyordu ki tarih kitaplarında "ebediyen unutmaya" terk edilen bu konu, devlet kurumlarının kayıtlarında 70 yıl sonra dahi var olmaya devam ediyor. Kısacası, Müslümanlaş(tırıl)arak geride kalan Ermeniler, bir yandan yok sayılırken, bir yandan varlıklarının yarattığı korku, ayrımcı vatandaşlık pratiklerine temel oluşturmaya devam edebiliyor.

Geride kalan Ermenilere dair resmi söylemdeki suskunluk ve yok saymanın, ilerleyen yıllarda sayıları artan "Ermeni meselesi" kitaplarında da korunduğunu görüyoruz. Müge Göçek'in (2006) "savunmacı Cumhuriyet anlatıları" olarak tanımladığı bu tarih yazınının temel metinlerinde Müslümanlaş(tırıl)arak geride kalan Ermeniler ya tamamiyle yok sayılıyor, ya da sayıları ve varlıkları önemsizleştiriliyor. Örneğin, Esat Uras'ın ilk olarak 1953'te yayımlanan *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* kitabında ve Kâmuran Gürün'ün 1983'te çıkan *Ermeni Dosyası* kitabında, temel argümanlardan biri iddia edildiği sayıda Ermeni'nin ölmediği olmasına rağmen Müslüman ailelere karışarak hayatta kalanlardan hiç bahsedilmiyor (bkz. Uras 1987 [1953] ve Gürün 1983). Müslümanlaş(tırıl)arak hayatlarını sürdüren Ermeniler eğer Türkiye'de ve dünyada hayatta kalırlar Ermenilerin arasında sayılmayacaklarsa hangi kategoride sayılacaklar? Uras ve Gürün'ün çizdiği tabloda 1915'ten bu şekilde

5 . Bedrettin Aykın ve Berke Baş dışında tüm hikâyelerde rumuz kullanılmıştır; burada değinilen isimler kişilerin gerçek isimleri değildir.

kurtulanların içine girebilecekleri tek kategori "ölü" kategorisi olarak çıkıyor karşımıza.

"Yok edilen Ermeni milleti" ile yok olan kadınlar ve çocuklar

Türk milli tarihyazımında geride kalan Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler (yakın zamana kadar) yok sayılırken, Ermeni milli tarihyazımında da durum çok farklı değil. Özellikle 1948 sonrasında "soykırım" kavramının Ermeni milli tarihyazımının ana çerçevesini oluşturmaya başlamasıyla birlikte, Müslümanlaş(tırıl)arak hayatta kalmış Ermenilerin tarih anlatılarında yer almamaya başladığını görüyoruz.

Son yıllarda yayımlanan Ermeni tarih kitaplarına baktığımızda da Müslümanlaş(tırıl)arak hayatta kalan Ermenilerin ya "ölüler" kategorisinde veya Ermeni milletinin "yok edilmesinin" sembolleri olarak ele alındıklarını görüyoruz. Peter Balakian'ın çoksatan kitaplarından *The Burning Tigris*'te (Yanan Dicle), Razmik Panossian'ın *The Armenians* (Ermeniler) başlıklı kapsamlı çalışmasında ve Ara Sarafian'ın Ermeni kadınların ve çocukların Müslümanlaştırılması-nı tartıştığı önemli makalesinde bu yaklaşım şöyle ifade buluyor:

... on binlerce kadın kaçırlarak haremlere veya Müslüman ailelere alındı, on binlerce çocuk Müslüman aileler tarafından alınarak zorla Müslümanlaştırıldı, ve bu şekilde ifade bulan zorla din değiştirme yoluyla Ermeni nüfusun başka bir bölümü de yok edilmiş oldu. (Balakian 2003, 180)⁶

Türkiye'de –hemen hepsi Constantinople/İstanbul'da olmak üzere– yaklaşık 70.000 Ermeni kaldı. Yedi yıl gibi bir zaman diliminde, Ermeni nüfusunun kalanı, atalarının topraklarından tamamen yok olmuşlardı. Çoğunluğu öldürülmüş, bir kısmı zorla Müslümanlaştırılmış, az bir bölümü ise soykırım sürecinin merkezinde duran ölüm yürüyüşünden sağ çıkmışlardı. (Panossian 2006, 231-2)

Birinci Dünya Savaşı sonunda (...) Amerikan ve Ermeni kuruluşlarının ortak çabalarıyla Ermeni yetimlerinin toplanmasına çalışıldı. Bu kısa dönem içinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinden 20.000'den az sayıda Ermeni toplandı. Bu çabaya karşı yoğun bir direnç vardı ve bazı bölgelerden tek bir Ermeni kadın veya çocuk çıkmadı. Soykırım kurbanla-

6. İngilizce metinlerden tüm çeviriler bana ait.

rının önemli bir çoğunluğu Birinci Dünya Savaşı sonunda ebediyen kaybolmuşlardı. (Sarafian 2001, 217)

Ermeni tarih-yazımının önemli isimlerinden Vahakn N. Dadrian, Ermeni çocukların kaderini tartıştığı çalışmasında, soykırım sürecinde öldürülen çocuklardan ayrıntılı olarak bahsettikten sonra, çalışmasının son paragrafını geride kalan çocuklara ayırıyor:

Binlerce erkek çocuk Türkler tarafından evlat edinildi ve Türk olarak yetiştirildi. On binlerce kız çocuk ve genç kız da, benzer bir biçimde, Müslümanlaştırılarak evlerde hizmetçi, haremelerde cariye veya meşru eşler olarak Türk milletinin parçası haline geldiler. Bir kısmı ise yetimhanelerde eriyip gittiler. "Soykırım kurbanı olarak Ermeni çocukları" konusunun tamamlanabilmesi için bu kurbanlaştırma sürecinin son aşamasının, yani hayatta kalan yetim, cariye, gelin ve diğer din değiştirmiş olanların farklı kaderinin de incelenmesi gerekir. (Dadrian 2003, 435-6)

Bu "farklı kader" hâlâ araştırılmayı bekliyor. Bugüne kadar neden araştırılmamış olabileceğinin ipuçları Dadrian'ın bu paragrafında da mevcut: Geride kalanlar Dadrian gibi pek çok araştırmacının gözünde Türk milletinin parçası haline gelmiş, eriyip gitmişlerdir. "Ermeni milleti" ve "soykırım" merkezli değerlendirmelerde geride kalanlar "yok edilmiş Ermeni milleti"nin sembolleri olmaktan öteye gidememektedirler. Şüphesiz, bu çalışmaların dikkat çektiği süreçlere yakından bakılması (zorla din değiştirme, kaçırılma, ailelerinden koparılma, cinsel şiddet, vs.) ve bunların 1915 felaketinin önemli bir parçası olarak değerlendirilmesi önemlidir. Ancak, Müslümanlaş(tırıl)arak hayatta kalan Ermeniler, yalnızca soykırımın bir parçası ve kanıtı olarak ele alındıklarında, bu kez söylemsel olarak "öldürülmüş", yok sayılmış, yaşamları bir kez daha anlamsızlaştırılmış ve değersizleştirilmiş oluyorlar. Bu çerçevede, geride kalanlar ancak yok edilmiş Ermenilikleriyle anlam buluyor ve hatırlanıyorlar; 1915 sonrası hayatları ise ebedi bir unutkanlığın parçası haline geliyor.

Ermeni araştırmacıların bu konuda bugüne kadar araştırma yapmamış olmalarının arkasında genel olarak Ermeni kimliğiyle Türkiye'de araştırma yapma zorlukları, daha özel olarak da Müslüman ailelere karışmış bu kişilere erişim zorluklarının yattığı da söylenebilir. Bu zorlukları azımsamamak gerekir, ancak bu suskunluğu yalnızca bu zorluklarla açıklamak imkânsızdır. Birincisi, 1915'in tarihi

yazılırken kullanılan kaynaklarda geride kalan Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilerle ilgili çok sayıda anlatı olmasına rağmen, sonradan yazılan tarih kitaplarında bu malzemenin hiç kullanılmamış olması açıklanması gereken bir durumdur.

İkincisi, geride kalan Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilerin 1915 sonrası hayatlarıyla ilgili gerek Ermenistan'da gerekse diasporada –en azından aileler düzeyinde– toplumsal bir bilgi birikimi olduğu görülmektedir. Bu araştırma boyunca bizi en çok şaşırtan bulgulardan biri, görüştüğümüz insanların bir bölümünün Ermenistan ve diasporadaki aileleriyle hayatlarının farklı dönemlerinde ilişki kurduklarını öğrenmek oldu. Sivas'ın bir köyünde hayatını sürdüren Güldane'nin bir dönem Fransa'daki kız kardeşini ziyarete gitmesi, kız kardeşle yazışmaların fabrika işçisi torunu tarafından Türkçe yapılması, bu ilişkinin en beklenmedik koşullarda dahi kurulabilmiş olduğuna dair ipuçları veriyor. Fethiye Çetin'in *Anneannem*'de aktardığı aile hikâyesinde de, bu konuda yayımlanan diğer bazı çalışmalarda da (örneğin Gülçiçek Günel Tekin'in *Kara Kefen* kitabı) benzer ilişki örneklerine rastlamak mümkün. Bu konuyu araştırmak isteyen araştırmacılar, eğer Türkiye'de araştırma yapma olanakları yoksa, Ermenistan ve diasporadaki Ermeni aileler üzerinden de geride kalan Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler üzerine çalışabilirlerdi. Dolayısıyla, Ermeni tarih yazımı ve uluslararası akademik literatürde bu konunun ele alınmamış olmasını salt araştırma zorlukları ile açıklamak mümkün görünmüyor.

Neden suskunluk?

O halde Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilere dair tarih ve sosyalbilim çalışmalarındaki suskunluğu nasıl açıklayabiliriz? Bu suskunluğun arkasında üç temel sebep olduğu söylenebilir: Ataerkil bakış açısı; etnisite ve ırk temelli millet anlayışı; ve "soykırım" odaklı hâkim siyasetin akademyaya yansımaları.

Ataerkil bakış açısı. Cynthia Enloe'nun "milliyetçilik tipik olarak erilleştirilmiş hafıza, erilleştirilmiş aşağılanma, ve erilleştirilmiş umuttan doğmuştur" (Enloe 1989, 44) tespiti yaptığı yıl, feminist bir Ermeni araştırmacı, Eliz Sanasarian da Ermeni soykırımı literatüründe kadınlara dair araştırmaların eksikliğinden yakınıyor:

Ermeni soykırımı üzerine çok zengin bir literatür olmasına rağmen, sü-rülenlerin çoğunluğunu oluşturan kadınlara dair çok az araştırma yapılmış-tır. Soykırım sürecinin toplumsal cinsiyet ekseninde nasıl farklılaştığına dair ne ampirik bir kavramsallaştırma mevcuttur, ne de sistematik bir ince-leme mevcuttur. (Sanasarian 1989, 449)

Sanasarian'a göre, bu önemli eksiklik soykırım sonrasına dair çalışmalarda da kendini göstermektedir. Örneğin hayatta kalan Ermeni kadınların tanımadıkları kişilerle zorla evlendirilmeleri ve bu evliliklerde yaşadıkları sıkıntılar da Ermeni çalışmalarında yer bulmamıştır. 1915 ve sonrasında kadınların neler yaşadıkları ancak son yıllarda ve sınırlı sayıda yayının konusu olmuştur (bkz. Derderian 2005, Melkonyan 2009, Miller ve Miller 1993, Perroomian 2008, Sanasarian 1989, Sarafian 2001, Smith 1994, Tachjian 2009).

1915 üzerine yazılmış kitapları incelediğimizde, kadınlardan tarihsel öznelere olarak değil, birbirlerinden ayrıştırılmamış "soykırım kurbanları" olarak bahsedildiğini görürüz. Dahası, kadınlar (ve çocuklar) onlara "sahip" olan erkekler üzerinden tanımlanmakta, hem Türkçe hem Ermenice yazında bir erkek üzerinden tanımlanamayan kadınlar için "sahipsiz" (Ermenice "anter/ander") ifadesi kullanılmaktadır. "Bizim kadınlarımız" veya "onların kadınları" gibi ataerkil sahiplenme ifadelerine de sıkça rastlanmaktadır. Örneğin, bu konuda bir kitap yazmış olan İbrahim Ethem Atnur, kitap boyunca, aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi, geride kalan kadınlardan "sahipsiz" olarak bahsetmektedir:

Savaş ve yol koşullarının en fazla mağduru olacak olan sahipsiz kadınlar ve yetim çocuklar da tehcirden muaf tutulan, belirli bölgelerde devletin koruması altına alınan bir başka grubu oluşturmaktaydı. (Atnur 2005, 29)

Buradaki özne, Enloe'nun ifadesiyle, erilleştirilmiş millettir ve kadınlar erilleştirilmiş milletlerin "sahip" oldukları nesnelerdir. Bu durumda kadınlar ve çocuklarla ilgili bahsin mal-mülk bahsi ile iç içe geçmiş olması ve "onların kadınları" gibi ifadeler kullanılması şaşırtıcı olmamaktadır:

Bırakın Ermenileri öldürsünler. Hamit'in 30 yılda yapamadığını ben 30 günde yaparım. Onların kadınlarına, kızlarına, çocuklarına ve mülklerine el koyarız. (Karo Sasuni, aktaran Boğosyan 1991, 122)

Konvoylara verilen az sayıda jandarma da, örneğin silahlı Kürtlerden gelen saldırılara karşı onları koruyamamıştır. Aşiretler her ne kadar Ermeni göçmenlere yönelik toplu öldürme eylemlerine girişmemişlerse de, çok sayıda Ermeni'yi öldürmüş ve kadınlarını kaçırmıştır. (McCarthy 1995, 195)

Bunlar gibi çok sayıda örnek göstermektedir ki, milleti, kadın, çocuk ve mülklerin sahibi eril bir özne olarak tasavvur eden ataerkil bakış açısı, Türk, Ermeni ve Amerikalı araştırmacılar arasında veya soykırımın tanınması gerektiğini savunan araştırmacılarla bir soykırım olduğunu inkâr eden araştırmacılar arasında farklılık göstermemekte, ortak bir çerçeve olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevenin pek çok milliyetçi söyleme hâkim olduğunu söyleyen Cynthia Enloe (1990), kadınlar ve çocukların sürekli birlikte ele alınmalarına ve adeta tek bir sözcüğe dönüşmelerine dikkat çekmek için "kadınlarveçocuklar" ifadesini kullanır. Pek çok milliyetçi anlatıya hâkim olan ataerkil bakış açısında, erkeklerin ve eril devletin varlıklarının temel unsurlarından biri "kadınlarveçocukların" korunması olarak görülür, bu korumadan muaf kalmış "kadınlarveçocuklar" da "sahipsiz" algılanırlar.

Vahé Tachjian 2009 yılında yayımladığı önemli makalesinde, Ermeni milli yazınında önemli bir başka ayrıma dikkat çeker. Özellikle 1918 sonrası Suriye ve Lübnan'da Müslümanlaş(tırıl)mış kadınların ve çocukların bulunarak "kurtarılması", "arındırılması" ve Ermenileştirilmesi "Ermeni ulusunun yeniden inşası" olarak tanımlanan süreçte çok önemli bir rol oynamıştır (Tachjian 2009). Ancak burada tüm kadınlar ve tüm çocuklar aynı kategoride yer almamaktadır. Tecavüze uğramış, fahişelik yaparak hayatta kalmış veya Müslüman erkeklerden çocuk doğurmuş kadınlar ve bu kadınların çocukları, yeniden kurulmakta olan Ermeni ulusunda kendilerine yer bulmakta zorlanmış, çoğu zaman tamamen dışlanmışlardır. Tachjian'a göre, pek çok kadın ya Müslüman erkeklerden doğan çocuklarını bırakarak Ermeni ailelerinin yanına ve açılan sığınaklara gitmek, ya da o çocuklarla birlikte Müslüman olarak yaşamaya devam etmek gibi zor bir seçimle karşı karşıya kalmışlardır (Tachjian 2009, 75).

Dahası, zaman içinde bu kadınların, özellikle de fahişelik yapmış kadınların, varlığı dahi "unutulmuştur." Enloe'nun ifadesiyle,

tecavüz ve fahişeliğin bir ulusal onur/namus kaybı olarak algılandığı bir "erilleştirilmiş aşağılanma" anlayışından üreyen "erilleştirilmiş hafıza"da bu kadınlara yer yoktur. Soykırım literatüründe Ermeni kadın kahramanlar, çöl kumları üzerinde çocuklarına Ermeni alfabesini öğreten kadınlar, elinde silahla hayatı pahasına Urfa'yı düşmanlardan koruyan kadınlar, veya Türklerin eline düşüp tecavüze uğramamak için kendini uçurumdan Fırat'a atan kadınlar olarak şekillenir ve başka yollarla hayatta kalmaya çalışmış kadınların hikâyeleri bu kahramanlık hikâyeleriyle bastırılır (Tachjian 2009, 76-77). Tachjian, yaşadıkları felaket karşısında hayatta kalmaya çalışan bu kadınların hikâyelerini de birer "direniş" hikâyesi olarak okumaya davet eder bizi (Tachjian 2009, 76). Bunun mümkün olması ve bu kadınların hikâyelerinin ciddiye alınması için en başta ataerkil bakış açısının sorgulanması gereklidir.

Etnisite ve ırk temelli millet anlayışı. Türk milli tarihyazımında, yakın zamana kadar, yalnızca Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilerin değil, 1915'in kendisi unutulmuştur. 1950'lerden sonra bu konuda yazılanlar, yaşananların bir soykırım olmadığını kanıtlamaya yönelik, Müge Göçek'in (2006) ifadesiyle "savunmacı" metinlerdir. Bu unutmanın arka planında Türk milletinin Türklük ve Sünni Müslümanlık üzerinden organik, homojen bir varlık olarak algılandığı öz-cü bir millet anlayışı vardır (bkz Aktar 2000, Bora 1998, Ersanlı-Behar 1992, Yeğen 2002, Yıldız 2001). Bu anlayışa göre, herhangi bir "öteki" kimlik ifadesi "bölücü tehdit" unsuru olagelmıştır. Yakın zamana kadar, Türk-Sünni normundan uzaklaşan her türlü farklılığa dair tartışma susturulurken, bir yandan da "gayrimüslim" farklılık sistematik ayrımcı politikalarla sürekli hatırlatılmıştır: gayrimüslimlerin memuriyet ve diğer bazı işkollarından dışlanmaları, 1934 Trakya saldırıları, 1942 Varlık Vergisi uygulaması, 1955 6-7 Eylül saldırıları, 1964 sonrası Rumlara yönelik saldırılar, 1970'lerden sonra gayrimüslimlerin kurduğu vakıfların mallarına el konması, Heybeliada'daki Ruhban Okulu'nun kapatılması, vb. (bkz. Aktar 2000, Güven 2006, Oran 2005, Yıldız 2001).

Cumhuriyet dönemi hâkim kimlik söylemi ve azınlıklara karşı uygulanan ayrımcı siyaset göz önüne alındığında, Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilerin ve ailelerinin suskunlukları anlaşılır olmaktadır. Bu hâkim söylem, yakın zamana kadar, tarih ve sosyalebilim çalış-

maları tarafından da sorgulanmadığından, Türkiye'de bu konudaki akademik suskunluğun arkasındaki temel sebebin etnik (hatta yer yer ırkçı) milliyetçilik olduğu savunulabilir. Bu suskunluğun kırılmasının ise gerek siyasi düzlemde, gerekse akademik düzlemde, Müge Göçek'in (2006) ifadesiyle, "post-milliyetçi eleştirel anlatı"nın geliştiği döneme denk düşmesi şaşırtıcı değildir.

Türkiye devletinin ve toplumsal aktörlerinin 1915 felaketini ya tamamen inkâr etmeye veya önemsizleştirmeye yönelik yaklaşımları, Ermeni yazarların 1915'e dair çalışmalarında da "post-milliyetçi" bir anlatının gelişmesini zorlaştırmış, geciktirmiştir. Türk milliyetçiliğine hâkim olan etnisite-ırk temelli yaklaşım Ermeni milliyetçiliği için de geçerlidir. Ermeni tarihyazımının bir bölümü (hepsinin böyle olmadığını vurgulamak önemli) özcü ve etnisist bir kimlik anlayışından yola çıkarak Ermenilerin yaşadıklarından bir etnik grup veya millet olarak "Türkler"i sorumlu tutar.

Örneğin, bu alanda çok sayıda çalışma yapmış olan Vahakn N. Dadrian kitaplarında kullandığı "soykırımın kültürel ve altkültürel yanları" gibi altbaşlıklarda İslam ve Türk kültürünün yaşananların arka planındaki etkilerini tartışır ve "tipik, geleneksel bir Türk katliamı" gibi tanımlamalar kullanmaktan çekinmez (Dadrian 2004, 159). Aynı şekilde, uluslararası tartışmalarda şu tür ifadelerle sık sık rastlanmaktadır: "Türklerin Ermeni soykırımı ve Nazilerin Yahudi soykırımı" (bkz. Balakian 2003, Kuper 1986). Bu tür ifadeleri kullananlar, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nu bir "Türk" devleti olarak tanımlamış olurlar (ki bu kendi içinde son derece sorunludur), bir yandan da Yahudilere yapılanlardan bir ideolojiyi/partiyi (Naziler) sorumlu tutarken Ermenilerin katliamından bir etnik grubu/milleti sorumlu tutarlar.

Etnisite veya ırk temelli özcü milliyetçilik anlayışı, hem Türk hem Ermeni tarihyazımını, milletin "saflığını" bozan Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilere bakmaktan alıkoymuştur. Ermeni tarihyazımını açısından bu gruba bakmak aynı zamanda katliama uğrayan Ermenileri "kurtaran" Müslümanlara (zira çok sayıda "elkoyma, kaçırma" olduğu gibi "kurtarma" da sözkonusudur) veya geride kalan Ermenilerin bazılarının kurdukları "sevgi" dolu ilişkilere (örneğin, *Anneannem* kitabında aktarılan Heranuş/Seher'in onu evlat edinen babayla ilişkisi) bakmayı gerektireceği için de zor olmuştur. Bu du-

rumu sorunsallaştıran Eliz Sanasarian şöyle der:

"1915 soykırımının süregelen resmi inkârı, geçmiş ve bugün arasında-ki çizgiyi bulanıklaştırarak yaraların iyileşme sürecinin başlamasını dahi engellemektedir. Bu siyasi karar araştırmacıları da derinden etkiler. Bu konuda [yani, Ermenileri kurtaran Türklere dair] araştırma yapmaya kalkışan bir Ermeni araştırmacı, bir buçuk milyon katledilmiş Ermeni varken çok az sayıda [insan kurtarmış] Türk'e fazla önem atfettiği için diaspora ve diğer araştırmacılar tarafından eleştirilebilir." (Sanasarian 1989, 458)⁷

"Soykırım" odaklı hâkim siyasetin akademyaya yansımaları

Özellikle 1980'lerden bu yana, 1915'e dair yürütülen siyasi tartışmaların hâkim çerçevesini *taraf, düşman, vatan haini, zafer* ve *yenilgi* gibi kavramlarla yürütülen bir "tezler savaşı" olarak tanımlayabiliriz (Altınay 2006). 1915'te yaşananların nasıl kavramsallaştırılacağı konusu (soykırım mı, tehcir mi?) tartışmanın ana eksenini oluşturmakta, "tezler savaşı" temel olarak bir "terminoloji savaşı" olarak şekillenmektedir. Siyasi alanda yürütülen bu "savaşın," Sanasarian'ın da ifade ettiği gibi, araştırma alanına da yansıdığını görüyoruz.⁸ Yakın zamana kadar "Türk" akademisyenlerin çalışmaları "soykırım olmamıştır" ekseninde şekillenirken, "Ermeni" akademisyenler de soykırımın olduğunu kanıtlamaya yönelik çalışmalar yapageldiler.

Ana çerçevesini "soykırım" kavramının oluşturduğu bu çalışmalarda, Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilere yer verilmemesi şaşırtıcı değildir. Yukarıdaki örneklerde de gördüğümüz gibi, soykırım "bir milletin yok edilmesi" olarak tanımlandığından, Müslümanlaş(tırıl)arak yaşamını sürdüren Ermeniler de ancak bu süreçte ölmüş

7. Taner Akçam 1915'e ve Türkiye'deki algısına dair yaptığı ilk çalışmalardan başlayarak bu konunun altını özellikle çizmiş, 1999'da Türkçe, 2006'da İngilizce yayımlanan kitaplarını Ermeni bir aileyi evinin üst katında saklayarak kurtaran Urfalı Hacı Halil'e ithaf etmiştir (bkz. Akçam 1999 ve 2006). Bu alandaki boşluğu dolduran önemli bir çalışma, Richard Hovannisian'ın hayatta kalanlarla yapılan sözlü tarih görüşmelerine dayanarak yazdığı "altruizm" odaklı makaledir (Hovannisian 1992).

8. Bu konuda arşiv belgelerine yüklenen özel anlamla ilgili bkz. Deringil 2007.

olanlar gibi "yok edilmiş Ermeni milleti"nin parçası olarak ele alınırlar.

Bu yaklaşıma yönelik önemli bir eleştiri, son yıllarda Marc Nichanian tarafından dile getirilmektedir. "Hafızanın arşivleşmesi"ni, yani soykırımın arşivler aracılığıyla kanıtlanma gerekliliğini sorun-sallaştıran Nichanian'a göre, arşivin dışında kalan her türlü deneyimin önemsizleştirilmesi, tarihin dışına atılması felaketin ta kendisi olarak görülmelidir. Nichanian, soykırımın önemli bir sonucunun "kendimizi sonsuz bir soykırımı kanıtlama oyununun içine sokmamız ve kendimizi kendimizden kopararak, kendi ölümümüzün yaşayan kanıtları olarak öne çıkarmamız" (Kazanjian ve Nichanian 2003, 133) olduğunu yazar ve bu yüzden, "soykırım" yerine "felaket" kavramını kullanmayı tercih eder. Yaşananları soykırım olarak görmediği için değil, soykırım çerçevesi, yaşanan felaketi anlamayı zorlaştırdığı (hatta imkânsızlaştırdığı), mağduru "kendi ölümünün yaşayan kanıtı" konumuna hapsettiği için bu tercihi yapar. Soykırım çerçevesinden bakıldığında, Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler, Ermeni milletinin ölümünün yaşadığı bile kabul edilmeyen kanıtları durumundadırlar.

Türk tarih yazımında bu konuya değinen ilk kapsamlı çalışma, İbrahim Ethem Atnur'un 300 sayfalık *Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)* kitabıdır. Tehcir kararını Talat Paşa'nın inisiyatifi ile alınan "yiğitçe bir tedbir" (Atnur 2005, 23) olarak tanımlayan Atnur, kadınlar ve çocukların "hiç günahları olmadığı halde mağdur olan asıl kitleyi" oluşturduklarını söyler, ancak bu mağduriyetin sorumluluğunu Ermenilere ve onları destekleyen "Batılı güçler"e yükler:

1922 sonları ve 1923'te kitlesel olarak Türkiye dışına çıkarılan Ermeni yetimlerini, doğal olarak Ermeni halkı da takip etti. Ermeniler, çektirdikleri ve çektikleri acılarla dolu zihinleri ve bedenleri ile topraklarını terk ediyorlardı. Çocuk ve kadınlar ise hiç günahları olmadığı halde mağdur olan asıl kitleyi oluşturmaktaydı. Ermeniler acaba yıllardan beri, şimdi kendilerini korumaya çalışan Batılı güçlerin siyaset ve eğitimlerine aşırı kapılmakla hata mı etmişlerdi? (Atnur 2005, 23)

Bu konudaki çok sayıda telgraf ve talimatnameyi incelediği çalışmasıyla Atnur, hem Osmanlı hükümetinin, hem de Osmanlı toplumunun "insani" yönlerine parmak basar ve mağdur olan kadınla-

rın ve çocukların nasıl korunmaya çalışıldığını anlatır. Ona göre, Osmanlı hükümeti "tehcir olayını insani boyutta yönetme ve yürütme kararlılığı"ndadır (s. 27) ve "bilhassa dul ve sahipsiz kadınlar ile bunların işçileri hususunda duyarlı"dır (s. 70). Ancak "asayişin pek de sağlanamadığı bir dönemde" (s. 70) cinsel istismar dahil pek çok istismar sözkonusu olmuştur. "Hükümetin yanı sıra Müslüman halk[ın] da Ermeni kadın ve kızlarına sahip çıktı"ğını anlatan Atnur, bir kısmının Müslümanlarla evlendiğini, bazen de zorla din değiştirdiklerini yazar (s. 72). Öte yandan, Atnur'a göre, "Osmanlı Hükümeti'nin bütün sahipsiz kız ve kadınları Müslümanlarla evlendirerek genel bir asimilasyon yaptığı düşünülemez" (s. 74). Sebebini de şöyle açıklar:

Zira Müslümanlar arasında dahi kadın nüfusunun hayli fazla ve erkeklerin cephede olduğu bir dönemde, üstelik Ermeni ve Müslüman kadınlar arasında görünüş açısından bir fark olmadığı da dikkate alınırsa olayın mantığı ortaya çıkacaktır. Savaş ortamında sahipsiz, güzel, zengin ve eğitilmiş birtakım kız ve dul kadınların dikkat çektiği veya bu tür kadınların tehcirden kurtulmak için Müslümanlarla evliliği seçtiği görülmektedir. (Atnur 2005, 74)

Benzer bir şekilde, çocukların yetimhanelere ve Müslüman ailelerin yanına verilmesinin arkasında bir asimilasyon politikası olmadığını savunan Atnur bunu şöyle temellendirir:

Kimsesiz çocukların verildikleri Müslüman aileler yanında 'âdâb-ı İslamiye' ile terbiye edilmeleri, bunların dini bir değişime tabi tutulacakları anlamına gelmekte ise de, her konuda olduğu gibi bu işlemde de yönetimin farklı uygulamalar yaptığı ve ortada bir çelişkinin olduğu görülmektedir. Kimsesiz Ermeni çocuklarını tamamıyla Müslümanlaştırmayı düşünen bir yönetimin elbette bunları, misyonerlere ve Şam'da örneği görüldüğü üzere Ermenilerin kontrolündeki yetimhanelere teslim etmemesi gerekirdi" (Atnur 2005, 67)

Savaş esnasında birçok Türk ailesinin sefalet, açlık, hastalık ve dolayısıyla ölümden kurtardığı Ermeni çocukları, Mütareke imzalanmadan önce Osmanlı Hükümeti'nin emriyle aile, akraba, cemaat veya misyonerlere teslim edilmeye başlandı. Aynı işlem devlete ait yetimhanelerde bakılan çocuklar için de geçerliydi. (Atnur 2005, 151)

Atnur'a göre, 1922 yılı sonları itibariyle, Ermeni yetimleri büyük oranda ülke dışına çıkarılmıştır (s. 284). Geride bir kısım yeti-

min ve kadının kaldığını, satır aralarında da olsa, kabul eden Atnur, geride kalanlara ne olduğuna dair herhangi bir tartışma açmaz.⁹

Atnur'un çalışmasının en çarpıcı özelliği, bir yandan kadınların ve çocukların yaşadığı insani dramı dile getirirken, bir yandan da bu dramın sorumlusunun Osmanlı hükümeti olmadığını kanıtlama çabasıdır. Kitap boyunca, asimilasyon ve zorla din değiştirme politikasının geçerli olmadığı, her ne kadar istismar örnekleri olsa da, Osmanlı hükümetinin insani bir tehcir sürecini mümkün kılmak için her türlü çabayı sarf ettiği ısrarla vurgulanır. Kitabın "savunmacı" dili, Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilerle ilgili yakın zamana kadar süregelmiş suskunluğun sebepleri hakkında da ipuçları sunar.

Kısacası, Türkiyeli tarihçilerin bugüne kadar bu konuya yer vermemiş olmalarının bir sebebi, zorla din değiştirmelerin ve çocukların gerek yetimhanelerde gerek ailelerin yanında Müslüman olarak yetiştirilmelerinin soykırım savını güçlendireceğinden çekinmeleri olabilir. Nitekim, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1948'de kabul edilen Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması-na Dair Sözleşme'nin 2. maddesinde "bir grubun çocuklarının zorla başka bir gruba verilmesi" soykırım tanımının içinde yer alır.¹⁰

Özetlemek gerekirse, ataerkil bakış açısı, etnisite ve ırk temelli özcü millet anlayışı ve "soykırım" odaklı hâkim siyaset, Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilerle ilgili araştırmaların önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. Son yıllarda, bu engellerin her birinin ayrı ayrı sorunsallaştırılmasıyla birlikte bu suskunluk katmanlarının aralanmaya başladığını görüyoruz. Örneğin, Atnur'un kitabı da, savunmacı diline rağmen bir insanlık dramı yaşandığını teslim ederek hâkim tarih anlatılarından farklılaşıyor ve geride kalan Ermenilere dair merak uyandırıyor.

9. Atnur'un kitabının ilginç noktalarından biri, Ermeni yetimlerin sayısına dair verilere ulaşamadığını, bu verileri içermesi gereken belgelerin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde "henüz tasnif yapılmadığını" yazmasıdır (Atnur 2005, 67). Bu değini, bir yandan bu sayıya dönük merak uyandırırken, bir yandan da arşivlerin "açık"lığını tartışmaya açmış olur.

10. Sözleşmenin orijinali için bkz. www.unhchr.ch/html/menu3/b/p_genoci.htm

Suskunluk katmanlarının aralanması

Türkiye'de 1990'lı yıllardan itibaren siyasi tartışmalarda ve araştırmalarda bir "çeşitlenme" yaşandığını söylemek mümkün. Kadına yönelik şiddetten gayrimüslim azınlıkların yaşadığı ayrımcılığa, Kürtler başta olmak üzere Müslüman azınlıklara uygulanan asimilasyon politikalarından lezbiyen, gey, biseksüel, travesti ve transseksüellerin maruz kaldıkları şiddete, vicdani ret hakkından militarizme kadar pek çok konunun bundan yirmi yıl önce adı dahi yokken, bugün her birinin dinamik bir örgütlenme ve tartışma alanını tanımlamaları söz konusu. Bu siyasi açılımın akademyaya da yansıdığını, yirmi yıl öncesine kadar "tabu" kabul edilen bu alanlardaki araştırmaların hızla arttığını söylemek mümkün.

Bu siyasi ve entelektüel açılımın önemli bir ayağını Türkiye'deki Ermeni varlığına ve 1915'e dair anlatıların çeşitlenmesi oluşturdu. Türkçe ve Ermenice kitaplar yayımlayan Aras Yayıncılık'ın kurulması (1993); Türkçe ve Ermenice bir gazetenin, *Agos*'un, Hrant Dink'in yönetmenliğinde yayma başlaması (1996); Taner Akçam'ın 1915'te olanları "soykırım" olarak nitelediği kitaplarının yayımlanması (1992, 1999); Türkiyeli tarihçilerin ve sosyalsayimcilerin bu konuda çalışmalar yapmaya, beyanatlar vermeye başlamaları¹¹; uluslararası alanda önemli olmuş çok sayıda kitabın başta Belge Yayınları olmak üzere çeşitli yayınevleri tarafından Türkçeye çevrilmesi (bkz. Terner 1993, Dadrian 1995); özel televizyonlarda, "Siyaset Meydanı" gibi Hrant Dink'in de katıldığı programlarda bu konuların uzun saatler boyu tartışılması, bu açılma ve çeşitlenme sürecinin dönüm noktalarından bazıları oldu.

11. Tarihçi Halil Berktaş'ın Neşe Düzel'e verdiği ve 9 Ekim 2000'de *Radikal* gazetesinde yayımlanan röportaj eleştirel akademik yaklaşımın anaakım medyaya ilk yansımalarından biri olmuş, büyük tartışma yaratmıştı. Özellikle 2004 yılından sonra bu tür değerlendirmelerin sayısında önemli bir artış oldu (bkz. Berktaş 2004, Göktürk, Erol ve İdemen 2005, Kaplan 2005). Chicago Üniversitesi'nden Ronald Grigor Suny ve Michigan Üniversitesi'nden Fatma Müge Göçek tarafından 2000 yılında başlatılan ve 2000-2006 yılları arasında beş defa toplanan Türk-Ermeni Atölyeleri (WATS – Workshop for Turkish Armenian Scholarship) uluslararası alanda bir akademik diyalogun gelişmesinde ve bu konudaki çalışmaların hız kazanmasında etkili oldu.

2005 yılına geldiğimizde ise Türkiye'deki Ermeniler ve 1915'e dair tartışmalarda önemli bir sıçrama gözlemlemek mümkün.¹² Bu yıla damgasını vuran etkinlik şüphesiz ki Sabancı, Boğaziçi ve İstanbul Bilgi üniversitelerinin ortaklaşa düzenledikleri "İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları" Konferansı oldu. Mayıs ayında Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenecekken Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir oturuma konu olan ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek başta olmak üzere pek çok kişi tarafından şiddetle eleştirilen konferans ertelendi ve Eylül ayında İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde gerçekleştirildi. Türkiye'den dokuz, Avrupa ve Kuzey Amerika'dan yedi üniversiteden 60'tan fazla Türkiyeli akademisyen, yazar, gazeteci ve diplomatın bir araya geldiği ve Osmanlı Ermenileri üzerine farklı disiplinlerde yapılmış araştırmaların sunulduğu bu konferansın "Facia ve Kurtuluş Öyküleri" başlıklı panelinde Fethiye Çetin ve İrfan Palalı da konuşmacı olarak bulunuyorlardı.

O sırada Fethiye Çetin'in *Anneannem* kitabı çıkmalı bir yıl olmasına rağmen dört baskı yaparak dokuz binden fazla satmıştı. İrfan Palalı'nın *Tehcir Çocukları* kitabı ise yayımlanmak üzereydi. 2005 ve 2006 yıllarında bu konuda başka kitaplar da yayımlandı: Baskın Oran'ın hazırladığı "*M.K. Adli Çocuğun Tehcir Anıları* (2005), Kemal Yalçın'ın *Sarı Gelin – Sari Gyalin* (2005) ve *Seninle Güler Yüreğim* (2006) kitapları, İbrahim Ethem Atnur'un *Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)* çalışması (2005), Elif Şafak'ın *Baba ve Piç* romanı (2006), Erhan Başyurt'un *Ermeni Evlatlıklar* kitabı (2006). Bu çalışmaları 2007'de Filiz Özdem'in *Korku Benim Sahibim* romanı, 2008 yılında da Gülçiçek Günel Tekin'in *Kara Kefen: Müslümanlaştırılmış Ermeni Kadınların Dramı* kitabı izledi.

12. Son yıllarda 1915'e dair tarihsel ve siyasal değerlendirmelerin yanı sıra, anı, edebiyat, kültür ve sanat çalışmalarıyla yeni bir tartışma ve paylaşım alanı yaratıldığı söylenebilir. Yemek tarifleri üzerinden Türkiyeli Ermenilerin "acı-tatlı" anılarını anlatan *Sofranız Şen Olsun* kitabı (Tovmasyan 2004) ve 1915 öncesi Anadolu'nun farklı yerlerindeki Ermeni hayatını sergileyen kartpostallardan oluşan *Sireli Yeğpayris / Sevgili Kardeşim* sergisi ve kitabı (Köker 2005) gelişen bu yeni alanın yaratıcı ve etki yaratan örneklerinden oldular (bkz. Altınay 2005).

Her ne kadar 1991 yılında Serdar Can tarafından yayımlanan *Nenemin Masalları* kitabı, Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler konusunu işlemiş olsa da bu konunun gündem oluşturması önce 2004 sonunda piyasaya çıkan *Anneannem* kitabı, ardından da 2005 ve 2006'da ardı ardına yayımlanan diğer kitaplarla birlikte oldu. Bu konudaki suskunluğun delinmesinin yankıları çok geniş oldu. *Anneannem* ve *Baba ve Piç* kitaplarını okuyan *Milliyet* yazarı Tuba Akyol, "Hikâyeler büyük rakamların, derin manalar taşıyan kavramların yapamadığını yapıyor," diye başladığı yazısını, "Ben kendi adıma özür dilerim," diye bitiriyordu (*Milliyet Pazar*, 19 Mart 2006).

Başka konularda milliyetçi duruşlar sergileyen kişiler de bu tartışmaya katıldılar. Osmanlı Ermenileri konferansının hemen ardından "Ermeni Meselem" başlıklı bir yazı kaleme alan gazeteci Bekir Coşkun'un, anneannesinin Ermeni olduğunu açıklaması büyük yankı uyandırdı. Milliyetçi bir çizgide yayın yapan *Aksiyon* dergisi yazarlarından Erhan Başyurt'un, bu konuda *Ermeni Evlatlıklar* başlıklı bir kitap yazması ve "Ermeni evlatlıkların" hikâyelerinin yaşanan trajedinin sanıldığından büyük olduğunu gösterdiğini söylemesi de aynı derece şaşırtıcıydı.

Erhan Başyurt, bu kitabı yazmaya Osmanlı Ermenileri konferansına katılarak Fethiye Çetin ve İrfan Palalı'yı dinledikten sonra karar vermişti:

Evlatlıklar ve Tehcir sırasında kurtarılan Ermeniler konusunda aslında çok şey duymuştum. Ama, ilk kez anneannelerinin Ermeni olduğunu açıkça dile getiren iki insanla tanışıyordum. Yıllardır konuşulmayan ve hakkında pek yazı yazılmayan bu hassas konuyu, daha geniş ele almaya o zaman karar verdim. (Başyurt 2006, 10)

Başyurt'a göre "Ermeni evlatlıklar, Tehcir'in bir 'soykırımı' olduğunu değil, belki olmadığını" gösteriyordu, ama aynı zamanda "Ermeni evlatlıklar yaşanan trajedinin sanıldığından büyük olduğunun da göstergesi" idi (Başyurt 2006, 123). Kitapta Çetin ve Palalı'ya "konuyu cesaretle ele aldıkları için" teşekkür eden Başyurt, bir yandan Türkiye tarihine dair milliyetçi bakış açısını korurken,¹³ bir

13. Kitapta Ermeni evlatlıklarla "terör örgütleri" arasında yakın bir ilişki olduğunun uzun uzadıya tartışılması Başyurt'un bu konuya verdiği öneme rağmen milliyetçi korku ve endişelerden sıyrılmadığının çarpıcı bir göstergesi.

yandan da yaşanan trajedinin dile gelmeye başlamasından duyduğu memnuniyeti belirtiyordu.

Peki, ne olmuştu da 2004'ten sonra Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilerin hayatlarına dair suskunluk perdesi birbirinden farklı çalışmalarla aralanmaya başlamıştı? Erhan Başyurt bu soruyu yanıtlarken, Türkiye'nin bu konuları tartışacak olgunluğa ulaşmış olması, Avrupa Birliği sürecinde ifade ve fikir özgürlüğü yolunda atılan adımlar ve bu konuyu "evlatlıkların" veya çocuklarının değil de "torunlarının" ifade etmesi üzerinde duruyor. Zamansal mesafe diyebileceğimiz bu durumun konuşmayı kolaylaştıran bir faktör olarak değerlendirilmesini biz de önemsiyoruz. Başyurt'un yanıtına eklenmesi gereken başka süreçler de var diye düşünüyoruz: "özcü milli kimlik" anlayışının özellikle 1990'lardan bu yana akademik, siyasi ve popüler alanda derinden sorgulanması; ataerkil yapıların feminist eleştirisinin yaygınlaşması ve kadınların hayatlarının ciddiye alınmaya başlanması; 1915 ve sonrasına dair Müge Göçek'in "post-milliyetçi eleştirel anlatılar" diye nitelendirdiği bir alanın genişliyor olması; ve genel olarak "kimlik" kavramına yönelik yoğun ilgi (bkz. Neyzi 2004).

Hikâyelerin açtığı sorular

Bu konudaki yayınların hızla artıyor olmasına karşın 1915 sonrasında kaç Ermeni kadın, erkek ve çocuğun Müslümanlaş(tırıl)dığına ve bu kişilerin sonraki hayatlarını nasıl yaşadıklarına dair hâlâ çok az şey biliyoruz. Bu kitaptaki 25 hikâyenin her biri bizim için yeni kapılar açtı. Her bir hikâyeyi dinlerken şaşırdık, yeni şeyler öğrendik, yeni sorular sormaya başladık. Burada adı geçen anneanne, babaanne ve dedelerin hiçbiri hayatta değiller. Her birinin hayatı büyük acılar, zor kararlar, aynı zamanda sevdikleriyle paylaştıkları güzelliklerle dolu. Çocukları ve torunları onları anlatırken ne kadar hüznü olduklarından, suskunluklarından ve ne kadar çok ağladıklarından çokça bahsettiler. Bunları anlatırken onlar da sık sık susuyor, acı duyuyor, hatta ağlıyorlardı. Çoğu zaman biz de onlarla birlikte ağladık. Görüşmelerimizde, çocukların ve torunların en çok üzerinde durdukları, onları en çok düşündüren ve ağlatan konulardan biri hayatlarının farklı katmanlarındaki suskunluklardı. Bu ko-

nunun bir türlü konuşulamaması, bir "aile sırrı" olarak uzun yıllar saklanması, bu sırrın başkaları tarafından öğrenilmesinden duyulan korku ve bu sır konuşulmadığı için paylaşılmayan başka şeyler...

Bu kitaptaki 25 hikâye, akademisyenleri, bağımsız araştırmacıları, edebiyatçıları, gazetecileri ve bu ülkenin vatandaşları olarak her birimizi merak etmeye, tarihe dair sorularımızı "arşivlere" havale etmeden kendimize ve birbirimize sormaya, ve burada ele aldığımız çoklu suskunluk katmanlarını çözmeye davet ediyorlar. Bu davetin önemli bir ayağı da geçmişte yaşanan acıları tartışırken bugün yaşanan acılara seyirci kalmamak, eski suskunlukları sorgularken, yenilerini yaratmamak... Bu hikâyeleri okurken, her birimizin kendimize sorabileceğimiz sorular var: Şimdi bu çocuklar ve torunlar karşımda olsa onlara ne söylemek isterim? Ben onlardan biriysem, başkalarının bana ne söylemesini isterim? Burada hikâyelerini paylaşanlarla benim aramda nasıl bir ilişki var? Onların hayatını bu kadar zorlaştıran bu suskunluğa ben, akademisyen, yazar, gazeteci, siyasetçi, komşu, arkadaş, vatandaş olarak nasıl katkıda bulunmuş olabilirim? Ben ne tür suskunluklardan mağdur oluyor olabilirim? Başka ne tür suskunluklara katkıda bulunuyor olabilirim? Bu suskunluklar bana ne tür ayrıcalıklar, başkalarına ne tür bedeller getiriyor olabilir? Ve belki de en önemlisi, bu suskunluk katmanlarını hep birlikte nasıl çözebilir, nasıl birbirimize iyi gelebiliriz?

KAYNAKÇA

Adak, Hülya (2005), "'Ötekileştiremediğimiz *Kendimizin Keşfi*': Yirminci Yüzyıl Otobiyografik Anlatıları ve Ermeni Tehciri", konferans sunumu, "İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları Konferansı", İstanbul Bilgi Üniversitesi, 24-25 Eylül.

Adıvar, Halide Edib (1967 [1963]), *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul: Atlas.

— (2001 [1923]), *Ateşten Gömlek*, İstanbul: Özgür.

— (2004 [1926]), *Memoirs of Halide Edib*, New Jersey: Gorgias Press.

Agnuni, Sebuğ (1921), *Milion Mı Hayeru Çarti Badmutyuni* (Bir Milyon Ermeninin Kıyımının Hikâyesi), 2. basım, İstanbul: H. Asaduryan.

Akçam, Taner (1992), *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İstanbul: İletişim.

- (1999), *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşına*, Ankara: İmge.
- (2006), *A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*, New York: Metropolitan Books.
- Aktar, Ayhan (2000), *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, İstanbul: İletişim.
- Akyol, Tuba (2006), "Özür Dilerim", *Milliyet Pazar*, 19 Mart.
- Altınay, Ayşe Gül (2004), *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*, New York: Palgrave Macmillan.
- (2005), "İki Kitap, Bir Sergi: Türkiyeli Ermenilerin Yeniden Keşfi", konferans sunumu, "İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları Konferansı", İstanbul Bilgi Üniversitesi, 24-25 Eylül.
- (2006), "In Search of Silenced Grandparents: Ottoman Armenian Survivors and Their (Muslim) Grandchildren", *Der Völkermord an den Armeniern, die Türkei und Europa / The Armenian Genocide, Turkey and Europe* içinde, haz. Hans-Lukas Kieser ve Elmar Plozza, s. 117-32, Zürih: Chronos Verlag.
- Andonyan, Aram (1921), *Medz Vocırı* (Büyük Suç), Boston: Pahag.
- Atnur, İbrahim Ethem, 2005, *Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)*, Ankara: Babil.
- Aydemir, Şevket Süreyya (2003 [1965]), *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi.
- Balakian, Peter (2003), *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response*, New York: Harper Collins.
- Başyurt, Erhan (2006), *Ermeni Evlatlıklar: Saklı Kalmış Hayatlar*, İstanbul: Karakutu.
- Berktaş, Halil (2004), "1915'te Ne oldu? Geçmişten Bugüne Ne Kaldı?: Ermeni Trajedisi", *Derin Nokta, Nokta Dergisi Özel Eki*, sayı 1116, 22-28 Kasım.
- Bloxham, Donald (2005), *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians*, Oxford: Oxford University Press.
- Boğosyan, S. K. (1991), *Krderı yev Haygagan Hartsı* (Kürtler ve Ermeni Meselesi), Erivan: Hayastan.
- Bora, Tanıl (1998), *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*, İstanbul: Birikim.
- Bryce, James ve Arnold Toynbee (2000 [1916]), *The Treatment of the Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916, Documents Presented to Viscount Grey of Falloden by Viscount Bryce*, haz. Ara Sarafian, Princeton, NJ: Gomidas Institute; Türkçesi: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele, 1915-1916*, 2 cilt, sansüresiz basım, çev. Ahmet Güner, İstanbul: Pencere, 2005.
- Can, Serdar (1991), *Nenemin Masalları*, İstanbul: Umut.

- Cemal Paşa (2006 [1922]), *Hatıralar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Coşkun, Bekir (2005), "Ermeni Meselem...", *Hürriyet*, 27 Eylül.
- Çetin, Fethiye (2004), *Anneannem*, İstanbul: Metis.
- Dadrian, Vahakn N. (1995 [1989]), *Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Belge.
- (2003), "Children as Victims of Genocide: The Armenian Case", *Journal of Genocide Research*, 5(3): 421-37.
- (2004 [1995]), *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, New York ve Oxford: Berghahn Books.
- Derderian, Katharine (2005), "Common Fate, Different Experience: Gender-Specific Aspects of the Armenian Genocide, 1915-1917", *Holocaust and Genocide Studies*, İlkbahar, 19(1): 1-25.
- Deringil, Selim (2007), "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Sorununu Çalışmak ya da 'Belgenin Gırtlığını Sıkma'", *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet içinde*, s. 219-48, İstanbul: İletişim.
- Enloe, Cynthia (1989), *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, Londra: University of California; Türkçesi: *Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler: Feminist Bakış Açısından Uluslararası Siyaset*, çev. Ece Aydın, Berna Kurt, İstanbul: Çitlenbik, 2003.
- (1990), "'Womenandchildren': Making Feminist Sense of the Persian Gulf Crisis", *Village Voice*, 25 Eylül.
- Ersanlı-Behar, Büşra (1992), *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezi-nin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: Afa.
- Göçek, Müge (2006), "Reading Genocide: Turkish Historiography on the Armenian Deportations and Massacres of 1915", *Middle East Historiographies: Narrating the Twentieth Century içinde*, haz. Israel Gershoni, Amy Singer ve Y. Hakan Erdem, s. 101-27, Seattle: University of Washington Press.
- Göktürk, Yücel, Merve Erol ve Sirem İdemen (haz.) (2005), *Belgeler, Tanıklıklar ve Halil Berktaş, Taner Akçam, Stephanos Yerasimos'un Yorumlarıyla Büyük Felaket: 1915 Katliamı ve Ermeni Sorunu*, Express Dergisi Özel Eki, İstanbul: Re.
- Gürün, Kâmuran (1983), *Ermeni Dosyası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Güven, Dilek (2006), *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İstanbul: İletişim.
- Halaçoğlu, Yusuf (2004), *Ermeni Tehciri*, İstanbul: Babıali Kültür.
- Hovannisian, Richard, G. (1992), "Altruism in the Armenian Genocide of 1915", *Embracing One Another içinde*, haz. Samuel ve Pearl Oliner, New York: New York University Press.
- Kaplan, Sefa (2005), *1915'te Ne Oldu?*, İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Karakışla, Yavuz Selim (1999), "Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: 'Ermeni' mi, 'Türk' mü?", *Toplumsal Tarih*, 12(69): 46-55.

- Kazanjian, David ve Marc Nichanian (2003), "Between Genocide and Catastrophe", *Loss: The Politics of Mourning* içinde, haz. David L. Eng ve David Kazanjian, s. 125-47, Berkeley: University of California Press.
- Köker, Osman (haz.) (2005), *100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler*, İstanbul: Birzamanlar.
- Kuper, Leo (1986), "The Turkish Genocide of Armenians, 1915-1917", *The Armenian Genocide in Perspective* içinde, haz. Richard G. Hovannisian, s. 43-59, New Brunswick: Transaction Books.
- McCarthy, Justin (1995), *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*, Princeton, NJ: The Darwin Press.
- Melkonyan, Ruben (2009), "Modern Türk Edebiyatında Müslümanlaştırılmış Ermeni Kadınların İmgesi", konferans sunumu, "Hrant Dink Atölye Çalışmaları 2009: Anadolu ve Komşu Bölgelerinde Toplumsal Cinsiyet, Etnisite ve Ulus-Devlet", Sabancı Üniversitesi, Uluslararası Hrant Dink Vakfı ve Anadolu Kültür, İstanbul, 21-24 Mayıs.
- Mıgırdıçyan, Tovmas G. (1919), *Dikranagerdi Nahanki Çarteriyeve Kürderu Kazanutyunnerı* (Diyarbakır Bölgesindeki Katliamlar ve Kürtlerin Vahşilikleri), Kahire: Krikor Cihanyan.
- Miller, Donald E. ve Lorna Touryan Miller (1993), *Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide*, Berkeley: University of California Press.
- Neyzi, Leyla (2004), "*Ben Kimim?*" *Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznelik*, İstanbul: İletişim.
- Oran, Baskın (haz.) (2005), "*M.K.*" *Adlı Çocuğun Tehcir Anıları: 1915 ve Sonrası*, İstanbul: İletişim.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yayın no: 14, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1994.
- Özbay, Ferhunde (2003), "Millî Mücadele Döneminde Öksüz ve Yetimler: 1911-1922 Yıllarında Anadolu'nun Kimsesiz Kız Çocukları", *Savaş Çocukları, Öksüzler ve Yetimler* içinde, haz. Emine Gürsoy-Naskali ve Aylın Koç, s. 105-15, İstanbul: Kırmızı.
- Özdem, Filiz (2007), *Korku Benim Sahibim*, İstanbul: Yapı Kredi.
- Özdemir, Hikmet, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık ve Yusuf Halaçoğlu (2004), *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Palalı, İrfan (2005), *Tehcir Çocukları: Nenem Bir Ermeni'ymiş*, İstanbul: Su.
- Panossian, Razmik (2006), *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars*, New York: Columbia University Press.
- Perroomian, Rubina (2008), *And Those Who Continued Living in Turkey After 1915: The Metamorphosis of the Post-Genocide Armenian Identity as Reflected in Artistic Literature*, Erivan: Armenian Genocide Museum-Institute.
- Sanasarian, Eliz (1989), "Gender Distinction in the Genocidal Process: A Preliminary Study of the Armenian Case", *Holocaust and Genocide Studies*, 4 (4): 449-61.

- Sarafian, Ara (2001), "The Absorption of Armenian Women and Children into Muslim Households as a Structural Component of the Armenian Genocide", *In God's Name: Genocide and Religion in the Twentieth Century* içinde, haz. Omer Bartov ve Phyllis Mack, s. 209-21, New York: Berg-hahn Books.
- Sarkisyan, Parseğ (1916), *Vicagakragan Nor Desutyun mı i Nbasd Angakh Hayasdani* (Bağımsız Ermenistan Yararına Yeni Bir İstatistik Kuramı), Venedik: S. Ėazar.
- Smith, Roger W. (1994), "Women and Genocide: Notes on an Unwritten History", *Holocaust and Genocide Studies*, 8(3): 315-34.
- Şafak, Elif (2006), *Baba ve Piç*, çev. Aslı Biçen, İstanbul: Metis.
- Tachjian, Vahé (2009), "Gender, Nationalism, Exclusion: The Reintegration Process of Female Survivors of the Armenian Genocide", *Nations and Nationalism*, 15(1): 60-80.
- Tekin, Gülçiçek Günel (2008), *Kara Kefen: Müslümanlaştırılmış Ermeni Kadınların Dramı*, İstanbul: Belge.
- Ternon, Yves (1993), *Ermeni Tabusu*, çev. Emirhan Oğuz, İstanbul: Belge.
- Tovmasyan, Takuhi (2004), *Sofranız Şen Olsun: Ninelerimin Mutfağından Damağımda, Aklımda Kalanlar*, İstanbul: Aras.
- Trouillot, Michel-Rolph (1995), *Silencing the Past: Power and the Production of History*, Boston: Beacon Press.
- Uras, Esat (1987 [1953]), *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. basım, İstanbul: Belge.
- Yalçın, Kemal (2005), *Sarı Gelin – Sari Gyalin*, İstanbul: Birzamanlar.
- (2006), *Seninle Güler Yüreğim*, İstanbul: Birzamanlar.
- Yeğen, Mesut (2002), "Yurttaşlık ve Türklük", *Toplum ve Bilim*, 93: 200-17.
- Yıldız, Ahmet (2001), *"Ne Mutlu Türküm Diyebilene": Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İstanbul: İletişim.

Ayşe Gül Altınay, Fethiye Çetin

Torunlar

Bu kitapta, 1915'te ya da öncesinde müslümanlaştırılarak, asimile edilerek Anadolu'da kalmış Ermeni çocuklarının hikâyelerini, torunlarının ağzından dinleyeceksiniz. Şimdilerde orta yaşlarını sürmekte olan bu torunlar Ermeni dedelerini, ninelerini, kendilerini anlatırken yüzleşmesi güç soruları da gündeme getiriyorlar.

Bugün Türkiye'de yaşayanlar kendi hikâyelerini ne kadar biliyor, nelerin üstü örtülüyor, bu sırlar bizi nasıl etkiliyor? Neredeyse yüz yıl sonra 1915'te yaşananlar "torunlar" için ne ifade ediyor? Neden yüz yıl sonra bugün ninelerin, dedelerin Ermeni olduğunu söylemek bu kadar zor, bu kadar sancılı? Bu acının ve suskunluğun üzerine gitmek başka acıları ve suskunlukları görmemize, konuşmamıza, aşmamıza yardımcı olabilir mi? Veya başka acıların ve suskunlukların daha oluşmadan önlenmesine katkı sağlayabilir mi?

Burada hikâyesini okuyacağınız kişiler bizi kendimizle, ailemizle, komşularımızla, arkadaşlarımızla tanışmaya, birbirimizin hikâyelerine kulak kabartmaya davet ediyorlar. Yalanlardan, gerçek korkusundan kurtulup geçmişimizle yüzleşmeden barışçıl bir geleceğe varamayacağımızı hatırlatıyorlar bize...

Tarih Toplum Felsefe
ISBN-13: 978-975-342-728-9

Metis Yayınları
www.metiskitap.com